This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

https://books.google.com

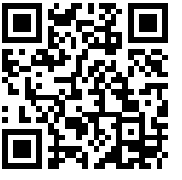

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

B 1,578,860

Digitized by Google

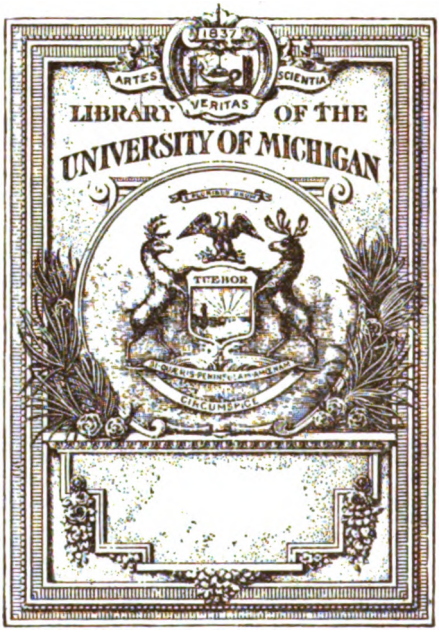

Digitized by Google

839.
T57
N37

Digitized by Google

Digitized by Google

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

VEERTIGSTE DEEL.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1921.

Digitized by Google

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Digitized by Google

INHOUD.

Bladz

A. KLUYVER, Bilderdijk's *Afscheid* (1811) 1

J. L. WALCH, *Theatraal* 31

J. VAN MIERLO, JUN., S. J., Hadewych en de ketterin Blommardinne 45

H. J. EYMAEL, Hugeniana 64

Costelick Mal vs. 284 . . . . . blz. 64

Bontwerker. . . . . „ 65

C. G. N. DE VOOYS, Een Utrechtse navolging van Huygens' *Voorhout* 67

J. PRINSEN, JLZN., *Gloriant* 86

W. DE VRIES, Etymologische Aanteekeningen 89

J. PRINSEN JLZN., *Rommelsoo* I, 2 111

R. PRIEBSCH, Die Passion der hl. Christine in Mnl. Strophen 113

D. C. HESSELING, *Kandeel* 131

J. PRINSEN JLZN., Gedrukte Nederlandsche fragmenten in de Universiteitsbibliotheek te Cambridge 133

J. W. MULLER, Een en ander over den Nieuwnederlandschen tweeklank *öi* of *öü* („ui") 140

G. J. BOEKENOOGEN, De mansnaam *Wuiten* 176

WILLEM DE VREESE, *Velthem* IV, 22, 65 182

A. A. VERDENIUS, Lexicologische aanteekeningen bij stichtelijk proza uit de Middeleeuwen 193

J. L. WALCH, Nog eens: Het Proza in *Mariken van Nieumeghen* 220

G. NECKEL, Zur lehre von den germanischen synkopen . 233

J. F. M. STERCK, Tessalica 246

FR. KOSSMANN, De wijs van het Wilhelmus in 1574 . . 259

„ „ , Toelichting bij de Tabel 268

(Uitslaande Tabel, tegenover blz. 268).

Digitized by Google

Blz.
C. B. VAN HAERINGEN, Sporen van Friee buiten Friesland. 269
C. G. N. DE VOOYS, Twee mystieke traktaatjes uit de eerste helft van de veertiende eeuw 301
C. BAKE, Huygens en de Groote Zaal. 310

KLEINE MEDEDEELINGEN.

105. J. W. MULLER, *Bontwerker*. 139
106. F. A. STOETT, *Johannes in eodem blijven* 232
107. C. BAKE, *Huygens over Hofwyck*. 300

VERBETERINGEN.

Blz. 111, r. 15 v. o. *staat* kat. *lees* Kat.
„ „ „ 6 „ „ „ bas, „ bat.
„ 112, „ 1 v. b. „ tout, „ tant.
„ „ „ 3 „ „ „ et, „ &.
„ „ „ 5 „ „ *lees* changeront.
„ „ „ 10 en 11 v. b. *lees* Italiaansch.
„ „ „ 13 v. b. *staat* senz a, *lees* senza.
„ 144 (paginatuur) *staat* 414, *lees* 144.
„ 169, r. 8 v. b. *staat* 176, *lees* 177.
„ „ „ 8 v. o. „ 164, „ 165.
„ „ „ 3 „ „ „ 169, „ 170.
„ 170, „ 3 v. b. „ 156—63, *lees* 157—64.
„ 171, „ 1 v. o. „ 177, *lees* 178.
„ 172, „ 2 v. b. „ 165—7, *lees* 166—8.
„ 173, „ 3 „ „ „ 178, *lees* 179.
„ „ „ 4 „ „ „ 163, „ 164.
„ „ „ 13 „ „ „ 149, „ 150.
„ „ „ 10 v. o. „ 147—51, *lees* 148—52.
„ „ „ 7 „ „ „ 169, *lees* 170.
„ „ „ 3 „ „ „ aennemen, *lees* aannemen.
„ 175, „ 8 v. b. „ opmérking, *lees* opmerking.
„ „ „ 9 „ „ „ Woutyn, *lees* Woltyn.
„ „ „ 13 „ „ „ 148—152, „ 149—153.
„ „ „ 21 „ „ „ *Nugent(s)*, „ *Nugent(s)*.
„ „ „ „ „ „ „ *Neyers*, „ *Neyen*.
„ „ „ „ „ „ „ 143—52, „ 144—53.
„ 270, „ 11 v. o. „ Savaria „ Saravia.

Digitized by Google

JUN 1922

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

VEERTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS, TWEE EN DERTIGSTE DEEL.

Eerste Aflevering.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1921.

Digitized by Google

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, Dr. A. BEETS, te Leiden, Witte Singel 29. Men wordt verzocht het papier slechts aan ééne zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten.

LEIDEN. DE REDACTIE.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Digitized by Google

BILDERDIJK'S *AFSCHEID* (1811) [1]).

Men verbeeldt zich soms, dat de gebeurtenissen van de laatste jaren wel geschikt zijn geweest om ons den tijd van de Fransche overheersching in het begin der 19de eeuw beter te doen begrijpen. Hoe dikwijls hebben de Nederlanders hard geoordeeld over hetgeen hun voorouders deden of niet deden onder koning Lodewijk en onder Napoleon; hoe vaak hebben zij hun voorouders onderdanigheid of iets ergers verweten, maar zonder zelf de dwingelandij van een groote mogendheid in die mate te hebben ondervonden.

Van die verwijten heeft ook Bilderdijk zijn deel gekregen, al wilde men toegeven, dat hij niet altijd mag beoordeeld worden naar de regels die gelden voor gewone menschen. Doch hoe meer bezwaren men in dit opzicht tegen Bilderdijk had, met des te meer blijdschap maakt men gewag van zijn gedicht *Afscheid* uit 1811. Dit was niet alleen een werk van kunst, maar het deed ook zijn hart eer aan; en het was een bewijs van moed, dat hij het in dien tijd durfde voordragen in een wel besloten, maar toch waarlijk niet kleine vergadering. Daardoor maakte hij veel goed wat hij in de voorafgaande jaren had bedorven. Den koning en den keizer had hij bewierookt; en wel moest men in aanmerking nemen dat hij hun weldaden noodig had om te kunnen leven, maar het zedelijk gevoel kon daarin toch geen genoegzame verontschuldiging vinden: zelfs onder Bilderdijk's eigen tijdgenooten waren er velen geweest die zijn gedrag zeer hadden afgekeurd. Doch in 1811, in den tijd der diepste vernedering, kwam hij in eens voor den dag met een gedicht waarin hij de herrijzenis van

1) Voorgedragen in een vergadering van de Maatschappij der Ned. Letterkunde op 5 Nov. 1920.

Digitized by Google

zijn vaderland voorspelde, een gedicht dat ook nu nog niet is vergeten, en dat steeds wordt aangehaald wanneer er sprake is van die bange jaren.

'Doch helaas — zoo zegt men — heeft Bilderdijk kort daarop weer te niet gedaan wat zijn dichterlijke moed hem had ingegeven. De heer Kollewijn heeft het eerst de aandacht gevestigd op een brief van Bilderdijk aan Lebrun, waarin hij zich beklaagt over de onverstandige strengheid der censuur, en betoogt dat zijn gedicht eigenlijk een lofspraak is van den keizer. De zaak is — zoo meent men — vrij duidelijk: de edele geestdrift van één oogenblik was vervlogen en de armoede dreigde; Bilderdijk bezat de talenten van een advocaat, hij kon zijn tekst op meer dan ééne manier interpreteeren. Maar Lebrun liet zich niet beetnemen en de censuur bleef gehandhaafd. Bilderdijk zou gedaan hebben wat men tegen onderdrukkers zoo vaak heeft beproefd: list te stellen tegenover geweld, volgens de leer *à bon chat bon rat.* Maar die list diende hier alleen zijn persoonlijk belang, en moest daardoor onedel blijven. Is daarmede het laatste woord over deze zaak gesproken? Wellicht is het de moeite waard enkele bijzonderheden in herinnering te brengen.

Zooals ieder weet, wordt men dikwijls teleurgesteld, wanneer men in de correspondentie van Bilderdijk zoekt naar gegevens om zijn gedichten op te helderen. Meer dan eens zegt hij, dat het dichten is het uitstorten van het overstelpend gevoel waardoor de dichter zijn gemeenschap beseft met een hoogere wereld. Die aandoening is iets sui generis, gewone menschen zijn er niet vatbaar voor, en zij verwarren die ontboezemingen altijd met het uitspreken van min of meer verstandelijke overtuigingen die men in alle bedaardheid verder kan toelichten. Dit kan de dichter niet; ja, wat meer zegt: zoodra de extase voorbij is, heeft hij daaraan nog slechts een eenigszins vage herinnering. Wat moet hij dan antwoorden op de belangstellende vragen van vrienden als Jeronimo de Vries en H. W. Tydeman? Brave, kundige menschen, voor

Digitized by Google

wie Bilderdijk groote erkentelijkheid gevoelt, omdat zij hem op allerlei wijze te hulp komen. Over zaken van geleerdheid wil hij gaarne met hen spreken. Tydeman is een professor die van allerlei vakken verstand heeft. Maar als deze hem vraagt naar wat hij bedoeld heeft met deze of gene passage in een gedicht, dan verklaart hij kortaf, dat hij niets anders heeft bedoeld dan wat er staat; waardoor zijn eerbiedige vriend niet veel wijzer wordt. Wanneer de Vries eenige opmerkingen maakt over de ode op Napoleon, dan zegt Bilderdijk, dat Daniel Heinsius een hymne heeft gedicht op Bacchus: zal men Heinsius daarom voor een dronkaard houden? Evenmin, zoo zegt hij, heeft men het recht uit een Ode op Napoleon veel af te leiden omtrent de blijvende politieke gevoelens van den dichter: zulk een werk is in de eerste plaats een „exercitie van den dichterlijken genie". In zijn brieven spreekt hij wel over de politiek van zijn tijd, maar dikwijls met een zekere kortheid, waarbij men onwillekeurig denkt dat hij zijn diepste gevoel verzwijgt, en alleen datgene zeer eenvoudig en nuchter kan zeggen wat valt binnen de bevatting van zijn correspondenten. Hij is een eenzame man. Maar al zijn die gedichten dan ook uitingen van één oogenblikkelijk gevoel, men kan het gevoel en het verstand in den mensch toch niet volkomen van elkaar afzonderen, en het is niet onmogelijk, dat uit een geheele reeks van inspiraties iets omtrent meer blijvende gevoelens is af te leiden.

De gedichten op Napoleon beginnen in 1804. Bilderdijk woonde toen te Brunswijk, geheel vervreemd — naar hij meende — van zijn vaderland. Hij was in zijn land niet gelukkig geweest, persoonlijk had hij er veel verdriet gehad, maar bovenal trok hij het zich aan, dat Nederland door den geest van de revolutie was besmet. Door goddelijke bestiering was het groot geworden, en God had daartoe het huis van Oranje als middel gekozen. Dat Oranje nu voor Nederland verloren was, daarin moest hij de straffende hand van God zien die Zijne weldaden aan het ondankbare volk ontnam. Maar was het de

Digitized by Google

schuld van Nederland alleen? Wie had Europa bewaard voor de tyrannie van Lodewijk XIV? Willem III, die daardoor ook zooveel had gedaan voor Engeland. Engeland, waarvan meer dan één koningshuis met het huis van Oranje verwant was, en dat nog in 1788 had beloofd het stadhouderlijk bewind te willen steunen en handhaven, had den Prins van Oranje aan zijn lot overgelaten, en in 1802 met de revolutie vrede gesloten. Maar spoedig was de oorlog met Frankrijk opnieuw uitgebroken, en nu zou Engeland zijn straf niet ontgaan. Want in Frankrijk was een buitengewone oorlogsman verrezen, stellig niet de mindere van Caesar. Hij zou doen wat Caesar had gedaan, en meer dan dat. Maar niet alleen de Romeinen hadden Engeland veroverd, het was later ook onderworpen door de Germanen, daarna weer door Willem van Normandië: de positie van Engeland was blijkbaar zeer onveilig. Bilderdijk's verbeelding geraakte in beweging door de maatregelen die Napoleon in dien tijd nam, en hij schreef in 1804 zijn gedicht *Aan de Britten*, waarin hij zegt [1]):

Vermeetlen! wie heeft ooit uwe oevers ingenomen
En leide u 't juk niet op zoover uw golven stroomen?
Vraagt Rome, vraagt den Sax, den ongetemden Deen,
Den Noorman — vraagt aan elk die u heeft platgetreen,
Wat Britten weêrstand zij, bestookt op eigen stranden?...
Buigt neer, gy zijt het waard, wordt slaaf van Bonaparte!
De donder ratelt in de wolken, en 't Heelal
(Ik zie 't, het tijdstip naakt) zal juichen in Uw val.

De geweldige Napoleon was blijkbaar bestemd om, onder Gods leiding, de schuldigen te straffen. Maar hoever zou die bestraffing gaan, in hoeverre zou zij noodig zijn? Zou de menschheid misschien spoedig tot inkeer komen? Welk soort van wezen was Napoleon? Zou hij een weldadige macht zijn, die na een noodzakelijke maar gelukkig korte strafoefening rust en orde herstelde? Of kon God het noodig hebben geacht

1) *Dichtw.* VIII, 476.

Digitized by Google

een helschen geest op te roepen die nog grooter ellende moest teweegbrengen? Daar wordt in Maart 1804 de duc d'Enghien op last van Napeleon opgelicht en doodgeschoten; een vreeselijke wandaad, maar het ergste is, dat de vorsten van Europa niet opstaan om er wraak over te nemen. Die gedachte drukt Bilderdijk uit in zijn gedicht *Op den moord van den hertog d'Enghien*, en in een korter, getiteld *Napoleon* [1]). In het eerste vraagt hij wel: wie is Napoleon? Maar hij zegt vooral dat vorsten, die zoo ontrouw zijn aan hunne roeping, niet beter verdienen dan slaven te zijn van den nieuwen Caesar. Wanneer de vorsten die nog op hun troon zijn, zich zóó gedragen, dan moet God wel ontzettende middelen gebruiken om eens weer het licht te doen aanbreken. En in het tweede gedicht twijfelt hij er niet meer aan of in Napoleon is een geest, uit de hel losgelaten.

Deze stukken zijn geschreven te Brunswijk. Twee jaar later, in het voorjaar van 1806, kwam Bilderdijk in zijn vaderland terug. Veel lust had hij er niet in gehad. Wel was het leven te Brunswijk moeilijk, en de toekomst zeer onzeker, maar op Nederland had hij geen betrekking meer: wat zou hij doen in die Bataafsche Republiek, dat aanhangsel van Frankrijk? Zooals ieder weet, was het vooral de aandrang van zijn vereerder Jeronimo de Vries, waardoor hij bewogen werd: men gaf hem eenig vooruitzicht, hij zou lessen aankondigen over taal- en letterkunde, velen zouden daarop inteekenen. Bij het naderen van de vaderlandsche kust werden gevoelens van genegenheid in hem wakker, maar spoedig nadat hij hier was komen wonen, kwamen er nieuwe teleurstellingen: met die lessen ging het niet zoo voorspoedig; zou maar niet het beste zijn dat hij weer ergens heen trok als balling? Met de politiek schijnt hij zich in dien tijd al heel weinig te hebben bemoeid: zijn vaderland was om zoo te zeggen nergens, zijn particuliere omstandigheden waren en bleven allerdroevigst, nergens ter

1) IX, 3 vlgg.

Digitized by Google

wereld was het professoraat te vinden waarin hij beweerde zich gelukkig te kunnen gevoelen. Wat gingen hem de gebeurtenissen der wereld aan? Dat juist in de eerste helft van 1806 Nederland een koninkrijk moest worden onder een broeder van Napoleon, men kan geloof ik niet bewijzen dat het veel indruk op hem maakte.

Die koning kwam in Juni in den Haag aan; en Willem V, die, evenals Bilderdijk, in de laatste jaren te Brunswijk had gewoond, was in April daar overleden; reeds in 1801 had hij zijn getrouwen aanhangers alle vrijheid van handelen gegeven. Door een toeval kwam Bilderdijk met koning Lodewijk in aanraking: vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde moest, evenals vanwege andere dergelijke lichamen, een deputatie den koning gaan begroeten. De meeste leden zagen er tegen op, sommigen beweerden niet behoorlijk Fransch te kunnen spreken, anderen hadden weer een andere verontschuldiging: een koning te gaan huldigen was een harde proef voor wie zich nog altijd als republikein beschouwde. Bilderdijk, die tegen Fransch spreken niet opzag, zou het woord doen [1]). Over de vriendelijkheid van den koning was hij zeer voldaan, hij scheen bij Z. M. niet onbekend te zijn, en hij werd uitgenoodigd den koning les in het Hollandsch te geven. Waarschijnlijk ontving hij die uitnoodiging in een meer stelligen vorm in de allerlaatste dagen van September. De koning had nl. reeds 19 Juli den Haag weer verlaten om een kuur te doen te Wiesbaden, en ging vandaar naar Aken; daar was hij nog op 17 September, maar op 23 September was hij in den Haag terug [2]). Kort daarop werd Bilderdijk uit Leiden bij hem ontboden. Het plan van het les geven, dat wellicht bij de eerste ontmoeting reeds ter sprake was gebracht, maar niet was uitgevoerd, werd nu vastgesteld [3]): veel verder kon het

1) *Br.* II, 94.
2) Rocquain, *Napoléon Ier et le roi Louis*, 32 en 37.
3) *Br.* II, 119.

Digitized by Google

vooreerst niet komen, want al zeer spoedig moest de koning, vanwege den oorlog met Pruisen, naar het leger gaan, en althans op 12 Oct. was hij te Wesel [1]); eerst in November was hij in zijn hoofdstad terug. Bilderdijk had zich terstond in den Haag moeten vestigen, want iederen morgen te 8 ure moest hij bij den koning zijn [2]). Aan het paleis kwam hij in gesprek met heeren van het hof; een hunner, een secretaris van den koning, was een soort van poeet; hij wilde een ode op Napoleon maken en verzocht Bilderdijk hem een schema daarvoor te geven [3]). Dit althans vertelt Bilderdijk; doch er is een briefje van dien secretaris bewaard van 2 Oct., waarin hij Bilderdijk uitnoodigt in het Nederlandsch zulk een ode te dichten, die hij dan in het Fransch zou vertalen [4]). Deze wilde nu den Franschman laten zien, dat het Hollandsch een lyrische stoutheid verdraagt waartoe het Fransch niet in staat is: op 14 Oct. zond hij den secretaris zijn befaamde ode getiteld *Napoleon.*

Mij dunkt, dat men dit stuk vaak onjuist heeft beoordeeld. Sommigen hebben gesproken van vleierij, anderen hebben gemeend dat de hooggestemde toon het gevolg daarvan is, dat Bilderdijk zich min of meer met Napoleon verwant gevoelde; ook zich zelf zou hij een *übermensch* gevonden hebben, in het leven van den geest. Het is waar, hij zegt in het begin, dat alle oorlogsroem onvolledig blijft zoolang de lyrische poëzie dien niet heeft verkondigd, maar vervolgens keert hij terug tot wat hij reeds vroeger omtrent Napoleon heeft gedacht: is hij verschenen om het menschdom weer gelukkig te maken? In 1804 was hij ten slotte gekomen tot de overtuiging, dat God Napoleon had opgeroepen om de menschen nog verder te straffen. Hij zag de daden van den keizer op een verren afstand, zijn phantasie werd in niets belemmerd. Ook nu nog was Napoleon een vreemde voor hem, maar diens eigen broe-

1) Colenbrander, *Gedenkst.* V, 243.
2) *Br.* II, 119.
3) *Br.* II, 123.
4) *Dichtw.* IX, 485.

Digitized by Google

der, een beminnelijk man, was Bilderdijks weldoener en leerling. Hoe ver Napoleon ook nog altijd van Bilderdijk af stond, de betrekking tot Lodewijk moest Bilderdijk zachter stemmen, hem toegankelijk maken voor zeker geloof in het weldadig gevolg van zooveel oorlogsgeweld. En toch, nadat hij dit geloof, niet zonder zekeren angst, had uitgesproken, dichtte hij nog één couplet, misschien wat later er bijgevoegd, want de toon is veel kalmer, en waarin hij in substantie dit zegt: „hebt gij inderdaad die weldadige bedoelingen die ik u zou willen toeschrijven, welaan, ontvang dan mijn hulde".

Ieder herinnert zich de woorden; ieder weet ook, dat Bilderdijk het gedicht niet gedrukt heeft kunnen krijgen of dit laatste couplet moest er af, nadat hij eerst had getracht het door een ander te vervangen, en hoe de behoedzame van der Palm hem daarbij van advies diende. Misschien mag men het een zwakheid van hem noemen dat hij in die verkorting heeft berust; maar wie, die niet zelf in zulk een geval is geweest, zal hem streng durven veroordeelen? Ook in het slot zooals het gebleven is, voelt men nog twijfel genoeg. Dat sommige stroeve republikeinsche vrienden het stuk niet goed vonden, spreekt van zelf. Maar Bilderdijk verwierp iedere aantijging van hebzuchtige bedoeling; en misschien nog meer dan hij op dat oogenblik duidelijk besefte, liet hij zich leiden door zekere voorstellingen van de geschiedenis der menschheid waaraan men nu is ontgroeid: ik bedoel de voorstelling van vier elkaar opvolgende wereldmonarchieën, die afkomstig is uit het boek Daniel, en die in de middeleeuwen en ook lang daarna als juist werd beschouwd. Na de monarchieën van Babylon, Perzië, Griekenland onder Alexander, Rome — want deze vier nam men aan in de latere Joodsche literatuur —, was als vervolg van het Romeinsche rijk gekomen „das römische Kaisertum deutscher Nation", maar dit was sinds lang in verval geweest en in Augustus 1806 geheel te niet gegaan. Was het niet blijkbaar, dat thans het Romeinsche rijk opnieuw verrees, onder een nieuwen Caesar, die blijkens zijn daden die opvol-

Digitized by Google

ging veel meer verdiende dan de machtelooze en onvorstelijke Duitsche keizer? Zoo wilde God het, en vandaar dat Bilderdijk zegt in zijn ode:

Spoedt aan, ô heuchelijke dagen,
Ten koste van wat bloed het zij!
Spoedt aan in 's Hemels welbehagen!
Herstelt des aardrijks Monarchy!
Ja, moeten wy door stroomen waden,
In zeeën van ellende baden,
Tot dat die groote dag verschijn',
Wy lijden, dragen, hopen, zwijgen!
Hy zal, hy zal ter kimme stijgen,
En 't menschdom zal gelukkig zijn.

Toch is er in het stuk in zijn geheel niet een vast godsdienstig vertrouwen; het is in de eerste plaats een ode in den vasten classieken stijl, „een exercitie van den dichterlijken genie", zooals hij het heeft genoemd. Men bespeurt, dat de dichter aan een publiek heeft willen laten zien wat hij kon, en de beste critiek heeft hij zelf misschien gegeven in een brief aan Tydeman uit 1810: „Misschien heeft... diegene gelijk, die zeide dat er meer zelfgevoel dan verheffing van 't voorwerp in doorstraalde" [1]). Dat zelfgevoel is inderdaad niet Christelijk; het is alsof hij heeft willen zeggen: „ik, die in de wereld niets ben, die leef in armoede en machteloosheid, ik spreek hier het hoogste woord over den man die de wereld verovert". Waarlijk, er is in die ode geen vleierij, wel een behoefte om over Napoleon gunstig te denken.

En zijn geloof werd sterker in den loop van 1806 en 1807, want in zijne voorstelling kwam Napoleon telkens dichter bij het einddoel: de onderwerping van Engeland. Bilderdijk bleef getrouw aan het gevoel dat hem bij het eerste optreden van Napoleon zijn verzen had ingegeven, het gevoel van haat tegen de Britten. En nu schreef hij na den vrede van Tilsit die bekende ode, getiteld *Zegefeest*, waarin men geen spoor meer

1) *Briefw.* I, 181.

Digitized by Google

ziet van den twijfel die in de vorige ode zoo duidelijk spreekt. Thans weer een werk in classieken vorm: Napoleon is de zon die met één straal de dreigende onweerswolken doorboort en verstrooit; weldra zal hij den vrede aan Europa teruggeven, want Engeland zal hem als overwinnaar moeten erkennen. Het moge waar zijn, dat Bilderdijk hier eenigszins gaat gelijken op een soort van hofpoeet, een vleier was hij niet, van geldzucht was hij vrij, armoede kon hij dragen, hij was er aan gewend. Nu de door hem beminde koning Lodewijk hier regeerde, kon hij weer gelooven in de toekomst van Holland, dat tot nieuwen bloei zou komen wanneer Engeland eerst vernederd was. En zoo vond hij het goed, dat koning Lodewijk — gelijk vanzelf sprak — meedeed aan de Fransche politiek. Hij, die in de maatschappij een vreemdeling was en zelf niets bezat, stelde zich niet de vraag of Nederland soms van die politiek een slachtoffer werd. De regeering van koning Lodewijk stelde zich die vraag echter wel, maar dat Lodewijk meer en meer met den keizer in strijd kwam, kon Bilderdijk, voor zoover hij het wist, niet in zijn gevoel doen wankelen.

De landing der Engelschen op Walcheren in 1809 inspireerde hem weer een allerheftigste uitbarsting tegen Engeland, nl. zijn gedicht *Wapenkreet* [1]); het werd afzonderlijk uitgegeven, maar plotseling werd de verkoop gestaakt, hoewel niet openlijk door de regeering verboden. Bilderdijk meende de reden te weten, en schreef in antwoord op een vraag van Tydeman: „De *Wapenkreet* is verboden, omdat er in dat oogenblik diplomatieke redenen waren, om de invectiven tegen de Engelschen te suspendeeren. Men rekende die in een stuk van mij (quanta gloria!) van zoo veel belang, dat een mogendheid die over vrede raadpleegde en vrede wenschte, zich dit stuk aan moest trekken" [2]). Aan den minister die hem deze inlichting gaf, antwoordde hij dat hij zelf niet kon intrekken wat hij als goed Hollander had gezegd, en dat wanneer de regee-

1) *Dichtw.* IX, 81. 2) *Briefw.* I, 153.

Digitized by Google

ring het stuk meende te moeten verbieden, zij het openlijk moest doen, dat zij als regeering daarvoor redenen kon hebben die hem niet aangingen. Het duurde toen, zooals hij zegt, „nog meer dan een week eer de inhibitie geschiedde . . ., zonder dadelijke ophaling of aanschrijving van judicieel of politicq gezag". Misschien is het gedicht om meer dan ééne reden aan de regeering onaangenaam geweest. Er kwam iets in voor over *slavernij*, wat iemand als onderworpenheid jegens Frankrijk zou kunnen opvatten; maar Tydeman, die het ten gevolge van de ophaling niet had kunnen lezen, had hem gevraagd: „of werd er misschien in uw vers te onbeleefd op de Engelschen geschrold?" [1]) Uit wat Bilderdijk antwoordt zou men afleiden, dat de regeering inderdaad van die meening was geweest. Dat Engeland in dien tijd over den vrede wilde onderhandelen, is mij niet bekend, en na den aanvankelijken tegenspoed van Napoleon ten zuiden van de Pyrenaeën begonnen de zaken voor Engeland juist goed te gaan. Doch denkbaar is het, dat de Hollandsche regeering alles wilde vermijden wat de stemming jegens Engeland slechter kon maken, waardoor het dreigend gevaar der inlijving allicht kon worden vergroot. De hartstochtelijke Bilderdijk was meer Franschgezind dan koning Lodewijk en zijn ministers, maar Bilderdijk was dit voor zijn gevoel uit zuiver patriotisme.

In het jaar dat nu komt, van het midden van 1809 tot het midden van 1810, is Bilderdijk — zou men zeggen — al zeer onwetend geweest van wat er in de politiek gebeurde. De koning gaat in November naar Parijs, en wie kon van die reis iets goeds verwachten? Op 11 April komt hij diep vernederd weer terug, na op 16 Maart een tractaat te hebben moeten sluiten waarvan de droevige en ten deele onuitvoerbare bepalingen hier te lande al spoedig bekend werden. Van Bilderdijk is een vers bekend, getiteld *Aan den Koning* [2]), waarvan het eerste deel is geschreven toen de koning te

1) *Briefw.* I, 146. 2) *Dichtw.* IX, 96.

Digitized by Google

Parijs was, het laatste na zijn thuiskomst. De innige gehechtheid van het volk aan zijn vorst is er in uitgedrukt, de overtuiging dat hij alleen het land kan redden, orde en welvaart kan herstellen, de blijdschap over het einde van zijn afwezigheid. En in dien zelfden tijd valt het gedicht *Echtviering van Keizer Napoleon* [1]), waarin het huwelijk als nog niet voltrokken wordt voorgesteld; wellicht is het stuk dus uit de laatste dagen van Maart. Het is alweer een hymne op den vrede der wereld: tegen zijn zin heeft de keizer zoovele oorlogen gevoerd, hij wil alleen de rust van Europa, en na dit huwelijk zal het geschut zich alleen nog doen hooren om vreugde te verkondigen. De andere vorsten hebben den keizer miskend, want hij heeft juist aan de revolutie een einde gemaakt waardoor die vorsten werden bedreigd.

Daar hoorde Bilderdijk op den morgen van 3 Juli, den verjaardag van zijn vrouw, dat koning Lodewijk zijn abdicatie had geteekend en in den nacht tusschen 2 en 3 Juli het land had verlaten. Welk een slag! Zijn edelmoedigen beschermer had hij verloren. De arme koning had zijn werk niet mogen voltooien. Op dien zelfden morgen schreef Bilderdijk in het verjaargedicht voor zijn vrouw:

> En misleid door huichelaren,
> Die Oranjes beulen waren,
> Valt hy 't laf verraad ten buit [2]).

Koning Lodewijk is het slachtoffer van bedriegelijke raadgevers, die met den vijand heulden, d. i. van ministers die niet hebben willen meewerken om tegen Engeland een krachtige politiek te voeren, omdat de Hollandsche kooplieden daartegen waren. Dat is de stelling die bij herhaling wordt verkondigd in de berichten van den Franschen gezant Larochefoucauld. De koning — zegt deze — wil inderdaad wel met zijn broeder samenwerken, maar de listige intriganten in zijn omgeving

1) *Dichtw.* IX, 99. 2) *Dichtw.* XI, 105.

Digitized by Google

hebben hem aan het verstand gebracht, dat hij als koning van Holland de belangen van zijn volk moet verdedigen, en zoo brengen zij hem tot een politiek, vijandig aan Frankrijk, zonder dat zij het ronduit erkennen. Zij hebben misbruik gemaakt van 's Konings edele gevoelens [1]). Daarmede is Bilderdijk het eens. En die slechte raadgevers zijn van dezelfde partij als de Amsterdammers die den oorlog van 1780 hadden veroorzaakt, en die altijd tegen het huis van Oranje waren geweest. Had men den koning rustig laten regeeren, Engeland zou onderworpen zijn, de handel zou zich van Londen naar Amsterdam hebben verplaatst; maar thans —

Daar liggen zy, die dierbre droomen,
Zoo teêr gekoesterd in uw borst!
Die Theems verplaatst aan Amstels zoomen!
Dat Peru, op haar vloed getorscht! [2])

De keizer had helaas niet ten onrechte verklaard: „La Hollande est une province anglaise" [3]); en de Hollanders hadden het zich zelf te wijten, dat Holland nu nog slechts als een deel van Frankrijk aan de vredestichting van den keizer zou mogen meewerken. Met dat al was het vreeselijk, dat de naam *Holland* werd uitgewischt. Bilderdijk werd nu onderdaan van Napoleon, en schreef een kort gedicht, *Hulde aan zijne Keizerlijke en Koninklijke Majesteit* [4]), dat men hem dikwijls kwalijk heeft genomen. Maar het is kort, stijf, koel, het is waarlijk niet in den toon van iemand die beweert zich gelukkig te gevoelen; het is alsof hij alleen dit zegt: „ik ben nu onderdaan van den keizer, en als zoodanig ben ik verplicht hem mijn onderdanigheid te betuigen". Meer is het niet.

Hij kwam nu terstond in het onaangename geval zich tot de keizerlijke regeering te moeten richten met een request zijne inkomsten betreffende, want door het plotseling vertrek

1) Zie b.v. Colenbrander, *Gedenkst.* V, 108.
2) *Dichtw.* IX, 119.
3) Rocquain, *a. w.* 204.
4) *Dichtw.* IX, 102.

Digitized by Google

van den koning waren deze geheel ontredderd. Hij had geleefd van 's konings genade. Het jaargeld was eerst *f* 3000 geweest [1]), daarna *f* 3600 [2]). Dat hem dit geld ook nu nog zou gegeven worden, durfde hij niet verwachten. Doch er was nog een andere post. De koning had hem indertijd een huis te Utrecht gegeven, en daar hij vanwege zijn werkzaamheden bij het Instituut niet te Utrecht kon wonen, had hij den koning gevraagd dit geschenk terug te nemen, en daarvoor in plaats een verhooging toe te staan van het pensioen. De koning had dit toen in Juli 1809 gebracht op *f* 6000. Bilderdijk merkte nu in zijn request aan Lebrun op: „cette dernière augmentation (nl. van *f* 2400) paraît devoir être considérée comme une espèce de rente viagère [3]): het was een jaarlijksche rente in plaats van het kapitaal, vertegenwoordigd door het huis dat zijn eigendom was geweest. Hij meende nu die *f* 2400 te mogen vragen als iets waarop hij recht had, en zeide o. a. „dit zou ik ook gedaan hebben, ware ik geen huisvader, of had ik geld of middel om te leven" [4]). Men kan niet zeggen, dat de Fransche regeering onwelwillend was. In de *Gedenkstukken* van den heer Colenbrander vindt men brieven over deze zaak van 's keizers luitenant-generaal in Nederland, van den minister van binnenlandsche zaken te Parijs, van diens intendant in Nederland, van den prefect van het departement van de Zuiderzee. De verdiensten van Bilderdijk konden zij niet beoordeelen, maar zij hadden van hem gehoord, koning Lodewijk had hem zeer onderscheiden. Doch zijn aanspraken moesten onderzocht worden, en bij het vele dat er te regelen viel, raakte het geval van Bilderdijk eenigszins ten achter. Althans eerst op 9 November 1811 schreef de minister aan zijn intendant dat „M. Bilderdijk, homme de lettres, demeurant à Amsterdam", vroeg om uitbetaling van een pensioen

1) Van 1 Dec. 1806 af.

2) Van 1 Nov. 1808 af. Men zie de papieren van B. onder de Mss. van de Maatschappij der Ned. Letterkunde.

3) Colenbrander, *Gedenkst.* VI, 830. 4) *Briefw.* I, 332.

Digitized by Google

van *f* 2400 als vergoeding voor het huis dat hij had afgestaan; de intendant werd verzocht inlichtingen te geven [1]). Op 7 December 1811 schreef de prefect aan den intendant, dat hij de waarde van het huis door twee deskundigen had laten schatten, en dat volgens hen die waarde de *f* 3000 niet te boven ging, zoodat het jaargeld van *f* 2400 als vergoeding daarvoor veel te hoog was; maar — voegde hij er bij — „il serait digne de la munificence de S. M. l'Empereur et Roi et de la haute protection qu'il accorde aux arts, de continuer cette faveur à un homme célèbre qui la mérite à tant d'égards" [2]). Zoover kwam het echter niet; een besluit dat de minister nam op 1 Dec. 1812, bestond hierin, dat aan Bilderdijk voorloopig een jaargeld van 1500 frcs. zou worden gegeven, te betalen uit het subsidie voor kunsten en wetenschappen dat aan de stad Amsterdam was verleend [3]). Reeds te voren had de minister hem een gratificatie gegeven van 600 frcs. [4]), en volgens een bericht van Bilderdijk zelf heeft hij ook eenmaal *f* 1000 ontvangen van Lebrun [5]).

Helaas, dergelijke maatregelen konden niet veel baten, want toen koning Lodewijk het land verliet, had Bilderdijk zoogoed als niets overgespaard. Hij was altijd een slecht financier geweest, en in de twee laatste maanden van koning Lodewijk's regeering was hem ook niets uitbetaald [6]). In de tweede helft van 1810 werd zijn toestand zeer benard. Doch hij bleef lezen, dichten, brieven schrijven; inderdaad men zou zeggen, dat zijn hoofd van ijzer is geweest. In die dagen schreef hij zijn *Afscheid*, dat hij op 10 Jan. 1811 heeft voorgedragen in een vergadering van de „Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen en Kunsten". Hij is onder den indruk van zijn naderend einde; zonder bitterheid spreekt hij over alles wat hij heeft beleefd, hij zegt zijn vrienden vaarwel, en eindigt met

1) *Gedenkst.* VI, 1060.
2) VI, 1182.
3) VI, 1089.
4) VI, 1085.
5) Da Costa, *Bilderdijk*, 449.
6) *Gedenkst.* VI, 829.

Digitized by Google

zijn zwanenzang: de voorspelling van een betere toekomst. Ieder kent het stuk. Eerst kwam de revolutie, toen de regeering van koning Lodewijk:

Ik zag een morgenrood van nieuwen bloei ontloken!
Een' dag beloven — ach! van redding, ja, van roem!
Maar laas! die zon bezweek. Des noodlots ijzeren doem
Klonk door de ruimte, en sprak: „Zij Hollands naam verdwenen!"...
De naam van 't Vaderland, van Holland, is geweest [1]).

Dat verdwijnen van den naam *Holland* was ook al vroeger voor hem het meest kenmerkende van de nieuwe orde van zaken. In een vers, blijkbaar geschreven zeer kort na 3 Juli, zegt hij tot God:

En, brengt uw raadsbesluit dit mede,
Dat Hollands naam van de aard verdwijn'!
Verhoor voor 't minst dees eene bede,
Geef, geef ons rust, Europa vrede,
Verzegel 't slagzwaard in de schede,
En leer, in 't leed nog dankbaar zijn [2]).

En de voorspelling van het geluk dat komen zal, heeft haar slot dan ook in de beroemde woorden:

Hollands naam is weer hersteld!
Holland, uit zijn stof verrezen,
Zal op nieuw ons Holland wezen;
Stervend heb ik 't u gemeld! [3])

Het geheele tweede deel, dat van de voorspelling, is de classieke taal van een *vates*, die in min of meer vage bewoordingen de toekomst aanduidt. De geest er van is niet Christelijk, van God wordt niet gesproken, wel van een wereldbestuur, eene Πρόνοια die alles ten goede leidt: de beschouwing is ongeveer die van een Stoicijn. Geen aardsch geluk is bestendig, maar uit het ongeluk komt het goede voort. *Ilium*

1) *Dichtw.* IX, 114. 2) IX, 104. 3) IX, 118.

Digitized by Google

is gevallen, maar de grootheid van Rome is er het gevolg van geweest. De geheele inkleeding verbiedt het noemen van zeer preciese termen, en namen als *Napoleon*, *Lodewijk*, *Oranje*, *keizer*, *koning*, *stadhouder* enz. vindt men er niet in. Het vaticinium van den stervenden dichter is een vast thema: wie den dood nabij is, ziet de toekomst.

Uit niets blijkt, dat Bilderdijk dit stuk heeft beschouwd als iets bijzonders, als iets vermetels. Hij bewaarde het voorloopig, en wilde het opnemen in het tweede deel van zijn *Winterbloemen*. De kopij voor dat deel was in het najaar van 1811 gezet, en de censuur had geen bezwaar gemaakt. Doch vóór het afdrukken, in Dec. 1811, keurde de censor het tweede gedeelte van het gedicht en ook een stuk van het eerste gedeelte af, en een ander gedicht moest nu worden ingevoegd om het vereischte getal bladzijden te vullen [1]). Naar het schijnt, had de uitgever Bohn, uit vrees voor onaangenaamhoden, den censor op zekere passages opmerkzaam gemaakt [2]). Sommigen die daarvan hoorden, wilden nu gaarne het geheele *Afscheid* in het handschrift lezen. Bilderdijk leende het handschrift aan Helmers, die in Februari 1813 overleed zonder het te hebben teruggegeven. Tydeman vroeg hem er ook om, en aangezien Bilderdijk het niet meer had, gaf hij Tydeman het proefblad met de doorhalingen van den censor; het was, zooals Bilderdijk zeide, „een zeldzaamheid of curiosité, die ik meende te bewaren, doch die misschien voor U meer waarde heeft dan voor mij [3]). Zooals meermalen, laat Bilderdijk ook hier een zekere onverschilligheid zien voor zijn eigen gedicht wanneer hij het eenmaal heeft voltooid: in dergelijke zaken is hij tegenover zijn correspondenten altijd een groot heer. Maar desniettemin was hij zeer geërgerd door de domme aanmerkingen van den censor, zooals hij ook aan Tydeman schrijft.

1) *Briefw.* I, 333. 2) *Ald.* I, 444.

3) *Ald.* I, 391, in een brief van 18 Maart 1813. Het handschrift is ten slotte niet verloren gegaan: men zie N°. 107 van de Bilderdijkiana in de bibliotheek der Kon. Akademie te Amsterdam.

Digitized by Google

Hij heeft een request opgesteld aan Lebrun, waarvan het klad is onder de Bilderdijk-handschriften van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde; of het stuk inderdaad is verzonden weet men niet. Het opstel moet vanwege zijn inhoud zijn van het einde van 1811 of het begin van 1812. De heer Kollewijn heeft er enkele passages uit meegedeeld, maar het is in zijn geheel van belang. De dichter doet een poging om opheffing van het verbod te krijgen, door te betoogen dat in zijn werk niets aanstootelijks voorkomt. Hij begint met iets te zeggen van zijn eigen beginselen, van zijn gedrag onder koning Lodewijk, en van het verbod van zijn gedicht *Wapenkreet* van 1809:

„De tout temps j'ai été Monarchiste. Nourri dans ces principes je les ai propagés par mes écrits, lors même que l'on en faisoit un crime d'Etât. De tout temps j'ai détesté l'affreuse politique du Ministère Anglais, et mes écrits le prouvent. J'ai chanté le grand Napoléon et j'ai publié mes Odes, lorsqu'il n'y avait pas de libraire qui osoit les imprimer. Tout cela est connu, tout ce que j'ai souffert à l'occasion de ces vers ne l'est pas, mais je veux l'oublier. Je n'en parle pas. J'observe seulement, que sous le gouvernement du Roi, qui me combla de bienfaits, la Cabale Anglomane a prevalu jusqu'à faire defendre la vente de mon paraenoeticon, publié à l'occasion de l'invasion des Anglais en Zeelande, sous le titre de *Cri de guerre*: parce que (à ce que me disoit le Ministre de l'intérieur) j'y parlois trop decidement contre les Anglais. Je me suis tû, et j'ai prévû la perte du Roi, entrainé par une faction qui le trahissoit". Dit is inderdaad een nauwkeurige beschrijving: Bilderdijk was onder koning Lodewijk meer Franschgezind dan de koning zelf en zijne regeering. Hij gaat aldus voort:

„Cependant les temps ont changé. L'Empereur en a decidé, et au moins il semble qu'il doive etre permis de n'etre plus Anglomane". Dit is zeer duidelijk: nu Nederland een deel is geworden van Frankrijk, regeeren hier geen Anglomanen meer, die het ware belang van Holland benadeelen, dat in de onder-

Digitized by Google

werping van Engeland bestaat. Verrassender is wat nu komt:

„d'augurer tout le bien qu'un regne aussi glorieux nous prépare, et de l'annoncer aux pauvres Hollandais, qui se plaignent de ce qu'ils ont perdu, ne voiant pas encore ce qui doit resulter pour leur bonheur des arrangemens du moment. Mais voila à quoi l'on s'oppose, sous le nom et par l'autorité même de S. M. Ie. et Re.". Zonder twijfel past dit goed bij het voorafgaande; nu de Engelschgezinde regeering is verdwenen, zal er voorspoed komen onder de regeering van Napoleon zelf, en daar de arme Hollanders dit nog niet begrijpen doordat zij bedroefd zijn over de inlijving, doet men toch zeker een goed werk met hun de waarheid te vertellen. Zoo aanstonds komt hij aan de bijzonderheden, eerst spreekt hij over de censuur:

„Je ne decide pas, Mgr., si c'est mechanceté de quelques emploiés qui tachent a susciter ou a fomenter un mecontentement universel, ou si c'est simplement betise de gens depourvus de entendement; mais de tout coté on se plaint de la conduite de ceux qui sont préposes à la censure des livres. Je n'entre point dans les cris que les libraires elevent publiquement contre eux; je ne me mêle non plus de ce qui ne me regarde pas personnellement, mais je le crois de mon devoir de fixer l'attention de V. A. S. sur ce qui vient de m'arriver". En nu zal hij bewijzen hoe onrechtvaardig men hem heeft behandeld.

„La faiblesse de tête, dont j'ai eû a me plaindre depuis quelques années s'empirant toujours, j'ai cru devoir abandonner la Poësie, pour me retrancher dans l'étude des langues et des belles lettres, et laissant là mon poëme Epique commencé, avec une Tragedie que j'abandonne, J'ai consenti à en donner au public ce que j'avois prêt de Melanges pour l'impression. J'avais annoncé ce dessein dans un discours en vers, dans lequel je prenois congé de mon Apollon et de mes confrères du Parnasse. J'y ai retracé l'histoire de la Poesie Hollandaise de mon temps, et comme je l'ai justement prononcé dans le moment que la Hollande allait etre incorporée dans l'Empire

Digitized by Google

François, j'ai voulu ouvrir à mon Auditoire le prospect d'une nouvelle prosperité sous la Monarchie qui vient de s'établir, et que je me faisois gloire de leur prédire dans mes derniers momens, que je considerais comme très proches". Daarna omschrijft hij wat hij inderdaad zegt aan het slot van het eerste gedeelte.

„J'y ai dit „que j'ai vu notre Patrie en état de prosperité, que je l'ai vû tomber par la discorde, que j'ai vu des revolutions intestines, qui ne montraient que une fureur Bacchique, que je l'ai vu cette Patrie qui allait se relever, qu'un beau matin parût prêt à s'éclore par l'avènement du Roi au throne de Hollande, mais que les choses ont passés au termes qu'il fût impossible de subsister comme Etat, et que ce nom étant aboli par l'ordre du destin, je finis en même temps ma carrière longue et penible". Dat men dit gedeelte schrapte zou hij zich kunnen begrijpen, indien men het tweede gedeelte, de voorspelling, niet daarachter had gevonden. De inlijving zelf wordt inderdaad als een droevige gebeurtenis vermeld, en daarop had de censuur aanmerking kunnen maken, maar dat ongunstige wordt immers weggenomen door de schilderîng van de toekomst die er op volgt. Zooals men zich herinnert staat daarin o. a. het volgende:

Wat verschijne,
Wat verdwijne,
't Hangt niet aan een los geval.
In 't voorleden
Ligt het heden,
In het *nu*, wat worden zal.

Opgaan, blinken
En verzinken
Is het lot van ieder dag:
En wy allen
Moeten vallen,
Wie zijn licht bestralen mag.

Of de kronen
Luister toonen,
Volken, staten, bloeiend staan,
Langer stonde
Duurt hun ronde,
Maar hun avond spoedt toch aan.

Doch de dampen
Dezer rampen,
Doch de nevels dezer nacht,
Zullen breken
By 't ontsteken
Van den dag waarop zy [wacht.....

Digitized by Google

Ja, zy zullen
Zich vervullen,
Deze tijden van geluk!
Dees ellenden
Gaan volenden;
En, verpletterd wordt het juk.
Holland leeft weêr,
Holland streeft weêr,
Met zijn afgelegde vlag,
Door de boorden
Van het Noorden
Naar den ongeboren' dag.

Menig lezer denkt, dat Bilderdijk hier een toespeling maakt op een aanstaanden ondergang van Napoleon's heerschappij, dat zijn juk zal worden afgeschud en Holland zal worden bevrijd; hij zelf beweert iets geheel anders te hebben bedoeld: „Qu'on eût supprimé cette partie (nl. het slot van het eerste deel waarin van de inlijving wordt gesproken) j'aurais pû m'imaginer que c'est parce qu'on n'a pas lû le tableau qui va suivre et qui se prépare dans ceci. Mais c'est tout autrement, je continue à dire: „qu'il ne faut pas s'attendrir à ce changement, que tout perit, que j'ai prevû, que j'ai predit (des l'an 1786 et 1787) cette perte de l'existence politique et Nationale. Mais que ce moment d'obscurité va faire place a un beau jour, que la nouvelle Monarchie (que j'annoncai dans mon Ode de l'an 1806 [1]) se deploie avec toute sa splendeur, que le temps va naitre que nos vaisseaux reprennent leur pavillons pour saluer l'Aurore à ses portes, que le joug de la mer sera brisé etc. Et voila ce qu'on vient de supprimer avec tout ce qui servoit à le preparer".

Derhalve: de ondergang van Nederland was noodzakelijk, geen staat kan altijd groot blijven; maar wanneer de tyrannie van Engeland eenmaal is vernietigd, dan zullen de Hollandsche schepen weer naar het verre Oosten varen: het juk dat verpletterd zal worden is dat van de Engelsche macht op zee. Deze verklaring is wel zeer nauwkeurig omschreven, te nauwkeurig misschien voor een stuk in een zóó vage taal. Toch is zij niet zoo onaannemelijk. Hij beweert eigenlijk een lofrede te hebben bedoeld op het continentale stelsel, op den strijd van

1) Nl. de nieuwe wereldmonarchie, die van Napoleon.

Digitized by Google

het vaste land van Europa tegen Engeland dat de zee beheerscht, en een dergelijke lofrede geeft Goethe aldus:

Worüber trüb Jahrhunderte gesonnen,
Er übersieht's in hellstem Geisteslicht,
Das Kleinliche ist alles weggeronnen,
Nur Meer und Erde haben hier Gewicht.
Ist jenem erst das Ufer abgewonnen,
Dass sich daran die stolze Woge bricht,
So tritt durch weisen Schluss, durch Machtgefechte,
Das feste Land in alle seine Rechte.

Zoo sprak Goethe in Juli 1812: ook toen kon men nog altijd niet zeggen dat „dem Meer das Ufer abgewonnen war", Napoleon had nog steeds niet de gansche Europeesche kust in zijn macht, maar Goethe verwachtte dat het zoover zou komen, en dan zou men den vrede genieten, dien ook Napoleon zelf verlangde:

Der Alles wollen kann, will auch den Frieden.

Men zou nu deze vraag kunnen stellen: heeft Bilderdijk niet aan Lebrun een gezochte en onoprechte verklaring van zijn gedicht willen voordragen; heeft hij in Januari 1811 inderdaad bedoeld wat hij hier voorgeeft? Hoe moet hij zich in dien tijd de toekomst hebben voorgesteld? Nog altijd ging de strijd tusschen Engeland en Napoleon door, en er zijn genoeg uitspraken bekend van deskundige personen uit de omgeving van den keizer zelf, die meenden dat zijn overspannen ondernemingen op een nederlaag zouden uitloopen; in 1809 zei een van zijn eigen ministers: „l'empereur est fou..., et tout cela finira par une épouvantable catastrophe" [1]). En onder de volken die hij onderdrukte zal ook menigeen, die het niet zoo juist kon beoordeelen, voor waarschijnlijk hebben gehouden wat hij wenschte: den val van den tyran. Bewonderaars daartegen, op een afstand geplaatst zooals Goethe, hebben het geloof bewaard in zijn onoverwinnelijkheid, zooals bewonderaars van

1) Bij Taine, *Origines* IX, 134.

Digitized by Google

Duitschland tot in den zomer van 1918 op een overwinning van Duitschland zullen hebben vertrouwd. Indien Bilderdijk in Januari 1811 de nederlaag van Napoleon als een heuchelijke gebeurtenis had willen voorspellen, dan zou hij zich moeten verblijd hebben met de hoop op den triomf van Engeland, dat hij den geheelen Franschen tijd door zoo sterk had gehaat. Is dat aannemelijk? Zou hij in zoo korten tijd dat gevoel hebben laten varen?

Van meer belang nog is een ander punt. Evenmin als voor Goethe was Napoleon voor Bilderdijk een gewoon mensch. Maar terwijl Goethe meer een aesthetische bewondering had voor de gecoördineerde uitingen van het genie, was in de waardeering van Bilderdijk een godsdienstig element. Wel is waar geschiedt alles, ook het geringste, onder de leiding van God, maar die hoogere leiding beseffen wij het levendigst bij buitengewone gebeurtenissen. Altijd had Bilderdijk het gevoel gehad, dat God Napoleon had uitgekozen om groote bedoelingen met het menschdom te volvoeren, hetzij dan om het te beweldadigen of om het vreeselijk te straffen. Napoleon stond niet gelijk met een anderen vorst of een generaal, die, na eerst overwinningen te hebben behaald op zijne beurt wordt verslagen, waarna dan te niet wordt gedaan wat hij eerst had volbracht. Men kan niet zeggen, dat Bilderdijk den keizer bewonderde of vereerde, zooals wij een mensch bewonderen die in buitengewone mate eigenschappen bezit waarvan wij zelf althans iets bezitten. Neen, Napoleon was in de natuur een *monstrum*: ziende wat hij deed, kon men alleen sidderend neerknielen voor God, wiens raadsbesluiten wij niet van te voren kennen. Vandaar bij Bilderdijk die voortdurende twijfel, niet aan de macht van den keizer, maar ten opzichte van zijn door God gewilde bestemming.

Onder koning Lodewijk werd Bilderdijk optimist, en hield hij Napoleon voor den door God gezonden weldoener. Doch na de inlijving is zijn gevoel veranderd, niet terstond, maar langzamerhand, toen het gehoopte geluk maar steeds niet

Digitized by Google

kwam; en ten slotte, in den loop van 1812 of 1813 [1]), werd hij er van overtuigd, dat de komst van Napoleon in verband stond met wat in het boek der Openbaring wordt verkondigd. Vroeger had hij hem beschouwd als een vertegenwoordiger van de vierde algemeene monarchie volgens de voorstelling van den propheet Daniel, en als zulk een monarch scheen Napoleon, volgens Gods wil, het geluk der menschheid te zullen herstellen. Thans beredeneert hij — in beschouwingen die ik niet alle wil ontleden —, uit hoofdstuk 13 van de Openbaring, dat het eerste daarin genoemde beest de „universeele monarchie" is, thans de Fransche wereldheerschappij, die de Antichrist moet heeten, „omdat de algemeene heerschappij niemand dan Christus toebehoort", en dat niemand anders dan Napoleon is bedoeld met het in vers 11 genoemde tweede beest dat twee horens had als van een lam, en, in dienst van het eerste beest, de menschen verleidde door de wonderen die het deed [2]). M. a. w. de heerschappij van Napoleon was een teeken dat de vierde of laatste wereldmonarchie ten einde was geloopen, en dat de wederkomst van Christus op aarde thans was te verwachten: Christus in persoon zou thans die booze macht ten onder brengen, Hij alleen was er toe in staat. Tydeman, die meent dat Bilderdijk Napoleon geheel met den Antichrist vereenzelvigt, spreekt in een brief van Nov. 1813 de hoop uit, dat zijn vriend ongelijk moge hebben, en dat in den slag bij Leipzig een werkelijke overwinning moge behaald zijn op een gevaarlijk mensch, niet een schijnbare op een bovennatuurlijk wezen, dat terug zal komen — zooals van den Antichrist werd gezegd —, en dat voor menschenmacht onoverwinnelijk blijft [3]). In Napoleon's terugkomst van Elba meende Bilderdijk, met een beroep op de Openbaring, een nieuw bewijs voor zijn stelling te mogen zien [4]), en na den dood van Napoleon beredeneerde hij opnieuw, nu weer

1) *Briefw.* II, 49.
2) II, 46 vlgg.
3) I, 437.
4) II, 48.

Digitized by Google

met een nieuwe toepassing van bijbelplaatsen, dat het einde der dagen nabij was.

Zooveel is zeker, dat op het einde van 1810 of in het eerste begin van 1811 het denkbeeld van een door menschen overwonnen Napoleon slecht paste bij zijn gewone denkwijze. Maar wat beteekenen dan in zijn *Afscheid* de woorden: „Hollands naam is weer hersteld"? Men zal dit niet mogen opvatten als „Napoleon wordt verslagen, en Nederland wordt, ten koste van Frankrijk, weer een onafhankelijke staat". Aan zoo iets konden alleen gewone menschen denken, die van de ware beteekenis van Napoleon in de wereld geen besef hadden. Bilderdijk meende in de tweede helft van 1810, dat zelfs de Hollandsche taal weldra zou verdwijnen [1]). Wat hij wel heeft bedoeld, zegt hij niet in het request aan Lebrun, en waarschijnlijk had hij het moeilijk op een eenvoudige en heldere wijze kunnen zeggen. De dichter heeft afscheid genomen van het leven; aan het toekomstig geluk, dat anderen zullen zien, zal hij geen deel hebben. Hoe het in bijzonderheden zal zijn weet hij niet; hij kan slechts propheteeren dat het komen zal, want dat weet hij. Thans is Hollands naam verdwenen, dat is het groote ongeluk. Het allervoornaamste kenmerk van een beteren tijd zal zijn, dat Hollands naam weer hersteld is. Die waarheid is hem geinspireerd, meer niet, en in zijn orakelachtige taal zegt hij dan ook niet meer dan dit.

Had zijne phantasie behoefte een antwoord te zoeken op de vraag, in welke omstandigheden dat herstel zou plaats hebben? Wij weten het niet. Hij zelf was diep ongelukkig, maar zacht en optimistisch gestemd; aan eigen belang dacht hij niet meer. Stel een niet verre toekomst, waarin Napoleon zijn werk inderdaad heeft voltooid. Allerlei maatregelen kunnen worden ingetrokken, die noodig waren zoolang hij Engeland niet had onderworpen. Tot die noodige maatregelen had ook behoord de inlijving van het koninkrijk Holland. De keizer

1) Zie *Br.* III, 25, en de ald. genoemde memorie.

Digitized by Google

zou het kunnen herstellen als een afzonderlijken staat, bondgenoot van Frankrijk zooals het was onder koning Lodewijk; en die jaren van 1806 tot 1810 zijn immers in de verbeelding van Bilderdijk een tijd van geluk geweest! Het allergrootste geluk zou zijn, indien dan die onafhankelijke staat onder een vorst uit het huis van Oranje werd geplaatst, want geen weldaden van Lodewijk hadden Bilderdijk's liefde voor dat huis ooit verminderd. En wat was onmogelijk voor den machtigen keizer, die vorsten vernederde en verhief naar zijn welgevallen? Dat zulk een denkbeeld voor den dichter niets onnatuurlijks had, zou men mogen afleiden uit een gedicht, eerst in de *Nalezingen* uitgegeven, en geschreven in 1809, toen hij nog aan geen inlijving bij Frankrijk dacht, te midden van het — in zijn oog — groote geluk van des konings regeering. Hij maakt hier een toespeling op de veranderlijkheid van de regeerende dynastieën, en voorspelt dat eens, na Lodewijk, weer een Oranjevorst over Nederland zal regeeren [1]). Dat een nederlaag van Napoleon hieraan zou moeten voorafgaan, zegt hij in het geheel niet, en toch had hij het kunnen zeggen indien hij er aan had gedacht, want het gedicht bleef geheim. Mij dunkt, minder dan ooit zal hij zich dit in 1809 hebben voorgesteld. Doch evenmin dacht hij er aan in 1810 of in het begin van 1811, en daarom zal zijn request aan Lebrun, (waarvan het laatste gedeelte van minder belang is) [2]), vol-

1) *Dichtw.* IX, 65.

2) Dit vervolg luidt aldus: „Je n'en parlerois pas, car, assurement, je n'y mets aucun interêt que ce morceau paraisse ou qu'il ne paraisse pas, mais tout ce discours aiant été presenté à la censure et approuvé, on l'a deja imprimé; et maintenant que l'ouvrage est prêt à etre publié, on retire l'approbation donnée, et l'on fait ainsi retrancher deux feuillets entiers contenans plus de six cens vers, dont rien ne peut subsister sans cette conclusion, qui n'a pas été amené par le hasard, mais qui y tient essentiellement. Je ne parlerai pas d'autres choses où il n'y a pas plus de bon sens, par exemple lorsqu'on ne veut pas que je dise, que dans mon enfance les Poëtes se arrêtaient à une fausse elegance par laquelle on tachait d'imiter le stile chatié des français, ou que je dise que le temps present est produit par le passé, et qu'il enfante le futur, caché dans son sein. Mais j'ose prier V. A. S. de vouloir bien jetter l'oeil sur la conduite qu'on tient dans ces

Digitized by Google

strekt niet zoo leugenachtig zijn als sommigen hebben gemeend, althans wanneer men vraagt naar zijn gevoelens toen hij het gedicht schreef, niet naar die welke hij later had toen hij het request opstelde.

Het gedicht *Afscheid* zou dan ook niet de zeer bijzondere beteekenis hebben die men er gewoonlijk aan geeft, maar toch zou het van een eigenaardig belang zijn. De smart over de inlijving en het geloof in Napoleon's weldadige roeping zouden er te gelijk in zijn uitgedrukt, maar in de ontboezeming van het gedicht had hij bij die smart een helderder voorstelling dan bij dat geloof. Tusschen 1806 en 1810 heeft hij den keizer in zijn gedichten verheerlijkt, hij kon hem uit de verte bewonderen, en zijn gunsten had hij niet noodig, want door Lodewijk werd hij beschermd, en voor dezen was hij een lastige, ongezeggelijke beschermeling. Na Juli 1810 is hij onderdaan van den keizer, en de inlijving kan hij hem niet verwijten. Maar de smart over het verlies der zoogenaamde onafhankelijkheid drukt hem neer, enkele woorden van hulde aan den nieuwen souverein kan hij slechts met moeite en zonder geluk vinden, oden maakt hij verder niet, zelfs niet op de geboorte van den koning van Rome. Wel heeft hij dringend den steun der keizerlijke regeering noodig, maar hij vraagt alleen om iets dat, naar hij meent, hem toekomt. In October 1811 wordt hij te Amsterdam aan den keizer voorgesteld, en deze doet hem dan een onhebbelijke vraag waarop hij zoo goed mogelijk tracht te antwoorden. Er komt verandering in zijn gevoelens, zijn vereering verandert in afschuw, maar aan de macht van den keizer twijfelt hij niet.

---

momens par raport a un point aussi important que l'est la censure des livres, dont la tendance sans doute ne doit viser à oter aux gens l'espoir qu'on leur presente d'etre bien paié des souffrances ou des sacrifices qu'il est impossible de leur cacher à eux mêmes et dont il ne font que parler, par une futurité consolante qu'amênent les mesures d'à present. Au moins je ne puis pas m'imaginer que l'Empereur et Roi veuille qu'on cesse d'envisager son plan comme propre à ramener le bonheur et la prosperité et a les repandre sur ceux qu'Il a reunis sous son sceptre".

Digitized by Google

Er is een gedicht, waaronder in de gedrukte uitgaven staat 1811, maar dat, naar men zegt, in het handschrift is gedateerd 1 Jan. 1812 [1]); in elk geval zal het uit de eerste helft van 1812 zijn, want was het van later tijd, dan zou men er allicht een duidelijke toespeling op den tocht naar Rusland in hebben gevonden. Dit stuk is eerst na den dood van Bilderdijk uitgegeven. Den keizer noemt hij Attila, diens wreed bewind is een straf voor de „monsters", die koning Lodewijk hebben verraden, de ondankbare Hollanders hebben niets beters verdiend dan de slavernij waaronder zij nu zuchten, maar de heerschappij van Napoleon is een „nooddwang", „niet te ontglippen, waar half een wereld neêr voor knielt". Maar de dichter zal van zijn dankbaarheid jegens koning Lodewijk blijven getuigen, God zal hem daartoe de kracht geven. En nu zegt hij, in zijn berijmde taal, wel: „Nog leeft Hy die het juk verbrijzelt! Nog, Dichtkunsts onversmoorbre stem!" — maar stellig heeft hij daarmede niet willen zeggen, dat God de Nederlanders van de Fransche overheersching zal verlossen, want van een dergelijk geloof is in het gedicht geen spoor. God leeft, Hij is almachtig, Hij geeft den dichter de kracht om zich in zijn hart niet te buigen voor den tyran, maar die tyrannie over het volk is door God gewild. En nu, in den verderen loop van 1812, komt de dichter tot de overtuiging dat hetgeen in de Openbaring is gezegd weldra zal vervuld worden. Dat geloof heeft hij ook later gehad, in 1815, maar tusschen 1812 en 1815 vallen gebeurtenissen die hem er van deden afwijken. De slag van Leipzig deed Goethe in zijn geloof in Napoleon niet wankelen, en Bilderdijk ook niet onmiddellijk; maar wanneer dan in de tweede helft van November de Prins wordt genoemd, en de vaderlanders maatregelen nemen om hem tot Souverein te doen uitroepen, dan stelt Bilderdijk het zóó voor alsof nu gebeurt wat hij vroeger inderdaad voorspeld heeft. De vreugde over het herstel van

1) Zie Kollewijn, *Bild.* II, 18.

Digitized by Google

Oranje' sleept hem mee, en op 25 November leest hij zijn gedicht *Vervulling* [1]) in een vergadering van die zelfde maatschappij waarin hij in 1811 zijn *Afscheid* had voorgedragen. Ik geloof, dat hij zich zelf heeft begoocheld, en dat hij de gebeurtenissen van November 1813 in Januari 1811 volstrekt niet heeft voorzien. Maar al voegt hij zich in November 1813 bij het koor van hen die tegen den verslagen keizer uitvaren, toch vergeet hij zijn oude gevoelens niet geheel en al, want hij vergelijkt hem nu bij Lucifer, „die morgenstar vol glans", Lucifer, den gevallen engel:

Waar zijt ge, ô morgenstar?...
Ja, de Almacht had u 't perk gebakend van uw loop,
Tot geessel onzer weelde, en tuchtroê van Euroop:
Maar neen, gy woudt uw kring, en zonder perk, verwijden,...
Gy tuimelt door het ruim der heemlen — 't Is gedaan.

Zelfs nu nog is Napoleon voor hem de held van een treurspel, die eene hem door God gegeven taak had te vervullen.

A. KLUYVER.

1) *Dichtw.* IX, 133.

Digitized by Google

THEATRAAL

Het burgerlijk drama, waarvan Lillo's 'George Barnwell' en Moore's 'Gamester' de eerste zuivere specimina zijn, dat van Diderot zijn kunstleer krijgt en dan zijn tocht door West-Europa begint, had enkele jaren geen eigen naam [1]); en zeer vele jaren geen eigen stijl. Onder „stijl" te verstaan zoowel die van den tekst, als die van het spel.

Niet, dat het in dezen aan theorie ontbrak; in de XVIIIde eeuw ontbrak het nooit aan theorie. Diderot, Mercier, Collé, Beaumarchais, Marmontel, en anderen, hebben overvloedig veel voorschriften gegeven; voorzoover den litterairen stijl betreft, kan men er een overzicht van vinden in het tweede hoofdstuk van het vierde deel van Gaiffe's boek. Vooral de quaestie „verzen of proza" wordt door de schrijvers en de theoretici van het burgerlijk drama behandeld, een vraag die, als alle belangrijke vraagstukken op tooneelgebied, ten onzent haar weergalm heeft [2]). De meesten komen tot de concluzie, dat het proza, als natuurlijker, te verkiezen is. Die concluzie was te verwachten; het burgerlijk drama wil immers de dagelijksche werkelijkheid nabootsen; een bedoeling die wellicht nergens duidelijker blijkt dan uit Diderot's „Introduction" tot den 'Fils naturel'; juist omdat hier *niet* wordt getheoretizeerd, maar een — zij het in casu gefingeerde, evenwel als wenschelijk voorgestelde — werkwijze wordt aangegeven. Beaumarchais die het van La Motte afkeurde, dat hij een 'Oedipe' in proza had geschreven, doch daarentegen het vers uit het burgerlijk

1) De schrijvers noemen hun stukken meestal nog, naar Diderot's voorbeeld, „comédie"; de critici spreken van „le genre sérieux" of „le troisième genre". 'L'Orphelin anglais ou le Menuisier de Londres' door de Longueil was het eerste stuk, dat als „drame" werd aangekondigd (1769). Zie Gaiffe, 'Le drame en France au XVIIIe siècle' (Paris, A. Colin, 1910) blz. 167.

2) Zie Kalff — 'Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde' VI, blz. 465 en 466.

Digitized by Google

drama wilde verbannen [1]) maakte met dat oordeel een zeer juist gevoelde scheiding tusschen de meer symbolisch-lyrische kunst van het classicisme, en de meer realistische van het „troisième genre".

Intusschen is de onderscheiding „verzen of geen verzen" voor een meer innerlijke beoordeeling van den stijl van het burgerlijk drama van niet veel belang. De verzen toch worden over het algemeen niet anders opgevat dan als een uiterlijke vorm; en zijn dan ook niet anders. Ze zijn even rhetorisch als het proza der in „ongebonden stijl" geschreven stukken.

In het algemeen heeft de theorie trouwens weinig verwerkelijking gevonden in de practijk. Diderot is ook in dit opzicht de voorganger! De schrijver moet nooit zijn personnages eenvoudig als verkondigers van zijn ideeën gebruiken; alle „tirades" moet men vermijden; algemeene uitspraken zijn uit den booze, — dat alles verkondigt hij in zijn theorie [2]); maar de practijk die, met deze theorie in één bandje gebonden, de wereld voor oogen wordt gesteld, is heel anders; daar heeft inderdaad geen enkele personnage een eigen leven; daar treden ze alle als des schrijvers woordvoerders op; en daar wemelt het van tiraden en „sentences". Met Mercier staat het wel eenigszins beter; maar toch — de taal bijvoorbeeld, die, in 'La Brouette du Vinaigrier', — om zijn, met 'Jenneval' succesrijkste stuk te noemen — Dominique le Père voert, en speciaal in de laatste tooneelen, de geliefde van zijn zoon; de ijver waarmee allerlei brandende quaesties worden aangevoerd, alleen om den schrijver te laten „getuigen" voor de burgerlijke denkbeelden [3]), dat zijn symptomen van denzelfden

1) 'Essai sur le genre dramatique sérieux', in 'Oeuvres complètes de Beaumarchais' (Paris, Lebigre frères, 1832) deel I, blz. 43 vgg.

2) O. a. in het 2e 'Entretien sur le Fils naturel'; en in het 17de hoofdstuk van 'De la Poésie dramatique'.

3) Bijvoorbeeld waar — in het eerste bedrijf — de oude azijnverkooper de nutteloosheid van het Latijn-leeren betoogt. Het is trouwens opvallend, hoe in het algemeen de 18de eeuwsche schrijvers van het burgerlijk drama de minste gelegenheid aangrijpen, om voor burgerlijke ideeën te pleiten; het is soms of zij

Digitized by Google

aard. Die tiraden en „sentences" nu, en dat pompeuze, en holle, in de dialogen van het burgerlijk drama, zijn eenvoudig bewijzen van de onmacht waarin men verkeerde om — gelijk in overeenstemming zou zijn geweest met de revolutionnaire beteekenis van de nieuwe kunstsoort — een nieuwe tooneeltaal te scheppen; die dan veel met die van het dagelijksch leven zou moeten gemeen hebben. Men schiep niet iets nieuws, maar — en hier wilde ik vooral de aandacht op vestigen — men bleef, in de practijk, in het spoor van het *oude* „ernstige genre", van de tragedie; dat wil dan zeggen: van de in dien tijd zoo zeer *vervallen* tragedie. In woordkeus, in wendingen, in de neiging om alle te alledaagsch klinkende termen te omschrijven, heeft men — evenals bij 't gebruik van allerlei oude verwikkelingsprocédé's — eenvoudig den stijl der tragedie voortgezet. Gaiffe geeft — op blz. 494 vgg. van zijn hierboven aangehaald werk — eenige typische bewijzen van deze wezenlijke stijl-identiteit.

Doch — de tragedie verschilde essentiëel zeer veel van het ernstige *burgerlijke* spel. Ginds een stileering, waarbij historische juistheid [1]), zoowel in psychologische als in uiterlijke beelding als volkomen onbelangrijk placht te worden veronachtzaamd [2]), hier een vooropstellen van „het dagelijksch leven" als voorbeeld in alle opzichten. Dat na te bootsen is de bedoeling;

---

bang zijn, één van die denkbeelden in hun stuk onbesproken te laten. Falbaire's 'l'Honnête criminel', dat, na 'Jenneval', het eerste in onze taal overgebrachte burgerlijke drama is — (een gevolg van de Protestantsche sympathieën in dit stuk verkondigd; er verschenen dan ook, blijkens de recensies in de Vaderlandsche Letteroefeningen, gelijktijdig twee vertalingen) — is in dit opzicht zeer karakteristiek.

1) Ik gebruik liever dezen term dan „realisme". Van haar zin voor „werkelijkheid" toch getuigen de meest verschillende achtereenvolgende kunstrichtingen; ook de classicisten. Maar doordat geen kunstenaar de „werkelijkheid" volledig weergeeft; doordat allen kiezen en verwerpen, en ieder volgend geslacht iets anders — als „het belangrijke" — kiest en iets anders — als „het onbelangrijke" — verwaarloost, is in dit opzicht de meest hopelooze spraakverwarring ontstaan.

2) Al verandert dit, uitteraard, in dezen tijd. Zie Louis Bertrand's boek 'La fin du classicisme et le retour à l'antique dans la seconde moitié du XVIIIe siècle et les premières années du XIXe en France'. Paris, Hachette & Co., 1897.

Digitized by Google

een bedoeling die meer dan een eeuw lang door de aanhangers dezer richting, die in hare verschillende stadia naturalisme en realisme zal gaan heeten, steeds nauwkeuriger zal worden benaderd; zij het dat deze lieden, die de *stoffelijke* verschijningen — want daar gaat het eigenlijk om — de belangrijkste achten, toch begrijpelijkerwijs nooit tot een copieeren zonder gevoel zijn gekomen; of konden komen; altijd toch stond de waarnemer op een bepaald punt ten opzichte van het waargenomene, en altijd moest hij uitteraard, in de veelheid der verschijnselen bij zijn weergave blijven *kiezen*. Voor het oogenblik echter wilde ik slechts hierop wijzen: dat er bij het burgerlijk drama in de tweede helft der 18de eeuw een eigenaardig verschil bestond tusschen de situaties welke men gaf en die „het dagelijksch leven" weergaven [1]) ter eene, en de taal die den personnages, in dat dagelijksch leven optredend, in den mond werd gelegd, ter andere zijde. Het verschil tusschen de taal van het-dagelijksch-leven-op-het-tooneel en die van het dagelijksch leven der werkelijkheid.

Maar niet alleen ten opzichte van de taal, ook wat de wijze van zich bewegen aangaat, heeft ditzelfde verschil bestaan; terwijl ook hier door de theoretici en de auteurs gelijkheid als eisch werd vooropgesteld. De eigenaardige gesteldheid van het tooneel dat — o.a. door zijn afmetingen — altijd tot zekere stileering verplicht, mag hier buiten beschouwing blijven. De verschillen die ik bedoel, zijn van veel grover aard. Een „gebaarmaking," ook maar *eenigszins* met die van het dagelijksch leven in overeenstemming, of, zeggen we liever, met het oog op de stileering: parallel, — zulk een gebaarmaking was al hierom onmogelijk, omdat ze geen begeleiding kón zijn van de zeer ondagelijksche taal. En dat dan ook inderdaad het hier aangegeven verschil bestónd, dat blijkt ons uit allerlei getuigenissen, van critici en acteurs; ook uit verschillende

1) Al was dat „dagelijksch leven" dan ook al op zich zelf op eigenaardig-tendentieuze wijze verbeeld.

Digitized by Google

spel-indicaties is dit op te maken; ook de teksten zelve verschaffen, voor wie ze leest met gevoel voor de tooneelmatige weergave, menig gegeven in dit opzicht [1]). Hier echter was het niet alleen de tragediestijl welke bij het nieuwe genre werd toegepast; aanvankelijk was dit wel het geval, maar mettertijd — zeer verklaarbaar, wanneer men den ontwikkelingsgang van het drama nagaat — laat steeds meer het volkstheater van den Boulevard, waar de féerie en de grofgebarige pantomime bloeiden, zijn invloed gelden. Wat de critiek aangaat — waarvan uitteraard de critiek der tooneelspelers op elkander niet het minst belangrijke deel is —, het valt ons op dat, zoolang de daling van classicisme naar realisme zich voltrekt, ieder jonger geslacht het oudere gezwollenheid, „zingen", en eentonigheid verwijt, terwijl de ouderen klagen over de verwildering van wie na hen komen. Dat, wat die ouderen verwildering toeschijnt, noemen de jongeren „natuurlijkheid". Een eigenaardig voorbeeld in dezen leveren ons de Mémoires van Mlle Clairon; die in 1752 tot het inzicht was gekomen, dat een „genre simple, posé, d'accord" behoorde te komen in plaats van „les éclats, l'emportement, la déraison, qu'on applaudissait à Paris"; en die dan dien eenvoudiger speeltrant invoert. Maar later, als zij zich van het tooneel heeft teruggetrokken, veroordeelt zij scherp de jongeren die — in háár richting — verder waren gegaan, en op het tooneel „la bassesse des Halles ou la démence des Petites Maisons" hebben gebracht [2]). Zoo vindt haar medestander Lekain zijn ouderen confrater Baron onnatuurlijk en gezwollen; maar Lekain zelf wordt datzelfde verweten door Talma en diens bewonderaars. In ons land hebben we van dezen strijd tusschen oud en nieuw telkens een naklank; bijzonder duidelijk hooren we dien, wanneer Corver, als volgeling van Lekain,

1) Waarom ik de platen niet in dit verband aanvoer, vind men gemotiveerd in mijn rede 'Punt en Corver' (Leiden, 1918) blz. 2.

2) Mémoires de Madlle Clairon; in de 'Bibliothèque des Mémoires relatifs à l'histoire de France pendant le 18me siècle'; ed, Barrière (Paris, Firmin Didot) dl. VI, blz. 51 en 46.

Digitized by Google

de „natuurlijke" opvatting voorstaat, en daarom door het oudere geslacht, waarvan Punt en Duym de voornaamste vertegenwoordigers, en waarvan Punt's lofredenaar Simon Stijl de uitvoerigste woordvoerder is, wordt beschimpt.

Maar de „natuurlijkheid" van Lekain was voorzeker nog niet de speeltrant welken het burgerlijk drama vereischte. Dat blijkt alreeds hieruit, dat de acteurs met de eerste stukken van het burgerlijke genre volstrekt geen raad wisten. Naar aanleiding van de opvoering van Voltaire's 'Ecossaise', één van de eerste „drames" die door de Comédie Française zijn gespeeld [1]), schrijft Grimm: „Nos acteurs me paraissent encore bien éloignés de la vérité et de la simplicité que demande le genre de cette comédie" [2]). En naar aanleiding van de eerste voorstelling van zijn 'Père de Famille' schrijft Diderot aan Voltaire: „Ce genre d'ouvrage leur était si étranger, que la plupart m'ont avoué qu'ils tremblaient en entrant sur la scène, comme s'ils avaient été à la première fois" [3]).

Het is begrijpelijk; dit nieuwe genre moest zoowel den comedie- als den tragedie-spelers een onzeker gevoel geven. De speeltrant waaraan ze gewoon waren, de bepaalde effectmiddelen welke zij, zeker van 't slagen, plachten aan te wenden, dit alles ontviel hun. De speelwijze der comédie zou bij den tekst van 't drama een trivialen, neerhalenden indruk maken; die van de tragedie hadde een dwaas uitrekken geschenen van de situaties naar den kant van het verhevene. Beide categorieën van acteurs moesten zich inhouden, hun spel vervlakken; ze moesten streven naar een soort middelmaat; zij, die waren opgevoed in een verheven afschuw voor al wat middelmaat, al wat maar in de verste verte „vulgair" kon worden genoemd [4])!

1) Den 28sten Juli 1760.

2) Corresp. littéraire Sept. 1760 IV, blz. 276 (ed. Tourneux, Paris 1877—1882).

3) Diderot, Oeuvres (ed. Assézat et Tourneux) dl. XIX, blz. 462. Het stuk werd voor den eersten keer in het Théâtre Français gespeeld den 18den Februari 1761, nadat het in November 1760 te Marseille was opgevoerd.

4) Een kenschetsend voorbeeld van de klassieke opvatting is, dat zelfs Mlle Dumesnil nog, toen zij als Mérope haar tred verhaast had om haar zoon Egisthe

Digitized by Google

Leerrijk in dezen is ook het geval van den jongen tooneelspeler Aufresne; die in 1765, dus in den tijd dat het burgerlijk drama een vaste plaats had veroverd, debuteerde. De *eenvoud* van zijn spel en van zijn voordracht worden geroemd; Grimm is over hem in de wolken; het kennerspùbliek van de Comédie Française is zoozeer op zijn hand, dat de confraters hem, zeer tegen hùn zin, als lid van 't gezelschap moeten aannemen. Maar als hij dan aanspraak erop maakt, sociétaire te worden, breekt de bùi los, en hij moet zijn fortùin in de provincie en in het bùitenland zoeken. Eén van zijn kameraden trachtte aldus de houding der meerderheid te rechtvaardigen: „Cet homme nous faisait perdre la carte. Il était faux dans son jeù avec nous, ou nous l'étions avec lùi. Il fallait qù'il changeât ou qu'il fît changer toute la Comédie" [1]).

Zulk een voorval illustreert den strijd der stijlen. We weten, dat die in Aufresne geprezen eenvoud ook wel met succes is betracht door andere acteurs, die zich de door het nieuwe genre geëischte moeite getroostten; o. a. door den grooten Préville. — Maar *het* groote succès als speler van het burgerlijk genre was voor Molé. En de wijze waarop hij dit verwierf, is kenmerkend voor de richting waarin de nieuwe kunstsoort zich met een steeds toenemende snelheid ontwikkelt; namelijk de richting naar het melodrama. Hijzelf noemde zich een leerling van Garrick; maar wat we van Garrick's speeltrant weten — speciaal in de groote Hamlet-uitgave van Furness vindt men hieromtrent een kostbare verzameling van gegevens [2]) — geeft

van den dood te redden, hierover zeer werd berispt. Onder alle omstandigheden moest de gang van den acteur een zekere afgemetenheid en een zekeren cadans behouden.

1) Ik ontleen dit kenmerkend détail aan het bovengenoemde werk van Gaiffe, waar men — op blz. 524; noot — de litteratuur over dit geval vindt. Ook Goethe spreekt over Aufresne (Wahrheit und Dichtung XI; in de complete Reclamuitgave van Goethe's werken, dl. XXIV, blz. 29 en 30).

2) En in het proefschrift, waarmee Hedgcock in 1912, als eerste Engelschman, aan de Sorbonne promoveerde: 'Un acteur cosmopolitain. David Garrick et ses amis français'. Het boek is het volgend jaar door den schrijver tot een Engelsche uitgave omgewerkt. Eén hoofdstuk is speciaal aan Garrick als speler gewijd.

Digitized by Google

ons het recht te zeggen, dat, hoezeer Molé ook „romantisch" was, toch zijn wildheid van bewegen, en vooral zijn laaiende luidruchtigheid, van een grofheid waren, die Garrick beneden zich achtte. Vooral het vreeselijke schreeuwen van Molé, waarbij hij zich zoozeer in- en overspande, dat men er met de samenstelling van het week-programma rekening mee moest houden [1]), was één van zijn populaire effectmiddelen; het publiek, dat steeds minder, ook in de Comédie Française, een select publiek was, genoot daar innig van. Wie de geschiedenis van het Fransche tooneel vanaf 1761 tot in den revolutietijd eenigszins kent, weet, dat het met groote snelheid op dezen weg der „Volkstümlichkeit" voortschreed; een feit hetwelk o.a. door het zeer sterk toenemen van het aantal voorstellingen van eenzelfde stuk blijkbaar is. Het classicisme, dat kennis onderstelde, raakt dan ook, tot de dagen van het keizerrijk, op den achtergrond; de stukken geven naar inhoud en vertooning steeds meer: valsch, gezwollen voorgestelde dagelijkschheid.

Ik noemde ook de „indicaties" in de stukken als materiaal, dat kan helpen om ons een denkbeeld te geven van de wijze waarop werd gespeeld. Een paar voorbeelden mogen volstaan om dit te motiveeren; ik kies ze bij den overvloed van gegevens uit een paar van de meest succesrijke stukken van dien tijd; en wel in de eerste plaats uit 'Jenneval ou le Barnevelt français', Mercier's verzachte en blij-eindig gemaakte bewerking van 'George Barnwell'. Ik citeer uit de Hollandsche vertaling van dit werk [2]); die wel eenigszins van den Franschen

1) Zie 'Mémoires secrets pour servir à l'histoire de la république des lettres' (Londres, 36 dln. 1777—1789) XIX, 16 août 1769. Het betreffende artikel is van Bachaumont.

2) Het is één van de eerste vertalingen van een drama die in het Hollandsch verschenen. Terloops zij opgemerkt, dat er ook een directe vertaling van het Engelsche stuk in onze taal is uitgegeven. Als auteur staat echter op het titelblad genoemd „Tillo" in plaats van Lillo; ook de namen der personnages zijn onbegrijpelijk slordig weergegeven. — Het is bevreemdend dat Worp, die deze uitgave in zijn lijst van vertalingen heeft opgenomen (Drama en Tooneel II, blz. 334) niet schijnt te hebben opgemerkt, wie die Tillo was. Eén blik toch in het boek moet ieder, die 'George Barnwell' kent, in dezen voldoende inlichten.

Digitized by Google

tekst verschilt, doch niet op 't stuk der spelaanwijzingen.

Aan het begin dan van het derde tooneel van het eerste bedrijf lezen we deze indicatie: (*Reinhart treed langzaam de kamer in, met de oogen nederwaards geslagen en de armen kruislings over elkander*) [1]).

Stellen we ons een oogenblik voor, hoe die houding is; nemen we ze bijvoorbeeld even zelf aan, dan wordt het ons onmiddellijk duidelijk, dat dit geheel een tragediehouding is; de houding van een onttroonden koning, en dat de acteurs aan den tragediestijl gewend, ze ook op deze wijze moeten hebben weergegeven. *Niet* is dit de houding van den kantoorbediende der werkelijkheid (want dat stelt Reinhart-Bonnemer voor); vooral de „*armen kruislings over elkander*" zijn in dezen kenmerkend.

Een tweede voorbeeld dat tot een eenigszins ander gebruik van een indicatie aanleiding geeft, kies ik uit Witsen Geysbeek's bewerking van een drama van de burgeresse Villeneuve, 'De Volksverdrukker gestraft, of Het Leenrecht' [2]). Dit zeer merkwaardige, en voor den modernen lezer onbedoeld-vermakelijke stuk, vol van de meest overdreven sentimentaliteit en pathetiek, geeft ons in het tweede bedrijf den tuin van een kasteel te zien, waar „Henrik de Zoon", een jonge boer, die een — beantwoorde — liefde heeft opgevat voor Sofia, de teedere dochter van den uiterst tyrannieken hertog die het kasteel bewoont, zijn waanzin — door smart over de tegenwerking van Sofia's vader ontstaan — ten toon spreidt. Het is een waanzin vol „methode"; en wel een methode, erop berekend om zoo veel mogelijk pathetische tooneelen op te leveren. Zoo herkent Henrik in zijn buien van verbijstering iedereen, behalve juist — o psychologisch raadsel! — zijn geliefde Sofia; hetgeen Sofia, als zij haar Henrik in den tuin aantreft, natuurlijk allerhevigst

1) In het Fransch: „*Bonnemer est entré à pas lents, le front boissé, les bras croisés*".

2) Amsterdam, P. J. Uylenbroek, 1797.

Digitized by Google

aandoet. Te zonderlinger is dit niet-herkennen, daar hij het voortdurend over het „voorwerp zijner min" heeft; ook tegen dat „voorwerp" zelf.

Er ontspint zich dan de volgende dialoog:

HENRIK, *de zoon, uit zijne mijmering komende.*

Wie stoort mijne eenzaamheid? Jonge onbedachte! wat zoekt gij hier?.... Hebt gij bemind?

SOFIA, *stil.*

Hij kent mij niet meer!

Overluid.

Ja, en ik bemin nog met geheel mijne ziel.

HENRIK, *de zoon.*

In dit geval ontzie dan mijne smart.

SOFIA.

Ik kom haar geenszins storen: ik verlang haar te verzachten door haar met u te delen.

HENRIK, *de zoon.*

De magt der goden gaat zo verr' niet. Gij hebt mijne vriendin niet gekend, die door haar' vader in zijne woede geslagt is; mijne Sofia, mijn' rijkdom, mijn leven, mijn alles! haar, die door een' blik de natuur bezielde; haar, die de Hemel voor mij bestemde, en die de hoogmoed mij ontroofde!

SOFIA.

Uwe Sofia leeft: zij bemint u; 'er zal een tijd komen ....

HENRIK, *de zoon.*

Nooit, nooit! de dagen van vreugde en geluk zijn snel verdwenen; de dagen van smart zullen eeuwig duren!

SOFIA.

Neen; hoop.

Digitized by Google

HENRIK, *de zoon.*

Hopen! ... ik! ... Antwoord mij: kent gij haar, die ik bemin?

SOFIA.

Ja, zeer goed.

HENRIK, *de zoon.*

Zeg haar dat haar vrind verr' van haar treurt; zeg haar dat hij zijn verstand verloren heeft [1]) .... dat welhaast het hart, dat voor haar slechts klopt, een prooije des grafs wezen zal ... zeg haar ... Ach, neen, zeg haar niets ... bedroef haar gevoelig hart niet, en verberg haar mijn' toestand; zij zou het besterven ... groote God! één slachtoffer is immers reeds genoeg!

Hij valt op de zoden bank.

. . . . . .

Het is op deze laatste indicatie, dat ik nog even de aandacht wil vestigen. Er móét, ten allen tijde, op het tooneel een zeker verband zijn tusschen woord en gebaar; in dit geval moet de in de indicatie aangegeven beweging de *afsluiting* zijn van de voorafgegane redeneering; — die daarna, als Henrik weer overeind is gekomen, door hem in een geheel anderen toonaard wordt voortgezet [2]). Zoo moet dan het aan deze beweging van neervallen voorafgaande zijn gezegd met bewegingen van groote pathetische heftigheid; anders zou het neervallen zich hierbij niet aansluiten. Gaf ik in het eerste voorbeeld — uit een 30 jaar ouder drama — een typische *tragedie*-houding; hier hebben we er één uit de romantische pantomime van

---

1) Dit helder zich bewust zijn van zijn toestand, gepaard met 't niet-herkennen van Sofia, aan wie hij der onbekende een boodschap opdraagt, is wel de grootste psychologische krachttoer van den schrijver.

2) HENRIK, *de zoon, bij zichzelven lagchende.*

Morgen zal ik mij versieren: het is de verjaardag van haar die ik bemin. Met den dageraad zal ik bij haar wezen. Mijn bouquet is gereed ... En mijn liedje ...

Hij voelt in zijn' zak.

Mijn liedje ... ik moet het hebben ..., het was zo teder, zo treffend! ... Enz.

Digitized by Google

het Boulevard-theater, in den revolutietijd naar schouwburgen van hooger rang verzeild.

Deze voorbeelden zijn met tallooze te vermeerderen; ook uit onze oorspronkelijke tooneellitteratuur. Ik zou er terloops nog even op willen wijzen, dat het gebruik dat ik hier van de laatst-aangevoerde plaats maak, een, voor zoover mij bekend, door litteratuurhistorici nooit toegepaste, en toch aanbevelenswaardige methode is, om uit een tekst, in verband met de indicaties, gegevens voor den speeltrant te putten. Als men op deze wijze het werk van verschillende auteurs — en vooral van een auteur-acteur als Westerman — nagaat; m. a. w. als men de teksten leest, zooals tooneelspelers ze lezen, voortdurend het oog gericht houdende op de plastische verwerkelijking, dan zal men telkens verrast zijn door de spelbeelden die ons voor oogen komen. Zeer leerzaam, om nog even bij Westerman te blijven, is in dit opzicht zijn Don Karlos-bewerking; karakteristiek voor den man die steeds aan tooneeleffect denkt. In die Don-Karlos-bewerking vinden we ook, *ingevoegd*, verschillende van die eigenaardig-eind XVIII^de^ eeuwsche wendingen, waarin de spreker, met een mengeling van valschen ootmoed en openlijke zelfverheffing, van zich zelf spreekt in de derde persoon. Het inlasschen van zulke wendingen door zulk een „geheiden" tooneelman, geeft een eigenaardige duiding van den in zijn tijd gebruikelijken speeltrant; — welken ik wel niet nader zal behoeven te omschrijven.

Dat het niet raadzaam is, te veel waarde te hechten aan de afbeeldingen welke de tooneelstukken illustreeren, heb ik elders betoogd. Inderdaad — de beteekenis die een fotografie heeft, bezitten ze niet. Maar om ons den kunststijl van hun tijd in 't algemeen te leeren kennen, wat toch indirect weer beteekenis heeft voor de kennis van den speelstijl, daartoe kunnen ze bijdragen. De ultra-pathetische houding waarin Jenneval-Adelaert Charlotte terugstoot, wanneer hij bemerkt heeft, dat zij niet „deugdzaam" is — de gravure vindt men

Digitized by Google

zoowel in de groote Fransche uitgave van Mercier [1]) als in de Hollandsche bewerking van 1770 — leert ons toch wel iets; zoo goed als de eenigszins plechtige braafheid der figuren op Vinkeles' plaatjes bij 'De dankbare Zoon' (een bewerking van het stuk van J. J. Engel).

Het voorafgaande kortelijks resumeerende meen ik dan te mogen zeggen: het burgerlijk drama, dat voortdurend aankondigde, dat het het dagelijksch leven op het tooneel nabootste, vertoonde dat leven zoowel wat woorden als bewegingen betreft, in een eigenaardig gezwollen, sentimenteelpathetische vervorming. Het had, althans in de XVIII^de^ eeuw, geen eigen stijl; werkte deels met de procédé's der tragedie, deels met de ruchtige, de bombarieachtige middelen van het volksdrama.

Men verkondigde dus aan het publiek, dat men het dagelijksch leven zou geven; echter .... dat dagelijksch leven had op 't tooneel een soort valsche grootschheid, een dwaas „overdreven" voorkomen. Het was, wat wij *nu* noemen: **theatraal.**

En nu meen ik te mogen aannemen, dat dit wóórd dan ook juist in dezen tijd zijn misprijzende nuance van beteekenis heeft aangenomen. Met zekerheid zal men moeilijk over een dergelijk vraagpunt kunnen beslissen; het blijft altijd mogelijk, dat men in de litteratuur het woord nog eens vroeger, in dien zin gebruikt, ontmoet. Maar Littré geeft als oudste voorbeeld van deze beteekenis („empreint d'une grandeur apparente et affectée plutôt que réelle") een plaats bij Chamfort, den schrijver van de drama's 'La jeune Indienne' en 'Le Marchand de Smyrne'. Trouwens, het woord schijnt in dezen tijd eerst algemeen gebruikelijk te zijn geworden, in álle beteekenissen. Dit wordt niet alleen waarschijnlijk door de door Littré aangehaalde voorbeelden; maar meer dan waarschijnlijk door de

1) Théâtre complet de M. Mercier. Amsterdam chez B. Vlam, Leyde chez J. Murray, Tome Premier, 1778.

Digitized by Google

„remarque" welke hij aan het woord toevoegt, en die luidt: „La Harpe a fait usage de théâtrals au pluriel; cela était naturel quand ce mot *commeuçait à entrer dans l'usage* [1]); et il en a été ainsi de la plupart des nouveaux adjectifs en *al.* Mais maintenant il est assez établi pour le décliner comme les autres et dire, au pluriel, théâtraux". Dat op deze opmerking één enkele plaats volgt uit Bonivard's 'Advis et devis des lengues' (16de eeuw), verzwakt de opmerking omtrent den tijd van 't *algemeen* in gebruik komen, geenszins. Bij Godefroy vinden we als adjectief van théâtre afgeleid alleen théâtrique; bij Du Cange en in het klassieke Latijn bestaat „theatralis" alleen in den oorspronkelijken zin van „op het theater betrekking hebbende".

En nu in onze taal. Voor de ontwikkeling der beteekenissen van het woord heeft dit uitteraard weinig belang; ze zijn met het woord uit het Fransch overgenomen. Toch mocht ik een onderzoek in dezen niet achterwege laten; de mogelijkheid bleef bestaan, dat een vroeger voorkomen van het woord in deze beteekenis ten onzent op een onvolledigheid van Littré kon wijzen. Wat de bij Littré sub 2 genoemde beteekenis aangaat (sub 1 is: op het theater betrekking hebbende; sub 3: „empreint d'une grandeur apparente et affectée"), d.i. „qui vise à l'effet sur le spectateur" (zonder ongunstige bijgedachte) — hiervan vond ik een voorbeeld in de „nareden" door Mevrouw M. G. de Cambon geb. Van der Werken achter den tweeden druk van haar Hamlet-bewerking gevoegd (1779). Daar [2]) lezen we: „Wat verder het vierde toneel van het vierde bedrijf betreft, ik durve den Heer Ducis met het verhevene theatraal dat 'er in allen gevalle in dat schoon tooneel plaats heeft van harte geluk wenschen." De gunstige bedoeling is evident.

Voor de sub 3 bij Littré genoemde beteekenis scheen het mij het eenvoudigst, mij te wenden tot de redactie van het

1) Cursiveering van mij. W.
2) Op blz. 4.

Digitized by Google

'Woordenboek'. Dr. Heinsius dan was zoo vriendelijk, mij op mijn vraag twee plaatsen mee te deelen uit Wolff en Deken; waar de ongunstige bijgedachte wel reeds duidelijk is [1]). Maar... het is eerst bij Wolff en Deken dat we deze beteekenis zien optreden.

De hypotheze dan, die ik heb getracht in het voorafgaande aannemelijk te maken, is deze: dat het woord „theatraal" zijn eigenaardige spottende beteekenis te danken heeft aan het feit, dat men, in de tijden waarin het burgerlijk drama opkwam, beweerde op het tooneel het dagelijksch leven af te beelden, terwijl dat dagelijksch leven op het tooneel veel gezwollener, pathetischer, breeder-gebarend was dan in de werkelijkheid. Dit laatste als gevolg van het feit, dat het burgerlijk drama in dien tijd nog niet zijn eigen stijl had gevonden, maar goeddeels gespeeld en gedeclameerd werd in den trant der vervallen tragedie, anderdeels in dien van het romantisch volkstheater.

---

1) Het zijn Willem Leevend I, 266: „Ik beken, dat ik suizebol van glorie. Voor mijn grooten spiegel staande, herhaalde ik dikwijls, met eene Theatraale houding: „Pour moi enz."

En Corn. Wildschut II, 90 „Dan kunnen zij (a.s. predikanten) eens verstandige uitleggers der H. Schrift worden, en wat meer ten kansel brengen dan bloemen der welsprekenheid; ... dan theatrale houdingen en naarbootzingen van de een of ander beroemden Comediant".

Januari 1920. J. L. WALCH.

Digitized by Google

HADEWYCH EN DE KETTERIN BLOMMARDINNE.

In het *Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde*, 1916, blz. 81 vgl., heeft Dr. Knuttel nogmaals de vraag ter discussie gebracht, of onze middeleeuwsche dichteres Hadewych toch niet zou kunnen vereenzelvigd worden met de mysterieuze ketterin Blommardinne, tegen wie Ruysbroeck te Brussel in 't begin der 14e eeuw zou hebben gepreekt.

De oorlog heeft zoo veel geestesarbeid stil gelegd; inzonderheid voor degenen, die in het volle woeden van den strijd hebben gestaan en nog maar pas (of reeds?) uit de bedwelming van het kanongebulder tot bezinning zijn gekomen. Juist bij 't uitbreken van den volkerenkrijg lag mijn studie over Hadewych klaar, om als *Mémoire couronné* door de *Académie royale de Belgique* in druk te verschijnen. Nu zal er misschien nog wel een jaar moeten verloopen, alvorens dringender bezigheden mij zullen toelaten, mijn arbeid nog eens bij te werken en op de hoogte te brengen. Intusschen zij het mij geoorloofd hier enkele opmerkingen bij het artikel van Dr. Knuttel te plaatsen, die zullen aangeven, waarom ik met zijn stelling nog geen vrede kan hebben. Meer dan als losse kantaanteekeningen werden ze niet bedoeld; ik behoud me voor, later uitvoeriger over Hadewych's persoonlijkheid te verhandelen. Intusschen achtte ik het gepast, de voorstellingen van Dr. Knuttel uit den weg te ruimen, om des te veiliger te kunnen voortbouwen.

De uiteenzetting van Dr. Knuttel zal ongetwijfeld allen welkom zijn geweest, die steeds een vaag vermoeden zijn blijven koesteren, dat er toch tusschen die Blommardinne en Hadewych wel eenig verband moet bestaan. Dit vermoeden berust op bijzonder merkwaardige punten van overeenkomst in beider leven, zooals Dr. Knuttel die overigens tegenover elkander

Digitized by Google

heeft geplaatst. De Blommardinne is een adellijke jonkvrouw, heet Heilwych, staat aan 't hoofd van een mystische beweging, groepeert volgelingen om zich, heeft omzendbrieven aan geestverwanten geschreven en een onmiskenbaren invloed ook in hoogere standen uitgeoefend. 't Zelfde geldt omtrent van Hadewych; de verwantschap, zoo niet de identiteit van den naam is treffend; zij ook staat aan 't hoofd van een mystische beweging, groepeert volgelingen, zendt brieven en gedichten om, enz.

Het kan niet geloochend worden, dat zulk een overeenstemming voldoende is, om bij sommigen het vermoeden wakker te houden, dat Hadewych toch wel die Blommardinne zou kunnen zijn. Dit moet ons ook niet verwonderen: die punten van overeenkomst zijn juist altijd de eenige argumenten geweest van de voorstanders Had. = Blomm.; en hoe zou deze stelling ooit aanklevers hebben gevonden, indien niet eenige zulke argumenten er voor hadden gepleit? Toch hoop ik aan te toonen, dat die vermeende punten van overeenkomst in werkelijkheid niet bestaan; dat er meer schijn dan zijn in steekt, en dat dus zelfs dit vermoeden allen stevigen steun mist.

Maar laten we eerst de argumentatie van Dr. Knuttel, en speciaal zijn methode even beschouwen: hij heeft wel begrepen, dat, zoolang Blommardinne de ketterin is die Pomerius in zijn biographie van Ruysbroeck heeft beschreven, de vereenzelviging Blomm. = Had. uitgesloten blijft. Daarom slaat hij een weg in, die ook anderen al wel heeft aangelokt, maar waarop zij zich niet verder hebben gewaagd, omdat ze wel van meet af zagen, dat ze daar den vasten grond van stellige gegevens en feiten verlieten voor het losse zand van loutere gissingen. Hij veronderstelt nl. dat Pomerius schromelijk zou overdreven hebben en dat de Blommardinne eigenlijk zoo'n bijzondere ketterin niet zou zijn geweest; als men nu aan den anderen kant aanneemt, dat er bij Hadewych, wel geen eigenlijk kettersche, maar toch licht in beggaardschen en ketterschen zin te duiden leerstellingen voorkomen, zoo kunnen

Digitized by Google

natuurlijk Blommardinne en Hadewych in 't eind wel samenloopen: men dunt hier wat af, men dikt daar wat bij; wien zou het dan nog verwonderen, dat men op één zelfde punt uitkomt?

K. Ruelens, die de eerste de theorie Had. = Blomm. heeft verdedigd, had eigenlijk reeds dezelfde stelling ingenomen. Volgens hem ook zou de Blomm. niet zulk een ketterin zijn geweest. Enkele jaren vóór den oorlog, in 1911, kondigde de heer H. Nelis in Prof. Cauchie's *Séminaire historique* van Leuven (blz. 75) aan, dat hij een studie in arbeid had over: *Une prétentue hérésiarque du XIV siècle: la bienheureuse Helwige Blommard.* Er is echter nooit iets van gekomen. In het eerste nummer van een in 1914 nieuw gesticht tijdschrift: *Revue Belge d'Histoire* echter waagde zijn studiemakker Paul O'Sheridan een eersten stormloop, door een hevigen uitval tegen Pomerius. Zijn artikel, bl. 98, voerde den titel: *Une tentative malheureuse de Ruysbroeck: la fondation du second ordre prédit par Joachim de Flore.* In het Belgisch tijdschrift: *Dietsche Warande en Belfort* 1910, had ik vroeger reeds een opstel geplaatst, om de geloofwaardigheid van Pomerius te verdedigen. Dit werd door P. O'Sheridan onaangeroerd gelaten. Dr. Reypens, S. J. heeft dan ook, in hetzelfde tijdschrift D. W. en B. 1914 Pomerius' werk tegen O'Sheridan gehandhaafd, en met vol succes. Het tweede deel van O'Sheridan's opstel, waarin wat meer argumenten dan verdachtmakingen zouden komen, is dan ook nooit verschenen.

Om terug te keeren tot Dr. Knuttel's arbeid: Bij zulk een methode als de door hem gevolgde kan, ik voor mij, moeilijk berusten. De positieve wetenschap, de eerbied voor de feiten, loopen er gevaar bij. De stelling, die men wil afleiden, wordt niet aan de hand gedaan door positieve gegevens: zij wordt integendeel die positieve gegevens zelf opgedrongen, die men dan schikt en schudt, tot ze in 't vooropgezette kader passen. En wat heeft men er dan ten slotte aan? Een gissing meer, dat is alles; zeker geen oplossing. Daarmee zij niet geloochend, dat de hypothese in de positieve wetenschappen niet

Digitized by Google

zou geoorloofd zijn. Waar de historische gegevens geen zekere uitkomsten aan de hand doen, mag en moet men wel eens aan 't gissen gaan; als het maar gebeurt, en hierop dient de volle nadruk gelegd, binnen de perken door de zekere feiten aangegeven, en als men op slot van rekening maar niet vergeet, dat het gissingen zijn. Druischt echter een hypothese tegen stellige feiten in, dan mogen deze niet grifweg gelochend of in twijfel getrokken worden, door enkele altijd zeer gemakkelijke verdachtmakingen: dan moeten ze ook door positieve en krachtiger gestaafde feiten weerlegd of althans ontzenuwd worden. Ik vrees wel, dat O'Sheridan en H. Nelis zoo lang op hun studie laten wachten, omdat ze die stellige feiten nog moeten ontdekken; en ik zie niet in, dat Dr. Knuttel die heeft aangevoerd: laat hen eens overwegen, of ze niet te gemakkelijk zijn verlokt geworden door een hypothese, die op niets anders berust dan, zooals ik zal aantoonen, op de gelijkheid, of liever de gelijkenis van een zeer verspreiden voornaam, die zelfs niet eens vaststaat.

Om het waarschijnlijk te maken, dat Pomerius fel zou overdreven hebben in zijn bericht over de Blommardinne, heeft Dr. Knuttel wel eenige argumenten bijgebracht. Dit is immers niet zoo moeilijk: voor zoo iets kan men al licht wat bedenkingen en bezwaren opstapelen. Men heeft slechts te zeggen, dat Pomerius een lofredenaar was, geen eigenlijke historicus; dat hij, om de rol van zijn held te vergrooten, de tegenstrevers, die deze bekampte, als veel gevaarlijker heeft voorgesteld dan ze eigenlijk waren; dat Pomerius zoo lang na de gebeurtenissen heeft geschreven en dus niet best meer op de hoogte zal zijn geweest, enz.

Hoe nu zulke argumenten weerlegd? *quod gratis affirmatur, gratis negatur.* Ik kan hier niet breedvoerig de geloofwaardigheid van Pomerius uiteenzetten; ik verwijs derhalve naar bovenvermeld opstel: *Het leven van Jan van Ruysbroeck door Pomerius en Surius*, uit *Dietsche Warande en Belfort* 1910, waarin ik juist die vraag behandel en aantoon in welk

Digitized by Google

jaar Pomerius' werk is verschenen en welke bronnen hij heeft gehad.

Ook ik neem aan dat Pomerius wel eens meer als lofredenaar dan als zuiver historicus heeft gesproken. Maar de zeer sterke en zeer verontwaardigde wijze, waarop hij van de ketterij der Blommardinne gewaagt, laat hoegenaamd niet toe te veronderstellen, zooals Dr. Knuttel doet, dat Ruysbroeck slechts tegen enkel verkeerde, minder juiste, of verkeerd opgevatte leerstellingen van haar zou zijn opgetreden, of zelfs slechts tegen een overdreven en superstitieuse vereering van haar na haar dood. Wat Pomerius zegt: dat ze een *inventrix nove doctrine* was, die veel preekte: *de spiritu libertatis et nefandissimo amore venereo*, dat ze vol *superbia* was en *scripta nefandissima* omzond, enz. laten, zelfs bij een lofredenaar, zulk een verzachte, gansch onschuldige verklaring niet toe. Het weinige dat Pomerius anders positiefs over hare leer meedeelt toont eveneens voldoende aan, dat die Blommardinne inderdaad tot de sekte der Beggaerden en Begijnen behoorde, die door Clemens V in het concilie te Vienne (1311) werd veroordeeld, en zich in de eerste helft der 14e eeuw over België, maar vooral te Brussel verspreidde. Ook het feit dat zij leeraarde uit een zilveren zetel, wijst op een geest van hoogmoed, die de beggaardsche ketterin kenschetst. Van zoo iets of van zulk een geest, zal men bij de schrijfster Had. nergens een spoor aantreffen.

Ruysbroeck's strijd tegen haar te willen terug voeren tot een bloot verschil van meening in enkele leerpunten, gaat, ten aanzien van zulk een getuigenis, toch niet aan.

Maar Pomerius heeft zooveel jaren later geschreven! Dr. Knuttel zegt in 1440, dus ruim honderd jaar na Blommardinne's dood. Waar hij dit jaartal gehaald heeft, weet ik niet. In bovengenoemd opstel heb ik bewezen, en ten overvloede, meen ik, dat Pomerius' werk dagteekent uit de jaren 1415—1420. Zijn zegsmannen waren twee kanunniken, die Ruysbroeck goed hadden gekend en lang met hem hadden omge-

Digitized by Google

gaan: Jan van Schoonhoven en Jan van Hoylaert, met nog andere Paters van Groenendael; hij heeft niets in zijn biographie opgenomen, wat hem niet door zulke getuigen en kloostergenooten van Ruysbroeck werd gewaarborgd; en 't vermoeden bestaat, dat hij veel schriftelijke mededeelingen van hen in zijn werk heeft ingelascht [1]). Al schrijft hij, derhalve, bijna 100 jaar na Blommardinne's dood, hij kan door die kanunniken zeer goed op de hoogte zijn gebracht van hare leer. Pomerius' getuigenis, in alle geval, geeft de opvatting weer, die men in de omgeving van Ruysbroeck over de Blommardinne had; en dit feit juist is van de hoogste beteekenis: daar komt het alleen op aan.

Dat Ruysbroek in zijn schriften nergens de Blommardinne noemt is ook geen bewijs, dat Pomerius zou overdreven hebben. Ruysbroeck noemt, zoover ik weet, nergens iemand bij naam. Maar hij bestrijdt wel voortdurend en zoo wat overal de leer der Beggaerden en Begijnen, inzonderheid hun *spiritus libertatis* en hun *amor venereus*. Overigens zal de strijd niet zoo zeer schriftelijk als door preeken zijn gevoerd: al bevatten zijn geschriften toch nog wel een nagalm van zijn predikatiën.

Is 't, ten slotte, waar, dat die ketterij van Blommardinne nergens anders vermeld wordt dan bij Pomerius? [2]). Indien zelfs dit zoo ware, zou dit bewijzen dat Pomerius ze uit de lucht gegrepen of overdreven heeft? Och neen! er waren toen zoo vele dergelijke sekten in omloop, waarvan de hoofden slechts toevallig en maar een enkele maal worden genoemd! [3]) In alle geval, Joh. Hoybergius in zijn aanteekeningen op de

1) Cf. over de verhouding van Pomerius tot zijn bronnen, bovenvermeld opstel; cf. ook Dr. L. Reypens, *D. Warande en Belfort* 1914, blz. „Voor de geschiedenis van Jan van Ruysbroeck".

2) Ook Ruysbroeck wordt nergens vermeld in gelijktijdige dokumenten, zelfs niet in de *Brabantsche geesten*.

3) Ik kan hier niet verder over uitweiden; over de ketterse stroomingen ten onzent en over die van Blommardinne, zie mijn *Leven en Werken van J. v. Ruysbroeck*, in *Dietsche Warande en Belfort*, 1910, blz. 266 vgl.; blz. 10 vgl. van den overdruk.

Digitized by Google

Corsendonca van J. Latomus; P. Impens in zijn *Chronicon Bethlehemiticum*; M. Mastelinus in zijn *Necrologium Monasterii Viridis Vallis* bl. 91 vermelden haar nog; en 't is bekend, dat de ketterij der Blommardinne nog in de 15e eeuw opnieuw te Brussel losbrak en moest bedwongen worden [1]).

Bedoelen voorgaande argumenten van Dr. Knuttel voornamelijk de geloofwaardigheid van Pomerius te verminderen, zoo volgt nog een betoog, dat positief moet uitmaken, dat Pomerius overdreven heeft. Het komt hier op neer: heeft hij niet overdreven, dan is Ruysbroeck's strijd een echt *fiasco* geweest. Immers, de Blommardinne is nooit erg in haar bezittingen gestoord geweest, en haar invloed werd nooit geheel gebroken.

Het bewijs voor het eerste steunt alleen op de vereenzelviging van Blommardinne met een domicella *Heilwych* Blommarts, van wie in sommige schepenakten der stad Brussel tusschen 1305—1835 spraak is [2]).

Maar juist deze vereenzelviging is verre van uitgemaakt. Uit het feit toch, dat men eenige schepenakten heeft, waarin een zekere *Heilwych* Blommarts allerlei hofsteden en huizen aankoopt en verder de vereffening van schulden of beloofde giften regelt, valt niets af te leiden voor hare identiteit met

1) Ik noem slechts Margriet Porrette en Maria van Valenciennes, over wie Gersonius enkele bijzonderheden heeft bewaard en wier leer zoo zonderlinge overeenkomst vertoont met wat over die der Blommardinne verhaald wordt. Cf. D. W. en Belfort, 1910—1911, mijn opstel: *Het leven en de Werken van J. v. Ruysbroeck*, bls. 12 van den overdruk. Waar K. Ruelens en Dr. Knuttel hun verwondering uitdrukken dat zulk een beweging als die der Blommardinne zoo weinige sporen in de literatuur heeft achtergelaten, om daaruit te besluiten dat het zoo erg niet zal geweest zijn, overdrijven ze eerst nog wat hetgeen Pomerius zegt, en herinneren ze aan Dr. Kalff, die in zijn *Geschiedenis* zich ook afvraagt, hoe zoo machtig een oproer als die van Tanchelm de geesten zoo weinig in beroering heeft gezet. Hebben Margriet Porrette of Maria van Valenciennes meer sporen achtergelaten dan Blommardinne? Wat meer dan hun naam met een enkele aanduiding van hun leer? Zij waren voorbijgaande figuren in de veelzijdige beweging der sekten van den vrijen geest.

2) Zie die akten bij K. Ruelens *J. v. Ruysbroeck en Blommardinne* en Vercoullie's Inleiding op Hadewych's proza; blz. XLI.

Digitized by Google

de Blommardine. Van de Blommardine weten we niet hoe ze met haar voornaam heette: men verlieze dat toch niet uit 't oog! Men kent niets meer dan dien naam: Blommardinne. Zij behoorde misschien tot de familie Blommarts, uit het Serroelofs geslacht; maar dat was een talrijke en groote familie te Brussel; en het was gebruik in dien tijd, voor vrouwen ook den familienaam te vervrouwelijken: een jonkvrouw uit het geslacht der Blommarts werd dus ook Blommardinne genoemd. Was die *Heilwych* Blommardinne degene tegen wie Ruysbroeck preekte? Dit juist valt te bewijzen [1]).

K. Ruelens had dit willen afleiden uit het feit dat na 1316 de inboedel dier Heilwych Blommarts merkelijk zou zijn ingezwolgen geworden, nadat juist Ruysbroeck tegen de Blommardinne was opgetreden.

Dr. Knuttel ziet echter in de schepenakten nergens een aanduiding voor zulk een inzwelging, en leidt er uit af, dat Ruysbroeck's strijd tegen haar op een *fiasco* was uitgeloopen! Ik had er vroeger reeds uit afgeleid, dat daarom die Heilwych Blommarts wel verscheiden kan zijn geweest van de Blommardinne. Gissing tegen gissing: wie zal nu beslissen wat er van is?

Ook de tegenwoordigheid van J. Hinckaert, Ruysbroeck's oom, als getuige bij de laatste schepenakte, kan slechts bezwaarlijk en ter wille alleen van de these, geduid worden als een bewijs, dat zelfs Hinckaert niet aan Ruysbroeck's zijde stond in zijn strijd. Voor mij bewijst dit, nogmaals, veeleer, dat die H. Blommarts niet de Blommardinne was. Van Dr. Knuttel's zienswijze moet gezegd: *nimis probat, ergo nihil probat.* Zoo zelfs Hinckaert het met de Blommardinne tegen Ruysbroeck hield, dan is R.'s strijd inderdaad een kolossaal, al te kolossaal fiasco geweest.

1) In mijn studie over *Leven en Werken van J. v. R.* blz. 267, aant. 3, bl. 13—14 van den overdruk geef ik mijn redenen aan, om ook die vereenzelviging in twijfel te trekken. Ook reeds in mijn opstel: *Was Had. de ketterin Blomm.?* bl. 8, aant. 2 van den overdruk.

Digitized by Google

Echter, Hinckaert's aanwezigheid bij die akte beteekent niet noodzakelijk dat hij die H. Blommaerts begunstigde: hij treedt er op als getuige, omdat hij belang had bij de zaak. Maar dan valt ook Dr. Knuttel's argumentatie: zelfs zoo die H. Blommaerts de Blommardinne ware, wat te bewijzen is, dan nog zou Hinckaert's tegenwoordigheid geen partij-kiezen zijn voor haar tegen zijn neef. En zoo blijft er van 't eerste bewijs dat R.'s strijd een fiasco was niets over.

Nu het tweede: dat haar invloed nooit geheel gebroken werd. Dit bewijst hij door het feit, dat de vereerders der Blommardinne den zilveren zetel waaruit zij placht te leeraren ten geschenke aan de hertogin Joanna van Brabant zouden hebben aangeboden. Dat R. niet alle vereerders der Blommardinne op den brandstapel heeft gebracht, bewijst toch niet, dat zijn strijd een fiasco is geweest! Het was den kapelaan van St. Goedelen voldoende, de oogen der eenvoudigen te openen voor hare verderfelijke leer; en dat dit hem niet zou gelukt zijn wordt niet bewezen. We weten stellig, dat de ketterij der Blommardinne door Ruysbroeck in hare uitbreiding belemmerd werd. Maar de Blommardinne telde aanhangers in de hoogste standen der maatschappij: dezen verzetten zich door spot en laster, zelfs door hinderlagen, tegen den vermetelen priester. Ruysbroeck echter liet zich niet door hunne vijandschap afschrikken, om het ware mysticisme tegen ontaarding te vrijwaren. Zijne pogingen werden met den besten uitslag bekroond. De invloed der ketterin daalde; het getal harer geestesverwanten versmolt, zonder geheel te verdwijnen: om die verstokten terug te brengen was het R. niet op de eerste plaats te doen geweest: wie bekeert de zulken ooit? Met den dood der Blommardinne stierf hare ketterij nog niet geheel weg. In de 15e eeuw brak ze nogmaals te Brussel uit, maar werd nu krachtiger onderdrukt. Is dit nu een fiasco? Zelfs gesteld, dat die hertogin van Brabant haar zilveren zetel heeft aangenomen om geen andere reden dan uit vereering voor haar, zou dit slechts bewijzen, dat de Blommar-

Digitized by Google

dinne, zelf waarschijnlijk een adellijke, onder de adellijken aanklevers en beschermers had gevonden. Maar dit pleit niet tegen het welgelukken van R's strijd [1]).

Zoo meen ik genoegzaam aangetoond te hebben, dat Dr. Knuttel's poging, om de ketterij der Blommardinne te schrappen, en R's strijd tegen haar tot een eenvoudig meeningsverschil terug te voeren, als mislukt moet beschouwd worden: het is een loutere gissing, waartoe hij het zeer positieve en genoegzaam gestaafde getuigenis van Pomerius moet loochenen, en een paar beschouwingen bijbrengt, waaraan hij zelf, ik ben er van overtuigd, niet ernstig gelooft. Ze bewijzen ook hoegenaamd niets in zijn zin.

Is hij er misschien beter in geslaagd, aan te toonen dat sommige plaatsen uit Hadewych wel aanleiding hebben kunnen geven tot verkeerde verklaring in een ketterschen zin? Zoo iets te beweren is inderdaad niet lastig. K. Ruelens en al de voorstanders der Had. = Blomm. theorie hebben het al vroeger gedaan. Dr. Knuttel's subtiliteit bestaat hierin, dat zulke plaatsen geen ketterijen zijn, maar slechts voor een ketterschen uitleg vatbaar. Hij haalt daarom de *octo errores* der Beggaerden aan en toont voor enkele hoe sommige uitingen van Had. in dien zin konden geduid worden. Zie, met zulk een argumentatie gaat men niet ver! Dr. L. Willems had al vroeger gepoogd om Hadewych iets kettersch bij te zetten, door de bewering dat al 't kras heterodoxe uit hare werken was geweerd. De eene poging is al zoo willekeurig als de andere. Neem gelijk welken Kerkvader: bij allen zal men meer dan een plaats aantreffen, die kettersch kan geduid worden. Dr. Knuttel levert zelf het beste bewijs, dat zulke argumentatie geen steek houdt: plaatsen, waaruit hij b.v. verwantschap met een of andere *error* der beggaerden afleidt, dunken hem zelfs al

1) Men merke nog op dat Pomerius alleen heeft: *fuisse dicitur praesentata*: het wordt verteld dat die stoel haar aangeboden werd. Werd hij ook aanvaard? of was 't maar een praatje, dat bij de kliek in omloop was?

Digitized by Google

zuiver calvinistisch te zijn! Zie, een calvinist zal er misschien calvinisme in vinden, een jansenist jansenisme, en een zoon der Katholieke Kerk de zuivere, van oudsaf overgeleverde leer. Is 't wel noodig verder te gaan, om aan te toonen, dat er langs dien weg nergens tot een uitkomst te geraken is? Gissing op gissing; hypothese op hypothese; niets meer.

Veel beter had Dr. Knuttel tot zijn doel kunnen geraken met de verklaringen uit Had. zelf. Zij toch klaagt er zeer dikwijls over, dat de *vreemden* haar niet begrijpen. Maar waartoe? Kunnen we daar iets positiefs van afleiden tot het beoogde doel?

En zoo, meen ik, is er met de methode van Dr. Knuttel niets te maken: niet alleen bewegen we ons op 't zoo onzekere terrein van willekeurige veronderstellingen en gissingen; maar zelfs kan tot eenige staving dier gissingen geen enkel eenigszins steekhoudend argument aangevoerd worden.

Laten we nu verder nog enkele positieve bezwaren aanhalen, die tegen de stelling Had. = Blommardinne pleiten. Vooreerst, zooals ik zegde, ligt er meer schijn dan zijn in de vermeende overeenstemming tusschen beider leven. Want, men onthoude dit wel: we weten niet hoe de ketterin Blommardinne met haar voornaam heette. De domicella van de schepenakten heet Heilwijch, ja; maar wie zal beweren, dat er maar één Blommardinne te Brussel was? Telkens er over de ketterin spraak is, bij Pomerius, Mastellinus, van Meerhout enz., heet zij, zonder meer, Blommardinne. Telkens er spraak is van de dichteres, heet ze altijd en overal: Hadewych. Van deze laatste is ons de familienaam; van de eerste de voornaam onbekend. Toch schijnt de Blommardinne niet anders dan onder dezen naam bekend te zijn geweest; de dichteres niet anders dan onder dien van Hadewych. Men zegge dus niet, dat de Blommardinne Hadewych heette; men weet er niets van.

Men merke ook op, dat de Blommardinne der schepenakten,

Digitized by Google

steeds Heilwige wordt genoemd; onze dichteres door allen steeds Hadewych, uitgenomen in de aanteekening uit de zeventiende eeuw. Men heeft trachten te bewijzen dat beide namen dikwijls verward werden [1]). 't Doet niets ter zake: ik constateer alleen, dat onze dichteres overal [2]) Hadewych heet, nooit of nergens Heilwige zooals de Blommardinne uit de akten.

Maar, zegt men, is 't niet vreemd, dat juist die Blommardinne Heilwych heet? Dit is alleen vreemd voor de zulken die weinig vertrouwd zijn met de voornamen in vroegere eeuwen gebruikelijk: Heilwych was een zeer verspreide naam. Ten bewijze, slechts dit: juist in die schepenakten handelt die Heilwijch Blommardinne met een zestal vrouwen, en drie ervan heeten Heilwige: Heilwige van Meerbeke, Heilwige van Everne, en Heilwige, weduwe van Hendrik de Rodenbeke. Men late zich dus niet door dien naam verleiden om in Heilwych onze Hadewych te zien! Geen gewoner naam dan die! Nu is 't juist die naam Heilwych, die het meest heeft bijgedragen om 't vermoeden wakker te houden dat Hadewych die Blommardinne kon zijn. In 't kort: om Blommardinne, die steeds Blommardinne, met Hadewych, die steeds Hadewych heet, te identifiëeren, heeft men niets dan een voornaam, Heilwych, waarvan 't lang niet vaststaat, dat het ook de voornaam der Blommardinne is geweest, voornaam, waarmee onze Hadewych wel verwant is, misschien identisch, maar van wiens spelling de naam der dichteres steeds stelselmatig afwijkt; voornaam, die overigens in dien tijd zoo gebruikelijk was, dat hij niet als grond voor een identificatie kan dienen.

Wanneer Dr. Knuttel aan 't slot van zijn betoog: „het onwaarschijnlijk vindt dat er twee Hadewych's te Brussel hebben geleefd met beggaardsche strekking", dan beken ik eenvoudig weg, dat ik hem niet begrijp. Wie heeft ooit beweerd of

1) Dr. J. W, Muller in *Tijdschr. v. Ned. T. en L.* 1918, 1e aflev. bl. 23—24.

2) In de kantaanteekeningen van de hss.; in verschillende uittreksels uit hare werken, ingeleid door b.v. *Dits ute Hadewighen*; in meer dan een lofrede over haar.

Digitized by Google

bewezen, dat Hadewych van Brussel was? In de eenige nota, die we hebben over haar, wordt ze *de Antverpia* genoemd. Zijn bewering is een *petitio principii:* hij veronderstelt eerst, dat Hadewych van Brussel is en dat ze een beggaardsche strekking heeft, om het dan onwaarschijnlijk te vinden, dat er nog een tweede zou zijn geweest.

Wat nu over de overige punten van overeenkomst? Dat ze allebei van adellijke afkomst waren? Adellijke heeren en jonkvrouwen waren er toen genoeg! Dat ze allebei geschreven hebben? Maar van meer dan eene uit dien tijd is 't ook geweten, dat ze geschreven hebben. De werken der Blommardinne waren jaarlijksche omzendbrieven. De brieven van Had. hebben hoegenaamd dit karakter niet: zij waren gericht aan enkele, gewoonlijk ééne en misschien wel dezelfde, geestverwante, zijn soms heel kort, zijn van persoonlijken aard, vermelden nooit op welk tijdstip van 't jaar ze verzonden werden, schijnen zich niet uit te strekken over een tijdverloop van meer dan enkele jaren, en vertoonen niets van een encycliek. 't Zijn doodgewone brieven, met goede raadgevingen, aanwakkeringen, toevallige uiteenzettingen; slechts een paar zou men eenigszins als stelselmatige verhandelingen kunnen beschouwen, en dan nog! Overigens, die brieven, met hun voortdurende opwekking tot ijver, tot deugdbeoefening, tot gehoorzaamheid, tot nederigheid, tot zelfverloochening vooral van al 's menschen eigenliefde en lagere genieting, tot de warmste en krachtigste liefde tot Christus, enz. kunnen onmogelijk 't werk zijn geweest van een kettersch-gezinde. Wat hare *Strophische Gedichten* betreft, dat zijn loutere ontboezemingen van liefde voor Christus, van smart om de uitblijvende Minne, van klachten om het haar overzonden en toch zoo zware wee, van o zoo nederige, zoo vertrouwelijke, zoo innige overgave aan al wat de Liefde over haar beschikken moge; enz. Hier ook: geen zweem van kettersche gezindheid; ook geen spoor van een bewijs dat ze als jaarlijksche omzendbrieven waren bedoeld. In niets stemt dus wat Pomerius over de schriften

Digitized by Google

der Blommardinne zegt overeen met het karakter der werken van Hadewych. Men zou de overeenstemming veel eer vinden tusschen de werken der Blomm. en die van Maria van Valenciennes, b.v., van wie Gersonius getuigt, dat zij eveneens als profetes en wonderdoenster door hare volgelingen werd vereerd, dat zij door schriften verspreiden liet: dat haar geest in de godsbeschouwing was te niet gegaan en weder opnieuw geschapen; dat zij met ongelooflijke scherpzinnigheid een werkje had opgesteld, waarin over het voorrecht en de verhevenheid der goddelijke Minne werd gehandeld; zoo iemand daartoe gekomen was, beweerde zij, wordt hij van alle wet bevrijd, want waar de geest des Heeren is, daar heerscht vrijheid.

Eén der krachtigste argumenten tegen de theorie Had. = Blommardinne was het volgende: Jan van Leeuwen, Ruysbroeck's kloostergenoot en bewonderaar, noemt haar: een *overheijlich wijf, .. de goede sinte hadewych;* en hij prijst hare leer als: *edel en goddelijk* [1]). Het is nu niet mogelijk, dat J. v. L. de ketterin Bl., tegen wie zijn meester had gepreekt, pas enkele jaren na haren dood en nog wel ten aanhoore van haren bestrijder, dien hij overigens in alles bewonderde, een *overheilige vrouw* met een *goddelijke* leering zou hebben genoemd.

Verliest dit argument van zijn kracht, door de veronderstelling, dat de Bl. eigenlijk geen ketterin zou zijn geweest? Niet het minst: want voor de kloostergenooten van Ruysbroeck ten minste gold de Bl. zeker als ketterin. Het getuigenis van Pomerius kan niet zoo verzwakt worden als was het tusschen haar en R. maar om een meeningsverschil te doen geweest. Pomerius geeft daar weer, wat van Schoonhoven en Hoylaert, twee oude vrienden van R., over de Bl. dachten; wat met dezen het heele klooster van Groenendaal over haar oordeelde. De Bl. is altijd als een ketterin blijven beschouwd worden: Het is dus niet mogelijk dat J. v. Leeuwen met

1) Cf. de uiteenzetting van dit argument in mijn opstel: *Was Had. de ketterin Bl.? Dietsche Warande en Belfort* 1908, bl. 280; 14 vgl. van den overdruk.

Digitized by Google

zijn meening over haar alleen stond tegenover Ruysbroeck, J. van Schoonhoven en van Hoylaert en zijn andere kloostergenooten.

Zelfs gesteld, dat R. haar niet bestreden had als eigenlijke ketterin, een feit was toch, dat hij tegen haar had moeten optreden. Dan nog zou J. v. Leeuwen haar nooit als *overheilig* en haar leer zeker nooit als *edel en goddelijk* hebben geprezen.

Men heeft ook hier uitkomst gezocht, door er op te wijzen dat er soms toch wel tusschen J. van Leeuwen en Ruysbroeck verschil van opvatting bestond, b.v. wat betreft Eckart. J. van Leeuwen valt inderdaad soms zeer heftig uit tegen den beroemden Dominikaner-mysticus. Ruysbroeck integendeel schijnt in zijn leer van het stelsel van Eckart kennis te hebben. Maar men merke op: dat het R.'s gewoonte niet was namen te noemen; en dat hij op meer dan een plaats duidelijk genoeg Eckart bestrijdt. Verder: R. was een zeer verdraagzaam man; J. van Leeuwen integendeel een vurige ketterjager. Indien dus R. de Bl. had moeten bestrijden, dan zou van Leeuwen, verre van haar *overheilige* te noemen, met een goddelijke leer, haar ongetwijfeld al even heftig hebben aangevallen als Eckart.

Ik acht het werkelijk de moeite niet waard, in te gaan op de bewering als zou *overheilich wijf* niets meer zijn dan een zinspeling op *Heil-wich* (i. e. *Heil-wijf*) [1]). Mij dunkt, dat zoo iets voldoende is, om de heele methode van veronderstellingen en gissingen, die in dezen al te zeer wordt gevolgd, te kenschetsen. Ik merk slechts op, dat, zoo dit was, J. v. Leeuwen zou gezegd hebben: een *overheilich wijf* die heet *Heil-wych* of *Heilwijf;* maar niet, zooals hij heeft: die heet *hadewych.* En men vergete niet, dat hij er nog een heel eulogium aan toevoegt.

Als men nu verder overweegt: dat Hadewych nog al dikwijls in middeleeuwsche hss. geciteerd wordt, altijd met lof, dat ze soms *venerabilis*, of *venerabilis virgo*, zelfs *beata* wordt

1) Aldus J. W. Muller in *Tijdsch. v. Ned. T. en Lett.*, 1e afl. 1918, bl. 24.

Digitized by Google

genoemd en aangehaald naast kerkvaders zelfs, dat men excerpten uit hare werken maakt, dat Hendrik Mande, in de 15e eeuw hare brieven paraphraseert [1]) en in vernieuwden vorm uitgeeft, enz., dan is het onmogelijk aan te nemen, niet alleen dat ze ketterin zou zijn geweest, maar zelfs iemand, tegen wie R., in alle geval, om hare leer, had moeten optreden en te velde trekken.

Een ander belangrijk argument tegen de stelling Had. = Blommardinne is de tegenwoordigheid van hare hss. in kloosterbibliotheken. Wordt dit argument verzwakt door Dr. Knuttel's veronderstelling? Evenmin.

Dr. Knuttel heeft getracht er de kracht van te breken, door er op te wijzen, dat Pomerius de werken van Blommardinne wel heeft gelezen, dat ze dus wel bewaard werden. Inderdaad; Pomerius zegt: *expertus enim do testimonium, quod scripta illa nefandissima taliter fuere prima facie veritatis specie supervestita quod nemo possit erroris deprehendere seminarium, nisi per Illius gratiam et auxilium qui docet omnem veritatem.* Maar juist: wat beteekent dit *expertus?* Door eigen lezing? misschien; laten we dat maar aannemen. Waar heeft hij hare werken gevonden? In 't Rooklooster? Of ergens in een midden van nog late aanhangers? Of geeft hij hier meer dan het getuigenis van J. van Schoonhoven, die zooveel dichter bij Blomm.'s tijd stond en van wiens verloren gegaan leven van R. Pomerius zich waarschijnlijk ruimschoots bediend heeft? Maar laten we even aannemen, dat hij dit gelezen heeft in een exemplaar van 't Rooklooster. Dan geschiedde dit wel in een exemplaar als b. v. hs. A van Hadewych, dat uit 't Rooklooster stamt nog vóór 't einde der 14e eeuw. Maar dan heeft hij daarin, uit de zeer vele aanteekeningen die er in voorkomen, kunnen opmaken, dat die werken van Hadewych met veel piëteit door de monniken, zijn kloosterbroeders, werden gelezen. Is dit aan te nemen, zoo ze inder-

1) Zie hierover mijn opstel: *Een paraphrase van de brieven van Had. door H. Mande* in *Dietsche Warande*, 1909.

Digitized by Google

daad van de Blommardinne waren? en zou hij daarna zoo over de Bl. hebben geschreven? Verder heeft hij daarin kunnen zien, dat die werken toegeschreven werden aan Hadewych, nergens aan de Blommardinne; dat ze in den catalogus ook vermeld stonden als werken van Hadewych, niet van Bl.: hoe komt het dan, dat hij sprekende van die werken, ze nergens toeschrijft aan Hadewych, onder wier naam zij alleen bekend stonden bij zijn kloosterbroeders, maar wel aan Bl., wier naam nergens vermeld wordt? Dit alles is onmogelijk.

Daarom: 't kan zijn dat Pomerius ergens nog een exemplaar heeft gevonden van schriften van Bl.; maar dit waren zeker de schriften niet van Hadewych. Overigens, het argument is nog veel sterker. Niet alleen waren Had.'s werken aanwezig op de bibliotheek van 't Rooklooster als een *unicum*, maar ze werden er met vlijt gelezen en nogmaals afgeschreven. Hs. A zelf is een afschrift van nog een ouder hs. uit 't zelfde klooster; in de 15e eeuw schijnen er drie exemplaren van Had. in 't Rooklooster te zijn geweest; in de 15e eeuw ook kopiëert men hare werken nog, want hs. B is een afschrift van A uit dien tijd. Hs. C is ook al een hs. uit het einde der 14e eeuw in een klooster, te Zeelhem, vervaardigd. Dit is natuurlijk allemaal niet aan te nemen, indien Had. een ketterin is geweest; maar ook niet, zoo Ruysbroeck haar ook maar alleen bestreden had: men zou, zelfs dan, hare werken niet met zulke piëteit hebben gelezen en vermenigvuldigd. Nergens een woord van afkeuring of waarschuwing; waar men van haar spreekt, is 't steeds met eerbied en uitbundigen lof.

Tegen mijn bewering, dat de Blommardinne door allen die van haar gewagen steeds Blommardinne zonder meer wordt genoemd en als ketterin beschouwd, zou men kunnen opwerpen, dat die misschien allen tot Pomerius teruggaan. Misschien, maar wie zal dit bewijzen? Er tegen pleit, dat ten minste Mastelinus andere bronnen schijnt gekend te hebben [1]).

1) Cf. *Dietsche Warande* 1908, bl. 275.

Digitized by Google

In alle geval blijft, dat noch Pomerius, noch zijn vertaler [1]), noch Surius, noch Hoybergs, noch Impens, noch Mastelinus haar ooit met haar voornaam noemen, hoewel ze dit toch zeer gemakkelijk hadden kunnen doen, zoo Had. de Blomm. was. De mystische schrijfster toch stond overal onder dien naam bekend; ja, in de middens, waar die mannen leefden, wordt ze niet anders vermeld. Hadewych toch, de hss. en uittreksels en aanteekeningen van of over haar bewijzen dit, werd in die kringen, waartoe die schrijvers behoorden, voornamelijk gelezen. En geen enkel van hen zou vermoed hebben dat de werken der Had., die ze zoo vlijtig aanprezen, eigenlijk de werken der Blommardinne waren! En vermits zij het niet wisten, heeft niemand dit in die kringen geweten. Pomerius echter heeft wel geweten, welke de werken der Blommardinne waren: *expertus do testimonium.* Waren nu de werken van Hadewych de werken die Pomerius voor die van de Blommardinne had gehouden, zou dan zoo ergerlijk eene dwaling zich verder in die kringen hebben verspreid? Onder degenen die over de Blomm. hebben gehandeld wordt Jan van Meerhout genoemd: een tijdgenoot van Pomerius; zijn getuigenis werd bewaard door J. Hoybergs. Nu is het diezelfde Jan van Meerhout, die de schrijver is der zoo eerbiedige en talrijke aanteekeningen uit Hadewych, die in 't hs. n. 3037 ter koninklijke bibliotheek te Brussel voorkomen, te samen met andere aanhalingen uit kerkvaders [2]). Hij kende dus Had. zeer wel; maar hij heeft haar nooit met de Blommardinne vereenzelvigd. Niemand uit de kringen waar in de 14e en 15e eeuwen Had. zoo verspreid was, als uit de talrijke aanteekeningen uit hare werken blijkt, heeft dit ooit gedaan, noch ooit vermoed, dat dit kon gedaan worden.

Ik wil hier geen argument halen uit den tijd van vervaardiging

1) Een bijna gelijktijdige vertaling van Pomerius' werk is nog in verschillende hss. bewaard, o. a. der Kon. Bibl. Brussel.

2) Van den Gheyn, *Catalogus* III, n. 2368.

Digitized by Google

van Had.'s werken. Ik hoop later aan te toonen dat ze zeer zeker uit de eerste helft der 13e eeuw zijn. De opmerking van Dr. Muller, dat Had.'s werken te volmaakt zijn voor de 13e eeuw maakt op mij geen indruk. Dat bewijst alleen, hoe weinig we weten met zekerheid over de ontwikkeling onzer literatuur in die eerste tijden. Ik beweer zelfs, dat juist dit streven naar kunstschoonheid bij Had. thuis hoort in den tijd, vóór van Maerlant's nuttigheidspoëzie in onze letteren zegevierde.

Om samen te vatten: men vergete nooit, dat de mystische schrijfster Hadewych onder geen anderen naam bekend staat of genoemd wordt dan onder dien éénen van Hadewych; dat ze steeds met veel eerbied en achting wordt vermeld, vlijtig gelezen en geexcerpeerd tot in de 16e eeuw toe, en wel voornamelijk in de kringen die van de Ruysbroeksche hervorming afhankelijk zijn, dat nooit iemand haar van ketterij heeft beschuldigd of vermoed, zelfs onder de geestverwanten en kloosterbroeders van Ruysbroek; terwijl de Blommardinne onder geen anderen naam dan de Blommardinne is overgeleverd, zelfs in die kringen, waar Hadewych's werken, die dan Blommardinne's werken zouden zijn, verspreid en gelezen werden en waar de strijd van Ruysbroeck met de Blommardinne bekend was; zelfs door Pomerius, die de werken, welke de hare heeten te zijn, dan onder den naam van Hadewych toch heeft gelezen, welke naam dus spontaan onder zijn pen ware gekomen, te meer daar men er de werken niet anders dan als die van Hadewych vermeldde; en dat ze steeds is beschouwd geworden als een ketterin.

Ten aanzien van zulke argumenten acht ik het onmogelijk, ooit de schrijfster Hadewych met de Blommardinne te identifiëeren; ook al ware deze laatste zoo kerkelijk gezind geweest, dat men haar geen zweem van ketterij kon ten laste leggen, ook al hadde dus Pomerius (wat niemand ooit bewezen heeft) schromelijk overdreven.

Wat mij persoonlijk betreft, ik verlang niet liever dan zulk

Digitized by Google

een poging ter identificatie te zien gelukken. Dan zouden we ten minste iets meer kunnen te weten komen over onze grootste dichteres uit de Middeleeuwen. Maar dan zal men wel andere, positieve argumenten moeten aanvoeren, vrees ik, dan die van Dr. Knuttel, die overigens niet wezenlijk afwijken van het betoog van K. Ruelens.

Drongen (bij Gent, België). J. VAN MIERLO, JUN. S. J.

HUGENIANA. [1])

Costelick Mal vs. 284.

In *Tijdschr.* XXXIII, bl. 49 had ik bij den regel: (God)

Siet dat men niet en hoort, hoort dat men niet en seit,

Huygens van gebrek aan logica beschuldigd. Wat het eerste gedeelte van dit vers betreft: „men hoeft geen God te zijn," betoogde ik, „om iets te zien, wat men niet hooren kan."

Tegen deze uitspraak is Mr. C. Bake, Tijdschr. XXXIII, bl. 161, in verzet gekomen en heeft mij er op gewezen, dat „als men maar aanneemt, dat het eerste *men* betrekking heeft op de buitenwereld (God ziet, wat de menschen niet hooren), en het tweede *men* op hem, die iets verkeerds doet (God ziet, wat de dader verzwijgt), ook de eerste helft van den regel logisch gedacht is."

Aan dat tweeledig gebruik van *men* had ik volstrekt niet gedacht en toch is het niets dan een van die vele strikjes, welke de oolijke Huygens den argeloozen lezer zoo gaarne spant. Mag ik nu op mijne beurt Mr. Bake er op opmerkzaam

---

1) Dit artikel, tijdens den oorlog, te Brussel, geschreven, werd door de Duitsche censuur niet doorgelaten.

Digitized by Google

maken, dat hij zich niet juist uitdrukt, wanneer hij het laatste gedeelte van den regel interpreteert met: God *ziet*, wat de *dader* verzwijgt." Er staat m. i. „God *hoort*, wat de *denker* niet zegt. Immers, zoo eerst krijgt men de juiste tegenstelling: God *ziet de daden*, waarvan *de andere menschen* nooit iets vernemen en *hoort de gedachten*, die de *denker* niet aan anderen openbaart; m. a. w. God ziet de verborgenste daden en kent de geheimste gedachten.

BONTWERCKER.

Mijne meening (*Tijdschr.* XXXI, bl. 102) dat de uitdrukking (Trijntje Cornelisz, vs. 1151):

Ye selt me kaer wel haest totten bongtwercker vinde

geene obscoene toespeling bevat en Kees, de knecht, daarmede alleen wil te kennen geven, dat Trijn een standje van haren man te wachten staat, heeft bestrijding gevonden (*Tijdschr.* XXXIII, 279) bij Prof. Dr. J. W. Muller, die er in zijn artikel *Bontwercker* (Ned. Wdb. III, 376) een dergelijke allusie bij meende te mogen onderstellen.

Laat ik dan mijne zienswijze nog eens even toelichten.

Met de verklaring van Prof. Muller is er onmogelijk verband te brengen tusschen de woorden van Kees:

Ye selt me kaer wel haest totten bongtwercker vinde
Maer wat het 't te beduye, se worde strack weer vrinde
As 't Trijn verkurven heyt: Claes is goet, en sy loos.
Schabaet, wat roert 'et mijn, kgae legge noch en poos.

Neemt men daarentegen mijne verklaring aan, die, dit zal Prof. M. mij toegeven, een gewichtigen steun vindt in Harrebomée II, XXVII: „Hij heeft den bontwerker gevonden d. i. hij is bont en blauw geslagen" — een spreekwoord, hetwelk

Digitized by Google

ook door den oolijksten schooljongen niet uit zijn duim kan gezogen zijn — dan is niet alleen het boven geciteerde in alle opzichten duidelijk, maar houdt het ook het schoonste verband met wat vs. 1167 vlgg. door denzelfden Kees gezegd wordt. Men lette vooral op vs. 1171:

Soo voerdes' oorlogh, en dan maecktese weer vrede.

Er moet dus *ruzie* en *verzoening* hebben plaats gehad, precies wat in vs. 1151 vlgg. (zie boven) voorspeld wordt. En dit wordt nog nader bevestigd door Kees' verdere, wijsgeerige opmerking, vs. 1172 vlgg:

'T is, trouwens, mier ebeurt; en 't lijkent oock wel rede,
Dat man en vrouw somtijds eens vallen overhoop,
En grommelen en poos, en geve dan weer koop: enz.

Alsmede door zijne vraag in het onmiddellijk volgende tooneel, vs. 1180: „Hoe ister, hommeles?"

Elsene/Brussel. H. J. EYMAEL.

Digitized by Google

EEN UTRECHTSE NAVOLGING VAN HUYGENS' *VOORHOUT.*

Onder een verzameling pamfletten, die de Utrechtse Universiteitsbibliotheek ten geschenke kreeg van de heer B. W. G. Wttewaall, bevindt zich een zeldzaam boekje van één vel druks, dat ik nergens vermeld vond. Op het titelblad staat:

Ultrajectina Umbracula
Ofte:
Lind-en-iepe-loff
Van Jans Kercken-hoff
Ghedruckt Anno 1642.

De lof van het Haagse Voorhout, door Huygens gezongen, heeft de Utrechtse dichter aangespoord om het boomrijke Jans-kerkhof op een dergelijke wijze te eren. Al heeft de navolger het peil van de jonge Huygens niet bereikt, zijn gedicht is niet zonder talent geschreven, en verdient uit taal- en letterkundig oogpunt onze aandacht.

De auteur heeft zijn naam niet rechtstreeks genoemd, maar zijn werk bevat twee aanwijzingen die ons op het spoor brengen. Op het graf van zijn vader, die in de Janskerk begraven ligt, staat het familiewapen „getekent met drie kronen" (vs. 321), dat toebehoort aan de bekende Utrechtse familie De Roy of Regius. Dr. A. Hulshof, die mij op dit boekje opmerkzaam maakte, vond dit bevestigd door de Griekse vertaling van diezelfde naam in het woord *βασιλισκος*, aan het slot afgedrukt.

Zoekt men in deze familie naar een geletterde jonge man, die dit gedicht had kunnen schrijven, dan ligt het voor de hand, te denken aan de zeer bekende Henricus Regius, die

Digitized by Google

naam maakte als hoogleraar in de medicijnen en als Cartesiaan [1]).

Deze Henrick werd in 1598 geboren als zoon van Justus de Roy en te Utrecht opgevoed door zijn oom Hadrianus de Roy, lid van de vroedschap. Na zijn studie en zijn buitenlandse reizen vinden wij hem als stadsdoctor te Utrecht van 1625 tot omstreeks 1630. Dan vertrekt hij naar Naarden om rector van de Latijnse school te worden. In 1634 keert hij voorgoed naar Utrecht terug, waar hij in dit jaar huwt met Maria de Swert. Hij zou dan omstreeks 1625 het gedicht geschreven kunnen hebben, dat hij zelf niet de moeite waard achtte om te laten drukken, en dat eerst in 1642 op een of andere wijze in handen van een drukker kwam.

Deze veronderstelling blijkt bij nadere beschouwing onhoudbaar. Wij kunnen namelijk nog nagaan welke graven zich in de Sint Janskerk bevonden. Het handschrift van Van Engelen, op het Stadsarchief te Utrecht bewaard, geeft tweemaal het wapen met de drie kronen (I, blz. 148): de eerste maal alleen met het bijschrift: „obiit A° CIↃIↃCXXXIII", de tweede maal met het uitvoeriger opschrift: „Obiit 6 April 1638". „Nobilissimo et strenuissimo viro d° ioanni regio in vita cohortis ad usum foederatarum provinciarum centurione [2]) sub auspiciis illustrissimo [2]) principis a nassau." Al was het eerste graf dat van Justus de Roy, dan zou het gedicht na 1633 geschreven moeten zijn, wat niet waarschijnlik is. Bovendien noemt de dichter zich „u alderjonghste kint" (vs. 310), terwijl wij uit een handschrift van Cornelis Boot weten, dat Henricus Regius slechts één zuster had, die jonger was dan hij. Op grond van dit alles, is het meest waarschijnlik dat de auteur de jongste zoon van de in 1638 gestorven Johannes de Roy was, en zijn gedicht inderdaad dagtekent van 1642, het

1) Zie het proefschrift van Dr. M. J. A. de Vrijer: Henricus Regius, een „Cartesiaansch" Hoogleeraar aan de Utrechtsche Hoogeschool (Den Haag — Mart. Nijhoff — 1917).

2) Deze fouten tegen het Latijn komen voor rekening van de afschrijver; waarschijnlik was de zerk op die plaatsen afgesleten.

Digitized by Google

jaartal dat er onder gedrukt is. Onder de schaarse gegevens die voor de tijdbepaling dienst zouden kunnen doen, is er geen die met dit jaartal in strijd is [1]). Van de beroemde Utrechtse stadgenoten worden er een drietal aangeduid: Voetius (vs. 98), Anna Maria Schuurman (vs. 105) en Antonius Aemilius (vs. 110), die rector was van de Latijnse school en tevens hoogleraar in de geschiedenis en welsprekendheid. In 1638 nam hij wegens afnemende gezondheid ontslag uit de schooldienst, maar bleef hoogleraar tot 1654 [2]). De jonge dichter kan zich dus in 1642 nog de Caesar-lektuur bij de gewezen rector herinneren.

Tot een nadere beschouwing van inhoud en stijl stellen wij de lezer in staat door het gedicht in zijn geheel te laten volgen.

Utrecht, Sept. 1920. C. G. N. DE VOOYS.

LIND-EN-IEPE-LOFF.
VAN IANS KERCKEN-HOFF.

Kerck-hoff wel te pas gelegen,
Wydt-gestreckt om *Godes huys*,
Om daer in syn plicht te plegen
Buyten ydelheyts gedruys:
Hoff met gras en bosch beladen;
En door-sneden overal
Met gelycke wandel-paden
Niet te breedt, off niet te smal:
Eertyts hobbligh vande *Klompen*,
Daer men *Cruys* en *Kruydt* sagh by;
Dat voor *Geestelose rompen*

---

1) De Redaktie wijst mij nog op vs. 499—500, die een duidelike toespeling bevatten op het onthaal van Henriette Maria van Engeland te Amsterdam in 1642.

2) Zie het artikel van Ds. G. Schotel over *Antonius Aemilius* in de *Utrechtsche Volksalmanak* van 1845.

Digitized by Google

Was vergeefse talmery
Nu syt ghy ontlast van *lycken*:
En u aerd en hoeft voortaen
Voor geen aerde meer te wycken,
Alse voor-tyts heeft gedaen.
Nu syt ghy beset met reken
Soo van *Lind*, als iepe-*groen;*
Daer gelieven onder spreecken
En 't *nootwendigh ydel* doen.
Saght! myn vlugge *gans*, waer henen?
'T is nogh vroeghjes op den dagh,
Om de vryeri te menen
Eer het avondt werden magh.
Vogels, die nogh even sliepen
Onder 't nieuwe *Somer-dack,*
Singen op de doncker *iepen;*
Huppelen van tack tot tack.
Hoort! *Pandions* bloet geschonden
Meet met droeve sangen aff
Susters schand, en swagers sonden,
En haer onverdiende straff.
Mooght ghy hier met vreden fluyten,
Naghtegaeltje, lente-luyt.
Daer somwylen stocken stuyten
Op een kale *kalver-huydt!*
Daermen hoort op yser-*kragen*
Schaven menigh *esse-speer*,
Alsmen van de *Wacht* komt jagen,
Off neemt derwaerts synen keer?
'T schynt wel, ghy bemindt de wapens,
Die rechtveerdigh syn gevat,
Als geen rust, en weynigh slapens
Godes vrienden maeckten mat:
Als dien *geessel* van *Godts-volckje*,
En die *vonck* van *Spaenjes gloet*,
'*T wel-wat duyster-maer-een-wolckje*
Soop het *Stichtse* goet en bloet.
Vloeck van steden, *haet* van dorpen,
Stercke jager voor den *Heer*,
Waert ghy dogh heel jongh geworpen
In de vloet van 't *helse Meir!*
Dat wy 't maer voor dromen hielen

Digitized by Google

(Daerom ghy soo god-loos loeght)
Van soo veel onnosel Zielen,
Die ghy uyt het lichaem joeght!
Wel! wat hoor ick gunder schreuwen
Al wat verr ter stadtwaert in?
'T syn *Verschrickers* van de *leuwen:*
Boden van de *Dagh-bodin:*
Vechters met een *kam* en *spoiren:*
Weckers van den *Dienstbaer hoop:*
Twemael wonderlick geboren
Kenners van het *tyt-verloop.*
Maer om wat te gaen ten enden
Van dit *over-welft-gehught,*
Moet ick derwaerts henen wenden:
Want daer is een ruymer lucht.
Siet Aurora dogh eens vleyen
Haren nieuwen *Bruydegom,*
En een bed van rosen spreyen
Tot een soeten *wellekom!*
Tithon sal geen handen wringen
Om syn overspeligh wyff:
Singend door het *groen* te springen
Is nu maer syn tyt-verdryff
Phoebus schynt syn *Lief* te kennen:
Roert het gulde *swepen-snoer,*
En hy soeckt met haest te rennen
Van de gryse *Peeckel-hoer,*
Die hem onder, die hem boven
Heeft gewassen na den eys:
Want hy was besweet, bestoven
Van syn *Altyt-eene-reys.*
Dit genoeglyck *morgen-koeltje*
Is de tyt van *Rymery;*
Eer den *Lichter* met syn *boeltje*
Pleeght gepleeghde snoepery.
Hy verlight het breyn wat later,
Als *de kintsheyt van den dagh,*
Die het sprenght met *rosen-water,*
Dat het *woorden vleghten* magh.
Nu en hoor ick niet te swyghen
Van soo menigh kloecke *geest,*
Die gaet op *Parnassus* stijgen,

Digitized by Google

Of in schone boecken leest.
Nu en slaept niet onsen *herder*
Die met een gewisse *Voet*
Komt van dagh tot dagh al *verder*,
En versterckt het swack gemoet.
Nu is besig *'Twerelts-wonder*
Der verachte-vrouwen *wraeck*,
Daer de mannen moeten onder
Off *in oirdeel*, off *in spraeck*.
Glans, en *schuersel* van de *mannen*,
Uwe *konst* is seer gelyck
Hem, dien *Romen* heeft gebannen
Sonder klare reden-blijck.
Oock en moetmen niet vergeten,
O! *Aemili*, uwen loff;
Die nu (giss'ick) zijt geseten
In het *groen* van uwen hoff;
Daer ghy als een hoofden-breecker
Soeckt verbreydingh op 't *verhael*
Van dien *veel-door-weynigh-spreecker*
Met een reeden-rijcke tael.
Ogh! hoe werd ick vaeck bewogen,
Als alleen u *tongh* en *handt*
Gaen door oiren en door oogen
In dit onrijp jongh-verstant!
Als ghy breder aff gaet setten
Met *ghespreck* en met *gereck*
Cesars trouw bestendigh letten
Op Syn *Legers-yet-gebreck*.
Hoe dat nu de *Maen* gedoocken
Achter een bedroefde wolck,
Dan een peert van toom gebroocken
Brenght verbaestheyt in het *volck*.
Ia, hoe sich de *Roomse* helden
(Door verscheijden vreemdt-geval)
Tegen die *gar-mannen* stelden
In geberght, off bosch, off dal.
Ick en ben geen *pluyme-strycker?*
Maer het dunckt mij wonder wel,
Dat *Godt* onse stadt maeckt *rycker*
Met nogh menigh wijs-gesel,
Die daerom is niet te minder,

Digitized by Google

Schoon dit ongesoute werck
Hem niet uyt-roept om 't Verhinder
Van een ander oogh-gemerck.
Maer wat is dit voor een plaetsje,
Daer ick heb soo langh gestaen:
Daer mijn oogh soo menigh kaetsje
Op het *dagen* heeft gedaen:
Daer ick eerstmael was gekomen,
Doen de schorre *krayers-tael*
Ons het horen had benomen
Van de Soete *Naghtegael?*
Ruymte voor de State-*Kamer:*
Enghte naer 't *Suyd-oosten* toe;
Noyt en sach ick aengenamer,
Als ick tegenwoordigh doe.
Dese menschen-dicke-Swieringh,
Die hier wegh en weder woelt,
Is ons *kerck-hoff* een vercieringh,
Daer myn tere pen op doelt.
Gladde baen, gelycke steentjes
In de aerde neer geset
Op het Smal, als *cyffer-eentjes*,
Daer geen voet werdt door belet?
't Waer te wensen dat de *Groten*
Die u dickwils over gaen,
Noyt haer voeten mochten stoten
Tegen dwase lusten aen:
Want de *Saecken* gaen al slapjes
Alsmen eerst niet aff en leyt
(Eermen treedt op *dese-trapjes*)
Gelt-en-eer-begerigheyt.
Nu, ick moet dit *Vlack* begeven:
Want de klock slaet *tien* en *twee:*
Phoebus is op 't *hooghst* verheven
En soo doet de *wyser* mee.
O! wat werden sy al wyser,
Die bedencken dat de tyt,
Even als een *uire-wyser*,
Soo in stilheyt henen glijdt!
Dese uir is uijtvercoren
By de *gravers aen de sloot*,
By de *lopers op de voren:*

Digitized by Google

Wachtje schinck en roggen-broodt.
Broodt-versnipper werdt geslepen;
En *ontfanger van 't gemael*
Meent dat *slockert* is genepen
Van een *Kromme kennip-ael.*
Titan kort de lange schimmen,
Die ons scheyden van syn *vier:*
Hy en kan niet hoger klimmen.
'Tis te heet; ick ga van hier.
Iepen-schorssen; linde-*tackjes*,
Iont my weer u *wildernis*:
'Tvalt ons gunder al te vlackjes
Nu *de Son* in 't *suijden* is.
Son en kan geen gaetjes vinden:
En u bladers overvloet
Wijckt geen *Haegse* bleecke linden,
Schoon ick Huygens wycken moet.
'Tis geleden weynigh dagen
Dat ick hier een *borsje* vond
Op dit *banckje* sitten klagen;
'Twas een hete middag-stond:
Maer hy voelden minne-stralen
Meer, als die *Apollo* schiet;
Dat hy klaghtigh gaet verhalen,
Eer hy my, off yemant siet.
Iuyst soo sluyp ick aen een kantje
Achter eenen dicken *iep*,
Om te horen wat het *quantje*
Met soo groten yver riep.
Wintje, (Sprack hy) ogh! hoe woel ick
Door u aengenamen blas
Niet soo Sienlick als gevoelick!
Nochtans blyf ick die ick was
Wintje, woudt ghy my genesen
Van Cupido's wrede Vlam,
Seecker gy Soudt oorsaeck wesen
Dat ick u omhelsen quam.
Windtjen, hoe sal ick u noemen?
Vyant van 't Verhitte Vee:
Vyandt van de teere bloemen:
Op-roer van de stille Zee:
Rondt geswel van 't scheepsse linnen:

Digitized by Google

Rust van roeyens op de doght:
Procris-twyffel in het minnen,
Dat haer heeft ter doot gebroght:
Graffste van tot-ramp-geboren,
Diemen om een stil geraes,
Om een Vondt van 't onverloren
Maeckt tot swarte-pickers-aes:
Vier-uyt-blusser, vier-onsteecker:
Buyger van de swacke bies:
Peren-schudder: bloeysem-breecker
Malders segen: vlas-verlies.
Wintje, Segg' ick nogh een reysje,
Ruysser door dit iepen-hout;
Ghij waert met myn eygen meysje
Gister avont wat te stout:
Want ghy lachten, en ghy bromden
Dat het doeck van 't borsje vloogh;
Dat de syde rockjes kromden,
Als een op-gespannen boogh:
En gy spreyden en verdeelden
Op de wangen al het haer:
Ia! gy vleyden, en gy streelden
Over 't hertjen hier en daer.
Wintjen hebje sulcke streecken?
Ia! gij sijdt van stouten aerdt:
Maer ick sal u Coningh Spreecken,
Dat hy u in 't Slot bewaert.
Off ghy 't Schoon maer woudt verkoelen,
Daer myn branden komt van daen;
Ick en vraegh niet na dat woelen:
Laet myn Rosemontje gaen.
Rosemont is myn vermaecken,
En haer hertje leyt by 't myn:
Sou daer ymant an geraecken
Sonder my verdriet te syn?
Rosemont, myn Schonen engel,
Deckt u lely-witte vel
Voor de wint, dien stouten bengel:
Want het is een licht gesel:
Lydt geen winden meer na desen
Voor de wooningh van u hert,
Off myn lichaem sal haest wesen

Digitized by Google

Daer geen windt vernomen werdt.

Langer had den *quant* gesproocken
. Maer het *schreyen*, en gesught
Heeft syn reden heel gebroocken:
En ick lachten om de klught.
Ogh! wat heeft de *liefde* kraghten!
Dat den genen, die bemint,
Moet met duysent na-gedaghten
Vresen voor de schrale windt!
Ey siet daer een hoop *lick-eyen*
By een statich *koets-gery!*
Syn dit adelicke reyen,
Die daer sitten sij aen sy?
Dit is wel een moye proncker
Iuyst beneven Ioffer *Puys:*
Kenje wel een stroye-Ioncker,
Off een *stock-vis in het pluys?*
Neen, die man is nogh al rapper,
In de alderleste koets:
Noyt en sagh ick groter snapper:
Siet! wat heeft de kerel moets!
O! wat synder nu al basen.
Als het soo gaet voor de windt;
En wat al *gehelmde hasen*
Alsmen tegen stroom begint!
Nu is yder een verstandigh,
Die een *Ioffer-praetjen* houdt;
En tot alle saken handigh,
Die veel duysent leugens flouwt:
Maer soo *Nederlantse weelde*
Eens (dat *Godt* verhoeden wil)
Weer het bloedigh schreyen teelde
Van moordtdadigh *Sweert-geschil:*
Syde-kousjes, witte stevels,
Wel! waer blijfje kloecke *maets?*
Rouw' verstanden, nette knevels,
Geeft ons nu een weynigh raets.
Tis veel vryer wat te hollen
Met de *koetsen* over-straet:
Off daer *Palme-kogels* rollen,
Diemen met een *hamer* slaet.

Digitized by Google

Siet! ick moet myn grage sinnen
Wat gaen voeden in *Ians* kerck;
Daer myn *Vaderlant* is binnen
Onder een behouwe *Serck.*
Ah! te-laet-beminde vader,
'Tis u alderjonghste kint,
Dat u duyster graff komt nader;
En sich hier alleenigh vindt:
Klachten kundt ghy nu niet vaten
Want u eene *deel* is *caff;*
En het *ander* los-gelaten
Uyt de *klem* van *aerdtse draff.*
Efter moet ick dit ontvouwen:
'Tis wel wonder, dat de Nijt
Ons dit plaetsen nogh laet houwen;
Daer ghy sonder wesen sijt.
'Tgraff getekent met drie kronen
Brenght my in gedaghtenis,
Dat myn lichaem soo sal wonen,
Als 't geen *Ziel-huys* meer en is:
Dat ick sal maer een-mael sterven:
Lieve *Ziele*, siet wel toe.
Daer ghy kennis van moet derven,
Is *wanneer*, en *waer*, en *hoe.*
Tyt en *plaets* syn u verborgen:
Leert dan sonder *aerdtse* pyn
Steedts en overal te sorgen,
En in *boete* veerdigh syn.
Off u *Godt* by droncke lieden,
Off by giftigh *hoer*-gequeel
Voor syn aenschijn sal onbieden,
Weet ghy oock niet, *weerde deel:*
Wilt derhalven altyt leven
Soo, en in de selve staet,
Daer ghy geerne in soudt geven
Rekenschap van uwe daet.
En wilt vorders oock bedencken
Met voorsichtigh *ogen-keer*,
Dat wy, eer ons Sieckten Krencken,
Dickwils sijgen doot ter neer:
Ogh! wat synder rode lippen
Bleeck gewerden hier en daer;

Digitized by Google

En verstijfft, als harde *klippen;*
Eermen yetwes wierdt gewaer!
Maer hy wil de *kerck* toe sluyten,
Die daer rammelt aen de deur.
'Tis al laet: ick ga na buyten
Uyt dit nare *serck-getreur.*
Bosch, ick Kom u weer genaken;
Schoon een bladt, off groene pael
Nu geen schimmen konnen maken:
Want 't is schaduwe al temael.
Immers sult ghy my bedecken
Met u lighte *wemel-top,*
Als ick vliede voor het lekken
Van een dichten *Hemel-drop.*
Siet! hoe schielick dat de luyster,
En de glans van alles wijckt:
En hoe door het blinde duyster
Al 't geschapen swart gelijckt!
Al de vogels zijn aen 't swijgen;
Doch het *speck-begeerigh-spoock*
Schijnt nu weder moedt te krijgen;
En de *Wijsheyts vogel* oock.
Werckers handen zijn ontslagen
Van een langen *harden-tast:*
En de peerden van de wagen:
En den esel van den last.
Avondt-schaduw', groote lommer;
Bode van de stille rust:
Minne-decksel: al-vermommer,
Als-men neus en ooren kust:
Oorsaeck dat de vingers soecken
By een wonderbare *bril*
In die reuckerige *hoecken,*
'Tgeen dat niemand vinden wil:
Schyn van droefheyt: vreugt van dieven:
Af-laet van de schildery:
Pijn van siecken: troost van *Lieven:*
Suypers morgen: waght-gety:
Avondt, eynde van myn *dighten;*
Hola! 'tis een uir te vroegh:
Want hier rysen nieuwe lichten.
Seker! hier is *stoffs* genoegh.

Digitized by Google

Dit syn *venus ondersaetjes*,
Die daer komen paer en paer:
Hoor eens watte soete praetjes
Datse houden met malkaer!
Dogh om met gemack het spreecken
Van de *jeught* te horen aen,
Moet ick my wat gaen versteecken,
Daer de *iepen* dichter staen.
Ey! siet hier eens *Ioffer peuckel!*
Hollandts moertjen; halve meyt,
Hebje daer een *stichtsen kneuckel?*
Sus! wat off den *platter* seydt?

Vrijer. *Vaeyjer bauwt nogh, ja hy trauwen,*
Aen de vaert een beetjen eerdt,
Dat ick na sen doot sel hauwen:
'Tis nogh wel een deytje weerdt.
Als wij daer dan same waren,
(O men dunckt dat ick 't al doe!)
Sauwe wy eens speule varen
Met een scheuyt na hieren toe:
O! hier is soo veul te keycken:
Wœint [1]) *hier gaetmen in ferveel:*
Eutert daer syn soo veul reycken
'Tis leuy-lecker leyntje, Neel.
Wel, wat segje daer van, neeltje.
Poesme sles, en neemt het an:
Vat den appel by het steeltje,
Nauw het jauw gebeuren kan.

Vrijster. *Noe ije, hoor iens, malle Pieter,*
Hoe ick an moy goetje quam.
Moertjen woonden in de gieter,
By een bregg te Rotterdam:
Vaertje was allangh estorven:
Moertjen had ien out gebreck,
Dat haer bienen had bedorven;
Datse gaen most op ien kreck.
Doense noe as ien scharminckel,
Kranck te bedde was erocht,

1) In de druk staat een *a* en *e* dooreengevlochten, gevolgd door *i*. Welke onschrijfbare klank de dichter aan heeft willen duiden, is moeielik na te gaan.

Digitized by Google

Quam ick iensjes uet de winckel,
Dat ick haer wat proemen brocht,

Ia, ja; die het slot sou waghten
Van dit *hollandts* sot geklap,
Moest hier wel by na vernachten:
Dies ick al wat vorder stap.
Gunder is een *Nieumeegs* gasje:
'Tis soo netjes, off het lagh
In een kisjen off een kasjen:
Wel! wat brenght dit voor den dag?

Vrijer. *Liesbet, wolde met den alden*
Gosen soo gaen trouwen? neen;
Laet ons samen hues gaen halden:
Smiten wi ons tuegh bi een.
Ionge veugels sien de beste:
Suete beckxken, heurde wel?
Soenme dan eens veur het leste.
Vrijster. *Stille Claes, wat side fel!*

Wel het sal nogh schoonder komen!
Wont dit meijsje niet te *Lent?*
Sulcke peerden kan men tomen,
Die den breydel sijn gewent.
Siet eens! wat een dun-gedreten
Volght hier met syn lieve bruyt!
Broodt en heeft hy niet gegeten:
Want hy spouwt het *hacksel* uyt.

Vrijer. *Ie verseeckere joe, mon coeurtje,*
Que ne pas een oogenblick
Ie demeure van joo deurtje:
Altet, altet fantastic.
Giester avon en la pluye
Stonick voor joo heus, joofreau;
Al min klede sont perdeüs,
Et de mantel, et chapeau.
Vrijster. *Frans, je overvloeyt in talen;*
En je spreeckt wat ongemeens:
Konje sulcken prys behalen
In de daet, wy waren 't eens.

Digitized by Google

Ha, ha dat is een vereeringh!
Man, hoe staet u dit al aen?
'Tis geen brood, maer drogen heringh.
Maer wat werdt daer gins gedaen?

Vrijster. *Ich! men sol ons wal bespien.*
Vrijer. *Spedelie, my lithe hert,*
Otherwayes moet ick die
Fan oon overgreate smert.

Saght! hier komt Ioffrow en Ioncker:
Meest (geloov' ick) in den schyn
'Tis fraey datmen soo in doncker
Oock kan schoon en edel syn.

Vrijer. *Doen ick nogh, madamoiselle,*
Was een kint geaestimeert,
Excelleerd' ick in duellen;
Dat een ieder nogh narreert.
'Twas plaisante contemplati,
Met subtile feyntery
Te causeren inundati,
Van het bloet van myn party.
Maer nu ick studeer in Iure
Soo civil, als canonicq;
Word ick anders van nature.
Vrijster. *O! wat benje lunaticq!*
Ia, monsieur; u naeste buren
Seggen dat ghy hebt verstant
Quaestieuse proceduren
'T accorderen pour l'argent:
Daerom soudt ghy u verklaren,
Soo ghy wierde militair:
Off ghy moest nogh werden eenen
Amsterdamschen Chevalier:
Want die blinckt (gelyck de sterren)
In gout-laken op het paardt!
Dat la royne d'Angleterre
Van 't brilleren werdt vervaart.

Dat's een puyck van alle euwen,
Ick sou menen! dat's een Vrouw'

Digitized by Google

Uyl, wat doeje by de spreuwen!
Bloet, wat doeje in de kouw?
Ginder verr gaet *Amarillis?*
Treden met dien jongen *Tuyl*
Die soo geerne op den tril is:
'K wed ick met syn baerdt wel ruyl:
Dogh ick laetse henen stappen:
Want ick hoor hier dichte by
Uyt een ander vaetje tappen.
O! wat soeter sangery!

Een Ioffrouw singht op de wyse: Rosemont die lagh gedoken etc.

1.

Rosimene was geseten
Voor het gladde spiegel neer,
Om met aendaght af te meten,
Offer nogh ontbreeckt iet meer,
Off te overvloedigh staet
Aen haer goddelick gelaet.

2.

Iuyst quam soetjes daer getreden
Hy, die heeft soo menighmael
Hare schoonheyt aen gebeden
In een soet-gevlochte-tael:
'Twas Bellindor, die syn geest
Oeffent in gedighten meest.

3.

Nu! sy was geheel bevangen
Door het roos- en lely-soet
Van haer eygen schoone wangen;
(Dat Aurora spyten moet)
Datse niet en wierdt gewaer,
Datter een stont achter haer.

4.

Hy sagh naer het spiegel henen
Over 't hooft van syn godin,
En het sien dat doet hem menen

Digitized by Google

Dat hy gaet ten hemel in:
Want hy siet haer soet gesight,
Dat syn bange Ziel verlicht.

5.

Dies hy roept met alle krachten
Sonder wat te zyn bedaert:
Spiegel, aep van myn gedaghten;
Dat my meer en meer beswaert:
Want ick sie in u gewis,
Dat ick tegenwoordigh mis.

6.

Na-gewoel van myn beminde,
Daer niet als de stem ontbreeckt:
Vondt van dat ick niet en vinde:
Schaduw' vlam, die my onsteeckt.
Spiegel, ghy syt als het glas,
Dat by Archimedes was:

7.

Tglas, dat desen grieck genaeckten,
Sonne-stralen weder-stiet
Op de schepen, datse raeckten
Door een woedigh vier te niet:
Tvier, dat ghy soo vinnigh straelt,
Is, dat van myn engel daelt.

Een Ioncker antwoort al singende, op de wyse: Van de Engelsche klocke-dans.

Komt hier, meir-swynen;
En pryst niet meer
Arions herpen-slach:
Komt hier, woestynen;
Maeckt nimmermeer weer
Van Orpheo gewagh:
Maer vliedt na 't liedt,
Dat hier gesongen werdt;
Waer door een stenen-hert
Sou krygen dolle smert.
Amphions soet gevley:
'Tvervoeren van de key,
Dat werdt hier door getert.

Digitized by Google

Princes, hier houd ick op: ick laet het singen varen:
Sou ick een herders fluyt met luyten willen paren?
Neen, dat waer ongerymt: u goddelick geluyt
Geen negen susters wyckt; en daerom roep ick uyt.
Syrenen (soomen seydt) die plachten soo te singen,
Dat schippers over boordt in 't water moesten springen:
Maer als u soete keel haer sangen eens op heft,
Soo val ick in een vier dat my het herte treft.

Niemant hoor ick langer spreecken:
Al de *Lieven* syn naer huys
Van dit *kercken-hoff* geweken,
Om het *boeveklockx*-gedruys.
Moeten nu de lose boeven
Nergens op de straten tre'en;
Soo magh ick nogh wel wat toeven!
Want ick bender immers geen.
Ia, dat sou my wel gelusten;
Dies ick trede van dit padt,
En ga op het *banckje* rusten,
Daer den *windt-bekyver* sat.
Ogh! wat voel ick menigh smertjen
Door gestadigh *oogen-swenck*
Na de wooningh van dat *hertjen*,
Daer ick naght en dagh op denck!
Duyster *iepen*, *Linde-bladers*
Gunt ghy uwen *prijser* goedt,
Soo en weest dogh geen verraders
Van dat *Liefde* seggen moet.

Ick sie een vierkant Swert hier midden door 't gheboomt;
Waer door de vrees en hoop my in het herte koomt.
O! swert, dat ghy in plaets van dese droevicheden
Vertoonden aen het volck dat ick was overleden!
Soo sou nogh in de vreught myn Ziel-vooghdesse syn.
En ick Waer in de rust, en vry van dese pyn.
Myn Godt, wat is de mens! hoe vol veranderingen!
Hoe ydel in syn wens! hoe sot in alle dingen!
Ick heb voor desen tyt de vrouwen steedts veraght;
En al wat vrouw geleeck, was minst in myn gedaght:
Maer nu ick heb de giff van Venus in-gedroncken,
Gevoel ick in het mergh wel dusent minne-voncken:

Digitized by Google

Soo dat het soet gesicht van een beleefde vrouw
Baert vrese van de doot, en hoop van eghte trouw.
Ach! hoe sou dese vrees myn bange ziele knagen,
Indien ick op de hoop niet steunden alle dagen!
Ach! hoe sou dese hoop my rollen in die vreught,
Indien ick door de vrees niet vreesden ongeneught!
Myn son, syt ghy gesint u selven te verrycken
Met gelt en hoge staet, soo moet ick afterwycken:
Maer doelt u kloecke geest op ongeveynsde min,
Soo neemt een edelman, en weest een Coningin.
Ey, waerom naer het gelt en Ere soo te hygen?
Indien het Godt belieft, wy sullen 't oock al krygen.
Voor my ik aght geen staet om gelt en goet gekocht!
Al waermen Croesus selvs, s'en dient soo niet gesocht.
Komt hier, vrindinne, komt: wy sullen aender heyden,
Off daer het u gevaelt, een vrolick leven leyden;
En nemen ons vermaeck voor al in Godes woordt;
En spotten met het volck dat na de wereldt hoort.
Ick sal u onder 't groen met op-getogen sinne
Verhalen in gedight het soet van onse minne:
Maer overschone beelt, dat moet my syn gejont
Voor ieder aerdigh vers het versch van uwen mont.
Wat magh ick hier alleen myn droeve sinnen quellen
In 't midden van de naght; en my te vreden stellen
Met in-gebeelde vreught, en leunen op een riet?
'T is vrughteloose praet: myn lief en hoort het niet.
Ick sal 't haer nietemin, ick sal 't haer openbaren,
Soo my de goede Godt wil in gesontheyt sparen.
Vaert wel, beleefde vrouw, en pleeght met volle lust
Het geen ghy my ontneemt, te weten: goede rust.

FINIS

βχσιλισκος

CIↃ IↃC XLII

Digitized by Google

GLORIANT.

„Nog minder dan voor den *Esmoreit* is er voor den *Gloriant* een bepaald voorbeeld aan te wijzen" zegt Leendertz in zijn uitgave van de Middelnederlandsche Dramatische poëzie[1]).

Hij bepaalt zich ertoe eenige motieven uit het abelspel zeer verspreid elders aan te wijzen. Tot nog toe vond men inderdaad, voor zoover mij bekend, geen enkel verhaal, dat de grondtrekken van den Gloriant in zijn geheel vertoont.

Heel veel verder kan ik de zaak niet brengen, maar misschien toch wel wat. Het is goed de aandacht te vestigen op het volgende verhaal, daar men het niet onmogelijk achten zal, dat op dit terrein iets van de rechtstreeksche bron van den Gloriant te vinden is.

Een jonge vorst Zariadres, regeerende in de landen van Tanais aan de Caspische zee, is verzonken in sombere melancholie en ongevoelig voor alle vrouwelijke schoonheid. Zijn hovelingen dringen aan op een huwelijk en hij antwoordt, dat hij het meisje wil trouwen, dat hij in zijn droom gezien heeft, schooner dan de sterren. Aan het andere einde der aarde leeft een prinses Odatis, Omartes' dochter, de schoonste der wereld, die alle pretendenten uit de naburige koninkrijken, door haar schoonheid aangelokt, van de hand wijst. Zij wilde enkel trouwen den vorst (Zariadres), dien zij in haar droom gezien had, schooner dan de zon.

Zariadres doet bij haar vader vergeefs aanzoek. Op een feest verlangt Omartes, dat de schoone prinses Odatis zich een gemaal zal kiezen door het overreiken van een gouden drinkschaal. Weenend staat zij bij het mengvat. Daar verschijnt plotseling haar droomgeliefde, in Scythische dracht, die vlie-

1) P. CLIV.

Digitized by Google

gensvlug met zijn wagen den afstand van 800 stadiën afgelegd heeft. Zij herkennen elkaar uit den droom. Zij reikt hem de schaal over. Hij voert haar mede op zijn wagen.

Zoo vind ik in hoofdtrekken het verhaal uit Athenaeus (XIII, c. 35; 200 n.C.) vermeld, bij Bédier en Rohde [1]). Athenaeus deelt mee, dat hij dit verhaal heeft van Chares van Mytilene, een hofbeambte van Alexander den Groote.

Er zijn belangrijke punten van verschil met den Gloriant; maar hier als in den Gloriant vinden we toch een jongen man en jonge vrouw, vorst en prinses, ver van elkaar wonend, die beiden zich voelen, niet bereid zijn den eerste den beste te trouwen, die op elkaar verliefd raken door een beeld, al is het dan bij Gloriant een portret en hier een „droombeeld". De vader van het meisje is niet bereid zijn dochter te geven aan den droomprins. Op de herkenning door het beeld is het meisje terstond bereid haar geliefde te volgen en de jonge vorst voert haar op haar wagen mee naar huis.

Uit de gelijkheid van deze elementen meen ik te mogen besluiten, dat het verhaal bij Athenaeus zich best *kan* vervormd hebben tot onzen Gloriant. Er moeten dan nog wel eenige tusschenvormen zijn, die toeval of speurlust ons misschien kunnen aanwijzen.

Rohde wijst verder op de verhouding van de Aziatische sage, die volgens Chares bij de in Azië wonende Barbaren zeer bekend en beroemd is (het motief werd ook door de schilderkunst gebruikt in tempels, hallen van paleizen en particuliere woningen), tot andere, o. a. in het Koningsboek van Firdusi, waarin liefde door een droomgezicht en het kiezen van een gemaal de hoofdmomenten zijn. Vooral het ontstaan

1) Joseph Bédier, Les Fabliaux, 3ième edition, p. 113 vlg. Erwin Rohde, Der griechische Roman und seine Vorläufer, dritte Auflage, Lzg. 1914, p. 47 vlg. (p. 45 van den 1sten druk). Dr. Hesseling was zoo vriendelijk mij mee te deelen, dat het verhaal van Odatis en Zariadris ook voorkomt in de Κῆτος Χαρίτων van K. Dapontes, uitgegeven in 1768 (nieuwe editie bij Legrand, Bibliothèque grecque vulgaire, III, 205).

Digitized by Google

van liefde door het zien van elkaars beeld in den droom komt zeer veel voor in Aziatische verhalen, ook nu nog[1]). De voorkeur voor dit motief verklaart Rohde uit de afzondering, waarin de vrouw in het Oosten gehouden werd. De auteurs moesten dus tot den droom hun toevlucht nemen om liefde te doen ontstaan.

Bovendien verwijst Rohde nog naar verschillende verhalen, waarin een portret in de plaats komt van het droombeeld[2]). Het ééne geval, dat Leendertz hiervan aanhaalt, kon met verscheidene worden vermeerderd. Ook droom en portret komen vereenigd voor.

De gevallen van het liefdewekkend portret kunnen trouwens nog vermeerderd worden met een element uit een verhaal van Cervantes naar Heliodorus en een motief in den Polexandre van Gomberville[3]).

16 Juni 1920. J. PRINSEN JLZN.

1) Laten we hier even ons de Nachtbruid van Van Eeden herinneren, al is het verband daar anders.

2) Rohde, t. a. p., p. 53 in de noot.

3) Dunlop-Wilson, History of Prose fiction. London, 1896, II, p. 405 en 411.

Digitized by Google

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

VEERTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS, TWEE EN DERTIGSTE DEEL.

Tweede en Derde Aflevering.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1921.

Digitized by Google

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, Dr. A. BEETS, te Leiden, Witte Singel 29. Men wordt verzocht het papier slechts aan ééne zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten.

LEIDEN. DE REDACTIE.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Digitized by Google

ETYMOLOGISCHE AANTEEKENINGEN.

SAAI, adj. Hoewel de gissing in F.-V.W. zich laat hooren, schijnt mij ook het volgende aannemelijk. Zooals men met substantievisch praedicaatsnomen kon zeggen: 'Dat is puik', zoo ook 'Dat is saai', en zoo goed als *puik* kon *saai* licht als adj. worden opgevat, zoodat men voortaan zei: 'Wat is dat saai!' en dgl. Z. over gelijken oorsprong der adj. *druk* en *haacht* Ts. 34, 7, en over een parallel op Föhr en Amrum Ts. 38, 277.

SALIE. Met Uml. mnl. *selve*, nbra. (Zeeland, Uden; z. Onze Volkstaal 1) *zēlf*, *zāelf* met *āe* als rekking van „scherpkorte onvolk. *e*" als in *āerf* (ald. 164), V. de Water *zellĕf* f. Gallée *selve* en *z.* f., Draaijer *zelve*, Molema *zelve*, *zelf*.

Mnl. SALUWE, ouder nl. *zaluw*. Hierbij behoort nog, op Föhr, *sâo·lbrūəd* 'schwarzbrot' (Zfdphil. 39, 24).

SAM (bnw.). Z. Mnl. Wb. Hierbij Draaijer *zam* 'zacht, week' (in het vrb. van met traan gesmeerd leer) en dre. (De Jager's Archief 1) *sam* 'malsch, sappig', Staphorst *sam* 'smeuig, week' (Driem. Bl. 6); verder in Uddel (Noord en Z. 4, 270) *sam(mig)* 'onsmakelijk, zuur, bedorven' van eetwaren (men denke b. v. aan te week geworden ooft; het beteekent dan ook dat het beste, *'t oog* van iets af is; zoo zien rottende of aangestoken appels er *sam* uit).

SAMEN; mnl. HOENE. - *in* heeft, behalve ofri. *semin*, ook Teuth. *semen*. Verwant zijn on. *sómi* enz. (z. b. v. Falk-Torp *sømme*), waarbij ook wang. *saum* 'mooi' [Siebs Grundr.[2] 1, 1222: *âu* vóór lab. $<$ *ô*]. Dit *saum* kan dienen ter verklaring van een der mnl. woorden met de bet. 'links'. Op Wang.

Digitized by Google

was nl. *de saum haun* 'de rechterhand', zooals bij ons tot kinderen gesproken wordt van *'t mooie handje*; de verbinding kan echter ook verklaard worden uit een oudere bet. van het adj., nl. 'passend', on. *sœmr*. Zooals de rechterhand de passende, de fatsoenlijke is, is de linker het tegendeel. Het Mnl. Wb. vermeldt *de hoene hant* 'de linkerhand' uit Willek. v. Humsterl. Het adj. is hier gelijk te stellen met ohd. *hôni* 'smadelijk, veracht, laag' (z. verder F.-V. W. *hoon*); te meer omdat men in 't Westerkw. nòg *heun* kent, als 'neerslachtig, zwaarmoedig, niet wel en daardoor stil'. Vgl. ook Staphorst (Driem. Bl. 6, 80) *daor is hij heunlĕk ofĕkomĕn* 'leelijk afgekomen', alsmede het art. *heunsproak* bij Molema.

SARREN. Teuth. *tzerren* maakt ontleening aan het hd. hoogst waarschijnlijk.

SCHADUW; geminatie bij *wa*-st. Ogm. *horwa-* 'slijk, vuil' is m. en n. (z. b. v. NED *hore*, *hor*); oostmnl. komt *dat hor* voor; in W. Vl. is *hore* door zijn *-e* f. geworden en staat naast n. *hoor*. De onv. voc. van mnl. *hor* is opvallend, maar stemt overeen met die van beierl. *nar* 'engte' en van 't aan te nemen adj. **nar* of (en) **narre*, vw. mnl. *benarren* (vgl. F.-V. W. *benard*), en van wvla. (*h*)*arre* f. (dat echter evenals *hore* door zijn *-e* f. kan zijn geworden) „aanbeeldje waarop men de pikke [zicht] en de zeissen met den arhamer dun en scherp klopt", vw. (*h*)*arren* 'met den arhamer scherp kloppen' — vgl. Nl. Wb. *haren III*. De onv. voc. is te verklaren uit niet-epenthesis, zooals in onfr. dat. *horuue* (naast *horouue*). Uit de casus obl. *horwes*, *-we* was een nom. *horwe* (vgl. ben. *schadwe*), *hor* af te leiden (ausl. *-rw* was niet tegen den aard der taal; vgl. *morw*, *muerw* en pas 16e E overgeleverd *murw*), en hieruit en uit genoemde casus obl. kon de onv. voc. in *hore* en daaruit geapocopeerd *hoor* dringen, zoodat *horre* en het overgeleverd *hor* konden ontstaan. Zoo kon ook naast *schade* 'schaduw' *schadde* opkomen, dat dre. is (Dr. Volksalm. 1848); met gron. *sgar*(*re*) vgl. *ber*(*re*) 'bed'; Ten Doornk. Koolm. geeft *schadde*, gwl. *scharde* of *scharre* (in alle vrb. *scharr*'); Zaansch *schad* is

Digitized by Google

allicht <*schadde*, maar naast mnl. *schadwe* kan dit *schad* zijn ontstaan doordat *schadw* een ongebruikelijken Ausl. zou hebben. — Van anderen aard is de gem. in woorden voor (een soort van) bijl: tusschen gutt. en *w* had geen svarabhakti plaats, maar de gutt. werd een gem. (z. Wilmanns, D. Gr. § 140). In Nederland komen voor: Overijsel (bijgeschreven in Halbertsma's Wbkje, ex. Prov. Bibl. v. Frsl.) *zulekse* 'eene smalle lange bijl, waarmede de timmerlieden gaten slaan in balken, drempels etc.', gron. *heksebiel* „dikke kleufbiel met lange stoal", naar men mij uitlegt; met dezelfde *h* — door *houwen* en *hakken*? — nrdholl. huks 'groote bijl' (z. dit nauwkeuriger De Ndl. Taal 6, 290), Fri. Wb. *hakse-*, *heksebile* naast *aksebile*. Got. *aqizi* <**akwizjô-*, ohd. *ackus*, *akis*, onfr. os. *akus* (<*akwis*? zoo Holthausen § 166 A. 3) cons.- st. maken èn *eks(e)* >**akkis* begrijpelijk èn *aks* <*akkus* <**akkwus*.

SCHAKEN. Bij *skakan* enz. vgl., ook voor de dubbele bet., nwfr. *skekke* 'met forsche streken schaatsen; het stroo van het gedorschte koorn afhalen', *skek* 'streek zooals een schaatser maakt', *skek* 'tuk, begeerig'.

Gallée SCHEE 'schuw, meest v. paarden', waarbij *scheelap* 'oogklep' (p. 61), Staphorst (Driem. Bl. 6) *schee veur ĕn dink* 'bang voor iets' (*scheeuw* 'pop, vogelverschrikker', vgl. hd. *Scheuche*, Dr. Bl. 5, 85, zal wel berusten op vermenging van dezen wortel met dien van *schuw*): ohd. **scioh* >mhd. *schiech*, ags. *scéoh*.

SCHEMEREN. Hierbij z. nog Mnl. Wb. *scheemsel* o. 'schaduw, enz.', 'lichtglans', *schemel* m. 'spookgestalte, geestverschijning', *schemelen* 'schemeren, zich flauw vermengen met iets anders' (gezegd van kleuren en licht; vgl. ndl. *doorschemeren*), Kil. en 17e E., nog zuidndl., 'nevelachtig zijn (van de oogen), als in een nevel iets zien'. Z. verder behalve F.-V. W. ook Kluge *Schemen* 'Schattenbild'.

SCHEREN. Dat de bet. welke dit woord heeft in *zich wegscheren* ook buiten Duitschland inheemsch was, maak ik op uit een eng. woord, welks genesis verder niet blijkt, doch dat

Digitized by Google

in vorm en bet. merkwaardig met ons *scheren* overeenstemt, t. w. *to skirr* (wijst *sk* op scand. oorsprong?; aangetroffen sedert 1548) 'haastig wegloopen, vluchten', 'met een vaart loopen, vliegen, zeilen enz.', 'snel over (een strook land of water) gaan', 'werpen met een vlugge de oppervlakte rakende beweging'. Deze bett. doen tevens onderstellen, dat in *wegscheren* geen ander woord steekt dan in *langs het watervlak scheren* en dgl., en in *steentjes langs het water scheren*, *de lammeren scheren het gras*; m. a. w. dat overal is uit te gaan van het bekende *skëran*. Daar een beweging langs de oppervlakte weinig hinder pleegt te ondervinden, is de bijgedachte aan snelheid begrijpelijk. — De bet. van *scheren* <**skarjanan* doet combinatie aan de hand met hd. *Geschirr*, ohd. *gascirri*; bij 'op touw zetten, beramen' sluit dat zich aan zooals *Gerät* bij *raten* en *gerei* bij mnl. *reden*, *reiden*, vooral als men let op Kil. *scheren* 'parare, praeparare, ordinare, formare'; bij nhd. *anschirren* '(een paard) aanspannen' past geheel mnl. mnd. *scheren* 'spannen'; voor de hd. voc. vgl. men *wirren* uit *werren*. — Uit de vormen met *-i* wang. *schîrî* 'scheren'.

Schol adj. Gallée heeft *schòl* 'ondiep', maar (61) ook *school* als Graafschapsch, en (uitsl.) *school* als Twentsch. *Scholde* wordt als Ov. opgegeven Taalgids III 46, Gunnink vermeldt *schòldə*, in Kampen *schòl*, Molema *schol*, waarbij hij dr. *schol(de)* opgeeft; *skolde* is Zwolsch; V. Schothorst heeft *šouw* 'schuin', van ploegen 'ondiep' (juist deze toepassing is ook elders gewoon); dit *šouw* is ontwikkeld als *houwən* 'houden'. Men kan moeilijk nalaten, eng. *shallow* te vgl., en den in NED mogelijk genoemden oorsprong uit **skalwo-* waarschijnlijk te achten. Te vgl. is stellig eng. *shoal* <*scеald* <**skalda* 'ondiep', waardoor de meeste onzer vormen te verklaren zijn indien men bedenkt dat verbogen *scholde* licht tot *scholle* kon assimileeren, waaruit men dan *schol* abstraheerde. Maar ten deele althans zal het laatste wel berusten op een Tiefstufe naast **skalwo-*, want dan is *school* begrijpelijk als bijvorm zonder gemin. (z. *schadûw*). [F.-V. W. *schol* I en II zijn zeker verwant, maar niet geheel

Digitized by Google

aan elkaar gelijk; het eerste heeft *ò*, het tweede *ó*; z. Nl. Wb. X 4, waarmee het gron. overeenkomt.] — De bett. 'ondiep' en 'schuin' bleken bov. samen te gaan; vgl. ook *scheel*, ohd. *scëlah* 'scheef enz.', waarbij o. a. gron. tautol. *sgijf en sgel, sgel trekken*, 'krom trekken' enz., dat evenzoo met *schouw* <*skalda* als 'ondiep vaartuig' kan verbonden worden — al zijn andere opvattingen niet minder mogelijk — als *schuit* met *schuin*. En daar ook 'schuin' en 'links' samengaan (vgl. de familie van *scheef* en *scaevus*), kan men ook mnl. *hoede* enz. als 'ondiep' of 'ondiep gaand schip', 'klein schip' verbinden met mnl. *hoede* links. Met wat Mnl. Wb. bij dit woord opmerkt vgl. nog Walde *scaevus* en Boisacq σκαιός, alw. o. a. lit. *kairė* 'linkerhand'.

Schor (znw.). Molema heeft *schoar*, *schaar* = *schor* 'steil, hoog, van een wal, ook van golven'; hij merkt op: „De *oa* helt naar *aa*", zoodat *schoar*, beter *schaor*, wel gerekte uitspr. zal zijn van *schòr*, zooals *schaar* van *schar* (*ar* oorspr. of uit *er*). In comp. heeft hij, naast *schorwal*, *schoorwal*; hij zelf noemt reeds de dubbele voc. bij Kil. In de Publ. de la soc. hist. et arch. dans le Limb. 1918, 41 wordt voor Valkenberg opgegeven *schòòr* n. 'uiterste rand der vlakte waar een helling of holle weg begint; oever' [het laatste denkelijk niet etymologisch bedoeld, hoewel volgt: „eng. *shore* = strand, oever", want te Vreeswijk aan de Lek zegt men *schooraas* voor *oeveraas* 'haft' [meded. van Beets]. Het Sylter Wb. vermeldt *skor* 'steil, jäh, schroff', 'plötzlich, jählings'. Het haalt daarbij mnd. mhd. *schar* 'steil, schroff' aan; Lexer heeft het in één citaat, als rijmwoord; het Mnd. Wb. vertaalt 'flach', maar de bet. is ook hier 'steil': de eenigste bewijsplaats spreekt van het dieplood uitwerpen „dat men des to beter kan marcken, wo flack off schar dat dat land affdûpet". — Het gron. heeft *sgoor* = *rooksgoor*; het eerste kan in de thans geldende bet. uit het tweede geabstraheerd zijn, hetwelk dan te houden is voor een samenst. met *sgoor* in de oudere bet. (z. F.-V. W. *schor*); beide beteekenen 'een halfverbrande en rookende turf'; het Fri. Wb. heeft *rikskoarre* 'rookende turf, die niet wil

Digitized by Google

branden', 'niet doorgebrande turfkool' en, met parallele ontw. der bet., *rikkende steal*, *riksteal* (onder *r.*: *ryksteal*) 'rookende turfkool'; vgl. *steal*, pl. *steallen* 'de opstaande, geheel of gedeeltelijk doorgebrande turven van het haardvuur'.

SCHRANDER. Nwfri. *skrander* 'vroeg op en aan 't werk', 'schrander', Hindeloopen 'ijverig', nwfri. *opskranderje* 'aanzetten (tot leeren, werken ...)', 'zich flink te weer stellen'.

SCHRANK. Bij wat F.-V. W. aanvoert voor 'een schuine beweging maken' als grondbet. der basis komt dre. (Dr. Volksalm. 1846) *schrankelen* 'een akker over schuins en kruiswijze eggen'. Opmerking verdient ald. nog *schrang* f. 'omtuining'. Of *ng* naast *nk* even oud is als b. v. in *kring* naast *kronkelen*, dat is, evenals bij dre. *rang(e)*: *rank* (z. bov. *rank*), twijfelachtig. In alle drie gevallen is sprake van een niet-rechte beweging; evenzoo bij *slingen* en *slinken*, bij mnl. *swingen* en b. v. ohd. *swinkan*.

SCHRIJVEN. Dat *skrîban* oorspr. gm. is, komt mij aannemelijk voor: zooals *lezen* vermoedelijk zijn nieuwe bet. heeft ontwikkeld onder invloed van het lat. *legere*, zoo kon ons ww. semantisch beïnvloed worden door *scrîbere*, zelfs veel lichter; ja het moest bijna, sedert de *b* als *v* klonk. Vóór gm. oorsprong spreken bij De Bo *schribbelen* en *schrijbelen* 'krabben', *schribbel* m. 'schrab, krab, schram', naar de vrb. te oordeelen niet toegepast op voorwerpen, maar op het lichaam, waarmee strookt „Eene schribbeling is eene kleene kwetsing". Ook *schreef*, en nwfri. *skreef* 'reet', kan dan verwant zijn; evengoed ohd. *skrëvôn* 'inkrassen', dat *ë* <*ĭ* kan hebben.

Dre. SCHROETEN (Zuidwolde, Ruinerwold) 'pochen, grootspreken' is = mnd. *schruten* — zeker met *û* — 'snurken, snuiven'. Zie verder Falk-Torp *skryde*, waaraan is toe te voegen, dat *hrûtan* ook os. is, en dat men van de *s*-basis ook den eigennaam *Skrymir* in de Gylfaginning afleidt; in Gering's vertaling wordt hij verklaard als 'der Groszsprecher', en in het verhaal „schnarcht" hij geweldig.

SCHUREN. Tegen afl. uit ofr. *escurer* pleit *schurken*; een

Digitized by Google

derivaat op *-ken*, nog wel met vocaalverkorting, zal denkelijk niet jong zijn. Naast *skîr-* in mnl. *schier(e)* enz. staat *skûr-* in oijsl. *skýrr* 'verstandig, duidelijk', *skýra* 'verklaren'; ozw. *skīra* naast *skȳra* 'reinigen', *skīr-skuta* naast *skȳr-skuta* 'aan het licht brengen'. Vgl. ook, naast on. *skiór* f. 'ekster', nzw. dial. *skīr* 'id.' — Aan de *û* van *schûren* bij Gallée mag men niet veel bewijskracht hechten; hij heeft ook *slûze* naast *slüs* 'sluis', zoodat *û* kan gesubstitueerd zijn, allicht naar *zûr* 'zuur'. Doch in Zwolle zegt men óók *skoeren*, zooals mij de Red. van dit ts. mededeelt.

SCHUUR. Met *n*-formans ook Schiermonnikoog en Terschelling *skún* (overigens nwfri. *skûrre*), met de voc. van b. v. algemeen nwfri. *tún* 'tuin'; nwfri. *skûne* 'schelf, opgetaste hoop van veldvruchten', waarnaast het Fri. Wb. heeft *skoune*, *skûne* 'kegelvormig opgetaste hoop veldvruchten buitenshuis' = Schierm. *skuun*. Föhr-Amrum *skinni* m. 'Scheune', Helgol. *skin* f. 'Scheune, Scheuer, Stall; Abtritt', Sylt *Skiin* (*di*, dus niet ntr.), wat reeds geplaatst is naast mnd. *schüne* 'Scheune, Scheuer'.

SERAFIJN, *cherubijn*, *enz.* Woorden met dit suffix vindt men behandeld in NED, waar geleerd wordt, dat bij *Philistijn*, *Cherubijn* de *n* reeds in 't gri. en lat. berust op den hebr. pl. op *-în*; dat mlat. *rabbînus* > eng. *rabbin* enz. gelijken oorsprong kan hebben, maar hebr. pl. *rabbîn* niet vaststaat; dat *seraphin* (slechts in 't ouder eng. met *n*) tegenover *seraphîm* [alleen in 't gezicht van Jesaja staat het woord] in de Vulgata is te verklaren uit een schrijffout in sommige hss. of als phonetische verandering. — Er is geen reden om *rabbijn* met Salverda de Grave te houden voor aan 't fra. ontleend (al zegt men in Gron. slechts het uit het N. T. bekende *rabbi*); hij verwondert zich trouwens over deze ontleening. Verg. ook — waarop Beets mij wijst — *parnassijn(s)*, z. Nl. Wb. *parnas*. Of in deze woorden *-în* hebr. of aram. is, moet ik daarlaten. — De genoemden komen veelal voor in een groep, en dus in den pl. Dat een koopman in oud ijzer en dgl. rommel met *tagrijn* in den pl. benoemd wordt (z. F.-V. W.), schijnt vreemder. Ook vind ik het woord noch met noch zonder

Digitized by Google

pl.-suffix als Jiddisch vermeld. Bij ons schijnt het vrij jong; het ontbreekt in Kramers' Vreemde-woordentolk (1865). NED geeft *tagarene* north. dial.; ook *tag(a)reen*, „more fully *tagarene shop*... Hence *tagarene man*". (Genoemd wb. is niet ongenegen, het te houden voor een willekeurige afl. van *tag* als syn. van *rag*.). Het ndl. woord zal dus wel uit het eng. komen.

Wvl. SEVE, SEEF f. 'de smaak van iets', *sever* m. 'sap in planten' behooren bij mnl. *beseffen* 'smaken enz.', en tevens bij on. *safi* 'boomsap', lat. *sapa* 'mostsap'. Vgl. verder Falk og Torp *saft* en NED. *sap*.

SIM is beter te verklaren uit *sîma* dan uit *sîm*; vgl. (*n*)*immer*, *blom*(*me*) 'bloem' e. a. met vocaalverkorting door geminatie der *m*.

SLAAGS. Vgl. hiermee dre. *gangs* 'aan den gang'.

SLAAP (tempus). Nwfri. *sliep*.

Dre. SLAGEN 'gelijkenis hebben, slachten' (Dr. Volksalm. 1847) is naast ohd. *slahan nâh* te vermelden als in beteekenisontwikkeling overeenkomend met ndl. *slachten*.

SLAK. Evenals *roomslak* bij Molema — elders in Gr. *roomslakker* —, soort van vlinder die men wel eens in de *melkenkaomer* vindt (vgl. voor de bet. ook Kluge *Schmetterling*), behoort dit bij *slakken*, wat in 't Westerkw. door sommigen gezegd wordt voor *slikken* 'likken' wanneer sprake is van iets oplikken; ze zeggen b. v. dat de kat de room van de melk *slakt het*. Voor *roomslakker* vgl. misschien Dre. Volksalm. 1847 *slakkeren* 'aflikken, van honden en katten'; natuurlijk kan *-slakker* ook nomen agentis bij *slakken* wezen. Verder behoort hierbij *sukkerslak*, een kinderlekkernij waarover Molema bij *kekijltje* inlicht. Wat de tong van een slak doet, wordt genoemd zooals wat die van een vlinder doet; men vond het meer een oplikken dan een afbijten: er is geen kaakbeweging. *Slak*(*ke*), dat zich later vertoont dan *slek*(*ke*), zal wel berusten op invloed van het verbum *slakken*.

SLEG(GE). Ook gron. *slaai* met *aai* (gewoonlijk *ai* geschreven) uit *ei*. Ontleening uit het fri. aan te nemen is overbodig: naast ofri. *slei* 'slag' staat os. *slegi*; daaruit *slei* zooals *kei* uit

Digitized by Google

**keyi*, waarnaast evenzeer, hoewel met differentieering der bet., *keg(ge)*. Vgl. nog bij De Bo *wei* 'wegge, wigge'.

SLIKKEN. Gron. nog 'likken'. Hiernaast stond **slakken* z. *slak*. De verhouding tusschen on. *sleikja*, ndl. *slikken* en *slakken* is even onduidelijk als die tusschen on. *kneikja*, ndl. *knikken* en *knakken*.

SLEPEN. Wang. *slîpî* 'schleppen'.

SLINKEN. Z. F.-V. W. Zw. *slinka* reeds ozw. blijkens prt. *slauk* 'sloop'. Vgl. nog on. *slakke* m. < **sklank-* 'berghelling': *hlykkr* m. 'kromming'. Wisseling van *k* en *g* ook in nwfri. *slink(e)* en *slinge* 'slenk, laagte, geul in het land waarlangs het water afvloeit; ook in het strand, waarlangs het vloedwater in de zee terugkeert'. Z. Molema *slenk*, *slink*, alwaar ook *sleng* in een Oldambster zegwijs staat. Gunnink heeft *slink* 'ondiepe, dichtgegroeide sloot', V. Schothorst *slenk* 'laagte'. Verder nwfri. *slinke*, *slinkje* st. 'slenken, bezakken, verminderen, bedaren'.

Dial. SLOEG. Molema geeft *sloeg* (en *sloek*) 'neerslachtig, stil, terneergedrukt'; ook zegt men in 't gr. van bloemen en bladeren, dat ze sloeg hangen. Nwfri. *slûch*, Schierm. en Stadfri. [evenals in 't W. v. Gron.] *sluuch* 'slaperig, loom, druiloorig'; nwfri. *slûgje* 'sluimeren'; ook 'dralen, talmen, luieren'. Z. weliswaar NED *slug* (de daar aangehaalde eng. en scand. woorden hebben als beteekeniskern 'langzaam, traag, zwaar'), maar vgl. eer owfri. *slêwich*; z. *slwich* bij v. Helten Zldawf.

SLOMP. Z. behalve F.-V. W. *rompslomp* Molema *slomp(ert)*. In Noordhorn *ien 'e rompslomp* 'zooals het in de gauwigheid het best kan', b.v. eten nemen zonder dat er voor gedekt wordt, betalen zonder dat men gaat zitten. Middendorp (Hs. Gron. Univ. Bibl.) heeft: Koolzaad is 'n slomp gewas 'wisselvallig'; V. Halsema (Ommelandsch 18e E.) *in een slomp* 'tegelijk'.

SLOOF, SLOVEN. Met Abl. in Barendrecht *sluif*, in 't Westerkw. *sloef* 'overtrek over een zeeren vinger', nwfri. *slûf* 'id.', in Claes' Lijst *sluif* 'scheede der hengstenroede', nbra. (Zeeland, Uden; z. Onze Volkstaal 1) *sluifken* 'dop', b.v. van een pijp; ndd. *slûve*, verhoogduitscht tot *Schlaube* 'Fruchthülse'.

Digitized by Google

Naast ags. *slîefe* enz. vermeldt NED i. v. *sleeve* o. a. fri. vormen, waaraan toe te voegen is wang. *sleiv* f. 'mouw', helgol. *slēw* m. 'id.', Föhr *slīaw* f. 'id.' Bij de in F.-V. W. voor *sloven* geconstateerde grondbet. 'doen glijden, schuiven' past het bij Molema genoemde *sleuvern* in *het wil niet s.* 'niet vlotten', dus eigl. 'niet verder schuiven'; vgl. 'niet opschieten'. *Slūv* 'die zwaar werkt', *slūve* 'zwaar werken' op Föhr wordt Zfdphil. 39, 20 met wgm. *ô* „angesetzt"; dit moet *au* zijn; z. ald.

Sloot. Dit woord heeft in 't gron. een mv. op *-den*; in holl. tongvallen komt ook *slooie* voor, en evenzoo spreekt men in Breda, waar het vklw. *slooike* < **sloodeke* luidt. Ald. echter zegt men ook *slooie* van deuren en dgl., en daar zachtvolk. en scherpv. *o* er gescheiden zijn, zoodat dit *slooie* anders klinkt dan het vorige en dus kwalijk uit navolging daarvan te verklaren is, zou men allicht denken aan verwarring naar vrb. als *broot*, geschreven *brood*, pl. *brooie*. Evenwel ken ik uit het gron. alleen analogische verscherping zooals *ranten* naast *randen*, niet dgl. verzachting. Want *loden* 'loten' is oorspr.; z. F.-V. W. b.v.; de *t* van *lote* zou ik toeschrijven aan de syn. *pote*, *schote*, **sprote* (? ags. *sprota* enz.), misschien ook *sprute* en wellicht het bij Kil. te vinden *sprot(ten)* 'spruit(en)' en *fluyte*. — Het Mnl. Wb. meldt als Dordtsch *sloede* 'goot, straatgoot', „waarvoor nog heden aldaar *sloe* gebruikelijk is". Het woord was f.; niettemin meen ik het terug te vinden in *het Sloe*; men denke aan *het IJ* (z. Nl. Wb.); *op d' Sloe* werd nog lichter *op 't Sloe* dan *op d' IJ op 't IJ*. Neemt men dus aan dat *sloede* eens veel grooter verbreiding had — en dat is toch aannemelijk —, dan kon *sloot* naast *sloede* leiden tot *sloode*. Mogelijk is ook inwerking van een **slôde* = mhd. *slôte* slijk, en het werken van beide oorzaken; ik ken dit *slôde* echter niet. — Stadgron. *slode* bewijst niets; vgl. *voude* 'voet'; natuurlijk kàn het op vermenging berusten, wat ook geldt van *slôte* naast *slôt* bij Ten Doornkaat Koolman, die verder saterl. *slote* aanhaalt; ik vind evenwel slechts *slôt* < ofri. *slât* (Grundr gm. phil.[2] I 138).

Digitized by Google

SLOP (bnw.). Dit nog al verbreide en vrij oude woord voor 'slap' zal wel niet uit het laatste ontstaan wezen. Daartegen pleit ook dat men 't gron. steeds *à* hoort in *slap*, steeds *ò* in *slop* 'muil', *sloppen* 'in te ruim schoeisel gaan, zoodat de hielen niet aansluiten'. Eenerzijds toch is *òp* > *ăp* in 't gron. zeer bevreemdend, anderzijds is genoemd ww. kwalijk te scheiden van Beierlandsch *slóppe* 'los zitten, niet sluiten', in 't vrb. van schoenen, met vertaling 'ze sluiten niet en glijden daardoor aan den voet', vd. ook *ik slóp ər òit* [het schoeisel kan in Gron. slechts subj. zijn op de wijs van Die schoenen loopen gemakkelijk]. En dit 'los zitten' sluit weer aan bij beierl. *slóp* 'slap', dat op zich zelf beschouwd ook uit *slap* had kunnen afgeleid worden, met *ó* < *a* vóór lab. Voor het gron. ww. behoeft men geen verandering van subj. aan te nemen; de grondbet. kan zijn 'slap, niet stevig gaan'.

Dial. SMELEN. Beantw. aan mnd. *smelen* (naast *smalen*) heeft V. Schothorst *smē·ələn* 'smalen, schimpen'. Molema heeft *smeelen* 'smalen'; hij noemt het tevens dre. en zegt: noordfri. *smêle*, *smiile* 'lachen, spottend lachen'. Ik vind bij Outzen *smillen*, *smilleken*, Nordbüll. *smeele*; Silt *smiile* (NB Sylt *smiili*) 'lächeln'; vergeleken wordt eng. *to smile* en de. *at smile*. NED houdt het scand. (en daaruit overgenomen noordfri.) voor ontstaan uit mnd. **smîlen*, en acht voor het eng. gelijken oorsprong mogelijk. En daar ook in het scand. en het eng. meermalen de bijvoorstelling van spot aanwezig is, vraagt men zich af, of niet een woord met inheemschen Uml. met **smîlen* vermengd is. Het nwfri. heeft voor 'smalen' *smeule*, ook *sméle*; dichterlijk of boekentaal *smielje*; *smeulsk*, *smeelsk* is 'smalend, schimpend'.

Dial. SMEU 'smijdig'. Molema *smui* 'lenig, buigzaam'; hij noemt dre. *smeu* en ndd. vormen (waarbij *smijdigh* e. a. ten onrechte). Dit bij ags. *smēðe*, *smēðe*, eens *smōð* (welke bijvorm wijst op een *u*-st.; Sievers Ags. Gr. § 302 A. 2), eng. *smooth*. Het laatste wordt reeds vergeleken door De Bo i. v. *smood*, *smoot*, met zachtl. *o*, 'gelijk, effen, glad', meest in de tautol.

Digitized by Google

effen en smoot; verbogen geeft hij het alleen in *eene effene en smode straat*. Daar oorspr. *ô* tot *oe* zou worden, is uit te gaan van **smanþuz*; voor het *o*-timbre vóór gesync. nas. vgl. mnl. *sochte* <**samft-* (wvl. *zocht*). Daarentegen is het product der Ersatzdehnung met de oorspr. *ô* > *oe* samengevallen in *smoeg* bij Opprel 'zacht, smijdig', in 't vrb. van boter, waarbij wordt opgemerkt: „Waarschijnlijk voor *smoedəg*, vgl. ags. *smê-de*". Voor de bet. vgl. *smuie botter* bij Molema, maar ook *smeu(ig)* van goed gare spijs bij Boekenoogen. De verlengde vorm maakt geneigd, *meujig* (ik vernederlandsch de spelling), bij V. Schothorst 'murw', te houden voor vermenging van **meuk* = ndl. *meuk* (z. Nl. Wb. *meuk II*) en *smeujig* „murw, smedig" (of van **meujik* en *smeujig*; vgl. de rekking in *meuiiken* 'meuken' e. a.). Nog heeft V. S. *gemeuj* 'zacht, murw'; *meu* zou niet vreemd geweest zijn als menging van **meuk* en **smeu*: is *ge-* uit een corr. van ndl. *gesmijdig* ingedrongen?

Smeulen. De gelijkstelling met mnl. (cens) *smolen*, van Jezus' wonden, rijmend op woorden met *ō*, is problematisch. In menig geval ('t smeult hier, de wol smeult) denken wij inz. aan den reuk, en aanleiding om dit voor de oorspr. kern van het begrip te houden geven ndd. *smölln* 'dampig zijn, stuiven' en dre. *smulstig* (Dr. Volksalm. 1846) 'onzuiver, muf'. — Nwfri. *smeule* zou men moeten houden voor overgenomen *smeulen*, daar *ö* niet voor inheemsch geldt; intusschen is 'smalen' naast *smele* ook *smeule*, wat dan toch een fri. ontwikkeling schijnt; ook is overneming van een geheel vreemden klank niet zeer waars.

Smiecht. Ook bij dit woord en zijn verwanten kan men zeggen dat een *i*-wortel naast een *u*-wortel voorkomt, al schijnt de eerste jong te zijn. Onmiskenbaar bestaat verband tusschen *smûgen* (Gallée) 'iets ter sluik doen, oneerlijk handelen; zwijgend bedenken', *wat zit ij daor te smûgen* 'wat zit gij daar zwijgend' en *ij smigt* (*smiegt*) — wat Gallée als 2e ps. opgeeft onder mededeeling dat de andere personen zelden voorkomen — 'gij doet oneerlijk'. Deze verbale vorm *smîgt*, *smiegt* bevat toch stellig denzelfden wortel als ndl. *smiecht*, G. *smîgt* (*smiegt*) 'bedrieger',

Digitized by Google

waarbij G. dan ook zegt: vgl. *smûgen*. Bij den *u*-wortel heeft hij verder *smögel* 'oolijkert, bedrieger', *smögeltjen* 'kort pijpje', *smuigert* 'bedrieger'. [*Smeugeltje* is ook gron., evenals *smoegen* 'slecht branden; moeilijk ademen'; hierbij, zooals Boekenoogen zegt, nholl. *smuiger*, Hindel. *smoeger*; vgl. σμ⊥χω.] Bij een woord van deze bet. zijn vocalische afwijkingen als in laatstgenoemd woord, consonantische als in *smîstert* (p. 62) 'gemeene vent', waarbij denkelijk *smûsteren* 'fluisteren' met bijvorm *smünsteren*, niet bevreemdend en evenmin heeft men bij *smiecht* te denken aan een oud suffix als b. v. in ohd. *leitid* 'aanvoerder'; veeleer zijn alle afwijkingen, daaronder begrepen het tredenop van *î*, *ie*, „slang"-formaties.

Dial. SMIETIG, mnl. GESCMEYTICHT. Ts. 34, 276 bespreekt De Vooys laatstgenoemd woord bij Jan van Leeuwen, naast in 't Mnl. Wb. vermeld *gesmidich* en *gesmiede*, Kil. *ghesmijdigh*; daar een *t*-vorm nergens staat opgeteekend, wijst hij op hd. *geschmeiszig* en vraagt of invloed hiervan aan te nemen is. Het D. Wb. heeft bij *geschmeide*: „eine seltnere nebenform ist oberdeutsch *geschmeisz*", en het geeft *geschmeiszig* als „oberd. nebenform zu geschmeidig", en wel als [1]) biegsam (H. Sachs), [2]) schlank, von dünnem biegsamen Körperbau (H. Sachs; noch bayr. -östr.), [3]) gelenk, gewandt (H. Sachs; noch ostpreusz.). Daar het woord dus nogal verbreid is, heeft men zich ook niet te verwonderen over zijn voorkomen in 't mnl.; en men zal *gesmîtigh* zelfs niet betwijfelen als men er naast houdt gron. *smietig*. Hiervan zegt Molema: „Het heeft betrekking op vlugheid van hand en oog, bv. bij gooien, enz."; is deze omschrijving inderdaad voor Warfum b.v. juist, dan komt dat door invloed van *smieten*; in Noordhorn is het 'lenig en handig': 't Is 'n smietige kerel, 't Wark gait hom zoo smietig of.

SMODDEN. *Besmodden* is in 't Nl. Wb. 'bevuilen, bevlekken'; vergeleken wordt meng. *bismudden*. Verdere verwanten noemt F.-V. W. bij *modder*; Molema vermeldt *smodden* als 'smetten, bemorsen, bezoedelen', *smoddig* 'niet schoon, niet helder', waarbij *o* zeker staat voor *ō*, d. i. *ó*; het gron. heeft verder *smótschoed*

Digitized by Google

'schort dat gedragen wordt om de kleeren schoon te houden' (niet alleen door kleine meisjes, zooals Molema opgeeft van *smodschoet*, waarbij de etymologische spelling met *d* aannemelijk hoewel niet zeker is; aan 't slot moest *d* staan wegens mv. *-den*), *smótsen* 'zich bevuilen' (ook elders *smotsen* 'bemorsen'), *smóts* (*de* —) 'moes', t. w. òf *appel-* 'appelmoes' òf *kruu(s)-doorn-* 'dgl. gerecht v. kruisbessen', *smótskòp* 'schaap waarvan kop en beenen grauwachtig zijn'.

SMUK(KEN) behoeft in het oostel. mnl. volstrekt niet aan het du. te zijn ontleend, want tot in Friesland komt niet alleen *opsmûkje* voor, maar ook het toch zekerlijk inheemsche *smûk* 'behaaglijk, genoeglijk; bevallig, aanminnig, liefdewekkend', dimin.-adv. *smûkjes*. In Oost-Friesland is *smûk* 'mak', nl. 'zich voegend', v. personen; ook deze afwijkende bet. maakt de onderstelling in Mnl. Wb., dat *smukken* aan onze oost. tongvallen eigen was, aannemelijk.

SNAAIEN. Het is moeilijk, te kiezen tusschen de opvatting in F.-V. W. als platte uitspraak van *snijden* en die in het Mnl. Wb. (z. *spraeyen*), volgens welke het woord staat tot *snoeien* zooals *spraaien* tot *sproeien*. Wel wil het mij vreemd voorkomen, dat men zou zeggen *snij maken*, *snij hebben* (*snaai hebben* reeds 1772, z. Molema *snits*) in plaats van *snee* (< *snede*) *m.*, *h.*, maar men kan denken aan *er een slaatje uit slaan* naast *zijn*, *een slag slaan*. Intusschen bestaat *snoeien* 'snaaien'. De Dre. Volksalm. 1840 kent *sneuijen*, *snoeijen* 'snoepen', ook 'doorzoeken, nazoeken, doorsnuffelen'; hiernaar verwijst die van '44 en geeft zelf *sneuien* '[1]) snuffelen, [2]) snoepen, [3]) snoeien, [4]) snaaien', *sneuier* '[1]) snoeper, [2]) snuffelaar', *sneuiachtig* en *sneuisch* '[1]) snoepachtig, [2]) snuffelachtig'. In de bet. 2 en 3 komt in Gr. *snuien* voor. Wat de verbreiding van het woord betreft, niet slechts heeft V. Schothorst *snūjən* 'snaaien, wegkapen' en Gallée *snaai* m. 'voordeel', *en gôjen snaai maken*, maar reeds degene die toevoegsels bij Halbertsma's Wbkje v. het Overij. schreef in het ex. der Prov. Bibl. v. Frsl. vermeldt *snaai maken* 'van de gelegenheid gebruik maken, om zijn voordeel

Digitized by Google

te doen'. Ook in N.-Holl. is *snaaien* zeer gewoon. Z. Boekenoogen, die ook wijst op *snaaizen* 'eten v. fruit' op Z.-Bevel.; dit kan een *s*-afl. zijn, zooals het naburig wvl. zoovele bewaard heeft. (Navorscher 13, 376 geeft *snaaizen* als 'iets lekkers eten'). In W. Friesl. is *snoeien* ook 'snoepen', doch zegt men in die bet. gewoonlijk *snaaien* (Nav. 14, 374).

SNAPEREN (snoepen). Met dit vla. woord komt overeen helgol. *snōpərə* 'schlickern, Süszigkeiten gern naschen', hoewel eigenlijk *snǫpərə* te verwachten was. Het is dus eer aan te nemen dat *snaperen* en *vers.* vroeger ook in dgl. bet. noordndl. waren dan dat *versnapering* uit het vla. komt. Ouder ndl. *snaperinghe* (z. F.-V. W. *snappen*) wijst er op dat het ww. ook nog in meer oorspr. bet. voorkwam. — Hoe is de voc. te beoordeelen van nwfri. *sneupe* 'speuren, rondsnuffelen, neuzen'? Men zou het willen verbinden met on. *snopa* 'snuit' enz., maar woorden met nwfri. *eu* gelden voor ontleend (al lijkt dit soms vreemd; vgl. slot v. *smelen* en v. *strullen*).

SNIJDEN. Ablautend on. *sneis* f. 'spies', met *s* < *ss*. De in F.-V. W. bij *snit* onderstelde *tt* komt voor in gron. *snitjen* (uit **snitten*) 'snijden in hout' (z. Molema), ook oostfri. Z. thans nog een vrb. van deze verscherping Nl. Wb. *ritten I.*

SNOOD. Hierbij komt een eigenaardige ontwikkeling der bet. voor, geheel in tegenstelling tot die bij mnl. *snodel.* In Hilvarenbeek is *sneu* 'gevat' (Van de Schelde tot de W. 1, 365), en in Groningerland zegt men *snood* van een intelligent mensch: men roemt b.v. dat er *n snode kop op zit.* Evenzoo is nwfri. *snoad* 'schrander, snugger'; daarnaast staat *sneu* 'teleurstellend, teleurgesteld', dat dus in Frsl. evenals in Holl. aan het sa. ontleend is. Ook op Föhr en Amrum is „*snuas* adv. [1]) gescheit; [2]) schnöde".

SPECHT. Nwfri. *spiucht* pleit almede tegen ontleening aan 't hd. Men zou kunnen denken aan verfriescht ndl. naar vrb. als *rjucht* 'recht', maar het adj. *echt* bewijst, dat klanksubstitutie niet noodig was, al durf ik haar niet voor onmogelijk verklaren.

SPINT (v. hout). Oorspr. *nd* blijkt ook uit de rekking in

Digitized by Google

Noordhorn: *'t spien* — fri. residuum — en in Frsl.: *it spyn.*

SPOOK. Op verwantschap met ags. *specan* 'spreken' en on. *spakr* 'wijs' — die F.-V. W. trots het vage der combinatie mogelijk noemt — wijst Teuth. *voirspoicken* 'waarzeggen'. Dit wordt met 'praesagire', en *voirspoicker* met 'praesagus' weergegeven. Teuth. onderscheidt *spoick* 'citeria? larva, mascara' van *spoicke* 'divinatio, incantatio' [de verklaring door *tovery* enz. wijst niet op een andere bet.], waarbij zich in bet. aansluiten *spoicken* = *wijchlen* 'ominor' en *spoockinge* 'wichelarij'. Evenals bij *praesagire* wordt 'voor-speuren' overgebracht op het daaruit voortkomende 'voorzeggen'. Of eer nog: reeds *spôken* was zoowel 'zeggen' als '(be)speuren', evenals ags. *specan* — mede door invloed van *sprecan*? — 'zeggen' uit '(be)speuren' ontwikkelde. Oudiersch *saigid* 'hij spreekt' is dan ook voor hetzelfde woord te houden als *saigid* 'hij zoekt'. — Dat zich *au*-vocalisme in ons woord vertoont, is niet te loochenen; is reeds bij *ô*-vormen verbreiding door ontleening niet zeer aannemelijk, bij zwits. *zerspäucken* 'durch spuk verjagen' (met Uml. als ndd. *spôken* 'spoken'; vd. zal hij in *spôk* zijn gedrongen) valt er niet aan te denken. Mogelijk is, dat naast het woord dat in het ags. en on. voor 'booze geest, duivel' is aan te wijzen (ags. *púca*, on. *púkr*) een abl. **pauk*-stond, hetwelk *spauk* — naast *spôk* — deed opkomen, te meer daar mnd. *spûk* dan volkomen begrijpelijk wordt uit *pûk*- naast *spôk*-. Sylt *Pūk* 'Hauskobold' kan wel aan het no. ontleend zijn.

Dial. SPRIK. Met on. *sprek* n. 'oud, halfvergaan stuk van een boom' is te vgl. ndd. en NO ndl. *sprik*(*ke*), z. b.v. Molema *sprikken* 'dunne, verdorde of droge takjes'; mnd. mv. *spricken* en *spricker*. Hiervan en van ags. *spræc* 'rijs' verschilt, ook in bet., eng. *sprig* 'a small shoot or twig', me. *sprigge*. Vreemd zijn Westerkw. *prik* naast *sprik*, en nwfri. *prikke* 'afgesneden of afgevallen twijg, sprokkel'; sa. oostfri. *prik*(*ke*) beteekent 'Steehding'; m. i. behoort *prikke* bij *prikken* zooals *stek* en dial. *stik* bij *steken*. — Bij on. *sprek* vergelijkt men nog *sprekla*

Digitized by Google

f. 'vlekje' en verder *freknor* f. pl. 'zomersproeten'. Bij mnl. znw. *sparke*, ww. *-k(el)en* behooren nwfri. *sparken* 'spranken, vonken' (Fri. Wb. Nalezing), ww. *spark(el)je*, onder welks invloed 'opsperren' (de oogen) *opsparkje* werd.

SPRUW. Noordhornsch *sprou* zou met wvla. *sproe* wijzen op oorspr. *ô*; daarnaast in Grootegast niet het te verwachten *sproe*, maar *spro* met lange *o* waarachter misschien nog een *oe*-achtig element; een verhouding zooals ik alleen nog ken bij Noordh. *hou!* en Gr. *ho!* 'ho!' In Zutfen, naar men mij meedeelt, *spreu*. Eng. *sprue*, ook *sprew*, Schotsch *sproo* uit het ndl.; z. NED. — De Bo merkt op, dat *sproe* niet uit *sprouw* ontstaan kon; hij wil een oorsprong der diphthong als in *vouw*, hoewel *voude* algemeen is en hij geen *sproude* kent.

STALLEN 'stollen' aan het slot van Bild.'s Floris de Vierde wordt wel als willekeurige vorming beschouwd, maar *bestallen* 'stollen' leest men meer dan eens bij Camphuyzen en andere 17e-eeuwers. Onze Volkstaal 2, 80 geeft voor de Neder-Betuwe op *bestalle*, *bestalte* 'stollen', 2, 107 *stalle* 'id.' Het vocalisme past bij dat van sk. *sthâṇú-*. Z. F.-V.W. *stollen*.

STERN 'zeezwaluw'. Met rekking gron. *steern*; z. Molema. Nwfri. *stirns*, *sterns* (*r* stom; mv. *-nzen*), Ameland *starns* (*r* stom) 'algemeene naam voor vogels van de geslachten sterna en hydrochelidon'; ook nwfri. *stjirring*, *stjerring*, *stjarring*; het Fri. Wb. noemt daarbij als holl. *star*, en voor 'h. nigra' Texelsch *blaustar*. Verder is verwant nwfri. *stark* hier en daar in de Woudstreken, elders ook wel *star(r)ing* 'spreeuw', hd. *Star* en zijn welbekende verwanten, onder welke met *n*-suffix lat. *sturnus*. Ags. *stearn* geeft Sweet als 'seabird, tern?'; z. verder NED *tern*, waarbij op Sylt *Tiarn-k* met dim.-suff. 'Küstenseeschwalbe, sterna macrura L.' en *Hudenstiar* 'Seeschwalbe'. Het Wb. voor Föhr-Amrum heeft *sternk* f. "nach Johannsen, caspische Seeschwalbe, sterna caspica".

Dial. STOENEN. Dit is door mij Voc. v. Noordhorn § 195 A onnauwkeurig weergegeven door 'stuursch zijn'; juister is 'voortdurend niets zeggen en zwart kijken'; en *stoensk* wordt mij

Digitized by Google

omschreven als „vrijd ('stroef, onvriendelijk') en kort ien 't zeggen en niks nijt proatsk (volstrekt niet praatgraag)". Elders, b.v. in de stad Gron., *stoems*, welks *m* ik zou toeschrijven aan *stiems(k)*, door Molema vermeld als 'koppig, stijfhoofdig, stug', in den Dre. Volksalm. 1839, in den vorm *stiems*, als 'stijfhoofdig'; nwfri. *stymsk* 'stijfhoofdig en ontevreden, meestal het stilzwijgen bewarende'. Het woord komt voor tot in de Graafschap, blijkens Gallée 62 *stîmsch* 'stijfhoofdig'. Invloed van het eene woord op het andere in omgekeerde richting blijkt uit de bet. van noordoverij. *stiems* „nijdig, koppig + zwijgend" (Driem. Bl. 14, 84). — Het Fri. Wb. heeft *stúmje* 'uit stijfhoofdigheid niet willen spreken' naast *stymje*; het eerste uit het laatste en uit *stúnje* 'stug, zwijgend pruilen, stug en ontevreden zijn' naast *stúnsk* 'pruilend, ontevreden en daardoor in zich zelf gekeerd'. Plaatst men naast deze woorden zwits. *stûnen* 'droomend voor zich kijken', dan wordt de gangbare onderstelling, dat het laatste, en dus indirect hd. *staunen*, aan ofra. *estouner* ontleend zou zijn, weinig waarschijnlijk.

STOER, STUURSCH. De bet. van sk. *sthûrá-*, *sthûlá-* en van ohd. ozw. *stûr* 'groot' wijst op samenhang met ozw. *stôr*, own. *stórr* 'groot'.

STROMPELEN. In F.-V. W. vindt men ablautende vormen met *a*; daarbij behoort overijs. (bijgeschreven in het ex. der Prov. Bibl. v. Frsl. in Halbertsma's Wbkje) *strampen* m. een gaffelsgewijze gewassen struik of boom nadat er meer takken uitgewassen zijn noemt men te (volgt iets onleesbaars) strampen." Gallée p. 62 *stramp*, *strempe* m. 'tak'. Z. ook Molema *strampel* (daarnaast *trampel*; wellicht omdat men op den stomp van een afgezaagden tak trapt om in den boom te klimmen? Reeds Mo. vglkt *trampeln*). Voor den samenhang der bett. vgl. ben. *strubbelen*.

STROOK. Een hierbij behoorend st. ww. is niet slechts on. *strýkja*, maar ook een, misschien defectief, os. verbum; immers van 'strijken' luiden de hoofdvormen in de Ommelanden *strieken*, *strook*, *stroken*.

Digitized by Google

Strop. Vóór gm. **struppa-* is aan te voeren gron. *stroep(e)* 'touw of dgl. dat door de lus welke er aan zit toegehaald of verruimd kan worden', nwfri. *strûp(e)* 'id.', alsmede het ww. nrw. volkstaal *strŷpa*, *strûpa*, zw. *strypa* 'strangulare'; wisseling met *û* toch is bezwaarlijk te begrijpen bij herkomst uit laat-lat. *stroppus*, *struppus*. Een derden vocaaltrap heeft misschien het westfa., waarin naast *strüəpe* (<**strupi*; vgl. *slüətel* 'sleutel') voorkomt *stroepe*, met de voc. van (b. v.) *doepen* 'doopen', *hoepen* 'ophoopen' (doch *en hôpen* 'viele', 'viel, oft, sehr'). Ook de vorm **strupi* met één *p* spreekt tegen ontleening; behalve westf. is ze Oldambtsch, z. Molema *streup* i. v. *struup*, welken laatsten vorm ik slechts ken als „nettere" uitspraak voor *stroep*, alsmede in 't W. van Gr. waar *oe* algemeen *uu* is geworden, terwijl in Veendam, Sappemeer enz., waar ze dat dikwijls geworden is, *strube* wordt gezegd (vgl. ald. *swaibe* 'zweep'). Ik zou de familie niet in verband willen brengen met on. *striúpe* — waarmee dus *struup* kon overeenstemmen —, zelden *strúpe* m. 'keel', ozw. *strūpe*: hoewel wij *hals* soms, *kraag* geregeld gebruiken voor wat den hals omgeeft, zoo is toch de toepassing op een *strop* — verondersteld al dat dit de grondbet. van het woord ware — m. i. niet waarschijnlijk. Over de moeilijk te beoordeelen verdere verwantschap z. Falk-Torp *strube*.

Strubbelen. Hierbij Gallée *strübbe* f. 'stijf, borstelig haar (bij varkens)'. Dat nholl. *stroffelen* 'struikelen' verwant is (z. F.-V.W.), wordt nog duidelijker door Westerkw. *strówveln*, dat 'sloffen' beteekent, maar waarmee men ook zegt: Hij kwam over 't plankje te s. en toen viel hij; in beide gevallen doet het geval zich licht voor als men oneffenheden op zijn weg vindt, vd. het verband met het begrip 'stroef'. In Navorscher 35, 615 wordt voor Zeeuwsch Vl. opgegeven: „Strubbelen is ook het struikelen van menschen en paarden, tengevolge van vermoeidheid. Strubben is een znw., dat de worteleinden van struiken akkermaalshout aanduidt. Drooge strubben zijn goede brandstof, maar in 't bosch kan men er licht over strubbelen." Dit is een ontwikkeling der bet. als bij *struikelen* en *stron-*

Digitized by Google

kelen. Vgl. hiermee Tegenw. Staat v. Drente I 24: „eiken strobben, die men, hier en daar op de velden, ontmoet; ten blijke, dat daar eertijds bomen gestaan hebben".

STRUIF kan behooren bij os. *struua* '(cauda) tortuosa'; z. Zfdph. 39, 270, alsmede IF 17, 462 vlgg. Het nwfri. heeft *strou*, blijkens Fri. Wb. in verschillende deelen van Friesl. naam van verschillende meelgerechten.

STRUISCH. Z. Franck, wiens eerste vermoeden (<**strûtesch*) wordt bevestigd doordat het mnl. (geld.) mv. *struysen* naast *struytsen*, waarvoor het Mnl. Wb. zeker terecht een bet. als 'vederbos, kwast' vermoedt, ontstaan van *s* uit *ts* bewijst; dus waarschijnlijk *struisch* <**strûtisk*, *streusch* <**strûtisk*. Z. verder vormen bij F.-V. W. onder *strot* en bij F. onder *stroef* en vgl. Mnl. Wb. *struselike* en *struus* 2e art., en merk op dat hd. *Strausz* in de 16e E gezegd wordt van 'wat zich op een vogelkop bevindt', 'kransje' en 'struik'. Bij de beide laatste bet. past wvla. *struis* 'tros'.

STRULLEN, STRUILEN e. a. Bij de bespreking van *ll* uit *dl* zegt Sievers (IF 4, 339): „Zu ahd. *strëdan* 'fervere' gehören ferner sowohl mhd. *strudel*, *strodelen* Lexer II 1253 als nhd. (nd.) *strullen*". Bij T. D. Koolman staat *strüllen* als 'mit Geräusch u. heftig hervorbrechen od. ausfliessen, als Strahl aus Etwas hervorspritzen u. auslaufen etc.'; zulk een straal heet er *strul(le)*; het mnd. heeft eens *strulle*, en in het nndd. zijn *strul(le)* en *strullen* tamelijk verbreid. Molema geeft „*strullen* (Old.) = het geluid van een' straal bij het verlaten der opening, met een' straal uitvloeien, zóó, dat men het duidelijk hoort". Hij brengt ndl. *struilen* hiermee in verband, en allicht is men geneigd met hem mee te gaan; immers zooals *koderen* via *koieren* is geworden *kuieren*, schijnt *strodelen* te moeten leiden hetzij tot *struielen* hetzij via dit tot *struilen* (vgl. ben. *ruilen*; *kuiren* bestaat niet, maar is ook niet te verwachten, daar *uir* zich slechts met inspanning laat zeggen). Gewestelijk *stroel* 'straal (v. water of bloed)', ww. *stroelen* (tr. en intr.?), kunnen er bij behooren; ik weet echter niet of ze in zwang

Digitized by Google

zijn waar *ŭ* in open syll. soms haar klank behield; en evenmin of zuidbevel. *struil* 'straal' (Navorscher 10, 380) contractie van *struiel* is of *ui* heeft uit mnl. *ûi*, daar Verschuur (N.-Bev.) *kuiere*, *ruile* tegenover *krūə* 'kruien' geeft. Dat de gedachte aan geraas dan verdwenen is, is hier zoomin een bezwaar, als de bet. een zou zijn bij *struilen*, in de 17e E 'wateren' (z. Oudemans), als platheid begrijpelijk. Maar wèl is de vorm dan een bezwaar bij *streylen*, dat Kil. naast *struylen* en *strullen* als Sax. Fris. Sicamb. opgeeft. De dubbele diphthong wijst op verband met *struien*, *streien* 'strooien'; z. Ts. 32, 303. De grondbet. is bewaard in Noordhorn, waar *struieln* in de eerste plaats een term is bij het melken, met de bet. 'den straal splitsen' (de kou struielt met de ijne tit; dij tit struielt), terwijl men ook b. v. hoort 'moeke struielde hom bi 't melken ien 'e mond', omdat de melk verstrooid wordt, daar moeilijk zóó te mikken is dat alles in den mond komt. Sommigen zeggen ook dat de koffiepot en dat de kraan struielt, als deze bij het schenken niet goed open is, zoodat de straal zich verdeelt. Hierbij intr. resp.: de melk, de kóvje struielt. *Struiel* (*de* —) 'deel van een gesplitsten straal'. Dit alles wijst op afl. van *struien* 'strooien'. Daar echter *struilen* in 't holl. voorkomt, waar *struien* niet thuis behoort, mag men onderstellen, dat het eerste tevens uit *strodelen* ontstaan is; vgl. ook in Fri. Wb.: Bildt *stroile*. Toch zou het holl. woord uit het fri. kunnen komen; het Fri. Wb. heeft *struil(k)je*, ook *streul(k)je* 'wateren, pissen, vooral zooals een kind nog doet'; *eu* schijnt vergemakkelijkte uitspraak, want 'strooien' is alleen *struije* en bij G. Jap. *strije* (*ui* < *ei* na *r*: owfr. **strēja*, z. Kloosterman, Voc. v. Metslawier § 158 Opm. 2). [Genoemd fri. *struilje* zou èn van *struije* èn van **strodelje* kunnen komen; vgl. *ruilje*, elders *roalje* 'ruilen' (<**roaielje* <**rodelje*, dus met tweeërhande vereenvoudiging der diphthong; dat deze kon ontstaan bij intervoc. *d* en dat neiging tot vereenvoudiging bestond, daarvoor vgl. *boaijem*, *boaim*, *boom* 'bodem' en voor *streulje peultsje* naast *puiltsje* 'buidel'), waarbij m. i. zonder *-l*-suffix

Digitized by Google

ndl. *ruien*, beide 'wisselen', het laatste met ellips van *veeren;* vgl. verder voor de bet. Kluge *Mauser*. Ook hier komt *eu* voor: Kil. *reulen*, wat op **reudelen*, dus op *-il*-suffix, kan berusten, — en *ù*: De Bo *rullen* (<**ruđlian*?).]

Stug. On. *stygg* heeft acc. s. *stygguan* (vermeld Noreen, An. Gr. I³ § 79, 4) 'abschreckend', wijzend op gm. *ww* en daarmee op *y* < *i*; men vindt dit terug (z. a. w. § 74, 5a) in runisch zw. *StikuR* <**StiggwaR*, = oijsl. *Styggr* (§ 145, 7). *Stygg* is dus met ndl. *stug* niet verwant, of slechts zeer in de verte. — In Hilvarenbeek en omstreken beduidt *stug* 'groot, sterk' (Van de Schelde tot de W. 1, 366), in Dordrecht 'sterk, veel', b.v. de kinderen groeien stug (Taalgids 4, 45); deze bett. naast die van ndl. *stug* doen denken aan wat in de familie van *stoer, stuursch* is op te merken.

Stuiten behoort tot de woorden met onverklaarde, in allerlei tongvallen voorkomende, *ui*. De Nieuwe Taalgids 11, 213 haalt uit de Nederduytsche Spraec-konst van den Leidenaar Van Heule van 1626 aan p. 10 „De *Euy*, hoort men in *Leuyheyt, steuyten, Fleuyten*, ook in de Brabantsche uyt-sprake van *Uyl, ruyl, luyden*"; *uu* vindt hij in de laatste gevallen juister. Juist zoo heeft het gron. enz. *lui, stuiten, fluiten*, maar *oel, luden*, enz. Zou ook de *w* vóór *i* verdwenen wezen, zooals in *strei* 'stroo' e. a. (Ts. 38, 298), in een oorspr. *stuien*? Dit kon beantwoorden aan got. *staujan*; m. a. w. ook het wgm. zou, naast **stôwôn* < ags. *stówian* 'restrain', **stôwjanan* bezeten hebben, en vóór Uml. zou de lange voc. evenmin meer te herkennen zijn als in, in Holl. en elders te constateeren, *neien* 'naaien', *weien* 'waaien' enz. *Stuien* kàn vanouds een *-t*-afl. naast zich gehad hebben (vgl. b. v. mhd. *spiutzen* naast *spîen*) en door haar invloed *stuiten* zijn geworden, maar *stuiten* kan ook zijn ontstaan door vermenging met *stooten* (zooals mogelijk *spuiten* uit *spuien* en *sputen*). — De bet. 'roemen' is vrij ver verbreid; haar ontwikkeling is parallel met wat men in F.-V. W. vindt onder *beuken, boffen, bluffen, pochen*. In 't Land van Cuyck is *bestuiten* (met vlug uitgespr. *uu*) 'prijzen' (Noord en Z. 3).

Digitized by Google

V. de Water heeft naast *stuitə* (ook 'roemen over') *stātər* 'stuiter'; dit wijst echter op **stăter*.

Dial. SWENS enz. 'sinds'. Boekenoogen heeft *swens* 'sinds', syn. *sond*. Hij geeft het als bijw. op, en daar het in een der twee vrb. vgw., in het andere voorz. is, komt het zeker in alle drie functiën voor, zooals men ook verwacht. In Corn.-Vervliet is *swens*, *swenst*, *swent* 'terwijl, pendant que, tandis que' vgw., 'sedert' vgw. en bw., 'intusschen, *en attendant*' bw. Daar *swijlens* ald. dezelfde bett. heeft, zijn blijkbaar *sent(s)* en *wijlen* gecombineerd tot *swent(s)* — met metath. *swenst* — en *swijlen*. Het bijna verouderde Zaansche woord is dus op dezelfde wijs ontstaan.

Groningen. W. DE VRIES.

ROMMELSOO I, 2.

Het is het bekende: „Eer sal een kat broen eyeren van Hennen, Eer sal de waghen de Paerden mennen.... Dan ick een ander Lief sal kiesen". Dr. van der Laan teekent hierbij aan in zijn „Uit Roemer Visscher's Brabbeling": „Een gedichtje verwant met de leugendichten, zie bij Q. III, 21"; hij wijst o. a. op Borger's „Eer keert de Rijn weer tot haar wellen" en op eenige plaatsen bij Harrebomee.

Ik acht het niet onwaarschijnlijk, dat Roemer geinspireerd is door een sonnet bij Du Bellay in L'Olive N° LXXVI [1]):

> Quand la fureur, qui bas les grandz coupeaux,
> Hors de mon coeur l'Olive arachera,
> Avec le chien le loup se couchera,
> Fidele garde aux timides troupeaux.

1) Edition critique van Henri Chamard in de uitgave van de Société des textes français modernes, p. 91.

Digitized by Google

Le ciel, qui void avec tout de flambeaux,
Le violent de son cours cessera,
Le feu sans chault et sans clerté sera,
Obscur le ront des deux astres plus beaux.

Tous animaulx changer ont de sejour
L'un avec' l'autre, & au plus cler du jour
Ressemblera la nuit humide & sombre,
Des prez seront semblables les couleurs,
La mer sans eau, & les forestz sans ombre
Et sans odeur les roses & les fleurs.

Chamard verwijst bij de laatste regels nog naar een Statiaansch sonnet van Fortunio Spira:

Il mar senz' acqua, & senz' ombra le grotte
Et senz a odor le rose & le viole.

Het is enkel mijn bedoeling op de vermoedelijke bron van Roemer te wijzen. De grappige spotvorm om door dwaze veronderstellingen het onwankelbare van een of andere thesis aan te geven, komt zeer veel voor [1]).

J. PRINSEN, JLZN.

---

1) De Heeren Hesseling, Van der Meulen en Beets vestigden mijn aandacht op nog eenige gevallen, ook bij Horatius en Virgilius. Ik veroorloof mij hier er een enkel uit mee te deelen: „Eer maakt een stier een predikatie, Eer" etc... En dan ten slotte: „Eer een student met vollen buidel van d'Academie wederkeert". (Onder den titel: Bewezen waarheid, afgedrukt in: Vademecum voor den Student. Liederenboek door Corstiaan de Jong 4e druk. Utrecht, Gebr. van der Post, 1875, blz. 27). Dr. Beets noteert hierbij: „Dit las en leerde mijn vader bij Prinsen op school tusschen 1819 en 1824".

Digitized by Google

DIE PASSION DER HL. CHRISTINE IN MNL. STROPHEN.

Die auf den folgenden Blättern veröffentlichte Passion der hl. Christine [Vulsinii *alias* Tyri] ist m.W. allein in der Hs. Additional 39,638 des Britischen Museums erhalten. Diese Hs. wurde von mir — Deutsche Handschriften in England Bd. 2, Erlangen 1901 S. 309—315 n°. 319 — beschrieben, als sie noch zum Bestande der auf dem Museum niedergelegten Bibliothek des Robert Curzon, 15. Barons Zouche, gehörte; laut Eintrags in Goldschrift auf Bl. 1 ward sie 1829 von seinem Vater, dem Begründer der Sammlung, erworben, als er in Oxford (Christchurch) studierte. Sie ist seit 1918 mit den übrigen Schätzen dieser reichen Privatbibliothek in den Besitz des Museums durch Schenkung übergegangen und den Additional MSS eingereiht worden. Auf jene Beschreibung muss ich hier verweisen; ich führe nur das wesentlichste zur Orientierung an und hebe besonders einen Punkt hervor, der auf die Aufzeichnung der Passion einigermassen Licht zu werfen verspricht. Wir haben ein flämisches Gebetbuch des XV. Jahrhunderts (eher der zweiten als der ersten Hälfte angehörig) vor uns, gleich ausgezeichnet durch seinen reichen und guten Bild- und Randwerkschmuck wie textlich durch die grosse Anzahl vulgärsprachlicher rhythmischer (meist strophischer) Stücke: Reimgebete, strophische Gedichte an die Trinität oder an eine der drei göttlichen Personen, Mariengedichte, Psalmenbearbeitungen etc., wovon ich einzelnes nach unbekanntes bald zu veröffentlichen hoffe. In dieser Hinsicht stellt sich unsere Hs. der Brügger, durch K. de Gheldere, Dietsce Rime 1896 abgedruckten, ebenbürtig an die Seite. Aber während diese keinen Schluss auf die äusseren Umstände ihrer Entstehung zu erlauben scheint, kann man jene mit Hilfe einer ihrer Vollblatt Illuminationen (Bl. 31^{v}) ein wenig sprechen machen. Sie zeigt eine männliche und eine weibliche Gestalt, offenbar ein Ehepaar, im Knie-

Digitized by Google

gebet von ihren Schutzpatronen, dem hl. Rombout, [Bischof von Mechlin † 775] und der hl. Christine (Karstine), wie die ihnen beigegebenen emblemata und ausserdem das auf Bl. 34r folgende Reimgebet zu eben diesen Heiligen dartun. Rombout und Karstine werden also die Taufnamen der Besteller und ersten Besitzer des Gebetbuches gelautet haben. Welchem Geschlechte (nach der Kleidung der männlichen Gestalt zu urteilen war es ein bürgerliches) sie angehörten, erführen wir auch, liessen sich die im Rahmenwerk unter jeder der beiden Gestalten eingefügten Wappen identificieren, was mir bis jetzt nicht gelungen ist. Zu Rombout gehört ein horizontal in zwei Hälften geteilter Schild, die obere Hälfte gold, die untere azur; quer darüber von links nach rechts laufend ein Band in Schachfeldern, die abwechselnd rot und silbern sind; zu Karstine ein schwarzer Schild, der durch ein Silberkreuz in vier Felder geteilt ist; in dem linken oberen und rechten unteren stehen fleurs-de-lis, in den beiden übrigen Rosen, sämmtlich in Silber. Gleichwol verstehen wir aus obiger Erkenntnis heraus die Einzeichnung des umfangreichen Gedichtes auf die hl. Christine in seiner eigentümlichen Form, einer Mischung von erzählenden Partien und lyrischen Anrufen der Heiligen um ihre Fürbitte (s. unten), und zwar als letzten Artikel (Bll. 156r—164r) hinter zwei leergelassenen Bll. 154—155: da ist wol kaum ein Zweifel, die Niederschrift entspricht einem besonderen Wunsch der Besitzerin, ihre Namenspatronin hervorragend zu ehren und sich ihrer Fürbitte zu versichern, sei's dass sie die bereits existierende und ihr bekannte Dichtung dafür verwenden liess, sei's — und dies ist mir schon der einschichtigen Überlieferung wegen viel wahrscheinlicher —, dass sie erst in ihrem Auftrag gedichtet und die Originalniederschrift dem Schreiber zur Eintragung auf dem besonderen Platz überwiesen wurde; denn dass uns eine Abschrift vorliegt, beweisen gelegentliche Schreibfehler und eine Auslassung (Str. 4, 7—8) zur Genüge. Dieser Schreiber — und damit auch die Lebenszeit der

Digitized by Google

ersten [1]) Besitzer der Hs. — wird nach Sprache und Schriftzügen bald nach der Mitte des XV. Jh. anzusetzen sein. Dass er ein Westflame war, erweisen dialektische Eigentümlichkeiten seiner Aufzeichnung. Wir führen an: 1) 3, 7 *verdullen*. 9, 4. 9 *vullen*, *vul*. 2) die Schreibung *ei* = *ē* 10, 12 *weit*: *besteit* 11, 4 *heit* (= *ēt*), 9 *bleift*, 3) *ou* für *oe* 12, 6 *slouc*, ebenso *ue* = *ö* 14, 1 *guene*: *zuene* vgl. 5, 7. 4) die Schreibung *grouf* 7, 11 im Reim zu *of*, *lof*. 5) die Unsicherheit in Bezug auf anlautendes *h*, einerseits *hu*, *heit* (= *ēt*), *heeren*, *hent* u. a., anderseits *alen*, *ellen* etc. 6) der Ausfall des *w* in *kw* = *qu*: 15, 6. 24, 2 *cā* 18, 10 *cāet* 19, 7 *cammer*). 7) 16, 9 *up* = *op* 8) 19, 4 *werden* = *worden* (Analogie nach dem sgl. *wert* 7, 3). Noch sei auf das mehrmalige Fehlen des auslautenden Flexions-*n* in der 3. pers. plur. pret. aufmerksam gemacht: 13, 11 *moete*, 13 *soude*. 8, 4 *ghinghe*. 5 *moeste*, vgl. auch 22, 10 *dede* für *deden*, worin man wol kaum blosse Schreib- oder Lesefehler für ein-*ē* der Vorlage wird sehen dürfen. So viel ich aus den Reimen schliessen kann, liegt auch kein Grund vor, anzunehmen, dass der Verfasser, der nach obiger Hypothese gleichzeitig mit den Besitzern und dem Schreiber gelebt hätte, einem anderen Dialektgebiet zu zuteilen wäre.

Seine Quelle war, wie wir 25, 12 hören, die Legende der Heiligen, und dass sie ihm in lateinischer Fassung vorlag, zeigt uns zudem 1, 3. Welche von den verschiedenen Redaktionen der Passio, die die Bibliotheca Hagiographica Latina, Brüssel 1898—99 p. 264 verzeichnet, war wol seine unmittelbare Quelle? Unter den hier als n°. 1, *a*—*k* angeführten scheint mir *g* auf Grund des Anfangs: Fuit quaedam puella de Tyro nobilibus orta natalibus. Quam (*al.* Cuius) pater Urbanus nomine — den meisten Anspruch darauf zu haben. Sie ward von S. A. Penazzi S. 352—58 seines Buches Vita e martirio ammirabile della gloriosa S. Christina Montefiascone 1725 publiciert. Leider blieb mir das Buch trotz aller Bemühungen

1) Als zweite, spätere (1584) Besitzerin nennt sich auf dem sonst leeren Bl. 155 *F. Aldegund Bochius.*

Digitized by Google

(auch von befreundeter Seite) unzugänglich oder genauer, dem einzigen auffindbaren Exemplar auf der Bodleiana zu Oxford fehlt gerade der Teil, der die Quellenbelege enthält — die Engyotheca sacra p. 251—581. Glücklicherweise zeigte es sich, dass zwei nur in Einzelheiten von einander abweichende gekürzte Fassungen der *vita* (Hag: 4 Epitome) dem nl. Text recht nahe kommen, während die in den Acta Sanctorum Jul. tom. V. p. 525—28 gedruckte umfangreiche vita der Heiligen als direkte Quelle nicht in Betracht kommt; dies sind *a*) die Fassung in der Legenda aurea (Grässe S. 419) (L), *b*) die in des Petrus de Natalibus Catalogus Sanctorum, Lugduni 1534 Lib. sextus Cap. CXXX Fol. CL^b enthaltene (P). Ich gebe also unter dem Text die entsprechenden Stellen aus L, daneben, wo es näher steht P, endlich an den wenigen Plätzen, wo beide versagen, die Acta Sanctorum (A. S.).

Die Passio S. Christinae bietet keine anziehende, an poetischen Motiven reiche Lektüre, wie etwa die der hl. Dorothea; im Gegenteil sie enthält mehrere für unser Gefühl geradezu abstossende Episoden, und der nl. Dichter, der auch in Bezug auf poetische Diktion und Reimkunst nicht über das Mittelmass emporragt, hat wenig oder nichts getan, sie zu mildern oder ganz zu unterdrücken. Wenn seine Arbeit gleichwol für den Literarhistoriker nicht ohne Interesse ist, so verdankt sie dies zwei Umständen. Erstens ihrer äusseren Form: es ist eine 13-zeilige Strophe, der Verszahl nach also gleich der von Jacob van Maerlant in den meisten seiner strophischen Gedichte gebrauchten, mit deren Typus sie auch die Reimbindung der beiden Schlusszeilen teilt; allein Reimschema u. Strophenaufbau sind verschieden. Unsere Strophe ist dreiteilig, sie gliedert sich in zwei gleichgebaute, durch einen Reim an einander gebundene Stollen (Stollen und Gegenstollen) und einen Abgesang [1]), der

1) Nach K. Plenios Terminologie (Herrigs Archiv Bd. 136, 16—23) wäre die Strophe einfach als stollig zu bezeichnen. Der Abgesang wie auch der Strophenanfang werden in der Hs. regelmässig durch zwei schräge Striche (//) am Rand hervorgehoben.

Digitized by Google

wieder einen Reim mit dem zweiten Stollen teilt; ihr Aufbau und Reimschema ist also folgendes: a b a b | b c b c || c d c d d. Eine Ausnahme von dieser Regel bildet Str. 4 mit nur 11 Zeilen, aber da sind, worauf auch die lat. Quelle deutet, doch wohl nur die zwei Schlussverse des zweiten Stollens in der Überlieferung ausgefallen. Str. 26 aus 5 Versen (a b a b b-Schema des Abgesangs) bestehend kommt als blosse Nachschrift (versificiertes Datum) nicht weiter in Betracht. Hingegen zeigt Str. 25, der eigentliche Schluss des Gedichtes, eine gewiss absichtliche Verlängerung der Grundform, indem ihr Abgesang auf 13 Verse angeschwellt ist (c d c d d e d e e f e f f), also in sich selbst eine vollständige Strophe der Grundform darstellt.

Neben der Strophenrhythmik zeichnet sich die kleine Dichtung zweitens durch eine Eigentümlichkeit ihres inneren Aufbaues aus. Das Martyrium der Heiligen wird von dem Dichter nicht um seines selbst willen erzählt. Seine Teilstücke, wie schon angedeutet, dienen ihm vielmehr als Stützpunkte, um persönliche Wünsche und Anliegen daran zu hängen, die natürlich als aus dem Mund der Besitzerin (resp. Auftraggeberin) des Codex kommend anzusehen sind. Während nun in der Regel Stollen u. Gegenstollen einer jeden Strophe (1—25) als Gefässe je eines Teilabschnitts der Passion verwendet werden, ist der Abgesang der Platz für die lyrischen Gebetanrufe. Durchbrochen wird diese Regel nur in den Str. 18 und 22, in denen der epische Bericht mit je zwei Zeilen in den Abgesang übergreift. Hier ist es ihm eben nicht gelungen, die Fülle des zu erzählenden Stoffes in die für ihn bestimmten Grenzen zu zwängen. Mir ist keine andere Heiligenlegende in lat. oder vulgärsprachlichen Versen mit gleichem Aufbau bekannt. Dass diese episch-lyrische Form dem Zwecke — der Aufnahme der Passion in ein Gebetbuch — trefflich entspricht, bedarf keiner Ausführung. Dass der Dichter dies erkannt und in karakteristischer Weise durchgeführt hat, ist lobenswert.

Zum Abdruck des Textes sei bemerkt, dass abgesehen von der Setzung grosser Anfangsbuchstaben der Eigennamen und

Digitized by Google

der Auflösung der wenigen Abkürzungen die Schreibung der Hs. getreu beibehalten ist. Wo ein paar offenbare Schreibfehler verbessert wurden, ist die hsl. Lesung unter dem Text verzeichnet; im übrigen habe ich moderne Interpunktion eingeführt. Die Hs. selbst kennt nur den Punkt, der ziemlich häufig zur Trennung von Satzgliedern, seltener von Perioden gesetzt ist.

London. R. PRIEBSCH.

1. 156r Ic groetu, helighe Sinte Xpristine,
Reyne maecht met gode vercooren,
Wi vijnden ghescreuen in latine
Dat ghi in Tyren waert ghebooren
(Eene stede, die staet also wij hooren
In Ytalyen) van edelen gheslachte,
De beste, de scoonste verre te vooren,
Daer men doe int land up achte.
Dies biddic hu, reyne, werde drachte,
Duer gods gracie, die hu was in,
Dat ghi mi met uwer beden crachte
An gode impittreeren wilt zin,
Om te commene in der vruechden zwin.

2. O Xpristine, hu werde name
Es bi den kerseme ons bediet.
Ghi waert van so goeder fame
Als balseme, die wel te riekene pliet,
Ende oec waerdi duer al verdriet
Als olye van deuoten ghedochte
Ende een benedixie, in twifels niet,
156v Die hu ter glorie bringhen mochte.
Ic biddu, maecht van sinne sochte,
Duer alle die uirtuten ghoede,
Die god bi gracien an hu wrochte
Met sijnder caritaten gloede,
Dat ghi mi nemet in hu hoede.

1. 1. Die Schreibung *Xpristine* (nach $\overline{Xps}$) durchaus, soweit nicht die gekürzte Form *Xpine*. 12. *impittreeren*] verkürzte u. assimilierte Participialform wie im mhd.

1. *L.* Christina nobilissimis parentibus orta in Tyro Italiae. 2. Christina quasi chrismate uncta, habuit enim balsamum boni odoris in conversatione et oleum devotionis in mente et bene-

Digitized by Google

3. Hu vader hiet Urbaen, vrouwe werde,
Die om uwe abelhede,
Ende om dattu elc begheerde,
In eenen tor besluten dede
Met xij. camerieren ende oec mede
Bi afgoden, om dattu niement soude
Verdullen, ende waren van dierer zede
Ghemaect, van zeluer ende van goude.
Dies biddic hu, edel maghet boude,
Hoe sere ic gheerde noyt eerds goet,
Bescermt mi, dat ic in geender voude
Goud no zeluer ghecrighen moet,
Daer mine ziele yet an mesdoet.

4. Wierooc, keersen gaf hu vader
157r Hu, om dafgoden tofferne eenpaer,
Dat ghi versmadet al gader
Ende wierpet bacht eer veister daer,
Maer alser hu vader weder cam naer,
So seident hem die camerieren
. . . . . .
. . . . . .
Dies biddic hu, vrouwe, duer dit bestieren,
Dat ghi mi helpt an min ende tijt,
Daer ic mede in alder manieren
Mach doen mijnder zielen profijt
Ter eere van gode ghebenedijt

4. 3. *vsmadel.* 10. *an sin.*

dictionem in ore· (am Kopf von L, fehlt P und A. S; die nl. Übertragung ist frei und ungeschickt. Erst aus dem Lat. wird *benedixie* (v. 7) klar).

3. (Christina) a patre suo (*P*a patre urbano preside) in quadam turri eum duodecim pedissequis (*P*ancillis) collocata est. Deos argenteos et aureos secum habens: et cum pulcherrima esset et a multis in conjugium peteretur, parentes eius nulli eam concedere volentes, ut in Deorum cultu maneret.

4. Ipsa autem (a spiritu sancto docta) ydolorum sacrificia abhorrebat et incensa Diis immolanda in fenestra abscondebat. Venienti autem patri ejus pedissequae dixerunt: filia tua domina nostra Diis nostris immolare contemnit, sed christianam se esse

Digitized by Google

Hu vader smeekedu, om dat ghi
Sine goden doen sout offerande,
Ghi seit hem met berten vry
Dat ghi wout sijn buut sinen bande,
Ende seit noch mee, al wast hem scande,
Dat ghi niet mee sijn dochter waert,
Maer tguens alleene, die in allen lande
Es waerd dat menne als god vermaerd.
Dies biddic hu in oetmoedigher aerd,
Behoet mi van desen ghescille
157v Ende impittrert mi an gode ter vaert,
Datti te mi waert, lude en stille,
Een ontfarmich vader wesen wille.

6. Hu vader sprac: 'ten es gheen betamen
Eenen god toufene alleene,
Dander goden soudens hem vergramen,
Dies ghi vallen mocht in weene'.
Do seit ghi weder, maghet reene:
'Jc oufene eenen god almachtich,
Drie personen in een ghemeene,
Vader, Sone, helich geest warachtich'.
Dies biddic hu, vrouwe met gode erfachtich,
Bewaret emmer, hoe ict bedriue,
Dat ic in hu geloue crachtich
Altoes ganselic ende wel bliue
Toten hende van minen liue.

---

5. 11. *impittreit.*
6. 2. *touffene.*

asserit. (*P* Cum autem pater ab ancillis eam christianam esse didicisset . . .) Man sieht, was in der Lücke (v. 7—8) gestanden haben muss.

5. Pater autem ei blandiens ad Deorum culturam eam provocabat, cui illa: noli me vocare filiam tuam, sed ejus, quem sacrificium laudis decet.

6. Cui pater: filia mea, ne uni Deo tantum sacrificium offeras, ne tibi alii irascantur. Cui illa: (bene locutus es nesciens veritatem,) offero enim sacrificium patri et filio et spiritui sancto. Der Sinn der Redescene leidet also der lat. Quelle gegenüber in der nl. kürzenden Bearbeitung.

Digitized by Google

7. Doe hu vader verhoorde dit
Gramscap liet hen niemee spreken,
Maer wert gruwelic zere verhit
Up hu; dies es hi wech gestreken.
158r 5. Die afgoden ghindi doe breken
Ende naemter tgoud ende tseluer of,
Dat ghi deeldet bin corte weken
Den aermen duer der ellen scof.
Dies ic hu bidde duer gods lof,
10 Werde Xpristine, bidt onsen here,
Datti mi arem van zinne grouf
Met sijnder wijsheit also leere,
Hoe ic mi in caritaten gheneere.

8. Als hu vader die waerheit vernam,
Van toorne so waendi verwoeden.
Met XII mannen hi totu quam,
Die hu ghinghe smiten met roeden,
5 So langhe dat sie moeste moeden
Ende van matteden stille staen.
Als hi dit sach, so hieti spoeden,
Dat men se karkerde arde saen.
O vrouwe, duer dat ghi dit slaen
10 Geerne ghedoochdet ter reuerencie
Van gode, doet hem mijns vermaen,
158v Dat ic hem theeren in penitencien
Gheerne wat lide in paciencien.

7. 5. *ghindi* = *ghincdi*. 8. *ellen scof* = *Höllenriegel*.

7. Für v. 1—4 findet sich in L, P und A. S. nichts entsprechendes. 5—8 Post hoc Christina patris sui Deos confregit et aurum et argentum pauperibus erogavit. Die Zusätze der Bearbeitung (v. 7 bin corte weken, 8 duer der ellen scof), sind offenbar aus Reimnot erwachsen.

8. Rediens pater, ut Deos adoraret. sed ipsos non inveniens et ab ancillis, quid de illis Christina fecerit, audiens (vgl. v. 1, also wieder zu starke Verkürzung der Quelle) irratus eam jussit exspoliari et a duodecim viris (*P* sibi vicissim succedentibus vgl. v. 3) caedi, adeo ut ipsi ministri deficerent (näher *P* donec ipsi lassi deficerent. Tunc catenatum eam in carcerem mitti jussit).

Digitized by Google

9. Doc quam hu moeder in den kerkere,
Voor hu knielende arde onsochte,
Weenende ende claghende sterkere
Dan ic te vullen bedieden mochte;
Maer twas verlooren: hu edel ghedochte
Ne mochte si niet omme keeren.
Dies si uwen vader brochte
Boodscap in een druc vermeeren.
Dies biddic hu, Xpristine vul der eeren,
Bidt gode, datti mi wille gheuen
Sine gracie altoes om verweeren
Ieghen al, dat mi in dit leuen
Sondelike mochte doen sneuen.

10. Als Urbaen hoorde dit gheclach
Dedi hu weder voor hem bringhen
Ende wildu emmer sonder verdrach
Te siere sacrifitie dwijnghen.
Doe dedi hu met yserinne dijnghen
159r Hu vleesch of alen bi groote fackeelen:
Dat ghi duer gode wout ghehijnghen,
Diet conste met sijnder gratie eelen.
Dies biddic hu duer die bittre morselen
Ende ander tormenten, die ghi leidt,
Dat ic an uwen loon mach deelen
So mi van nooden es, dat ghi weit
Dat emmer minen tijt si besteit.

10. 6. fackeelen] l. *fasceelen, faceelen* = *fustibus* (vgl. unten A. S.). 7 *Dat*] *Dat*

9. Audiens hoc mater vestimenta sua scidit et ad carcerem pergens filiae pedibus se prostravit .... (*A. S.* cecidit ad pedes ejus cum lacrymis vgl. v. 3). Darauf Redescene zwischen Mutter u. Tochter in *L* u. *A. S.*, in *P* dafür: et obsecrans eam ut paterna vota perficeret; nichts davon in der Bearbeitung. 5—8. Cumque nihil sibi persuadere posset, ad virum rediit et quid sibi responderit, indicavit.

10. Tunc pater jussit eam aute tribunal suum duci. Darauf in *L* Rede zwischen Vater u. Tochter, in *P* dagegen: ad immolandum diis hortabatur vg. 3—4. Dann 5—6: Tunc ille jussit carnes ejus ungulis (*P* ungulis ferreis (yserinne v. 5)) radi et membra ejus tenera discrumpi (*A. S.* tenera membra ejus fustibus (fac[k]eelen v. 6) dissipare). Die ungeschickte Ver-

Digitized by Google

11. Ghi naemt, Xpristine in duechden fijn,
Een stic van uwen vleesche in dhant
En wierpet uwen vader int anscijn
Ende seit hem daer: 'heit dat, tyrant!
Al hebsteme ghewonnen, dit verstant:
Ic enheete die nochtan niet vader:
Maer Xpistus, daer ic na bem ghenant,
Dats mijn vader, mijn god te gader'.
O vrouwe, die altoos bleift gestadet
In gods minne, wat men hu dede,
Helpt mijn herte ende mijn inader
An gode, doet so cleuen mede,
159v Datti mi gheue zalichede.

12. Doc dedu vader pütertier
Een wiel maken, daer ghi vp laecht,
Ende daer onder olye ende vier,
Om dat ghire mede sout sijn geplaecht,
Maer ter heeren van hu, helige maecht,
Slouc tfier huut ende bernede dan
Sonder uwen quets, so men ghewaecht,
Dusentich ende vijf hondert man.
Dies vallic hu, vrouwe, met beden an,
Bidt hem, die al tempeest veriaghe
Ende sine vrienden dus helpen can,
Datti mi hedent ende alle daghe
Bescermen wille voor alle plaghe.

12. 10. l. *veriaghen*, das wie *helpen* (11) van *can* regiert wird; dann also Reim von *-en*: *-e*; oder kannte auch der Dichter, wie der Schreiber, Verstummen des unbetonten *-n*?

wendung von yserinne dijnghen und fac[k]eelen wird also auf Kenntnis beider Quellen beruhen. v. 7—8 scheinen Zusatz des Bearbeiters zu sein.

11. Christiana autem de carnibus suis accipiens in vultum projecit patris dicens: accipe, tyranne, et carnem a te genitam comede. 5—8 in keiner der Quellen, aber vgl. in *L* (Rede zwischen Mutter u. Tochter: im Kerker): quid me dicis filiam, nescis, quia nomen Dei mei (A. S. nomen Salvatoris) habeo? und *A. S.* (Christina zum Vater vor dem Richterstuhl): Magnam mihi praestitisti gratiam, ut me filiam tuam vocare noluisti: quod ex te natum est, caro est; quia non es pater meus spiritalis.

12. Tunc pater super rotam eam posuit et ignem cum oleo

Digitized by Google

13. Hu vader seide, twas touerye,
Ende hi en wildu sien niet mee,
Beuelende der quader partye
Dat si hu wierpen in die zee,
An uwen hals een steen of twee,
Om datti hu woude doen verdrinken.
160r Maer dinghel gods al sonder wee
Hilden hu, dat ghi niet mocht sijncken.
Helighe Xpristine, wilt mijns ghedijncken,
Wiens beden nv voor gode dieden,
Dat mi niet en moete scrijncken,
Bose geesten, no quade lieden,
Die mi gheerne soude mesbieden.

14. God daelde selue ende was de guene,
Die hu doopte in die zee voorwaer
In de name van den vader enten zuene
Ende den helighen geest voorbaer
Ende beual hu sinte michiele daer,
Die hu brochte in corter stond
Weder tuwes vaders naer
In ziele ende in liue ghesont.
Dies biddic hu, werde maecht, die vont
Duer uwe verduldicheit also zoete
Gods ontfarmicheit sonder gront,
Al eist, dat ic in sonden wroete,
Dat icker niet in verdrincken moete.

accendit (*P*.... rote alligari fecit igne supposito et oleo desuper effuso), sed flamma exsiliens MD. viros occidit.

13. Pater autem ejus omnia haec magicis artibus adscribens.... jussit pueris suis, ut lapidem grandem (v. 5, Reimnot bringt das: of twee herein) ad collum ejus ligarent et in mare projicerent. Quod cum fecissent, protinus angeli eam assumunt.

14. Christus autem ad eam descendit et eam in mari baptizavit dicens: baptizo te in Deo, patre meo, et in me Jesu Christo filio ejus et in spiritu sancto. (God (v. 1) an Stelle von Christus (Kerst) mag von dem Bearbeiter absichtlich mit Hinblick auf 17, 1 gesetzt worden sein, wo auch die Quelle Deum hat). Et commisit eam Michaeli archangelo, qui eam ad terram adduxit. (*P* qui eam incolumen (v. 8) ad littus reduxit).

Digitized by Google

15. 160v Hu vader plats van sinne verdooft,
Dede hu karkeren ende beual
Dat men tsander daechs hu hooft
Soude ofslaen sonder enich ghescal,
Maer hi miste in dat ghetal,
Want hem cam an al sulken stoot,
Datti van toorne die doot bequal
Ende hendede also duer de noot.
Dies biddic hu in beden deuoot,
Helighe maghet, Sinte Xpristine,
Dat ghi mi van onuersiene doot
Bescermt ende al de vrienden mine
Ende naemaels van der helscer pine.

16. Doe wasser een juge, die Dyus hiet,
Die een yserin wiege maken dede
Ende gloyen sonder letten hiet.
Men deder in pec ende olye mede,
Daer ghi in licghen moest tier stede,
Ende vier mannen hu wieghen souden,
Omdat mer mede hu zeerichede
161r Fellike soude menichfouden.
Maer waerde vrouwe, die niet vphouden
Wildet van uwen gheloue daer bi,
Dies helpt mi, dat niet vercouden
Mach thelige ghelooue in mi,
Wat mi toecomt, of waer ic si.

16. 1 *hiet*] *l. liet*?
11 *dat*] dahinter *ic* ausgestrichen.

15. Quod audiens pater frontem suam percutiens ..... (hier folgt in *L* Rede und Gegenrede zwischen Vater u. Tochter, was in *P* wie in unserer Bearbeitung fehlt) ... in carcerem eam misit jubens, ut in crastino debeat decollari. Ipsa autem nocte Urbanus pater suus mortuus invenitur (*P* repentina morte extinctus est).

16. Huic quidam judex iniquus successit, nomine Elius (*P* Dion vgl. v. 1), qui cunam ferream succensam cum oleo, resina et pice parari fecit et Christinam ibidem jactari cunamque a viris quatuor agitari, ut citius consumeretur.

Digitized by Google

17. Ghi loofdes gode, maecht vercooren,
Dat ghi als gods dochter fijn
Ant doopsel also nieu ghebooren
Ter eere van hem ghewiecht sout sijn,
Maer soot god wilde, geen ghepijn
Ne besiefdi in dat vat,
Maer hu dochte al dien termijn
Dat ghi laecht in een ghetempert bat.
Dies biddic hu, vrouwe, duer al dat
Ende al andre gracien sochte,
Dat ic ne comme in sulc awat,
Daer ic in weercke of in ghedochte
Onsalichlike in bliuen mochte.

18. Als die valsche Dyus dit sach,
161v Datti hu niet en conste deeren,
Doe dedi hu sonder verdrach
Tuwer scande hu haer of sceeren
Ende daerna leeden, gaen ende keeren
Om taenbedene dien afgod,
Maer als ghi daer caemt tsier onheeren,
Dedi hem ruemen sijn wuenste ende cot,
Ende moeste vallen duer hu gebot,
Daert elc sach, in vele sticken.
Dies biddic hu, vrouwe, bi hu sot,
Die in sonden leift so dicken,
Doet mi in tijts up gode micken.

17. 11 *ne* fehlt. *awat* = *gewat* Untiefe, Pfuhl; wie *aweck*: *weck*?

18. 11 *bi* = im Vergleich zu.

17. Tunc Christina Deum laudavit, qui eam nuper renatam denuo volebat, ut infantulam, in cunabulis jactari. 5—8 haben keine Entsprechung in der Quelle.

18. (*P* Et cum nil lesionis pertulisset vgl. v. 2) tunc judex iratus fecit radi caput eius et nudam (dafür vielleicht Tuwer scande v. 4) per civitatem usque ad Apollinem duci, ubi ydolo imperavit et corruens in pulverem est redactum. (*P* et confestim in pulverem redactum corruit); A. S..... cecidit idolum ante pedes ejus, et factum est pulvis.

Digitized by Google

19. Hier bi bekeerden V^{m} lieden,
Omdat si saghen dit wonder an,
Die al van hare dolijnghe scieden
Ende werden ghedoopt, wijf ende man.
Daer Dyus, de juge, zeere om stan,
So datti staerf daer duer tferdriet.
Doe cammer een ander iuge dan
Noch also quaet, die Juliaen hiet.
162r Dies biddic hu, vrouwe, hoort mijn bediet,
Bidt gode, datti mi ghesterke,
Houdende int gheloue, ende anders niet,
Dat ons ghebiet die helighe kerke,
Ende dat ic duechdelic daerna werke.

20. Doe dede heeten dese Juliaen
Een fornoys om hu gepijn,
Ende daer dedi hu in ghaen
Om datti uwes woude quite sijn,
Ende daer waerdi in, maghet fijn,
Metten inglen. v. daghen lanc,
Daer ghi mede al dien termijn
Songt dien soeten hemelscen sanc.
Dies hebbe die heere lof en danc,
Die hu bistont so vruechdelic.
Ic biddu, vrouwe, die sonder verganc
In glorien nv sijt iuechdelic,
Helpt mi, dat ic werde duechdelic.

19. *A. S.* Et multi ex gentibus videntes crediderunt Deo .... Et crediderunt in illa die septem millia virorum (fehlt in *L*, in *P* (doch erst hinter dem folgenden — Tod des Dion —): Quo miraculo tria milia hominum ad Christum conversi sunt). Dann 5—8 wieder *L*: Quod autem judex (audiens mit *P*) expavit et spiritum tradidit. Huic successit (presens *P*) Julianus.

20. (Julianus), qui fornacem succendi fecit et Christinam intus jactari, ubi per quinque dies cum angelis cantans (et deambulans, fehlt der Bearbeitung) illaesa permansit.

Digitized by Google

21. Doe dede Juliaen om hu tormenten
.Vj. beesten bringhen putertieren,
162v Twee wyperen, .ij. slangen ende .ij. serpenten,
Om datsi hu souden ter doot scoffieren.
Die serpenten in zoeter manieren
Lecten hu voeten sonder leet,
Ende dander mere in goeder chieren
Soghen hu borsten ende droochden hu sweet.
Dies biddic hu, vrouwe, wilt sijn gereet
Om mi te helpene tallen hueren
Voor alle afgriselichede wreet,
Dat mi beesten no creaturen
Quetsen, biten, moeten no scueren.

22. Als Juliaen, die tyran, dit sach
Dattu die beesten niet en mesdaden,
Tijchdijt den meester sonder verdrach
Datti hu niet en wilde scaden.
Die beesten vertraken duer hu raden:
Dies sij wech ghijnghen met aesten groot,
Maar int tfertrecken sonder genaden
So beitsi haren meester doot.
Nochtan bi uwer bede deuoot
163r So dede god zeere cort verrisen.
Dies biddic hu, vrouwe, wien ic bloot
Te rechte niet en soude vulprisen,
Wilt mi den staet van leuene wisen.

21. Quod audiens Julianus (et magicis artibus hoc adscribens: in der Bearbeitung ausgelassen wol als Motivwiederholung vgl. 13, 1) duas aspides, duas viperas, duos colubros ad eam mitti fecit, sed serpentes (v. 5 Die serpenten, *P* vipere) ejus pedes lingunt, aspides nil nocentes ad ubera pendent, colubri collo se volventes sudorem lingunt (*P* suggunt).

22. Julianus autem incantatori (v. 3 den meester, in A. S. heisst er Marcus) dixit: numquid et tu magus es? irrita bestias. Quod cum faceret, serpentes in eum impetum fecerunt et eum protinus occiderunt, tunc serpentibus imperavit Christina et ad dersertum locum ire fecit et (orans *P*) mortuum hominem suscitavit.

Digitized by Google

23. Eene stemme men doe daer hoorde,
Daer de menighe of was verbaecht,
Secghende aldus met bliden woorde:
'Com hare, Xpristine, reyne maecht,
Den hemel wert in hu behaecht.
Xpristine, looft gode! tdinen loone
Ouer den prijs, die debst beiaecht,
Com, ontfanc der glorien croone!'
Dies biddic hu, werde maget scoone,
Duer dat ghi gode dus const gelieuen,
Bidt hem, datti minen persoone
Bevrede voor der ellen dieuen,
So datsi mi niet en moeten grieuen.

24. Doe dedi uwe borsten of sniden,
Daer melc huut cam ouer bloet,
Ende noch daer toe sonder vermiden
163v Hu tonghe als een tyran verwoet.
Nochtan duer gods gracie soet
Behildi hu sprake en gaeft luut,
En tstic der tonghe, so ic verstoet,
Der wierpti hem sijn hoge mede huut.
Dies biddic hu, gods vercoorne bruut,
Duer uwe martelye ende duecht,
Dat ghi mi bi uwer uirtuut
Int hende met gode doet sijn verhuecht,
So ic gheloue dat ghi vermuecht.

23. Weder in *L* noch *P* entsprechendes, jedoch in *A. S.*: Et vox facta est de celo dicens: Confide, Christina, et viriliter age, quidquid petieris a me, dabitur tibi und später bei der Zungenausschneidung auf Christinens Gebet hin: Et vox de celo facta est dicens: Veni, accipe requiem aeternam, et praemium, et coronam confessionis tuae.

24. Tunc Julianus mamillas ejus praecidi mandavit, de quibus lac pro sanguine fluxit. Deinde linguam ejus praecidi fecit, Christina vero nequaquam loquelam amittens praescissuram linguae accipiens in faciem Juliani projecit et oculum ejus item percutiens eum excaecavit.

Digitized by Google

25. Doe die quade tyran vernam,
Datti hu niet en mochte stichten,
Hi word so wonderlike gram,
Datti hu dede scieten met scichten,
Een in hu herte sonder zwichten
Ende een ander in uwe zide,
Dies uwe ziele haer voer verlichten
Met gode in glorien ewich blide.
O vrouwe, daer ic mi toe vertyde
Als die waert van gode vercooren,
164r Datti hu doopte ghebenedide,
So wij in uwe legende hooren,
Ic biddu omoedelic al vooren
Ouer uwe godlike leuende minne
Ende duer den loon en toorbooren,
Die ghi vercreghen hebt hier inne,
Dat ghi mi helpet, werde sanctinne,
An gode, die alle gracien sent,
Dat ic bi uwer bede ghewinne,
Dat ic oec doen mach salighen hent,
Helighe Xpristine, maecht excellent!
Amen.

26. Int iaer .$\overset{c}{ij}$. ende zeuen entachtich
In oust ter negender calende
Als men ouer keyser machtich
Dyocletiaen in Romen kende,
Doe dede sinte Xpristine haer hende.

26. 5 *sine.*

25. Iratus Julianus duas sagittas circa cor ejus et unam in latus ejus dimisit et illa percussa spiritum Deo tradidit.

26. (Spiritum Deo tradidit) circa annos domini CCLXXXVII sub Dyocletiano. (*P* Sepulta in Tyro civitate a christianis IX kalend. augusti (v. 2) circa annum domini CCLXXXVII.)

Digitized by Google

KANDEEL.

Kiliaen leidt het woord *Kandeel* af van Lat. *caldellum*, een verkleinende en liefkozende vorm van *caldum*, *iets warms*, *warm brouwsel*. Deze etymologie wordt met instemming overgenomen en nader toegelicht door Franck-van Wijk en het *Woordenboek der Nederl. Taal*, waarbij verwezen wordt naar de overeenkomstige woorden in het Frans en Engels. Zij is dan ook zeer aannemelik, al kan de *n* in de eerste lettergreep tot verschil van gevoelen aanleiding geven. Een nadere bevestiging van Kiliaens afleiding vindt men in het volgende, naar ik meen; tevens kan daaruit wellicht iets opgemaakt worden omtrent de oudste betekenis van het woord.

In het geschrift over *De Ceremonieën van het Byzantijnse Hof*, samengesteld op last van Keizer Constantinus Porphyrogenitus (10de eeuw) en gedeeltelik door hem zelf bewerkt, lezen wij dat „te beginnen met de geboortedag van een prins van den bloede geschieden moet wat het algemeen spraakgebruik het *lochozema* noemt, en dat dit voor de hoogwaardigheidsbeklеders, de afgevaardigden van de demen [korporaties die met onze zeventiende-eeuwse schutterijen zijn te vergelijken] en van het stadsbestuur behoort plaats te vinden in een bepaalde zuilengalerij, terwijl de armen er aan zullen deelnemen op de kruispunten van de grote straat die de stad doorsnijdt. Zij allen zullen gedurende zeven dagen op de voor hen bestaande plaatsen het *lochozema* drinken" (blz. 619, ed. Bonn, I).

Er is hier blijkbaar sprake van een drank die na de bevalling van een Keizerin aan het volk werd uitgereikt, en door de aanzienliken en vertegenwoordigers van officiële lichamen op ceremoniële wijze werd gebruikt. Het recept van die drank geeft de berichtgever ons niet.

Reeds Reiske heeft in zijn kommentaar op deze plaats van Constantinus Porphyrogenitus (II, blz. 729) het *lochozema* vergeleken met een drank die men in Duitsland onder de naam

Digitized by Google

„die süsse Kanne" kent; deze wordt aan kraamvrouwen gegeven en bestaat uit warme wijn en eieren, met suiker, kaneel en citroensap gekruid: het is dus onze *kandeel*. De vergelijking blijft wat de ingredienten betreft een gissing, maar zij is in het algemeen juist, gelijk uit de samenstellende delen van het Griekse woord blijkt. *Lochos* is de postklassieke vorm van het attiese *lecho*, kraamvrouw; reeds in de tweede eeuw van onze jaartelling wordt door een purist, Moeris, gewaarschuwd tegen dit vulgaire *lochos* [1]). *Zema* komt bij Griekse medici veel voor in de betekenis, „afkooksel, bouillon"; het kan ook eenvoudig *warm water* (juist als *calda*) aanduiden [2]). Het woord kan dus vertaald worden door *kraamvrouwendrank*, of *-bouillon*.

Het is, dunkt mij, zeer waarschijnlik dat, met zo vele andere gebruiken, ook de zede van 't op de gezondheid der kraamvrouw drinken van een krachtig brouwsel, dat oorspronkelik voor haar herstel werd bereid, van het Oosters-Romeinse hof naar het Westen is overgebracht. Is die onderstelling juist, dan is *kandeel* in zijn oudste betekenis datgene wat het nog tans is (ofschoon zeldzaam geworden als een baker) n.l. een drank die in de kraamkamer thuis hoort.

Uit de voorbeelden die 't *Middelnederl. Woordenboek* en het *Woordenboek der Nederl. Taal* aanhalen, ziet men dat reeds in de Middeleeuwen, en voorts in de volgende tijden tot op heden, de drank ook geschonken werd op bruiloften en verder bij alle gelegenheden, ook eenvoudig als lekkernij. De dag na hun huwelik werd hij ook aan jonggetrouwden aangeboden.

Indien *caldellum*, naar ik vermoed, een vertaling is van 't Griekse woord, blijkt uit de doorzichtige samenstelling van het Griekse origineel dat, hoewel de citaten in de Woordenboeken zulks niet bewijzen, de drank 't eerst gebrouwen is voor een kraamvrouw.

1) *Moeridis Atticistae Lexicon atticum*, ed. Pierson, 1749, bl. 247.
2) B. v. *Poèmes prodromiques en grec vulgaire*, Amsterdam, 1910, blz. 54 (v. 133).

Leiden. D. C. HESSELING.

Digitized by Google

GEDRUKTE NEDERLANDSCHE FRAGMENTEN IN DE UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK TE CAMBRIDGE.

Dr. Latimer Jackson, Lecturer in Mediaeval and Modern Dutch Literature aan de Universiteit van Cambridge zond mij een copie van eenige gedrukte Nederlandsche fragmenten, waar men aan de Universiteitsbibliotheek absoluut geen weg mee wist, met de vraag, of ik ze kon identificeeren. Een fotografische reproductie zou volgen. Het gelukte mij niet de verzen, waarschijnlijk in het West-Vlaamsch, geschreven en gedrukt om 1500, thuis te brengen.

Ik heb mijn copie aan Dr. Beets gezonden, die ze aan het oordeel der Commissie voor Taal en Letterkunde der Maatschappij heeft onderworpen. De Heeren J. W. Muller en Knuttel hebben ook op grond van de inmiddels toegezonden fotografische reproductie, aan hun advies om de fragmenten in het Tijdschrift op te nemen de verklaring moeten toevoegen, dat ze niets aangaande den oorsprong der fragmenten kunnen meedeelen. Daar ook de Heer Jackson op de uitgave aandrong, heeft men mij de taak opgedragen voor die uitgave in het Tijdschrift te zorgen.

De onbekende verzen vertoonen o. a. wel eenige overeenkomst met het onlangs door Lode Backelmans uitgegeven werk van Cornelis Crul, Heynken de Luyere, in maat en toon. Het rijmschema bij Heynken is a b a b b c c. In onze fragmenten a b a b b c b c.

Ik laat hier thans den tekst volgen. Uit de fotografieën maak ik op, dat er vier stukjes papier aanwezig zijn, aan beide zijden bedrukt. Van de beginpagina van het dichtwerkje is slechts de linker helft aanwezig; van een volgend blaadje eveneens in de lengte doorgescheurd, is ook slechts één helft aanwezig. Het laatste blaadje is intact bewaard. Ik laat de vier frag-

Digitized by Google

menten hier volgen in de orde, die ze vermoedelijk gehad hebben; vermoedelijk zijn er nog meer blaadjes geweest.

De inhoud van het geheel is blijkbaar een aanprijzing van vroeg trouwen. Daartoe vertelt een oude baas, die in zijn jonge jaren het „vleeschelijk werck in sonden hantiert" heeft, het „werck der naturen" buiten het huwelijk heeft gedaan, zijn droeve ervaringen, nu hij op later leeftijd een jonge vrouw met temperament heeft getrouwd, aan wier eischen hij niet meer kan voldoen.

Eenige opmerkingen, waartoe sommige woorden en uitdrukkingen mij aanleiding gaven, heb ik bij den tekst gevoegd. Letters, waarvan de lezing twijfelachtig is, zette ik tusschen haakjes.

Nijmegen. J. PRINSEN J. LZN.

Iro Hier b
spad

[Onder deze beide regels, die blijkbaar als opschrift gediend hebben, volgt een niet onaardige houtsneê, voorstellende een vrouw. Het prentje is aan vier zijden omlijnd en vormt op zich zelf een geheel. Waarschijnlijk stond op de rechterzijde der pagina het pendant.]

Dattuu

Hoort voort als d
Ende elck ghehoe
Ende die minste n
Hoort nu die hem
als in te laet huwe
Want hi bidt dat h
Dus salmen horen
Die so deerlic (cl)aecl

Digitized by Google

Ivo

begint (aldaer)
(o)f cranc solaes
eren
—
—
n.
aren tijt
en
een lijt

(b)ereyt
der duecht
dies seker sijt.
(g)roote vruecht.
icx prisen
haer iuecht
wisen

(g)hentheyt alle spisen
schen verteeren
(o)eck oprijsen
begheren
e soudt beweren
eren
ie langhe ontberen
(t)ueren

(hte s)onderen
tsondich bevlecken.
(p)roberen.

IIro

Die (lijnf)
Of daern
dic verliet
Also heb ick
Myn pine ve

Daer ick hantierd(e)
Versmadende thuwe
Want ic mijn ionch(e)
Met vroukens h(e)y
Voort sonder sca

Digitized by Google

Wildic ghemee
Doen haddic a
Dies vriend

IIvo

en

en

straten
(h)te sijn comen
ds verwaten
omen

(u) beroemen
ijn ionge daghen
(m)ijnder onvromen
aghen.
ghen

IIIro Sulck dinck wel by ghebreke gheschiet
Meer meest by rade van ouden commeren
Die de ionghe sinnen doen bughen als riet
Ende boosheyt wt venus boeken studeeren

Soe ick wel mach experimenteren
Van daghe te daghen ende werden gheware
Want si mijn wijf soe abuseren
Dat nauwe enen dach es binnen den iare
Dat wij met payse nu sijn te gare
Soe heyft si verandert nu lacen haer leven
Nochtans soe wast een die beste care
Eer si dus gheloefden haer nichten ende neven

IIIvo Och wien wil ict el claghen dan my selven
Want ick huude te spade dus moet ick verdraghen
Sien hooren ende swijghen mijn breyele byten [1])
(Na)er troost negheenen en darf ick vraghen
Maer haddick ghehuut in myn ionghe daghen.
(Sy) ware serteyn vry anders gheleert
Maer want ick haer cave niet wel en mach vagen [2]).

---

1) *Sinen breyele bijten* kunnen we een plaats geven naast *Hi moeste sinen breidel knuwen* (Verdam, I, 1427) = zich schikken in zijn lot.

2) Kil. geett *cave* in de beteekenis van *schoorsteen*, kent ook het woord kavevaegher, Fland., j. *schoudvagher*. Verdam vond het alleen in de bet. *hol*, overwelfd

Digitized by Google

Soe blive ick in schanden ontgoet ende onteert
℄ Dus biddic ghi ionghers in tijts bekeert.
Want dye te langhe de ioncheyt ayeren
Haer goet mindert haer schult vermeert
Kaytyvicheit naect hem in allen manieren
Ja diet vleeschelick werck in sonden hantieren
(men) macht aenschouwen.

IVro Doen was ic donweerste soe ick besief
Doen dacht ic te schuwene sulck meskief
Als tpeert verloren was sloet ick den stal.
Maer doen quam ick noch laes in een meerder grief
Want ditte doch eewelick dueren sal
Dats ic nam een ionck wyf seer gent ende smal
Van herte seer groot ende cleen van ghoede
Staende recht onder venus getal
Sangwyn wellustich ende heet van bloede.

God weet nu hoe dat my mach sijn te moede
Wat wil ick veel segghen dit es tverstant
Cleene wacheit [1]) es sober in sulcken gloede.
Myn blusschen helpt luttel in sulcken brant
Want als ick haer meene te keeren den tant [2])
Faylgeren mijn saken wat batet versweghen
Dus moet ick bliven een arm trauwant.
Kaytijvich versteken vol alder onsegen

Och haddic toch dus thuyshouden ghepleghen.
Eer my mijn crachten aldus besweken
Ick hadde messchien veel kinderen vercreghen
Die my mochten troosten ende schoon toe spreken

---

vertrek en noteert, dat cave = schoorsteen in het Mnl. nog niet is aangetroffen. Oppervlakkig zou men vermoeden, dat het hier in die bet. figuurlijk in verband met vaghen voorkomt. De geheele uitdrukking zou dan bet. schoonmaken, geestelijk reinigen, tot haar plicht brengen. Veel waarschijnlijker lijkt het mij echter, dat cave hier eenvoudig obsceen bedoeld is.

1) Wacheit = nattigheid. Hier erotisch bedoeld natuurlijk.

2) De bet. van *den tant keeren* zal wel te zoeken zijn in verband met de uitdrukking *enen wive enen tant trecken*, in erotischen zin gebruikt (Verd. VIII, 71) en *den tant hebben op enen* (Verd. 73) = het op iemand gemunt hebben. Klaarblijkelijk komt de zaak neer op coïre.

Digitized by Google

Ende my versecoersen [1]) in mijn ghebreken
Maer laes niet wachten en darf ic nae sulc vroyen [2]).
Die huut te spade tes wel ghebleken
En mach syn kinder niet sien tornoyen [3]).

Dus segghe ick al seydent al die van troyen
Die thuwelic misprijsen en sijn niet vroet
Want waerlicx hi moet syn siele verstroyen
IVvo Die dwerck der natueren daer buyten doet
Want god ons heere thoochste goet
Hiet adame so noch sijnde in vreden
Ende als noe verlost was wter vloet
God hieten oec groyen naer tschuwelicx seden

Voort Jhesus met ons hier sijnde beneden
Heeft selve ter brulocht ghewerdicht te syne
Approberende thuwelic daer ter stede
Verkeerde dwater in goeden wijne.
Miraculoselic sonder pijne
Siet doch hoe weerdich es desen staet.
Wie soude soe droncken sijn van fenijne.
dien soude blameren of rekenen quaet

Nochtans soe vintmen menighen blaet [4])
Soe ruut so plomp soe onbesneden
Die daer luttel op past mer vreest hoet gaet
Meer vanden vrouwen te sijne bestreden
Dan de sonde vander onreynicheden
Maer sulcke sullen swaerlick ghepunieert sijn
Ende pine beseffen in sulcken leden
Als daer die sonden mede ghehantiert sijn
¶ Dus biddic elcken wilt ghescholiert sijn
Voer dees keytijvicheyt wilt u wachten
Denct op die redenen die ghealigeert sijn.
Van mi makende ben (ick) dees clachten

---

1) Dit woord komt in het Mnl. Wbk. niet voor.

2) *Vroyen* kan een nevenvorm van *vreugen* zijn en is dan van veel belang in verband met dit woord met een sterretje bij Verdam.

3) *Tornoyen* heeft hier wel de ruimere bet. van *zich op avontuur begeven* waarop Verdam in het eind van zijn artikel doelt.

4) Kiliaen kent dit woord in de bet. inaniloquus, gloriosus etc. Verdam trof het niet aan. Alleen het Nederl. Wb. geeft één plaats uit Anna Byns.

Digitized by Google

Als te spade gehuut dies moet ic verpachten [1])
Myns levens syt [2]) druc pijn ende ellende.
Of god en wilde mijn lijden versachten
Hiermet so sluyt ick mijn drove legende

Hier eyndt dit boecxken.

1) *Verpachten* in de bet. *het myne noemen* (Zie Verdam VIII, 2241, sub 4.) In verband met dit woord wordt de mogelijkheid dat *sijt* in den volgenden regel geen drukfout is, grooter.

2) *Sijt* kan een drukfout voor tijt zijn. Er was nog een drukfout in dezen regel *endr* voor *ende*. Kil. geeft echter op Sijt *pars*, wat hier uitstekend past. Zie Mnl. Wb. *side* onder 9.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

105. BONTWERKER.

Een „laatste woord" naar aanleiding van Dr. Eymael's anticritiek in Tschr. XL 65—6. Daar de zaak zich kwalijk leent tot nadere openbare uiteenzetting — en ook nauwelijks zooveel geschrijfs waard is — volsta ik met Dr. E., behalve aan het door mij Tschr. XXXIII 280, noot 3 bijgebrachte, nogmaals met nadruk te herinneren aan andere dergelijke voorstellingen, als in onze literatuur b.v. bij Van Merwede van Clootwijk, Uytheemsen Oorlog, ofte Roomse Min-triomfen [1]) te vinden zijn; en hem voorts nog te verwijzen naar twee plaatsen, mij door anderen aan de hand gedaan, één Nederlandsche en één Hoogduitsche, die ik welstaanshalve hier niet uitschrijf: Focquenbroch II 342 en Günther (begin der 18de eeuw) 273 (aangehaald in D. Wtb. VIII 254), alwaar nnl. *bont* in verbloemenden, en nhd. *rauchwerk* in dubbelen zin gebruikt zijn.

1) Welke titel trouwens eigenlijk eene andere, classieke voorstelling oprakelt, die van de „militia amatoria (venerea)"; in dien zin gewaagt b.v. Horatius op een paar bekende plaatsen (Od. III 26, 3; IV 1, 2) van *bella*.

Leiden, December 1920. J. W. MULLER.

Digitized by Google

EEN EN ANDER OVER DEN NIEUWNEDERLANDSCHEN TWEEKLANK *öi* OF *öü* („ui").

De geschiedenis van den tweeklank of de tweeklanken, in onze hedendaagsche spelling door „ui" voorgesteld, is nog weinig bestudeerd [1]) en staat ons dan ook geenszins in allen deele helder voor oogen. Eene breede behandeling, als aan de in menig opzicht vergelijkbare geschiedenis van den klank *èi* („ij") < *î* in Te Winkel's Taalatlas is te beurt gevallen, zou bij eene door velen gewenschte voortzetting van dit werk allicht de eerstvolgende beurt krijgen. In de volgende bladzijden wordt geenszins eene volledige behandeling bedoeld of beproefd van dit gansche vraagstuk, dat veel te omvangrijk en ingewikkeld is voor een enkel tijdschriftartikel 1° wegens de onzekere klankwaarde van sommige der talrijke spellingen van den klank (of de klanken); 2° wegens de onbekende of onzekere herkomst van vele der hierbij betrokken woorden, die elk een afzonderlijk, soms diepgaand en vèrstrekkend etymologisch onderzoek vereischen; 3° wegens de meer of minder stellig Romaansche (Fransche) herkomst van vele hunner, die den Nederlandschen taalkundige naar het gebied der Oudfransche dialecten lokken, waar hij wel niet „plane hospes" mag zijn, maar waar hij zich toch — zelfs met een voortreffelijken gids als Salverda de Grave naast zich — niet geheel thuis en veilig gevoelt. Slechts een beknopt overzicht van het vraagstuk, met eene nadere bespreking eener bepaalde, kleine categorie van gevallen, is het doel dezer bijdrage.

1) Van Helten in De Taal- en Letterbode VI 95—107; Cosijn in Taalk. Bijdr. I 94—9; Salverda de Grave in Tschr. XXI 48 (het ald., noot 1, beloofde opstel is achterwege gebleven); Van Wijk in Taal en Lett. XIII 36—41 (en in Paul u. Braune, Beitr. XXVIII 245).

Digitized by Google

I. *De klank „ui".*

Al aanstonds blijkt zelfs de hedendaagsche vorming en eigenlijke klank dezer diphthong — de zoogenaamde „uitspraak der letter" — niet geheel vast te staan. Over het eerste bestanddeel bestaat geen groot verschil van meening. Donders [1]) geeft, § 16 en 25, $a^ö$ (als in fr. *soeur*, *heure*) voor *huis* zoowel als *lui*. Land [2]) geeft een korte $ö^1$ (= Donders' $a^ö$, als in fr. *boeuf*, *heure*) voor *huis*, *gebruik*, en ook voor *lui*, *bui*, *pui* en *luilak*, *puiboek*. Van Helten, a.w. (1875) 98 [3]), onderscheidt het eerste bestanddeel van onzen tweeklank als $ä^o$ (den klank, a.h.w. middelevenredig tusschen de a^e van *ster*, *ver* en de „scherpkorte" a^o van *lof*, *top*, *vos*) van $ö^a$ (den klank tusschen de e^a van *vel*, *net* en de „zachtkorte" o^a van *dof*, *bos*, *bot*), welken laatsten klank alleen hij gelijkstelt met Donders $ä^o$ (als in fr. *soeur*, *heure*), maar dus niet hoort in nnl. „ui". Roorda [4]) noemt, blz. 25, deze „u" van „ui" in *huis*, *muizen* (en *buit*, *muis*) „nauwe middel tusschenklinker" („narrow mid mixed"). Ten Bruggencate [5]) spreekt, § 41, over „de *ö* van de *u* in *muis*". Te Winkel [6]) omschrijft, § 22, naar Sievers' voorstelling van het vocaalstelsel van Bell-Sweet, de *u* als θ^2, „wijd middelpalataal gelabialiseerd" (dus verschillend van Roorda); later [7]) omschrijft hij het eerste bestanddeel met *öä*. Eldar [8]) duidt, blz. 48, den klank eenvoudig aan met *ö*, ongeveer als in hd. *möchte*, *können*. Ook Kern [9]) en Van Wijk (t. a. p.) gebruiken slechts het enkele teeken *ö*. Van Zuidnederlanders ten slotte

1) De Physiologie der Spraakklanken, in het bijzonder van die der Nederlandsche taal (1870).

2) Over Uitspraak en Spelling, voornamelijk in de Nederlandsche taal (1870).

3) En evenzoo in zijn gelijktijdig werk, De Klinkers en Medeklinkers in de Nederl. taal (1875) III 6, blz. 23—5.

4) De Klankleer en hare practische toepassing[3] (1911).

5) Inl. tot de klankleer (1900).

6) Gesch. d. Nederl. Taal (1901).

7) De Noordnederl. Tongvallen I (1898) 46.

8) Spreken en zingen [13] (1911).

9) Tschr. XXV (1906) 80.

Digitized by Google

noem ik slechts Ternest [1]), die, § 39, alleen de uitspraak der „ui" te Antwerpen als *oi* en elders als *ø* (in fr. *fleur*) vermeldt, beide als „onjuist" en „gewestspraak"; en Scharpé [2]), die, § 12, het eerste bestanddeel met *œ* (als in fr. *peur*) aanduidt: *buit* = *bœjt*, *huis* = *hœjs*.

Het tweede bestanddeel daarentegen wordt niet door allen gelijk gehoord en weergegeven. De meesten hooren dien naklank of naslag thans overal als *i*. Van Helten t. a. p. noemt het tweede element het gewone, dat ook in *ai*, *ei*, *aai*, *ooi* en *oei* voorkomt, t. w. de *i* van hd. (niet nl.) *bitter*. Te Winkel t. a. p. omschrijft deze *i* „als y^2, wijd hoogpalataal gelabialiseerd"; in strijd met § 26, blz. 72, waar de tweeklank, thans voorgesteld door „ui", meer historisch wordt omschreven als „uitgesproken eerst als fr. *oeu* (Sievers δ^2), thans met *u*-achtigen naklank, als hd. *öü*". Roorda omschrijft, ditmaal meer met Te Winkel overeenstemmende, de *i* van *huis*, *muizen* als „gerond wijde bovenvoorklinker". Ook Scharpé hoort er een *i*, of eigenlijk een halfklinker *i̯* in, dien hij voorstelt met *j̇*.

Van Wijk daarentegen duidt, evenals Te Winkel § 26, den tweeklank, in alle gevallen, kortweg aan met *öü*. Doch Donders onderscheidt de $a^{ö}ü$ in *huis* van de $a^{ö}i$ in *lui*. Evenzoo Land: $ö^{1}ü$ (= Donders' $a^{ö}ü$) in *huis*, *gebruik*, „kortom overal waar de zoogen. *ui* in gesloten lettergrepen staat. In platte uitspraak kan de *ü* mede tot *ö* worden (*hö*^{1}*s*, lange *ö*), of worden weggelaten, terwijl de $ö^{1}$ tot $ö^{2}$" [d. i. de klinker van *deur*] „wordt (*hö*^{2}*s*, korte *ö*)"; daarentegen (blz. 24): $ö^{1}i$ (= Donders' $a^{ö}ĩ$): „*lui*, *bui*, *pui*; alleen in open lettergreep (ook *luilak*, *puiboek*)". Kern bedoelt zeker hetzelfde onderscheid tusschen *öü* en *ö̀í* (of alleen *ö̀*?), wanneer hij t. a. p., naar aanleiding van in 't Javaansch en Maleisch overgenomen Nederlandsche woorden, zegt: „De inlanders" hebben dus duidelijk een *i* gehoord als

1) Uitspraakleer der Nederl. taal[2] (1872).
2) Nederl. Uitspraakleer (1912).

Digitized by Google

bestanddeel van den *ui*-klank in *duit*, in tegenstelling tot de uitspraak van *ui* in *huis*. Evenzoo de Engelschen die aan onze taal hun woord *doit* ontleend hebben, terwijl zij *huis* weergeven met *hus*". Maar Kern zal, anders dan Land (en Donders?), dit onderscheid niet afhankelijk gesteld hebben van de plaats in een open of in een gesloten lettergreep [1]), maar van de herkomst der *ui* uit eene oudere *ü* of *oi* (zie beneden, 145 vlgg.).

Ik zelf echter moet erkennen, ondanks mijne natuurlijke geneigdheid, in verband met onderstaande historische uiteenzettingen, om een dergelijk etymologisch onderscheid tusschen *ȯ̈ǘ* en *ȯ́i* [2]) aan — en ook bij mij zelf en anderen waar — te nemen, thans niets anders te hooren, te zien en te voelen, dan *ȯ̀i*, dus zonder lippenronding, die mij gemaakt voorkomt; welke *ȯ̀i* echter natuurlijk een betrekkelijk jonge klankontwikkeling kan zijn uit een ouder *ȯ̈ǘ* (verg. beneden 147 vlgg.).

Ten slotte dient hier nog vermeld dat met al deze bloot acoustische waarnemingen niet kloppen de zuiver experimenteele van H. F. Minkema; volgens welke, na de analyse der phonograaf-indruksels van de Nnl. tweeklanken *ei*, *ij*, *ou*, *au* en *ui*, „alleen bij de *ei* met zekerheid (kon) worden aangetoond... dat eene periode ontleend aan het begin van eene periodenreeks anders gevormd zou zijn en ook andere uitkomsten van de analyse zou vertoonen, dan eene uit het einde dier reeks" [3]), m. a. w. dat onze Nnl. *ui* niet (meer) een eigen-

1) Immers een toevallig verschil, in zooverre weliswaar een slot-*u* (*ü*) < og. *ú*, *u* enz., voor zooveel ik weet nooit en nergens op ons taalgebied > *ui*[1] werd — in sommige dialecten, in de schrijftaal en ook in de beschaafde spreektaal is *-ü* gebleven, in andere, Friesch-Hollandsche en Brabantsche dialecten is og. *-ú* reeds zéér vroeg tot *-ou* gediphthongeerd: *u*, *nu* (*buwen*, *bruwen*) × (*j*)*ou*, *nou*, *bouwen*, *brouwen* —, zoodat *-ui* aan 't slot van Nnl. worden altijd < *-oi* is, doch geenszins omgekeerd elke nnl. *-ui-* in gesloten lettergr. < mnl. *ü* (zie straks, blz. 144).

2) Zoo zal ik hier in 't vervolg de beide (twee)klanken onderscheiden, in overeenstemming met de door mij gebruikte onderscheiding tusschen: *ȯ*: de zgn. scherpkorte klank (*pot*), *ȯ̀*: de zgn. zachtkorte klank (*pop*), *ó*: de zgn. zachtheldere klank (*poot*).

3) Over het gebruik van woorden met tweeklanken bij gehoorscherptebepaling volgens de methode der drie breuken, in Onderzoekingen v. h. Physiol. Laborat. te Utrecht, 5de Reeks, VI (1905) 109—12.

Digitized by Google

lijke tweeklank zou zijn, evenmin trouwens als *ou*, *au* (en *ij*?). Ik laat dezen strijd tusschen de uitkomsten der acoustische en der experimenteele waarnemingen verder onbesproken en bepaal mij tot mijn historisch gebied.

II. „*Ui*[1]" *en* „*Ui*[2]".

Onze Nieuwnederlandsche tweeklank, hetzij dan *ȍ̈ü̋* of *ȍ̈í* — zeer onvolkomen aangeduid door de letters „ui" [1]) — is, gelijk bekend, in de meeste gevallen ontstaan uit een ouderen klank *ǘ*, en wel door eene diphthongeering, in menig opzicht te vergelijken en parallel met die van og.-mnl. *î* > *èi* („ij") en de oudere van og. *û* (aan 't slot en vóór *w*) > *ou̯* [2]). Het beloop dier diphthongeering: wanneer, waar, in welke gevallen zij is begonnen, is, zooals gezegd, ons nog onvolkomen bekend en zal hier ook slechts zijdelings worden aangeroerd; alleen wil ik niet verhelen dat Te Winkel m. i. dat begin veel te vroeg stelt [3]). Deze oudere, in 't Mnl. denkelijk wel algemeene, thans nog in vele dialecten voortbestaande *ü* was in de meeste gevallen ontstaan uit: 1. og. *û*: *buigen*, *luiken*, *huis*, *uit*, *uier* enz.; 2. fri.-sass. *û* (< og. *ŭ* vóór *n* + dent. glijder): *-muide(n)*, *zuid*; 3. og. *iu*: *duitsch*, *huiden* (heden), *luiden* (lieden) enz.; voorts, in aan 't Latijn of de Romaansche talen vroeg ontleende woorden, uit 4. lat. *û*: *kluis*, *kruis*, *muil* enz.; 5. ofr. *u* of *ui* (nfr. *ui*): *affuit*, *beschuit*; *kombuis*; *juist*, *luister* [4]); *aluin*, *fluim*, *fortuin*; *luim* enz. [5]); 6. ofr. *o* (< lat. *ô*) vóór *n*: *ajuin*, *arduin*, *kapruin*, *kapuin*, *masteluin* enz. [6]).

---

1) Tenzij men hier aan „u" de waarde toekent niet van *ü*, maar van *ù* (*druk*), die dicht bij de *ȍ* of *ȍ̀* staat.

2) Zie de boven, blz. 140, aangehaalde opstellen van Van Wijk.

3) Gesch. d. Ned. Taal, blz. 72: „In de latere middeleeuwen verbreidde zich echter in de Frankische provincies (het eerst in Brabant, later ook in Oost-Vlaanderen, minstens in de 16de eeuw reeds in Holland) de thans alleen gebruikelijke diphthongeering, Mnl. nog *u* geschreven (in Holl. geschriften ook *uy*), in het Nnl. *ui*, uitgesproken" enz.; zie hierover straks, blz. 145.

4) Salv. de Grave, Fr. Woorden, blz. 159—62.

5) A. w. 189.

6) A. w. 183—6.

Digitized by Google

Al deze Nnl. *öü*'s of *öi*'s, sedert de 15de of 16de eeuw meestal „uy", later en thans „ui" geschreven — waarmede echter, naar mijne meening [1]), tot in de 17de eeuw in vele gewesten en in vele gevallen door schrijvers en drukkers nog de enkelvoudige klank *ü*, niet deze tweeklank *öü* of *öi* bedoeld zal zijn — noem ik hier „ui[1]" en laat ik verder onbesproken.

Van dezen gewonen tweeklank „ui[1]" nu dient, zoo al niet phonetisch — als *öi* van *öü* —, stellig historisch-etymologisch onderscheiden een (andere?) klank *öi*, dien wij „ui[2]" zullen noemen; thans niet alleen, evenals „ui[1]", met „ui" geschreven, maar ook in de algemeene beschaafde Nederlandsche spreektaal (eveneens?) als *öi* klinkende; doch in de middeleeuwen, en nog tot in de 17de eeuw, overal of velerwegen in klank, en meestal ook in spelling, daarvan nog wèl onderscheiden, t. w. in die tijden en in die gewesten, toen en waar mnl. *ü* nog niet tot *öü* (later > *öi*?) gediphthongeerd was, toen „ui[1]" dus nog niet bestond (al schreef men meestal reeds „ui" of „uy") [2]), terwijl deze „ui[2]" toen en daar reeds (immers vanouds) een tweeklank was.

Deze „ui[2]" is, min of meer stellig, te vinden in de volgende woorden, waaronder vele van meer of min ontwijfelbare Romaansche, vele ook van alsnog onbekende herkomst [3]): *bluisteren*, *bui* [4]), *buit* (?), *buitelen*, *buiten* (ruilen), *druilen* (mnl. *druilgast* enz., nnl. *druil*, bootszeil?), **dui* (onnoozele meid, malloot enz.) [5]), *duit*, *fluit(en)*, *fornuis*, *fruit*, *fruiten* (bruin braden), *glui* (dekriet), *gruis*, *guiten* (huilen, bassen, spotten enz.), *guizen* (gutsen?), *harpluis* (touwwerk), *harpuis* (hars enz.), *hui* (wei), *huik*, *juiten* (juichen), *kamuis* (gemsleder), *kuieren*, *kuif* (?), *kuit* (bier),

1) Juist andersom als Te Winkel (zie boven, 143) meent; zie reeds Van Helten in TLB. VI 103, en beneden, blz. 147—8.

2) Zie Van Helten, t. l. a. p.

3) De met een * gemerkte zijn de onderstelde Nnl. vormen van woorden die alleen in gewestelijke of middeleeuwsche vormen met *oi*, *eui*, *ei* enz. voorkomen.

4) Zie beneden, 154 - 5.

5) Zie beneden, 156—7.

Digitized by Google

lui (bnw.), *luifel*, *luiwagen* (?), *muiten* (oproer maken), *orduis*, (*naerduis*, *raduis*, stellage), *plavuis* (vloertegel), *pui* (van een gebouw), *pui* (dogboot?), **puieren* (naast *peu(e)ren*?), *rui* (stadsgracht), *ruilen*, **ruiten* (een sloot „schieten", van kroos enz. zuiveren), **schuifelen* (naast *scheifelen*, verstrooien?) [1]), *schuin*, *sluier*, *spui*, *spuiten*, *struilen* (pissen), *stuiten*, **sui* (of **zui*, mnl. *soye*, *seye*, platboomd vaartuig?), **suien* (suizen?), *trui* (wollen borstrok), *tui* (takel), *uiver* (ooievaar?), *(wam)buis*, *wruien* (loeiend waaien?), *wuisteren*, *wuit(en)*, *wuit(er)en*, *wuiven* (zie over de vier laatste woorden nader beneden, blz. 156—74).

Deze lijst is — ik haast mij het te zeggen — stellig even-zeer onvolledig als overvolledig: er zullen, behalve deze min of meer toevallig gevonden woorden, nog vele andere zijn die hierbij behooren; en omgekeerd zullen, behalve de hier reeds met een ? voorziene, nog verscheidene andere blijken een gewone „ui[1]" te bevatten. Met name geldt dit laatste van die woorden, welke vanouds hier en daar ook wel met een enkele *u* geschreven zijn. Doch ook al wordt aan deze lijst veel toe- en afgedaan, meen ik geen onnut werk te doen met zulk een voorloopige lijst en met enkele vooruitloopende opmerkingen, die de aandacht vestigen op deze woorden of liever op dezen klank, welks omstandige geschiedenis, in verband met die der diphthongeering van mnl. *ū* tot „ui[1]", behalve het reeds genoemde onderzoek der (dikwijls Romaansche) etymologie van vele hierbij betrokken woorden, ook dat der getuigenissen van vele „spraakkunstenaren", der rijmen en spellingen in den loop der eeuwen enz. zou vereischen.

Deze woorden zijn, als gezegd, sedert de ME. tot in de 17de eeuw meestal aanstonds te herkennen aan hunne eigenaardige, van die der woorden met „ui[1]" afwijkende spelling, t.w.:

1. „oi" of „oy", kennelijk de aanduiding hetzij van *ȯi* of *o̤i*, hetzij ook van den in vele dialecten nog heden voortlevenden klank *ói* („ooi").

---

1) Zie beneden, blz. 161, noot 1.

Digitized by Google

2. „oei" of „oey", d. i. in de ME. waarschijnlijk nog eveneens veeleer *ói* (*ooi*) dan *ui* (met hd. *u:* nnl. *oei*) [1]).

3. „eui" of „euy": eene spelling, die kennelijk ongeveer den klank *öi*, in 't Nnl. thans door „ui" aangeduid, of wel den nabijliggenden (iets ronderen, volleren), in 't Nhd. nagenoeg evenzoo door „eu" aangeduid, moet voorstellen; blijkens:

a. de vermelding en „vertolking" dezer schrijfwijze bij Sexagius, Pontus de Heuiter en andere oudere spraakkunstenaars (zie straks, 148, 152);

b. het gebruik dezer spelling in de 16de en 17de eeuw, o. a. door Zeeuwsche schrijvers (Cats, De Brune sr. enz.), die juist alleen deze woorden met „ui[2]" aldus, door „eui" of „euy", onderscheiden [2]) van de woorden met „ui[1]", die zij daarentegen met „ui" of „uy" spellen, en dus kennelijk anders, t. w. met den nog enkelvoudigen, ongediphthongeerden *ü*-klank uitspraken;

c. Huygens' spelling, in zijn Trijntje Cornelisdr., met „euij" van alle woorden met „ui[1]" (nnl. ook aldus, met „ui", gespeld), wanneer ze door de Antwerpenaars gesproken worden (*dreuijf*, *euijl*, *euijt*, *heuijt*, *leuijsemert*, *reuyterlaijck* enz.), terwijl hij ze, door de Zaankanters gesproken, met „ui" of „uy" spelt; hetgeen dus wil zeggen dat de Brabanders reeds wèl, de Noordhollanders nog niet de mnl. *ü* tot *öü* (of *öi*) gediphthongeerd hadden;

d. de vergelijking met de gelijke klankwaarde der Fransche spelling „eui" (eveneens *öi*) in fr. *deuil*, *feuille*, *seuil* (na een „c" daarentegen, ter vermijding van „ce", dat niet meer als *ke*, maar als *se* klonk, met omzetting van „eu" in „ue": „uei": *cueillir*, *écueil* enz.) [3]); de tweeklank *ö* + *i* wordt hier derhalve door „eu" + „i" aangeduid ('t eerste bestanddeel elders ook door „oeu": *boeuf*, *coeur* enz.). Deze overeenkomst in de spelling „eui" zal wel wederom, als in zoovele andere gevallen (b. v. „ou" vóór gutt. en lab., ter aanduiding van den klank *oe*, hd. *u*)

1) Franck, Mnl. Gramm.[2] § 29; Dez., Tschr. XXIX 293—8.

2) Zie reeds Cosijn in Taalk. Bijdr. I 97—8.

3) Thomas, Traité (achter Hatzfeld-Darmesteter, Dict. gén.) § 320; zie ook reeds Van Helten in TLB. VI 98, 105.

Digitized by Google

wijzen op ontleening in (Holland en) Zeeland, over Vlaanderen (en Brabant), uit Frankrijk.

4. „eu": in de ME., naar ik meen, betrekkelijk zeldzaam, doch in de 16de eeuw dikwijls gebezigd door of althans bekend aan de spraakkunstenaars J. Lambrechts [1]), A. Sexagius [2]), P. de Heuiter [3]), (Spieghel in de) Tweespraack [4]), t. w. in vreemde woorden als *Europa*, *Euphrates*, overeenkomstig de toenmalige en hedendaagsche uitspraak van gr. *ευ* en van lat. „eu": *Tydeus*, *Orpheus*, *heus*, *euge* enz.; ter aanduiding derhalve niet, als thans (in Nederl. woorden), van den klank *ô*, maar van *ȍŭ* (of *èu*), als den toenmaligen Brabantschen klank zoowel van „ui[1]" als van „ui[2]"; welke letterverbinding „eu" trouwens ook in 't Nhd. de gewone aanduiding is van nagenoeg denzelfden klank, en vandaar ook in 't Nnl. is overgenomen in een woord als *freule* (< *freulein*, thans *fräulein* gespeld), met enkele *ô* voor *ȍŭ*. Deze spelling „eu", voor *ȍŭ*, schijnt, evenals „eui", in de 15de en 16de eeuw opgekomen te zijn, ter aanduiding derhalve hetzij van *ȍŭ* of van *ô*. Eigenaardig hoe hier weer, gelijk zoo vaak ten onzent, vooral in de 16de eeuw, een zuidelijke, Fransche of Walsche, en een oostelijke, „Oostersche" of „Overlandsche", Duitsche invloed met elkaar om den voorrang schijnen te dingen [5]). Immers de vervanging van de in de latere middeleeuwen gewone spelling „ue" door „eu", voor *ô*, zal ook wel weer, evenals de bovengenoemde „eui", nagevolgd zijn naar 't Fransch, waar eveneens — maar veel

1) Nederl. Spellynghe (herdruk van Van der Haeghen) D 1vo.

2) De Orthographia (herdruk van Goemans in Leuv. Bijdr. III 227—8, verg. IV 101—2): „ęu" = *èu* (nnl. „ui"), doch „eu" = *éu* (= nnl. „eu"?).

3) Nederd. Orthogr. 72—4, verg. 80 en Goemans t. l. a. p.

4) Tweespr. 36; verg. Kooiman achter den herdruk, blz. 144—5 (alwaar voor nnl. *Europa* enz. m. i. ten onrechte uitsluitend *ô* als gangbare uitspraak wordt aangenomen; immers daarnaast is de klank *ȍŭ* in deze Lat. woorden welbekend, hetzij dan door geleerden invloed der thans hier gewone Latijnsche uitspraak van lat. „eu", hetzij mede door den invloed der Duitsche uitspraak van hd. „eu" (zie hierover ook Leuv. Bijdr. t. a. p.).

5) Verg. b.v. de geschiedenis van het schrift- en druk-type ter zelfder tijd; zie Bibliotheekleven IV (1919), 77.

Digitized by Google

vroeger, reeds in den loop der 13de en 14de eeuw — de spelling „eu" de oudere „ue" verdringt, doch pas c. 1400 de gewone wordt [1]); terwijl het gebruik van „eu" voor *ȍ́ü* (of *ȍ́ï*) daarentegen wel naar 't „Oostland" of „Overland" zal wijzen. In hoeverre „eui" meer bepaaldelijk *öï*, doch „eu" *ȍ́ü* (of *ȍ́ü* of *ȍ́u*, of ook alleen *ȍ́*?) aanduidt is op dezen afstand kwalijk meer uit te maken.

Evenmin in hoeverre toch met de twee laatstgenoemde spellingen „eui" en „eu" hier en daar of nu en dan een tweeklank bedoeld kan zijn, welks eerste bestanddeel niet *ȍ*, maar de naastbijliggende, ongeronde klinker *è* is, gelijk de letter „e" inderdaad schijnt aan te duiden.

III. „*Ui*" *en* „*Ei*".

In welken zin dit laatste, twijfelachtige punt ook zij op te lossen, in allen gevalle staat naast de vier besproken spellingen [2]) („oi, oei, eui, eu"; onderscheidenlijk ook met „y" iplv. „i": een bloot graphisch verschil), die in zooverre onderling overeenstemmen, dat als eerste bestanddeel van den voorgestelden tweeklank wel de klank *ȍ*, of *ȍ*, *o̍* of zelfs *ó*, bedoeld is of kan zijn, bij sommige woorden vooreerst eene spelling met „u" of ook „ue". „Ue" is een zéér dubbelzinnig teeken, dat een klank *ů́* kan voorstellen, welke, indien geen zuiver gewestelijke variant, in sommige gevallen uit og. *û*, *iu* of uit rom. *u* enz. ontstaan kan zijn en daarmede de betrokken woorden van onbekende of onzekere herkomst naar de categorie der „ui[1]" verwijzen. Bij enkele woorden vindt men ook eene spelling „ou" of „oe". Dit alles blijve hier, als sporadisch en onzeker, verder onbesproken.

Nog een andere spelling echter komt regelmatiger voor en geeft zekerder geluid, stellig onderscheiden van de tot dusverre vermelde; eene, die kwalijk iets anders kan aanduiden dan den

1) Thomas t. a. p.

2) Natuurlijk niet alle bij elk der bovengenoemde (immers ten deele slechts zelden voorkomende) woorden gevonden; vgl. blz. 151, noot 1,

Digitized by Google

tweeklank *èi*, waarin het eerste bestanddeel dus zonder twijfel eene *è* is, t. w.:

5. „ei" of „ey", die echter in het tweede bestanddeel met 1—3 overeenstemt, en in 't eerste daarvan alleen verschilt, in zooverre *ȍ* de „geronde" *è* (of omgekeerd *è* de „ontronde" *ȏ*) is. Eigenaardig blijkt dit, gelijk Hesseling heeft aangetoond, in het Negerhollandsch of eigenlijk Negerzeeuwsch, waar een der woorden met „ui[2]", door Verschuur voor 't Noordbevelandsch opgegeven met *„ùi"* (d. i. *ȍĭ*, daarentegen *„u"* voor nnl. „ui[1]"), *ei* heeft (*reyel* = nnl. *ruilen*) [1]); welke overgang hier — zeldzaam geval van rechtstreeksche verklaring eener dialectische uit eene physische bijzonderheid — zijn verklaring vindt in de dikke negerlippen, die eene ontronding vanzelf teweegbrengen of bevorderen, gelijk zij de in 't Zeeuwsch tusschen labialen geronde *i* (> *ü*) weer ontrond (of elders de ronding belet) hebben [2]).

Deze wisseling van *ȍŭ* of *ȍĭ* en *èi* is 't best te vergelijken met bekende (gewestelijk-)Nhd. gevallen. Daar kent men:

1° ontronding van mhd. „ou" (d. i *ȍŭ*?) en van „oi" (zeker over *ȍĭ*) tot „ei" (*èi*): mhd. *erougen* > nhd. *ereig*(*niss*), mhd. *stroufen* > nhd. *streifen* (ww.), ouder-nhd. *schläufe* (van mhd. *sloufen*) > nhd. *schleife*, mhd. *sloyer* > nhd. *schleier* (alle oorspronkelijk Middelduitsch); voorts mhd. „iu" (*ü*) > „eu" (*ȍŭ*) > „ei" (*èi*): ohd. *stiuz* > nhd. *steiss*, mhd. *kriusel* > nhd. *kreisel* (met bijgedachte aan *kreis*), mhd. *spriuzen* > nhd. *spreizen* [3]);

2° ronding van mhd. „ei" tot nhd. „eu": mhd. *weterleich* > nhd. *wetterleuch*(*ten*) (niet zonder bijgedachte aan *leuchten*), voorheen ook *gescheut*, *dreust*, *heurat* iplv. *ei* [4]); terwijl eindelijk

1) Verg. ook in 't Indo-Nederlandsch *deite* = *duiten*, *beik* = *buik*, *neite* = (*s*)*nuiten* (gehoord van een Indisch kind); zie ook Prick van Wely, Neerlands taal in 't verre Oosten 29.

2) Hesseling, Het Negerhollands §§ 9, 12, 16; Verschuur, Klankl. v. h. Noordbevelandsch § 137.

3) Wilmanns, D. Gramm. I § 234.

4) A. w. I § 232.

Digitized by Google

3° ook bij de beste (Zuid- of Middelduitsche) dichters welbekend en veelvuldig zijn rijmen van *ei* : *eu* als *befreien* : *bereuen*, *gebeut* : *Zeit* : *gefreit*, *Freund* : *scheint* : *vereint*, *bleich* : *gleich* : *euch*, *Zweie* : *Treue* (alle uit Schiller's Bürgschäft); verg. ook rijmen van *i* : *ü* en van *e* : *ö* als *erhöhet* : *umstehet* (a. w.), *Tritte* : *Hütte* : *Schnitte*, *sehn* : *Höhn* : *schön* (uit Goethe's Zueignung) enz.

Deze wisseling tusschen 1. *oi*, *ȍi* (*ȍǘ*) enz. en 2. *èi*, die bij nagenoeg alle Nederlandsche woorden met „ui²" valt aan te wijzen [1]), is echter zeker niet bij alle op dezelfde wijze te verklaren. Bij de aan 't Fransch ontleende dient vooreerst ook rekening gehouden met de mogelijkheid, dat de wisseling reeds in 't Fransch bestaan heeft, m. a. w. twee verschillende vormen naast elkaar aan 't Fransch ontleend zijn. Gelijk bekend is, hebben in bepaalde gevallen de westelijke, Picardische en Normandische dialecten *ei*, tegenover *oi* in de oostelijke en Centraalfransche (waarin dan *oi* meestal verder > nfr. *ai* geworden is) [2]). Ook is de normale Ofr. klinker geenszins in alle Ofr. grondwoorden dezelfde. Zoo is b.v. nnl. „ui²", hetzij al dan niet rechtstreeks, ontstaan uit:

1. ofr. *ai*: *fornuis*, *wambuis* (De Grave, Fr. Woorden 168, Taal en Lett. VII 103, 136);

2. ofr. *oi*: *harpuis*, *kamuis*, *orduis* (*raduis*, *hordijs* enz.) (Fr. W. 169, T. en L. 104);

3. ofr. *ui*: *fruit*, *glui*, *rui*, *trui* (Fr. W. 170, T. en L. 100, 104);

4. ofr. *i*: *fruiten* (n. *frijten*) (Fr. W. 159).

Verg. voorts b.v. de talrijke vormen van het Ofr. grondwoord van *fluiten*.

Liever dan in deze Ofr. dialecten te verdwalen, vermeld ik hier alleen wat ten aanzien dezer wisseling tusschen „ui²" en „ei" in onze Nederlandsche dialecten kan worden opgemerkt.

1) Zie Ned. Wdb., Verdam, Kiliaan, en de idiotica op deze woorden.

2) Zie b. v. Frantzen in Hand. v. h. 8ste Nederl. Philol.-Congr. 113—6, en verder over enkele woorden (*bui* en *rui*) ook S. de Grave, Fr. Woorden 166—72, en in Taal en Lett. XV 131—2 (zie ook 29).

Digitized by Google

menten hier volgen in de orde, die ze vermoedelijk gehad hebben; vermoedelijk zijn er nog meer blaadjes geweest.

De inhoud van het geheel is blijkbaar een aanprijzing van vroeg trouwen. Daartoe vertelt een oude baas, die in zijn jonge jaren het „vleeschelijk werck in sonden hantiert" heeft, het „werck der naturen" buiten het huwelijk heeft gedaan, zijn droeve ervaringen, nu hij op later leeftijd een jonge vrouw met temperament heeft getrouwd, aan wier eischen hij niet meer kan voldoen.

Eenige opmerkingen, waartoe sommige woorden en uitdrukkingen mij aanleiding gaven, heb ik bij den tekst gevoegd. Letters, waarvan de lezing twijfelachtig is, zette ik tusschen haakjes.

Nijmegen. J. PRINSEN J. LZN.

Iro Hier b
spad

[Onder deze beide regels, die blijkbaar als opschrift gediend hebben, volgt een niet onaardige houtsneê, voorstellende een vrouw. Het prentje is aan vier zijden omlijnd en vormt op zich zelf een geheel. Waarschijnlijk stond op de rechterzijde der pagina het pendant.]

Dattuu

Hoort voort als d
Ende elck ghehoe
Ende die minste n
Hoort nu die hem
als in te laet huwe
Want hi bidt dat h
Dus salmen horen
Die so deerlic (cl)aecl

Digitized by Google

Ivo

begint (aldaer)
(o)f cranc solaes
eren
—
—
n.
aren tijt
en
een lijt

(b)ereyt
der duecht
dies seker sijt.
(g)roote vruecht.
icx prisen
haer iuecht
wisen

(g)hentheyt alle spisen
schen verteeren
(o)eck oprijsen
begheren
e soudt beweren
eren
ie langhe ontberen
(t)ueren

(hte s)onderen
tsondich bevlecken.
(p)roberen.

IIro

Die (lijnf)
Of daern
dic verliet
Also heb ick
Myn pine ve

Daer ick hantierd(e)
Versmadende thuwe
Want ic mijn ionch(e)
Met vroukens h(e)y
Voort sonder sca

Digitized by Google

Wildic ghemee
Doen haddic a
Dies vriend

IIvo

en

en

straten
(h)te sijn comen
ds verwaten
omen

(u) beroemen
ijn ionge daghen
(m)ijnder onvromen
aghen.
ghen

IIIro Sulck dinck wel by ghebreke gheschiet
Meer meest by rade van ouden commeren
Die de ionghe sinnen doen bughen als riet
Ende boosheyt wt venus boeken studeeren

Soe ick wel mach experimenteren
Van daghe te daghen ende werden gheware
Want si mijn wijf soe abuseren
Dat nauwe enen dach es binnen den iare
Dat wij met payse nu sijn te gare
Soe heyft si verandert nu lacen haer leven
Nochtans soe wast een die beste care
Eer si dus gheloefden haer nichten ende neven

IIIvo Och wien wil ict el claghen dan my selven
Want ick huude te spade dus moet ick verdraghen
Sien hooren ende swijghen mijn breyele byten [1])
(Na)er troost negheenen en darf ick vraghen
Maer haddick ghehuut in myn ionghe daghen.
(Sy) ware serteyn vry anders gheleert
Maer want ick haer cave niet wel en mach vagen [2]).

---

1) *Sinen breyele bijten* kunnen we een plaats geven naast *Hi moeste sinen breidel knuwen* (Verdam, I, 1427) = zich schikken in zijn lot.

2) Kil. geeft *cave* in de beteekenis van *schoorsteen*, kent ook het woord kavevaegher, Fland., j. *schoudvagher*. Verdam vond het alleen in de bet. *kol*, overwelfd

Digitized by Google

Soe blive ick in schanden ontgoet ende onteert
¶ Dus biddic ghi ionghers in tijts bekeert.
Want dye te langhe de ioncheyt ayeren
Haer goet mindert haer schult vermeert
Kaytyvicheit naect hem in allen manieren
Ja diet vleeschelick werck in sonden hantieren
(men) macht aenschouwen.

IVro Doen was ic donweerste soe ick besief
Doen dacht ic te schuwene sulck meskief
Als tpeert verloren was sloet ick den stal.
Maer doen quam ick noch laes in een meerder grief
Want ditte doch eewelick dueren sal
Dats ic nam een ionck wyf seer gent ende smal
Van herte seer groot ende cleen van ghoede
Staende recht onder venus getal
Sangwyn wellustich ende heet van bloede.

God weet nu hoe dat my mach sijn te moede
Wat wil ick veel segghen dit es tverstant
Cleene wacheit [1]) es sober in sulcken gloede.
Myn blusschen helpt luttel in sulcken brant
Want als ick haer meene te keeren den tant [2])
Faylgeren mijn saken wat batet versweghen
Dus moet ick bliven een arm trauwant.
Kaytijvich versteken vol alder onsegen

Och haddic toch dus thuyshouden ghepleghen.
Eer my mijn crachten aldus besweken
Ick hadde messchien veel kinderen vereregheu
Die my mochten troosten ende schoon toe spreken

---

vertrek en noteert, dat cave = schoorsteen in het Mnl. nog niet is aangetroffen. Oppervlakkig zou men vermoeden, dat het hier in die bet. figuurlijk in verband met vaghen voorkomt. De geheele uitdrukking zou dan bet. schoonmaken, geestelijk reinigen, tot haar plicht brengen. Veel waarschijnlijker lijkt het mij echter, dat cave hier eenvoudig obsceen bedoeld is.

1) Wacheit = nattigheid. Hier erotisch bedoeld natuurlijk.

2) De bet. van *den tant keeren* zal wel te zoeken zijn in verband met de uitdrukking *enen wive enen tant trecken*, in erotischen zin gebruikt (Verd. VIII, 71) en *den tant hebben op enen* (Verd. 73) = het op iemand gemunt hebben. Klaarblijkelijk komt de zaak neer op coïre.

Digitized by Google

Ende my versecoersen [1]) in mijn ghebreken
Maer laes niet wachten en darf ic nae sulc vroyen [2]).
Die huut te spade tes wel ghebleken
En mach syn kinder niet sien tornoyen [3]).

Dus segghe ick al seydent al die van troyen
Die thuwelic misprijsen en sijn niet vroet
Want waerlicx hi moet syn siele verstroyen
IVvo Die dwerck der natueren daer buyten doet
Want god ons heere thoochste goet
Hiet adame so noch sijnde in vreden
Ende als noe verlost was wter vloet
God hieten oec groyen naer tschuwelicx seden

Voort Jhesus met ons hier sijnde beneden
Heeft selve ter brulocht ghewerdicht te syne
Approberende thuwelic daer ter stede
Verkeerde dwater in goeden wijne.
Miraculoselic sonder pijne
Siet doch hoe weerdich es desen staet.
Wie soude soe droncken sijn van fenijne.
dien soude blameren of rekenen quaet

Nochtans soe vintmen menighen blaet [4])
Soe ruut so plomp soe onbesneden
Die daer luttel op past mer vreest hoet gaet
Meer vanden vrouwen te sijne bestreden
Dan de sonde vander onreynicheden
Maer sulcke sullen swaerlick ghepunieert sijn
Ende pine beseffen in sulcken leden
Als daer die sonden mede ghehantiert sijn
¶ Dus biddic elcken wilt ghescholiert sijn
Voer dees keytijvicheyt wilt u wachten
Denct op die redenen die ghealigeert sijn.
Van mi makende ben (ick) dees clachten

1) Dit woord komt in het Mnl. Wbk. niet voor.

2) *Vroyen* kan een nevenvorm van *vreugen* zijn en is dan van veel belang in verband met dit woord met een sterretje bij Verdam.

3) *Tornoyen* heeft hier wel de ruimere bet. van *zich op avontuur begeven* waarop Verdam in het eind van zijn artikel doelt.

4) Kiliaen kent dit woord in de bet. inaniloquus, gloriosus etc. Verdam trof het niet aan. Alleen het Nederl. Wb. geeft één plaats uit Anna Byns.

Digitized by Google

Als te spade gehuut dies moet ic verpachten [1])
Myns levens syt [2]) druc pijn ende ellende.
Of god en wilde mijn lijden versachten
Hiermet so sluyt ick mijn drove legende

Hier eyndt dit boecxken.

1) *Verpachten* in de bet. *het myne noemen* (Zie Verdam VIII, 2241, sub 4.) In verband met dit woord wordt de mogelijkheid dat *sijt* in den volgenden regel geen drukfout is, grooter.

2) *Sijt* kan een drukfout voor tijt zijn. Er was nog een drukfout in dezen regel *endr* voor *ende*. Kil. geeft echter op Sijt *pars*, wat hier uitstekend past. Zie Mnl. Wb. *side* onder 9.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

105. BONTWERKER.

Een „laatste woord" naar aanleiding van Dr. Eymael's anticritiek in Tschr. XL 65—6. Daar de zaak zich kwalijk leent tot nadere openbare uiteenzetting — en ook nauwelijks zooveel geschrijfs waard is — volsta ik met Dr. E., behalve aan het door mij Tschr. XXXIII 280, noot 3 bijgebrachte, nogmaals met nadruk te herinneren aan andere dergelijke voorstellingen, als in onze literatuur b.v. bij Van Merwede van Clootwijk, Uytheemsen Oorlog, ofte Roomse Min-triomfen [1]) te vinden zijn; en hem voorts nog te verwijzen naar twee plaatsen, mij door anderen aan de hand gedaan, één Nederlandsche en één Hoogduitsche, die ik welstaanshalve hier niet uitschrijf: Focquenbroch II 342 en Günther (begin der 18de eeuw) 273 (aangehaald in D. Wtb. VIII 254), alwaar nnl. *bont* in verbloemenden, en nhd. *rauchwerk* in dubbelen zin gebruikt zijn.

1) Welke titel trouwens eigenlijk eene andere, classieke voorstelling oprakelt, die van de „militia amatoria (venerea)"; in dien zin gewaagt b.v. Horatius op een paar bekende plaatsen (Od. III 26, 3; IV 1, 2) van *bella*.

Leiden, December 1920. J. W. MULLER.

Digitized by Google

EEN EN ANDER OVER DEN NIEUWNEDERLANDSCHEN TWEEKLANK *ȍí* OF *ȍú* („ui").

De geschiedenis van den tweeklank of de tweeklanken, in onze hedendaagsche spelling door „ui" voorgesteld, is nog weinig bestudeerd [1]) en staat ons dan ook geenszins in allen deele helder voor oogen. Eene breede behandeling, als aan de in menig opzicht vergelijkbare geschiedenis van den klank *èi* („ij") < *î* in Te Winkel's Taalatlas is te beurt gevallen, zou bij eene door velen gewenschte voortzetting van dit werk allicht de eerstvolgende beurt krijgen. In de volgende bladzijden wordt geenszins eene volledige behandeling bedoeld of beproefd van dit gansche vraagstuk, dat veel te omvangrijk en ingewikkeld is voor een enkel tijdschriftartikel 1° wegens de onzekere klankwaarde van sommige der talrijke spellingen van den klank (of de klanken); 2° wegens de onbekende of onzekere herkomst van vele der hierbij betrokken woorden, die elk een afzonderlijk, soms diepgaand en vèrstrekkend etymologisch onderzoek vereischen; 3° wegens de meer of minder stellig Romaansche (Fransche) herkomst van vele hunner, die den Nederlandschen taalkundige naar het gebied der Oudfransche dialecten lokken, waar hij wel niet „plane hospes" mag zijn, maar waar hij zich toch — zelfs met een voortreffelijken gids als Salverda de Grave naast zich — niet geheel thuis en veilig gevoelt. Slechts een beknopt overzicht van het vraagstuk, met eene nadere bespreking eener bepaalde, kleine categorie van gevallen, is het doel dezer bijdrage.

1) Van Helten in De Taal- en Letterbode VI 95—107; Cosijn in Taalk. Bijdr. I 94—9; Salverda de Grave in Tschr. XXI 48 (het ald., noot 1, beloofde opstel is achterwege gebleven); Van Wijk in Taal en Lett. XIII 36—41 (en in Paul u. Braune, Beitr. XXVIII 245).

Digitized by Google

I. *De klank „ui".*

Al aanstonds blijkt zelfs de hedendaagsche vorming en eigenlijke klank dezer diphthong — de zoogenaamde „uitspraak der letter" — niet geheel vast te staan. Over het eerste bestanddeel bestaat geen groot verschil van meening. Donders [1]) geeft, § 16 en 25, $a^{ö}$ (als in fr. *soeur*, *heure*) voor *huis* zoowel als *lui*. Land [2]) geeft een korte $ö^{1}$ (= Donders' $a^{ö}$, als in fr. *boeuf*, *heure*) voor *huis*, *gebruik*, en ook voor *lui*, *bui*, *pui* en *luilak*, *puiboek*. Van Helten, a.w. (1875) 98 [3]), onderscheidt het eerste bestanddeel van onzen tweeklank als $ä^{o}$ (den klank, a.h.w. middelevenredig tusschen de a^{e} van *ster*, *ver* en de „scherpkorte" a^{o} van *lof*, *top*, *vos*) van $ö^{a}$ (den klank tusschen de e^{a} van *vel*, *net* en de „zachtkorte" o^{a} van *dof*, *bos*, *bot*), welken laatsten klank alleen hij gelijkstelt met Donders $ä^{o}$ (als in fr. *soeur*, *heure*), maar dus niet hoort in nnl. „ui". Roorda [4]) noemt, blz. 25, deze „u" van „ui" in *huis*, *muizen* (en *buit*, *muis*) „nauwe middel tusschenklinker" („narrow mid mixed"). Ten Bruggencate [5]) spreekt, § 41, over „de *ö* van de *u* in *muis*". Te Winkel [6]) omschrijft, § 22, naar Sievers' voorstelling van het vocaalstelsel van Bell-Sweet, de *u* als θ^{2}, „wijd middelpalataal gelabialiseerd" (dus verschillend van Roorda); later [7]) omschrijft hij het eerste bestanddeel met *öä*. Eldar [8]) duidt, blz. 48, den klank eenvoudig aan met *ö*, ongeveer als in hd. *möchte*, *können*. Ook Kern [9]) en Van Wijk (t. a. p.) gebruiken slechts het enkele teeken *ö*. Van Zuidnederlanders ten slotte

1) De Physiologie der Spraakklanken, in het bijzonder van die der Nederlandsche taal (1870).

2) Over Uitspraak en Spelling, voornamelijk in de Nederlandsche taal (1870).

3) En evenzoo in zijn gelijktijdig werk, De Klinkers en Medeklinkers in de Nederl. taal (1875) III 6, blz. 23—5.

4) De Klankleer en hare practische toepassing[2] (1911).

5) Inl. tot de klankleer (1900).

6) Gesch. d. Nederl. Taal (1901).

7) De Noordnederl. Tongvallen I (1898) 46.

8) Spreken en zingen [13] (1911).

9) Tschr. XXV (1906) 80.

Digitized by Google

noem ik slechts Ternest [1]), die, § 39, alleen de uitspraak der „ui" te Antwerpen als *oi* en elders als *ø* (in fr. *fleur*) vermeldt, beide als „onjuist" en „gewestspraak"; en Scharpé [2]), die, § 12, het eerste bestanddeel met *œ* (als in fr. *peur*) aanduidt: *buit* = *bœjt*, *huis* = *hœjs*.

Het tweede bestanddeel daarentegen wordt niet door allen gelijk gehoord en weergegeven. De meesten hooren dien naklank of naslag thans overal als *i*. Van Helten t. a. p. noemt het tweede element het gewone, dat ook in *ai*, *ei*, *aai*, *ooi* en *oei* voorkomt, t. w. de *i* van hd. (niet nl.) *bitter*. Te Winkel t. a. p. omschrijft deze *i* „als y^2, wijd hoogpalataal gelabialiseerd"; in strijd met § 26, blz. 72, waar de tweeklank, thans voorgesteld door „ui", meer historisch wordt omschreven als „uitgesproken eerst als fr. *oeu* (Sievers θ^2), thans met *u*-achtigen naklank, als hd. *öü*". Roorda omschrijft, ditmaal meer met Te Winkel overeenstemmende, de *i* van *huis*, *muizen* als „gerond wijde bovenvoorklinker". Ook Scharpé hoort er een *i*, of eigenlijk een halfklinker *i̯* in, dien hij voorstelt met *ʲ*.

Van Wijk daarentegen duidt, evenals Te Winkel § 26, den tweeklank, in alle gevallen, kortweg aan met *öü*. Doch Donders onderscheidt de $a^{ö}ü$ in *huis* van de $a^{ö}i$ in *lui*. Evenzoo Land: $ö^{1}ü$ (= Donders' $a^{ö}ü$) in *huis*, *gebruik*, „kortom overal waar de zoogen. *ui* in gesloten lettergrepen staat. In platte uitspraak kan de *ü* mede tot *ö* worden (*hö*^{1}*s*, lange *ö*), of worden weggelaten, terwijl de $ö^{1}$ tot $ö^{2}$" [d. i. de klinker van *deur*] „wordt (*hö*^{2}*s*, korte *ö*)"; daarentegen (blz. 24): $ö^{1}i$ (= Donders' $a^{ö}ī$): „*lui*, *bui*, *pui*; alleen in open lettergreep (ook *luilak*, *puiboek*)". Kern bedoelt zeker hetzelfde onderscheid tusschen *öü* en *öi* (of alleen *ö*?), wanneer hij t. a. p., naar aanleiding van in 't Javaansch en Maleisch overgenomen Nederlandsche woorden, zegt: „De inlanders" hebben dus duidelijk een *i* gehoord als

1) Uitspraakleer der Nederl. taal[2] (1872).
2) Nederl. Uitspraakleer (1912).

Digitized by Google

bestanddeel van den *ui*-klank in *duit*, in tegenstelling tot de uitspraak van *ui* in *huis*. Evenzoo de Engelschen die aan onze taal hun woord *doit* ontleend hebben, terwijl zij *huis* weergeven met *hus*". Maar Kern zal, anders dan Land (en Donders?), dit onderscheid niet afhankelijk gesteld hebben van de plaats in een open of in een gesloten lettergreep [1]), maar van de herkomst der *ui* uit eene oudere *ü* of *oi* (zie beneden, 145 vlgg.).

Ik zelf echter moet erkennen, ondanks mijne natuurlijke geneigdheid, in verband met onderstaande historische uiteenzettingen, om een dergelijk etymologisch onderscheid tusschen *ȍ̈ü* en *ȍ́i* [2]) aan — en ook bij mij zelf en anderen waar — te nemen, thans niets anders te hooren, te zien en te voelen, dan *ȍ̀i*, dus zonder lippenronding, die mij gemaakt voorkomt; welke *ȍ̀i* echter natuurlijk een betrekkelijk jonge klankontwikkeling kan zijn uit een ouder *ȍ́ü* (verg. beneden 147 vlgg.).

Ten slotte dient hier nog vermeld dat met al deze bloot acoustische waarnemingen niet kloppen de zuiver experimenteele van H. F. Minkema; volgens welke, na de analyse der phonograaf-indruksels van de Nnl. tweeklanken *ei*, *ij*, *ou*, *au* en *ui*, „alleen bij de *ei* met zekerheid (kon) worden aangetoond... dat eene periode ontleend aan het begin van eene periodenreeks anders gevormd zou zijn en ook andere uitkomsten van de analyse zou vertoonen, dan eene uit het einde dier reeks" [3]), m.a.w. dat onze Nnl. *ui* niet (meer) een eigen-

1) Immers een toevallig verschil, in zooverre weliswaar een slot-*u* (*ü*) < og. *ú*, *is* enz., voor zooveel ik weet nooit en nergens op ons taalgebied > *ui*[1] werd — in sommige dialecten, in de schrijftaal en ook in de beschaafde spreektaal is *-ü* gebleven, in andere, Friesch-Hollandsche en Brabantsche dialecten is og. *-ú* reeds zéér vroeg tot *-ou* gediphthongeerd: *u*, *nu* (*buwen*, *bruwen*) × (*j*)*ou*, *nou*, *bouwen*, *brouwen* —, zoodat *-ui* aan 't slot van Nnl. worden altijd < *-oi* is, doch geenszins omgekeerd elke nnl. *-ui-* in gesloten lettergr. < mnl. *ü* (zie straks, blz. 144).

2) Zoo zal ik hier in 't vervolg de beide (twee)klanken onderscheiden, in overeenstemming met de door mij gebruikte onderscheiding tusschen: *ȍ*: de zgn. scherpkorte klank (*pot*), *ȍ̀*: de zgn. zachtkorte klank (*pop*), *ó*: de zgn. zachtheldere klank (*poot*).

3) Over het gebruik van woorden met tweeklanken bij gehoorscherptebepaling volgens de methode der drie breuken, in Onderzoekingen v. h. Physiol. Laborat. te Utrecht, 5de Reeks, VI (1905) 109—12.

Digitized by Google

lijke tweeklank zou zijn, evenmin trouwens als *ou*, *au* (en *ij*?). Ik laat dezen strijd tusschen de uitkomsten der acoustische en der experimenteele waarnemingen verder onbesproken en bepaal mij tot mijn historisch gebied.

II. „*Ui*[1]" *en* „*Ui*[2]".

Onze Nieuwnederlandsche tweeklank, hetzij dan *ȍǘ* of *ȍí* — zeer onvolkomen aangeduid door de letters „ui" [1]) — is, gelijk bekend, in de meeste gevallen ontstaan uit een ouderen klank *ǘ*, en wel door eene diphthongeering, in menig opzicht te vergelijken en parallel met die van og.-mnl. *î* > *èi* („ij") en de oudere van og. *û* (aan 't slot en vóór *w*) > *ou̯* [2]). Het beloop dier diphthongeering: wanneer, waar, in welke gevallen zij is begonnen, is, zooals gezegd, ons nog onvolkomen bekend en zal hier ook slechts zijdelings worden aangeroerd; alleen wil ik niet verhelen dat Te Winkel m. i. dat begin veel te vroeg stelt [3]). Deze oudere, in 't Mnl. denkelijk wel algemeene, thans nog in vele dialecten voortbestaande *ü* was in de meeste gevallen ontstaan uit: 1. og. *û*: *buigen*, *luiken*, *huis*, *uit*, *uier* enz.; 2. fri.-sass. *û* (< og. *ŭ* vóór *n* + dent. glijder): *-muide(n)*, *zuid*; 3. og. *iu*: *duitsch*, *huiden* (heden), *luiden* (lieden) enz.; voorts, in aan 't Latijn of de Romaansche talen vroeg ontleende woorden, uit 4. lat. *û*: *kluis*, *kruis*, *muil* enz.; 5. ofr. *u* of *ui* (nfr. *ui*): *affuit*, *beschuit*; *kombuis*; *juist*, *luister* [4]); *aluin*, *fluim*, *fortuin*; *luim* enz. [5]); 6. ofr. *o* (< lat. *ô*) vóór *n*: *ajuin*, *arduin*, *kapruin*, *kapuin*, *masteluin* enz. [6]).

---

1) Tenzij men hier aan „u" de waarde toekent niet van *ü*, maar van *ù* (*druk*), die dicht bij de *ȍ* of *ȍ̀* staat.

2) Zie de boven, blz. 140, aangehaalde opstellen van Van Wijk.

3) Gesch. d. Ned. Taal, blz. 72: „In de latere middeleeuwen verbreidde zich echter in de Frankische provincies (het eerst in Brabant, later ook in Oost-Vlaanderen, minstens in de 16de eeuw reeds in Holland) de thans alleen gebruikelijke diphthongeering, Mnl. nog *u* geschreven (in Holl. geschriften ook *uy*), in het Nnl. *ui*, uitgesproken" enz.; zie hierover straks, blz. 145.

4) Salv. de Grave, Fr. Woorden, blz. 159—62.

5) A. w. 189.

6) A. w. 183—6.

Digitized by Google

Al deze Nnl. *öü*'s of *öi*'s, sedert de 15de of 16de eeuw meestal „uy", later en thans „ui" geschreven — waarmede echter, naar mijne meening [1]), tot in de 17de eeuw in vele gewesten en in vele gevallen door schrijvers en drukkers nog de enkelvoudige klank *ü*, niet deze tweeklank *öü* of *öi* bedoeld zal zijn — noem ik hier „ui¹" en laat ik verder onbesproken.

Van dezen gewonen tweeklank „ui¹" nu dient, zoo al niet phonetisch — als *öi* van *öü* —, stellig historisch-etymologisch onderscheiden een (andere?) klank *öi*, dien wij „ui²" zullen noemen; thans niet alleen, evenals „ui¹", met „ui" geschreven, maar ook in de algemeene beschaafde Nederlandsche spreektaal (eveneens?) als *öi* klinkende; doch in de middeleeuwen, en nog tot in de 17de eeuw, overal of velerwegen in klank, en meestal ook in spelling, daarvan nog wèl onderscheiden, t. w. in die tijden en in die gewesten, toen en waar mnl. *ü* nog niet tot *öü* (later > *öi*?) gediphthongeerd was, toen „ui¹" dus nog niet bestond (al schreef men meestal reeds „ui" of „uy") [2]), terwijl deze „ui²" toen en daar reeds (immers vanouds) een tweeklank was.

Deze „ui²" is, min of meer stellig, te vinden in de volgende woorden, waaronder vele van meer of min ontwijfelbare Romaansche, vele ook van alsnog onbekende herkomst [3]): *bluisteren*, *bui* [4]), *buit* (?), *buitelen*, *buiten* (ruilen), *druilen* (mnl. *druilgast* enz., nnl. *druil*, bootszeil?), **dui* (onnoozele meid, malloot enz.) [5]), *duit*, *fluit(en)*, *fornuis*, *fruit*, *fruiten* (bruin braden), *glui* (dekriet), *gruis*, *guiten* (huilen, bassen, spotten enz.), *guizen* (gutsen?), *harpluis* (touwwerk), *harpuis* (hars enz.), *hui* (wei), *huik*, *juiten* (juichen), *kamuis* (gemsleder), *kuieren*, *kuif* (?), *kuit* (bier),

1) Juist andersom als Te Winkel (zie boven, 143) meent; zie reeds Van Helten in TLB. VI 108, en beneden, blz. 147—8.

2) Zie Van Helten, t. l. a. p.

3) De met een * gemerkte zijn de onderstelde Nnl. vormen van woorden die alleen in gewestelijke of middeleeuwsche vormen met *oi*, *eui*, *ei* enz. voorkomen.

4) Zie beneden, 154 - 5.

5) Zie beneden, 156—7.

Digitized by Google

lui (bnw.), *luifel*, *luiwagen* (?), *muiten* (oproer maken), *orduis*, (*naerduis*, *raduis*, stellage), *plavuis* (vloertegel), *pui* (van een gebouw), *pui* (dogboot?), **puieren* (naast *peu(e)ren*?), *rui* (stadsgracht), *ruilen*, **ruiten* (een sloot „schieten", van kroos enz. zuiveren), **schuifelen* (naast *scheifelen*, verstrooien?) [1]), *schuin*, *sluier*, *spui*, *spuiten*, *struilen* (pissen), *stuiten*, **sui* (of **zui*, mnl. *soye*, *seye*, platboomd vaartuig?), **suien* (suizen?), *trui* (wollen borstrok), *tui* (takel), *uiver* (ooievaar?), *(wam)buis*, *wruien* (loeiend waaien?), *wuisteren*, *wuit(en)*, *wuit(er)en*, *wuiven* (zie over de vier laatste woorden nader beneden, blz. 156—74).

Deze lijst is — ik haast mij het te zeggen — stellig evenzeer onvolledig als overvolledig: er zullen, behalve deze min of meer toevallig gevonden woorden, nog vele andere zijn die hierbij behooren; en omgekeerd zullen, behalve de hier reeds met een ? voorziene, nog verscheidene andere blijken een gewone „ui[1]" te bevatten. Met name geldt dit laatste van die woorden, welke vanouds hier en daar ook wel met een enkele *u* geschreven zijn. Doch ook al wordt aan deze lijst veel toe- en afgedaan, meen ik geen onnut werk te doen met zulk een voorloopige lijst en met enkele vooruitloopende opmerkingen, die de aandacht vestigen op deze woorden of liever op dezen klank, welks omstandige geschiedenis, in verband met die der diphthongeering van mnl. *ū* tot „ui[1]", behalve het reeds genoemde onderzoek der (dikwijls Romaansche) etymologie van vele hierbij betrokken woorden, ook dat der getuigenissen van vele „spraakkunstenaren", der rijmen en spellingen in den loop der eeuwen enz. zou vereischen.

Deze woorden zijn, als gezegd, sedert de ME. tot in de 17de eeuw meestal aanstonds te herkennen aan hunne eigenaardige, van die der woorden met „ui[1]" afwijkende spelling, t.w.:

1. „oi" of „oy", kennelijk de aanduiding hetzij van *òi* of *ȯi*, hetzij ook van den in vele dialecten nog heden voortlevenden klank *ói* („ooi").

1) Zie beneden, blz. 161, noot 1.

Digitized by Google

2. „oei" of „oey", d. i. in de ME. waarschijnlijk nog eveneens veeleer *ói* (*ooi*) dan *ui* (met hd. *u:* nnl. *oei*) [1]).

3. „eui" of „euy": eene spelling, die kennelijk ongeveer den klank *öi*, in 't Nnl. thans door „ui" aangeduid, of wel den nabijliggenden (iets ronderen, volleren), in 't Nhd. nagenoeg evenzoo door „eu" aangeduid, moet voorstellen; blijkens:

a. de vermelding en „vertolking" dezer schrijfwijze bij Sexagius, Pontus de Heuiter en andere oudere spraakkunstenaars (zie straks, 148, 152);

b. het gebruik dezer spelling in de 16de en 17de eeuw, o.a. door Zeeuwsche schrijvers (Cats, De Brune sr. enz.), die juist alleen deze woorden met „ui²" aldus, door „eui" of „euy", onderscheiden [2]) van de woorden met „ui¹", die zij daarentegen met „ui" of „uy" spellen, en dus kennelijk anders, t. w. met den nog enkelvoudigen, ongediphthongeerden *ü*-klank uitspraken;

c. Huygens' spelling, in zijn Trijntje Cornelisdr., met „euij" van alle woorden met „ui¹" (nnl. ook aldus, met „ui", gespeld), wanneer ze dobr de Antwerpenaars gesproken worden (*dreuijf*, *euijl*, *euijt*, *heuijt*, *leuijsemert*, *reuyterlaijck* enz.), terwijl hij ze, door de Zaankanters gesproken, met „ui" of „uy" spelt; hetgeen dus wil zeggen dat de Brabanders reeds wèl, de Noordhollanders nog niet de mnl. *ü* tot *öü* (of *öi*) gediphthongeerd hadden;

d. de vergelijking met de gelijke klankwaarde der Fransche spelling „eui" (eveneens *öi*) in fr. *deuil*, *feuille*, *seuil* (na een „c" daarentegen, ter vermijding van „ce", dat niet meer als *ke*, maar als *se* klonk, met omzetting van „eu" in „ue": „uei": *cueillir*, *écueil* enz.) [3]); de tweeklank *ö* + *i* wordt hier derhalve door „eu" + „i" aangeduid ('t eerste bestanddeel elders ook door „oeu": *boeuf*, *coeur* enz.). Deze overeenkomst in de spelling „eui" zal wel wederom, als in zoovele andere gevallen (b. v. „ou" vóór gutt. en lab., ter aanduiding van den klank *oe*, hd. *u*)

1) Franck, Mnl. Gramm.² § 29; Dez., Tschr. XXIX 293—8.

2) Zie reeds Cosijn in Taalk. Bijdr. I 97—8.

3) Thomas, Traité (achter Hatzfeld-Darmesteter, Dict. gén.) § 320; zie ook reeds Van Helten in TLB. VI 98, 105.

Digitized by Google

wijzen op ontleening in (Holland en) Zeeland, over Vlaanderen (en Brabant), uit Frankrijk.

4. „eu": in de ME., naar ik meen, betrekkelijk zeldzaam, doch in de 16de eeuw dikwijls gebezigd door of althans bekend aan de spraakkunstenaars J. Lambrechts [1]), A. Sexagius [2]), P. de Heuiter [3]), (Spieghel in de) Tweespraack [4]), t. w. in vreemde woorden als *Europa*, *Euphrates*, overeenkomstig de toenmalige en hedendaagsche uitspraak van gr. *ευ* en van lat. „eu": *Tydeus*, *Orpheus*, *heus*, *euge* enz.; ter aanduiding derhalve niet, als thans (in Nederl. woorden), van den klank *ô*, maar van *ȍŭ* (of *èu*), als den toenmaligen Brabantschen klank zoowel van „ui[1]" als van „ui[2]"; welke letterverbinding „eu" trouwens ook in 't Nhd. de gewone aanduiding is van nagenoeg denzelfden klank, en vandaar ook in 't Nnl. is overgenomen in een woord als *freule* (< *freulein*, thans *fräulein* gespeld), met enkele *ö* voor *öŭ*. Deze spelling „eu", voor *ȍŭ*, schijnt, evenals „eui", in de 15de en 16de eeuw opgekomen te zijn, ter aanduiding derhalve hetzij van *ȍŭ* of van *ô*. Eigenaardig hoe hier weer, gelijk zoo vaak ten onzent, vooral in de 16de eeuw, een zuidelijke, Fransche of Walsche, en een oostelijke, „Oostersche" of „Overlandsche", Duitsche invloed met elkaar om den voorrang schijnen te dingen [5]). Immers de vervanging van de in de latere middeleeuwen gewone spelling „ue" door „eu", voor *ô*, zal ook wel weer, evenals de bovengenoemde „eui", nagevolgd zijn naar 't Fransch, waar eveneens — maar veel

1) Nederl. Spellynghe (herdruk van Van der Haeghen) D 1vo.

2) De Orthographia (herdruk van Goemans in Leuv. Bijdr. III 227—8, verg. IV 101—2): „eu" = *èu* (nnl. „ui"), doch „eu" = *éu* (= nnl. „eu"?).

3) Nederd. Orthogr. 72—4, verg. 80 en Goemans t. l. a. p.

4) Tweespr. 36; verg. Kooiman achter den herdruk, blz. 144—5 (alwaar voor nnl. *Europa* enz. m. i. ten onrechte uitsluitend *ô* als gangbare uitspraak wordt aangenomen; immers daarnaast is de klank *ȍŭ* in deze Lat. woorden welbekend, hetzij dan door geleerden invloed der thans hier gewone Latijnsche uitspraak van lat. „eu", hetzij mede door den invloed der Duitsche uitspraak van hd. „eu" (zie hierover ook Leuv. Bijdr. t. a. p.).

5) Verg. b.v. de geschiedenis van het schrift- en druk-type ter zelfder tijd; zie Bibliotheekleven IV (1919), 77.

Digitized by Google

vroeger, reeds in den loop der 13de en 14de eeuw — de spelling „eu" de oudere „ue" verdringt, doch pas c. 1400 de gewone wordt [1]); terwijl het gebruik van „eu" voor *ȍǘ* (of *ȍḯ*) daarentegen wel naar 't „Oostland" of „Overland" zal wijzen. In hoeverre „eui" meer bepaaldelijk *ȍḯ*, doch „eu" *ȍǘ* (of *ȍǘ* of *ö́u*, of ook alleen *ȯ́*?) aanduidt is op dezen afstand kwalijk meer uit te maken.

Evenmin in hoeverre toch met de twee laatstgenoemde spellingen „eui" en „eu" hier en daar of nu en dan een tweeklank bedoeld kan zijn, welks eerste bestanddeel niet *ȍ*, maar de naastbijliggende, ongeronde klinker *è* is, gelijk de letter „e" inderdaad schijnt aan te duiden.

III. „*Ui*" *en* „*Ei*".

In welken zin dit laatste, twijfelachtige punt ook zij op te lossen, in allen gevalle staat naast de vier besproken spellingen [2]) („oi, oei, eui, eu"; onderscheidenlijk ook met „y" iplv. „i": een bloot graphisch verschil), die in zooverre onderling overeenstemmen, dat als eerste bestanddeel van den voorgestelden tweeklank wel de klank *ȍ*, of *ò*, *ȯ* of zelfs *ó*, bedoeld is of kan zijn, bij sommige woorden vooreerst eene spelling met „u" of ook „ue". „Ue" is een zéér dubbelzinnig teeken, dat een klank *ǘ* kan voorstellen, welke, indien geen zuiver gewestelijke variant, in sommige gevallen uit og. *û*, *iu* of uit rom. *u* enz. ontstaan kan zijn en daarmede de betrokken woorden van onbekende of onzekere herkomst naar de categorie der „ui¹" verwijzen. Bij enkele woorden vindt men ook eene spelling „ou" of „oe". Dit alles blijve hier, als sporadisch en onzeker, verder onbesproken.

Nog een andere spelling echter komt regelmatiger voor en geeft zekerder geluid, stellig onderscheiden van de tot dusverre vermelde; eene, die kwalijk iets anders kan aanduiden dan den

1) Thomas t. a. p.

2) Natuurlijk niet alle bij elk der bovengenoemde (immers ten deele slechts zelden voorkomende) woorden gevonden; vgl. blz. 151, noot 1,

Digitized by Google

tweeklank *èi*, waarin het eerste bestanddeel dus zonder twijfel eene *è* is, t. w.:

5. „ei" of „ey", die echter in het tweede bestanddeel met 1—3 overeenstemt, en in 't eerste daarvan alleen verschilt, in zooverre *ö̀* de „geronde" *è* (of omgekeerd *è* de „ontronde" *ö̀*) is. Eigenaardig blijkt dit, gelijk Hesseling heeft aangetoond, in het Negerhollandsch of eigenlijk Negerzeeuwsch, waar een der woorden met „ui[2]", door Verschuur voor 't Noordbevelandsch opgegeven met „*ùi*" (d. i. *ö̀ï*, daarentegen „*u*" voor nnl. „ui[1]"), *ei* heeft (*reyel* = nnl. *ruilen*) [1]); welke overgang hier — zeldzaam geval van rechtstreeksche verklaring eener dialectische uit eene physische bijzonderheid — zijn verklaring vindt in de dikke negerlippen, die eene ontronding vanzelf teweegbrengen of bevorderen, gelijk zij de in 't Zeeuwsch tusschen labialen geronde *i* (> *ü*) weer ontrond (of elders de ronding belet) hebben [2]).

Deze wisseling van *ö̀ǘ* of *ö̀ï* en *èi* is 't best te vergelijken met bekende (gewestelijk-)Nhd. gevallen. Daar kent men:

1° ontronding van mhd. „ou" (d. i *ö̀ü*?) en van „oi" (zeker over *ö̀ï*) tot „ei" (*èi*): mhd. *erougen* > nhd. *ereig(niss)*, mhd. *stroufen* > nhd. *streifen* (ww.), ouder-nhd. *schläufe* (van mhd. *sloufen*) > nhd. *schleife*, mhd. *sloyer* > nhd. *schleier* (alle oorspronkelijk Middelduitsch); voorts mhd. „iu" (*ü*) > „eu" (*ö̀ǘ*) > „ei" (*èi*): ohd. *stiuz* > nhd. *steiss*, mhd. *kriusel* > nhd. *kreisel* (met bijgedachte aan *kreis*), mhd. *spriuzen* > nhd. *spreizen* [3]);

2° ronding van mhd. „ei" tot nhd. „eu": mhd. *weterleich* > nhd. *wetterleuch(ten)* (niet zonder bijgedachte aan *leuchten*), voorheen ook *gescheut*, *dreust*, *heurat* iplv. *ei* [4]); terwijl eindelijk

1) Verg. ook in 't Indo-Nederlandsch *deite* = *duiten*, *beik* = *buik*, *neite* = (*s*)*nuiten* (gehoord van een Indisch kind); zie ook Prick van Wely, Neerlands taal in 't verre Oosten 29.

2) Hesseling, Het Negerhollands §§ 9, 12, 16; Verschuur, Klankl. v. h. Noordbevelandsch § 137.

3) Wilmanns, D. Gramm. I § 234.

4) A. w. I § 232.

Digitized by Google

3° ook bij de beste (Zuid- of Middelduitsche) dichters welbekend en veelvuldig zijn rijmen van *ei* : *eu* als *befreien* : *bereuen*, *gebeut* : *Zeit* : *gefreit*, *Freund* : *scheint* : *vereint*, *bleich* : *gleich* : *euch*, *Zweie* : *Treue* (alle uit Schiller's Bürgschäft); verg. ook rijmen van *i* : *ü* en van *e* : *ö* als *erhöhet* : *umstehet* (a. w.), *Tritte* : *Hütte* : *Schnitte*, *sehn* : *Höhn* : *schön* (uit Goethe's Zueignung) enz.

Deze wisseling tusschen 1. *oi*, *öi* (*öü*) enz. en 2. *èi*, die bij nagenoeg alle Nederlandsche woorden met „ui²" valt aan te wijzen [1]), is echter zeker niet bij alle op dezelfde wijze te verklaren. Bij de aan 't Fransch ontleende dient vooreerst ook rekening gehouden met de mogelijkheid, dat de wisseling reeds in 't Fransch bestaan heeft, m. a. w. twee verschillende vormen naast elkaar aan 't Fransch ontleend zijn. Gelijk bekend is, hebben in bepaalde gevallen de westelijke, Picardische en Normandische dialecten *ei*, tegenover *oi* in de oostelijke en Centraalfransche (waarin dan *oi* meestal verder > nfr. *ai* geworden is) [2]). Ook is de normale Ofr. klinker geenszins in alle Ofr. grondwoorden dezelfde. Zoo is b.v. nnl. „ui²", hetzij al dan niet rechtstreeks, ontstaan uit:

1. ofr. *ai*: *fornuis*, *wambuis* (De Grave, Fr. Woorden 168, Taal en Lett. VII 103, 136);

2. ofr. *oi*: *harpuis*, *kamuis*, *orduis* (*raduis*, *hordijs* enz.) (Fr. W. 169, T. en L. 104);

3. ofr. *ui*: *fruit*, *glui*, *rui*, *trui* (Fr. W. 170, T. en L. 100, 104);

4. ofr. *i*: *fruiten* (n. *frijten*) (Fr. W. 159).

Verg. voorts b.v. de talrijke vormen van het Ofr. grondwoord van *fluiten*.

Liever dan in deze Ofr. dialecten te verdwalen, vermeld ik hier alleen wat ten aanzien dezer wisseling tusschen „ui²" en „ei" in onze Nederlandsche dialecten kan worden opgemerkt.

1) Zie Ned. Wdb., Verdam, Kiliaan, en de idiotica op deze woorden.

2) Zie b.v. Frantzen in Hand. v. h. 8ste Nederl. Philol.-Congr. 113—6, en verder over enkele woorden (*bui* en *rui*) ook S. de Grave, Fr. Woorden 166—72, en in Taal en Lett. XV 131—2 (zie ook 29).

Digitized by Google

Voor zooverre nl. de citaten in 't Mnl. Wdb. en 't Ned. Wdb. ons hier een richtsnoer voor de woordgeographie aan de hand doen, vinden wij deze Nederlandsche woorden, waarin „ui²" voorkomt, met „oi (oy), oei (oey)", of ook met „eui (euy), eu", zelden met „ue, u", en eerst later met „ui (uy)" gespeld in de meeste stukken van Hollandsche, Utrechtsche, Geldersche en verder noordoostelijke, maar ook wel van Brabantsche herkomst. Daarentegen komen zoogoed als alleen bij schrijvers of in ambtelijke bescheiden uit Vlaanderen, inzonderheid West-Vlaanderen vormen voor als *beitelen*, *bleisteren*, *heike*, *keite*, *lei*, *reiten*, *speye*, *speyten* enz.; waarmede, althans ten deele, klopt dat P. de Heuiter (Nederd. Orthogr. 80) *eui* „een platte Hollantse Triphthonge" [1]) noemt in woorden als *geleui* (denkelijk *glui*), *speui*, *reui*, *leui*, *freuit*, *heuike*, „daer den Flamijnc en Brabander [2]) meest bezigen die diphthonge *ei*, te weten: *gelei*, *spei*, *rei*, *lei*". Dat de Brabanders op dit stuk éénstemmig zouden zijn met de Vlamingen mogen wij echter gereedelijk betwijfelen, op grond zoowel van de citaten in de bovengenoemde Woordenboeken als van de getuigenissen van den Vlaming Lambrechts [3]) en den Hollander Van Heule [4]), die onderscheidenlijk o. a. met *meutmaker*, *steuten*, *weuten* en *leuyheyt*, *steuyten*, *fleuyten* — onderscheiden van (holl.) *uyl*, *vuyl*, *luyden*, doch brab. ook *euyl*, *veuyl*, *leuyden* — ondubbelzinnig en kennelijk den Hollandschen en Brabantschen klank dezer woorden met „ui²" (*öü* of *öi*) willen aanduiden. Vermoedelijk heeft De Heuiter zich dus hier ten aanzien der Brabanders [5]) vergist en mogen wij de *ei* als speciaal-Westvlaamsch beschouwen.

1) Dit laatste woord zal ook hier, evenals bij de meeste, zelfs goed luisterende spraakkunstenaars, wel een „drieklank" bedoelen, maar inderdaad een (met drie letters geschreven tweeklank) aanduiden.

2) Ik spatieer deze woorden.

3) Nederl. Spell. D 1vo (ook aangehaald Leuv. Bijdr. IV 101).

4) Nederd. Spraeck. 10 (ook aangehaald in De nieuwe Taalgids XI 213 en bij De Grave, Fr. Woorden 162).

5) Toch niet eveneens in de spelling van zijn eigen naam, welks etymologie mij onbekend is (zie beneden, blz. 173, noot 1)?

Digitized by Google

Met het vaststellen dezer Westvlaamsche eigenaardigheid volsta ik hier. Een nader onderzoek van de herkomst dezer *ei* en van de hier besproken woorden in 't algemeen zou, behalve met de bovengenoemde wisseling tusschen *oi* enz. en *ei* in de Ofr. dialecten, ook allicht rekening moeten houden met 1° alle Nederlandsche dialecten [1]); 2° het voorkomen eener *ei* als klankwijziging (umlaut) eener og. *û* in 't Friesch [2]); 3° het voorkomen eener zelfde of dergelijke *ei* in dezelfde (maar ook in andere) woorden in 't Mnd. en Nnd. [3]); 4° de misschien parallelle ontwikkeling eener *i* uit of naast *u* in de nog steeds onverklaarde vormen wvl.-mnl. *hiden* = *huden*, wvl.-zee. *kijte*, antw. *kiete* = nnl. *kuit* enz. [4]); 5° de ontwikkeling van „ui[1]" (< og. *û* enz.) tot *oai* en zelfs *ooi* in hedendaagsch-Brabantsche, tot *ai* en zelfs *aai* in hedendaagsch-Oostvlaamsche dialecten [5]). Doch een volledige behandeling van dit geheele vraagstuk en van alle daarbij betrokken woorden zou, als gezegd, het bestek van een tijdschriftartikel te buiten gaan en zij overgelaten aan wie zich daartoe wil aangorden. Ik vergenoeg mij thans met de omstandiger bespreking van enkele gevallen dier afwisseling, die stellig eene andere verklaring vereischen.

Naast de bovengenoemde, ten deele aan 't Fransch ontleende woorden, waarin *ei* veelal als een jongere Westvlaamsche klank, uit een ouder *ȯi*, *ȯ̈i* (nnl. „ui[2]") ontstaan, voorkomt, zijn er namelijk ook enkele gevallen, waarin wij wel dergelijke tegenstelling vinden tusschen holl.-nnl. *ȯ̈i* (ui") en wvl. (ook ovl. en brab.?) *ei*, doch in omgekeerden zin, in zooverre hier de eerste klank jonger en uit de laatstgenoemde ontstaan is of

1) Reeds een vluchtige blik in de voorhanden literatuur leert dat inderdaad meestal dezelfde woorden (met „ui 2") zich ook heden duidelijk van die met „ui 1" onderscheiden; zoo b.v. in West-Vlaanderen (Onze Volkstaal II 12: 19*b*), Zaanland Boekenoogen XXXI), Dalfsen (Taalk. Bijdr. I 98), Aksel (Arch. v. Ned. taalk. II 68) N.-W.-Veluwe (Schothorst, blz. 36) enz.

2) Siebs in Paul's Grundr.[2] I 1227; verg. ook andere ontrondingen in 't Friesch.

3) Lasch, Mnd. Gramm. § 128.

4) Zie verder ook over deze en andere gevallen Album De Vries 81—96, alsmede Tschr. XXXII 292—7.

5) Zie reeds Van Helten in TLB. VI 105—6 en beneden, 154—7.

Digitized by Google

schijnt, kennelijk ten gevolge der werking van de labiale begin-*w* (in één woord bovendien van de volgende *v*). Op zich zelf is deze overgang allerminst bevreemdend, integendeel zeer gewoon en begrijpelijk, immers geheel te vergelijken met den uit het Mnl. [1]), en vooral uit het Zeeuwsch, Westvlaamsch en andere dialecten bekenden overgang van *í* tot *ú* na ééne of tusschen twee labialen [1]). Alleen moet het ons verwonderen dat het Westvlaamsch en het Zeeuwsch, die in den overgang van *í* tot *ú* samengaan, dezen volkomen parallellen overgang *èi* > *öi* niet altijd schijnen mede te maken, maar veelal, beide samen of één hunner, bij *èi* blijven (den klank, die daar in andere gevallen uit *oi* ontstaan is).

Deze enkele gevallen wensch ik hier op meer gezette wijze te behandelen: een kleine strooptocht op het jachtveld van het Ned. Wdb. — trouwens op een aan de uiterste grens, ook nu nog aan den verren gezichteinder gelegen uithoek (*Wui-*) —, waarvoor ik, als oud-jager, wapens en munitie uit het magazijn der Redactie heb mogen ontleenen, welker gebruik mij tot dank verplicht en stemt. Vooraf echter twee kleine uitweidingen over een paar woorden, waarin *ui* en *aai* schijnen te wisselen.

IV. *Baaivanger.*

De boven, blz. 152 vermelde Nieuwoostvlaamsche klanken *ai*, *aai*, denkelijk de jongere verbreeding of vergroving van *èi* < *öi* < *öü*, herinneren mij aan het woord *baaivanger*, waarvan in het Ned. Wdb. II[1] 804 en III[1] 1715 gegist is dat het wellicht een gewestelijke vorm voor *buivanger* zou zijn (zie ook S. de Grave, Fr. Woorden 171, 172). Aan de in 't Ned. Wdb. verzamelde gegevens kan ik nu nog een derde plaats toevoegen, Gramsbergen, Hart. v. Pierlepon, 6:

S. Maar wat willen wy nou met malkaar Rederijken?
B. Van Oursson en Valentijn, daar de kleine Spiet zulken Bayevanger was,

1) Franck, Mnl. Gramm.[2] § 61; Verschuur, Klankl. v. h. Noordbevel. § 124; Vercoullie in Onze Volkstaal II 12: 18*c*; De Bo[2] 290*a*; Album De Vries 81.

Digitized by Google

alwaar de wonderdaden van den dwerg Spiet dezen, naar 't schijnt, als een haantje-de-voorste, druktemaker doen bestempelen (de beteekenis, die het woord ook in andere in het Wdb. aangehaalde voorbeelden kennelijk heeft). Hetgeen echter in de bovenstaande voorstelling niet past is dat alle deze voorbeelden volkomen Hollandsch zijn, waar men dus veeleer *bui*, *beui* of iets derg. zou verwachten dan *baai*; en het is niet duidelijk hoe een Oostvlaamsche vorm *baai* (aangenomen dat die reeds in de 17de eeuw bestond) voor *bui*, en dus *baai-* = *bui-* (= *bolk-*) *vanger*, in die bet. in Holland inheemsch geworden zou zijn.

In de beide, Ned. Wdb. III[1] 1715, aangehaalde plaatsen is sprake van iemand die in den drek gevallen is. Is dit geen toeval, dan zou dit misschien verklaard kunnen worden uit het volksgeloof, dat het trappen in drek, evenals het „gezegend" worden met een vogelscheet, geluk beduidt; evenzoo zegt men tot den bewoner van een huis, op welks stoep een hond „iets doet" of gedaan heeft: „je zult geld ontvangen!" Of dit geloof reeds zóó oud is, wist ook Dr. Boekenoogen, wien ik deze bevestiging mijner gissing te danken heb, mij niet te zeggen; wel dat het droomen over deze stof als gelukaanbrengend wordt genoemd in latere „droomboeken", b.v. in dat van Devinus Balsamo (Rousselare 1884); zie ook De Cock, Spreekw. op volksgeloof berustend 226. Zoo zou de gissing, dat wij in het woord *baaivanger* (in deze aanhalingen) niet met een gewestelijken vorm van *bui*, maar met het woord *baai*, wijn, en ook: geluk, fortuintje? (hetzelfde woord als *bei*, bes, druif? zie Ned. Wdb. II[1] 801, 1533) te doen hebben aan waarschijnlijkheid kunnen winnen.

Of moet men misschien aannemen dat twee woorden: 1° *baai-* = *bui-* = *bolkvanger*, schanslooper, ruw matroos enz., 2° *baai-* (= *bei*)*vanger*, fortuinlijk mensch, in vorm, en daarna en daardoor ook in de bett.: haantje de voorste, ophakker, druktemaker enz. doorecngeloopen en samengevallen zijn?

Digitized by Google

V. *Doei, dooi, deui en daai.*

Een dergelijk bezwaar bestaat er tegen de vereenzelviging, langs denzelfden weg, van twee andere tot dusverre gescheiden gebleven woorden der zeventiende eeuw: *doey*, *dooy*, *doy* (bij (Noord-)Hollandsche schrijvers), *deuy* (bij Zeeuwsche en Zuidhollandsche als Cats en Westerbaen) en *daey*, *day* (bij Ogier, Meulewels, Van Wolsschaten en andere, zooveel ik zie, alle Antwerpsche of althans Brabantsche schrijvers, en nog heden in de Kempen, blijkens Corn.-Vervliet); zie Ned. Wdb. III² 2185 en 2686, en voorts Cosijn in Taalk. Bijdr. I 94—9. De beteekenis dezer twee of drie woorden of woordvormen is dezelfde: jong, onnoozel deerntje of vrouwspersoon, malloot enz.; en ook in vorm komen zij zóózeer overeen, dat men aanstonds geneigd is ze als twee of drie gewestelijke vormen van hetzelfde woord te beschouwen en dus te hereenigen (gelijk trouwens in Ned. Wdb. III¹ 1715 reeds was voorgesteld); het woord zou dan thans, indien het ook in Noord-Nederland nog bestond, waarschijnlijk (met „ui²") **dui* luiden.

Doch ook hier klopt de vorm met *a(e)y* wel met het hedendaagsche Oostvlaamsch, doch kwalijk met het zeventiende-eeuwsche Antwerpsch-Brabantsch, dat, gelijk wij boven, blz. 147, zagen, voor „ui¹" en „ui²" beide toen (reeds) den klank *öi* („eui" enz.) had. En deze *a(e)i* voor een jongeren klank, uit *öi* ontstaan, te houden wordt ons verboden door den ouderdom der citaten, waaronder één uit den Handel der Amoureusheyt (16de eeuw: zie over den ouderdom van dezen bundel laatstelijk Immink vóór C. van Rijssele, Spiegel der Minnen XLIX). Anderzijds zou het nog heden hier te lande welbekende, en reeds in de 17de eeuw in Holland voorkomende *doetje*, „weinig flink, weinig bijdehand vrouwspersoon" (Ned. Wdb. III¹ 2739), indien het inderdaad als *doeitje*, verkleinwoord van *doei* opgevat moest worden (zie a.w., doch ook Van Wijk i.v.), waarschijnlijk een anderen klinker dan „ui²" verraden, die nog wel met *euy* enz., doch kwalijk met *aey* overeen te brengen ware. Ook hier

Digitized by Google

hapert dus nog een en ander. Toch valt het moeilijk aan de identiteit althans der eerstgenoemde vormen te twijfelen. Moge een kenner der Zuidnederlandsche tongvallen dit en het voorgaande raadsel eens oplossen!

VI. *Wuiven.*

Van Wijk laat dit ww. ontstaan uit een ouder **wuven*, en dit, als oorspronkelijk dialectischen vorm, uit een mnl. (st.) ww. *wiven*, zwaaien, wuiven, dat dan eenzelvig ware met onr. *vîfa*. Van zoodanig *wiven* weet echter noch het Mnl. Handwdb., noch, zoover ik heb kunnen nagaan, het apparaat voor het slot van het Mnl. Wdb. iets af. Daarentegen schijnt wel reeds in het Mnl. de door Van Wijk vermelde (uit genoemd apparaat geputte?) vorm *woeiven* voor te komen, dien wij dan zeker wel — met *oei* als een der vele pogingen om den klank *öi* (nnl. „ui[2]") aan te duiden — mogen beschouwen als een der oudste voorbeelden van ons nnl. *wuiven*, ontstaan uit een ouder (zwak) ww. *weiven* [1]), eenzelvig of verwant met onr. *veifa* [2]), werpen, slingeren, met ohd. *weibôn*, nhd. *weibel* (ook mnl. *weivel*, *weifel*, „apparitor" etc., Kil.), *(feld)webel* enz., en zeker wel — evenals wellicht *wibbelen* [3]) (naast *wiebelen*) — afgeleid van den stam van een ogerm. **wîban* [4]). M. a. w. hier is niet, gelijk zoo vaak, vooral in 't Wvl. en 't Zeeuwsch, en ook in 't verwante *wuft* < *wift*, *i* in *u* (of *ì* in *ù*), maar — en wel ten deele reeds in 't Mnl., behalve, naar 't schijnt, in 't Wvl. — de parallelle tweeklank *èi* in *öi* (nnl. „ui[2]") overgegaan.

Dit *weiven* nu is in onze taal sedert de ME. welbekend; zie behalve het Mnl. Handwdb. een vijftal Mnl. plaatsen, aangehaald door De Jager, Frequent. I 875, die het woord boven-

1) Van Wijk stelt dit ten onrechte als een alternatief: „mnl. *woeiven* (of = *weiven*, wuiven)". Franck had reeds te recht in *wuiven* een dial. vorm van *wuiven* gezien.

2) Dat ook veel gewoner schijnt te zijn geweest dan het zeldzame, ja wellich. problematische onr. (st.) ww. *vîfa* (Fritzner III 835, 937).

3) Zie De Jager, Frequent. I 891, en verg. *kibbelen*, *dribbelen* van *kijven*, *drijven* enzt

4) Zie Falk-Torp 412.

Digitized by Google

dien staaft door aanhalingen uit Sartorius, Van Beaumont (beide *weyven*) en Coster (*wayven*) [1]), waaraan ik nog enkele kan toevoegen (zie beneden). Wel baart de *ei*, iplv. de te verwachten *ee(ê)*, nu zij niet alleen in het frequent. *weifelen* — waarin Te Winkel dien klank uit een grondvorm **waifilôn* heeft willen verklaren [2]) —, maar ook reeds in het grondwoord *weiven* blijkt voor te komen, eenige zwarigheid [3]); maar dit bedreigt alleen de verklaring van den ouderen vorm *weiven*, niet die van *wuiven* hieruit.

Naast *weiven* en *wuiven* komt ook een enkele maal de spelling *weuven* voor, waarin „eu" zeker weer *ŏŭ* zal aanduiden (verg. boven, blz. 147 en beneden, 165):

Omdat ghi over straet gingt proncken mette hoofde
Gesteecken in den wind, ...
Gingt weuven met de hand, gingt dansen metter voeten *enz.* [4]).

Moeilijk valt het daarentegen rekenschap te geven van een vorm *weeuwen*, oogenschijnlijk hetzelfde woord, in gelijke beteekenis gebezigd door (den medewerker aan evengenoemden Zeeuwschen bundel) Van de Venne, in zijn Wijs-mal, („weeuwt, en waeyt, en draeytje hoet"), vanwaar ook *weeuwer* bij Tuinman („men heet ... die van verre wenkt een weeuwer") [5]): al lijken de letterverbindingen „euv" en „eeuw" op elkander, de klanken *ŏŭv* (of *ŏv*?) en *éuw* laten zich kwalijk met elkander in overeenstemming brengen.

1) Tijsken 1440, met *ai* = of < *ei*; verg. even verder, uit denzelfden Amsterdamschen mond, *mayt* 1443 = *meyt* 1450(:), en voorts over die *ai* = *ei* Van Helten, Vondel's Taal § 21.

2) Album De Vries 156—7.

3) Zie reeds Van Wijk op *weifelen*, die vraagt of de *ei* soms aan Hd. invloed is toe te schrijven; mij dunkt dit alleen voor het znw. *weivel* mogelijk. Of temet vormen als *weien* en *zweien* (voor *waaien* en *zwaaien*), ook in beteekenis niet ver afstaande, eenigen invloed geoefend kunnen hebben?

4) Volgens Schotel, Kerk. en wer. Kleed. I 193 uit den Zeeuschen Nachtegael; doch, naar zijn slordige gewoonte, zonder opgaaf van bladzijde aangehaald en door mij in den Z. N. niet teruggevonden; mogelijk dus uit een ander werk, doch zonder twijfel echt, zeventiendeeuwsch.

5) Beide bij De Jager t. a. p.

Digitized by Google

Wat de plaatselijke verbreiding dezer vormen betreft, die met *ei* (of zelfs *ai*) wordt na de middeleeuwen gevonden bij den Amsterdammer Coster en den Zeeuw Van Beaumont (en bij Sartorius en Tasman, wier herkomst in deze, door hen uit verschillende bronnen bijeenverzamelde of door anderen afgeschreven werken weinig afdoet); die met de geronde *èi* (*öi*, „ui²") bij de Amsterdammers Winschooten en Brandt, den Hagenaar Huygens, den Zeeuw (?) Van de Venne [1]), en volgens Schuerm. 874*b* ook in West-Vlaanderen („*wuifen*, in W.-Vl.: wenken", en „*wuif*, wimpel (hier en daar in W.-Vl.") [1]), welke beide getuigenissen echter door De Bo noch Loquela bevestigd worden. Hieruit valt niet veel op te maken; altoos dit, dat de scheiding der vormen met *èi* en met *öi* anders is dan bij de boven, blz. 148—53 genoemde woorden met wvl. *ei* × holl.(-brab.) *öi*.

Ook de frequentatieve vormen *weifelen* en *wuifelen* staan naast elkaar zonder duidelijke woordgeographische grenzen; zie De Jager, a. w. I 875—9, 933 en straks, blz. 160.

Over de beteekenis dezer woorden zij, nu zij eenmaal hier ter sprake gebracht zijn, nog het volgende opgemerkt. Reeds zeer vroeg schijnen *weiven* en *wuiven*, en ook de frequent. *weifelen* en *wuifelen*, eigenlijk in 't algemeen: zwaaien, vooral gebezigd te zijn in bijzondere toepassing op het geven van seinen tusschen schepelingen en den vasten wal; zie Ten Kate, Aenl. II 740: „*Wuifen*, *wuiven* en *wuifelen*... nog in gebruik bij de Zeelieden, voor *van verre roepen*, om hulp, voornamelijk in nood, ten welken einde men daarenboven veelal met den hoed over 't hoofd zwaait, om ook van verre te konnen gezien worden"; Winschooten, Seeman 367: „wenken, een teeken geeven, gelijk sulks veel van het bootsvolk met een muts geschied: als ook in tyd van nood met een hemd ens."; Witsen Scheepsb. 516*a*: „Den ander van het eene schip tot het andere toewenken"; Halma: „Wenken met de muts". Een en ander

1) Zie De Jager t. a. p.

Digitized by Google

nader bevestigd door plaatsen als de volgende: Extr. Journ. v. A. Tasman (1642—3) 101: „(*Zij*) riepen ons toe, wij conden hen niet verstaen: maar weijffden dat zij nader zouden comen"; „De jnwoonders dat siende dat wij .... nae binnen quamen Zeylen weijffden op strandt met tacken van boomen", 117 (zie nog 104); Brandt, De Ruiter 389: „De Ruiter zeilde... voor-uit, hebbende voor zich... een der Engelsche pryzen, en den Vlaamschen puy [visschersschuit of dogboot], die geduurig het dieploot wierpen, en nu loef aan, en dan hou draagende [1]) riepen, of wuyfden, daar al d'andere schepen op volgden"; Herckmans, in Witsen, Scheepsb. 437*b*: „Men ziet zomwijl een witte doeck, Staan weyf'len op een duyntjen, och! (Zoo veel gezeit) ick zieje noch"; 439*b*: „Jan Hagel wijffelt [2]) met den hoet". Uit dezen scheepsterm: met de hand, muts enz. hetzij algemeene of bijzondere, overeengekomen [3]) seinen geven, zal misschien ook de reeds oudere spreekwoordelijke zegswijze: *ik versta* (of wel, allitereerend: *ik weet*) *je wuiven wel*, in de bovenvermelde plaatsen uit Sartorius, Coster, Huygens en Winschooten, te verklaren zijn. Allicht heeft zich dan vooral daaruit bij onze ook binnenslands meestal te schéép varende voorouders de thans welhaast eenig overgeblevene losgemaakt: (ten afscheid of groet) met hand, hoed, zakdoek enz. zwaaien; wat trouwens reeds in de boven, blz. 158 aangehaalde plaats uit den Zee. Nachtegael (?) bedoeld schijnt.

Uit enkele der bij De Jager, a. w. I 875—9, 933 en hierboven aangehaalde plaatsen blijkt voorts dat, gelijk eenerzijds *weifelen*, thans in de algemeene taal alleen bekend in de bet.: niet weten wat te kiezen, voorheen ook in den eigenlijken zin van: zwaaien, fladderen, in dien van: wuiven, en, volgens Van Dale, ook in dien van: laveeren gebezigd is, anderzijds *wuifelen* niet

1) Zie voor dezen scheepsterm, imper.: „hou(d) dragende!" Ned. Wdb. III[2] 3241—2.

2) Denkelijk alleen drukfout voor *weiffelt*; zie echter ook bij De Jager, a. w. I 879 enkele oudere plaatsen met *ij*.

3) Als nog heden bij den militairen seindienst ook te lande.

Digitized by Google

alleen als frequentatief van *wuiven*, maar ook als gewestelijke bijvorm van *weifelen* (beide in hedendaagschen zin) is gebruikt.

Ten slotte is aan de Zaan *wuifelaar* bekend als benaming eener lat, die zeker deel van den molen in beweging brengt; en daarnaast een geheel ander, al dan niet verwant, onz. znw. *wuiver*, naast en uit *weiver* (*waiver*), als naam van verschillende buurten (zie Boekenoogen 1235, 1207—9) [1]).

VII. *Wuisteren.*

Dezelfde betrekking als tusschen *wuiven* en het oudere *weiven* bestaat er waarschijnlijk tusschen *wuisteren* en *weisteren*, welke tot dusverre onderscheiden ww. ik meen te mogen hereenigen als gewestelijk verschillende vormen van hetzelfde woord. *Wuisteren* wordt door De Jager, Frequent. II 726 gestaafd met twee plaatsen uit Oudaan, dien aartsliefhebber van zeldzame, oude en gewestelijke woorden, t. w. Poëzy IV, 184 („al weuistrende, als 't... een woesten ruisbuis past") en Voorafschaduwing 76 („'t weuisterend gerucht"), beide malen nog met „eui" gespeld — in tegenstelling met de „ui" van *ruisbuis*, die dus ook bij hem nog *ü* aanduidt? — en in den kennelijken zin van: druk, rumoerig zijn, in rep en roer zijn of brengen. *Weisteren*, reeds bij Kiliaan vermeld met de bet.: „Mobilitare ante oculos", wordt door De Jager (a. w. II 712) tweemaal aangehaald uit den Liesveldschen Bijbel: Jes. 29, 5: „een weysterende kaf" (Vulg.: *pertransiens*, Stb.: *voorbijvliegende*), 41, 6: „de Draeywint (salse) verweysteren" (Vulg.: *disperget*, Stb.: *verstroyen*); en het is, blijkens Schuermans 853, 858, Bijv. 389, De Bo^2 1196, Hoeufft 680, Cornelissen-Vervliet 1432, thans nog in nagenoeg alle Zuidnederlandsche gewesten

1) Verg. ook op Goeree en Overflakkee *twufelaar* < *twifelaar*, twijfelachtige waarheid (N. Taalgids XIV 252). — Over de onderlinge betrekking tusschen de verschillende woorden (of beteekenissen) *schuifelen*: 1. frequent. van *schuiven*, 2. misschien < *schifelen*, 3. misschien < *scheifelen*, 4. < (of onder den invloed van) *sijfelen* < fr. *siffler* zie Verdam, Van Wijk, De Jager (a. w. I 611, 618, 623) en Album De Vries 94—6, noot.

Digitized by Google

bekend, ook in de ten deele sterk gewijzigde vormen *westeren*, *wesseren*, *wesselen*, en met de bett.: vrij en los, onrustig, zonder doel heen en weer loopen; met de postverbale znw. *weister* en *weistering* er naast voor: vrije gang, loop (*zijn w. hebben*, *laten*, *geven*, *nemen* enz.). Aan de eenzelvigheid der beide vormen valt, dunkt mij, in verband met de hierboven en beneden behandelde woorden, redelijkerwijze niet te twijfelen. En al is de afleiding van het ww., mij althans, niet bekend [1]), ook hier zal de vorm met *ei* — bij dit woord niet alleen in West-Vlaanderen, maar ook in Brabant en Limburg gewoon — wel de oorspronkelijke, die met *öi* („eui", nnl. „ui") — hier alleen in Zuid-Holland aangetroffen — daaruit door invloed der *w* ontstaan zijn.

Onzeker is de verklaring van een znw. *weuytsert*, naar 't schijnt zoowel als: hoofsche vrijer, voorkomende in een beurtzang of gesprek tusschen „Dicke Leendert" en „Lijsje Teunis", in het (Zeeuwsche) Sinne-mal van A. van de Venne (blz. 17), waarbij eerstgenoemde, een boersche vrijer, vergeefsche moeite doet om de laatste, bekoord door den steedschen, hoofschen „Joncker Maerten", voor zich te winnen) — eene pastorale in den trant van de Fransche tusschen Robin en Marion" [2])—, maar door haar wordt afgescheept met deze „afjacht":

Want de tijdt die sel haast naaken
Dat mijn weuytsert uyt de sté
Sel gaan doen, as jy flus dé.

Men zou hier, in deze wonderlijk-kunstige, ja gekunstelde taal van Van de Venne, kunnen denken aan een gewestelijken vorm, met „ui²" < *ei*, van een (door Van de Venne gesmeed)

1) Ook of de hier te Leiden voorkomende geslachtsnaam *Wuyster* met dit ww. in eenig verband staat is mij onbekend.

2) Verg. Tschr. XXV 17—22, vooral 20, noot 1, waar blijkt dat dit genre in de 17de eeuw in Zeeland nog bekend was. — In verband met het beneden, blz. 167—8, betoogde, vraagt men ten slotte of deze „weuytsert" (hoezeer „uyt de sté") iets uitstaande kan hebben met de ter eerst aangehaalder plaatse genoemde *wilde-wuiten* of *-wouters*.

Digitized by Google

znw. *weidscherd*. De beteekenis zou niet kwalijk passen, en de jonker is even te voren (blz. 16) door het meisje een „weytsen goet-mans seun" genoemd. Maar juist die vorm met *ei* maakt het gebruik, even later (in denzelfden mond) van een (gewestelijken) vorm met *öi* weinig waarschijnlijk. Zou dan *wuitserd* door een zonderlinge metathesis (of alleen drukfout?) ontstaan kunnen zijn uit *wuisterd*, haplologisch voor *wuister-erd*, nom. agentis van bovengenoemd *wuisteren*? Deze verklaring zoowel van den vorm als van de beteekenis — al zou de laatste wellicht met het zinsverband overeen te brengen zijn — blijft gewrongen.

Nog onzekerder — wijl kwalijk in den zin passend — is de opvatting van een bnw. *wuisch*, dat ik hieraan vastknoop, als Noordhollandschen vorm van *weidsch*, in Bartelink's Beemster Kermis 8:

Piet veegt, met zoen op zoen, het vet van haar besmulde
En zoete lippen af, hij raakt de net gekrulde
En wuissche lokken met den voorpunt van zijn hoed.

VIII. *Wuit(er)en.*

Een blijkbaar Noordhollandsch ww. *wuiteren* (*woiteren*) is tot dusverre, behalve vóór in de Tweespraack, tegenover blz. 1 (in Kooiman's herdruk blz. IX), als alleenstaand woord, zonder verklaring, alleen als typographisch voorbeeld der *w*, gevonden in twee plaatsen uit Hooft: Tac. 423 („wuitrende langhs de genoeghlyke stranden", ter vertaling van lat. *personantes*) en Ned. Hist. 1170 („woiteren, gachelen, gabbelen, golpen en brassen", in tegenstelling met „psalmen, lofzangen, klaghliederen, en smeekrymen, ... vermaaningen, gebeeden, en aanroeping Gods"). In Noord-Holland is nog bekend een kennelijk hiervan afgeleid bnw. *wuiterig*, vroolijk, opgewekt (De Vries, Westfrie. Woorden 106; slechts toevallig in zin gelijk aan en in klinker gelijkende op het aldaar ook gebruikte *muiterig*). De verklaring, in het Wdb. op Hooft van het Instituut, van dit ww. *wuiteren* als afleiding van *wuit* [1]) kunnen wij daarlaten.

1) Zie beneden, blz. 165, sub 2.

Digitized by Google

schijnt, kennelijk ten gevolge der werking van de labiale begin-*u* (in één woord bovendien van de volgende *v*). Op zich zelf is deze overgang allerminst bevreemdend, integendeel zeer gewoon en begrijpelijk, immers geheel te vergelijken met den uit het Mnl. [1]), en vooral uit het Zeeuwsch, Westvlaamsch en andere dialecten bekenden overgang van *í* tot *ǘ* na ééne of tusschen twee labialen [1]). Alleen moet het ons verwonderen dat het Westvlaamsch en het Zeeuwsch, die in den overgang van *í* tot *ú* samengaan, dezen volkomen parallellen overgang *èi* > *ȍi* niet altijd schijnen mede te maken, maar veelal, beide samen of één hunner, bij *èi* blijven (den klank, die daar in andere gevallen uit *oi* ontstaan is).

Deze enkele gevallen wensch ik hier op meer gezette wijze te behandelen: een kleine strooptocht op het jachtveld van het Ned. Wdb. — trouwens op een aan de uiterste grens, ook nu nog aan den verren gezichteinder gelegen uithoek (*Wui-*) —, waarvoor ik, als oud-jager, wapens en munitie uit het magazijn der Redactie heb mogen ontleenen, welker gebruik mij tot dank verplicht en stemt. Vooraf echter twee kleine uitweidingen over een paar woorden, waarin *ui* en *aai* schijnen te wisselen.

IV. *Baaivanger.*

De boven, blz. 152 vermelde Nieuwoostvlaamsche klanken *ai*, *aai*, denkelijk de jongere verbreeding of vergroving van *èi* < *ȍi* < *ȍǘ*, herinneren mij aan het woord *baaivanger*, waarvan in het Ned. Wdb. II¹ 804 en III¹ 1715 gegist is dat het wellicht een gewestelijke vorm voor *buivanger* zou zijn (zie ook S. de Grave, Fr. Woorden 171, 172). Aan de in 't Ned. Wdb. verzamelde gegevens kan ik nu nog een derde plaats toevoegen, Gramsbergen, Hart. v. Pierlepon, 6:

S. Maar wat willen wy nou met malkaar Rederijken?
B. Van Oursson en Valentijn, daar de kleine Spiet zulken Bayevanger was,

1) Franck, Mnl. Gramm.² § 61; Verschuur, Klankl. v. h. Noordbevel. § 124 Vercoullie in Onze Volkstaal II 12: 18c; De Bo² 290a; Album De Vries 81.

Digitized by Google

alwaar de wonderdaden van den dwerg Spiet dezen, naar 't schijnt, als een haantje-de-voorste, druktemaker doen bestempelen (de beteekenis, die het woord ook in andere in het Wdb. aangehaalde voorbeelden kennelijk heeft). Hetgeen echter in de bovenstaande voorstelling niet past is dat alle deze voorbeelden volkomen Hollandsch zijn, waar men dus veeleer *bui*, *beui* of iets derg. zou verwachten dan *baai*; en het is niet duidelijk hoe een Oostvlaamsche vorm *baai* (aangenomen dat die reeds in de 17de eeuw bestond) voor *bui*, en dus *baai-* = *bui-* (= *bolk-*) *vanger*, in die bet. in Holland inheemsch geworden zou zijn.

In de beide, Ned. Wdb. III[1] 1715, aangehaalde plaatsen is sprake van iemand die in den drek gevallen is. Is dit geen toeval, dan zou dit misschien verklaard kunnen worden uit het volksgeloof, dat het trappen in drek, evenals het „gezegend" worden met een vogelscheet, geluk beduidt; evenzoo zegt men tot den bewoner van een huis, op welks stoep een hond „iets doet" of gedaan heeft: „je zult geld ontvangen!" Of dit geloof reeds zóó oud is, wist ook Dr. Boekenoogen, wien ik deze bevestiging mijner gissing te danken heb, mij niet te zeggen; wel dat het droomen over deze stof als gelukaanbrengend wordt genoemd in latere „droomboeken", b.v. in dat van Devinus Balsamo (Rousselare 1884); zie ook De Cock, Spreekw. op volksgeloof berustend 226. Zoo zou de gissing, dat wij in het woord *baaivanger* (in deze aanhalingen) niet met een gewestelijken vorm van *bui*, maar met het woord *baai*, wijn, en ook: geluk, fortuintje? (hetzelfde woord als *bei*, bes, druif? zie Ned. Wdb. II[1] 801, 1533) te doen hebben aan waarschijnlijkheid kunnen winnen.

Of moet men misschien aannemen dat twee woorden: 1° *baai-* = *bui-* = *bolkvanger*, schanslooper, ruw matroos enz., 2° *baai-* (= *bei*)*vanger*, fortuinlijk mensch, in vorm, en daarna en daardoor ook in de bett.: haantje de voorste, ophakker, druktemaker enz. dooreengeloopen en samengevallen zijn?

Digitized by Google

V. *Doei, dooi, deui en daai.*

Een dergelijk bezwaar bestaat er tegen de vereenzelviging, langs denzelfden weg, van twee andere tot dusverre gescheiden gebleven woorden der zeventiende eeuw: *doey, dooy, doy* (bij (Noord-)Hollandsche schrijvers), *deuy* (bij Zeeuwsche en Zuidhollandsche als Cats en Westerbaen) en *daey, day* (bij Ogier, Meulewels, Van Wolsschaten en andere, zooveel ik zie, alle Antwerpsche of althans Brabantsche schrijvers, en nog heden in de Kempen, blijkens Corn.-Vervliet); zie Ned. Wdb. III[2] 2185 en 2686, en voorts Cosijn in Taalk. Bijdr. I 94—9. De beteekenis dezer twee of drie woorden of woordvormen is dezelfde: jong, onnoozel deerntje of vrouwspersoon, malloot enz.; en ook in vorm komen zij zóózeer overeen, dat men aanstonds geneigd is ze als twee of drie gewestelijke vormen van hetzelfde woord te beschouwen en dus te hereenigen (gelijk trouwens in Ned. Wdb. III[1] 1715 reeds was voorgesteld); het woord zou dan thans, indien het ook in Noord-Nederland nog bestond, waarschijnlijk (met „ui[2]") **dui* luiden.

Doch ook hier klopt de vorm met *a(e)y* wel met het hedendaagsche Oostvlaamsch, doch kwalijk met het zeventiende-eeuwsche Antwerpsch-Brabantsch, dat, gelijk wij boven, blz. 147, zagen, voor „ui[1]" en „ui[2]" beide toen (reeds) den klank *ǒi* („eui" enz.) had. En deze *a(e)i* voor een jongeren klank, uit *ǒi* ontstaan, te houden wordt ons verboden door den ouderdom der citaten, waaronder één uit den Handel der Amoureusheyt (16de eeuw: zie over den ouderdom van dezen bundel laatstelijk Immink vóór C. van Rijssele, Spiegel der Minnen XLIX). Anderzijds zou het nog heden hier te lande welbekende, en reeds in de 17de eeuw in Holland voorkomende *doetje*, „weinig flink, weinig bijdehand vrouwspersoon" (Ned. Wdb. III[1] 2739), indien het inderdaad als *doetje*, verkleinwoord van *doei* opgevat moest worden (zie a.w., doch ook Van Wijk i.v.), waarschijnlijk een anderen klinker dan „ui[2]" verraden, die nog wel met *ey* enz., doch kwalijk met *ay* overeen te brengen ware. Ook hier

Digitized by Google

hapert dus nog een en ander. Toch valt het moeilijk aan de identiteit althans der eerstgenoemde vormen te twijfelen. Moge een kenner der Zuidnederlandsche tongvallen dit en het voorgaande raadsel eens oplossen!

VI. *Wuiven.*

Van Wijk laat dit ww. ontstaan uit een ouder **wuven*, en dit, als oorspronkelijk dialectischen vorm, uit een mnl. (st.) ww. *wiven*, zwaaien, wuiven, dat dan eenzelvig ware met onr. *vîfa*. Van zoodanig *wiven* weet echter noch het Mnl. Handwdb., noch, zoover ik heb kunnen nagaan, het apparaat voor het slot van het Mnl. Wdb. iets af. Daarentegen schijnt wel reeds in het Mnl. de door Van Wijk vermelde (uit genoemd apparaat geputte?) vorm *woeiven* voor te komen, dien wij dan zeker wel — met *oei* als een der vele pogingen om den klank *öi* (nnl. „ui[2]") aan te duiden — mogen beschouwen als een der oudste voorbeelden van ons nnl. *wuiven*, ontstaan uit een ouder (zwak) ww. *weiven* [1]), eenzelvig of verwant met onr. *veifa* [2]), werpen, slingeren, met ohd. *weibôn*, nhd. *weibel* (ook mnl. *weivel*, *weifel*, „apparitor" etc., Kil.), *(feld)webel* enz., en zeker wel — evenals wellicht *wibbelen* [3]) (naast *wiebelen*) — afgeleid van den stam van een ogerm. **wiban* [4]). M. a. w. hier is niet, gelijk zoo vaak, vooral in 't Wvl. en 't Zeeuwsch, en ook in 't verwante *wuft* < *wift*, *i* in *ú* (of *ì* in *ù*), maar — en wel ten deele reeds in 't Mnl., behalve, naar 't schijnt, in 't Wvl. — de parallelle tweeklank *èi* in *öi* (nnl. „ui[2]") overgegaan.

Dit *weiven* nu is in onze taal sedert de ME. welbekend; zie behalve het Mnl. Handwdb. een vijftal Mnl. plaatsen, aangehaald door De Jager, Frequent. I 875, die het woord boven-

1) Van Wijk stelt dit ten onrechte als een alternatief: „mnl. *woeiven* (of = *weiven*, wuiven)". Franck had reeds te recht in *wuiven* een dial. vorm van *wuiven* gezien.

2) Dat ook veel gewoner schijnt te zijn geweest dan het zeldzame, ja wellich. problematische onr. (st.) ww. *vîfa* (Fritzner III 835, 937).

3) Zie De Jager, Frequent. I 891, en verg. *kibbelen*, *dribbelen* van *kijven*, *drijven* enzt

4) Zie Falk-Torp 412.

Digitized by Google

nader bevestigd door plaatsen als de volgende: Extr. Journ. v. A. Tasman (1642—3) 101: „(*Zij*) riepen ons toe, wij conden hen niet verstaen: maar weijffden dat zij nader zouden comen"; „De jnwoonders dat siende dat wij .... nae binnen quamen Zeylen weijffden op strandt met tacken van boomen", 117 (zie nog 104); Brandt, De Ruiter 389: „De Ruiter zeilde... voor-uit, hebbende voor zich ... een der Engelsche pryzen, en den Vlaamschen puy [visschersschuit of dogboot], die geduurig het dieploot wierpen, en nu loef aan, en dan hou draagende[1]) riepen, of wuyfden, daar al d'andere schepen op volgden"; Hereckmans, in Witsen, Scheepsb. 437*b*: „Men ziet zomwijl een witte doeck, Staan weyf'len op een duyntjen, och! (Zoo veel gezeit) ick zieje noch"; 439*b*: „Jan Hagel wijffelt[2]) met den hoet". Uit dezen scheepsterm: met de hand, muts enz. hetzij algemeene of bijzondere, overeengekomen[3]) seinen geven, zal misschien ook de reeds oudere spreekwoordelijke zegswijze: *ik versta* (of wel, allitereerend: *ik weet*) *je wuiven wel*, in de bovenvermelde plaatsen uit Sartorius, Coster, Huygens en Winschooten, te verklaren zijn. Allicht heeft zich dan vooral daaruit bij onze ook binnenslands meestal te scheep varende voorouders de thans welhaast eenig overgeblevene losgemaakt: (ten afscheid of groet) met hand, hoed, zakdoek enz. zwaaien; wat trouwens reeds in de boven, blz. 158 aangehaalde plaats uit den Zee. Nachtegael (?) bedoeld schijnt.

Uit enkele der bij De Jager, a. w. I 875—9, 933 en hierboven aangehaalde plaatsen blijkt voorts dat, gelijk eenerzijds *weifelen*, thans in de algemeene taal alleen bekend in de bet.: niet weten wat te kiezen, voorheen ook in den eigenlijken zin van: zwaaien, fladderen, in dien van: wuiven, en, volgens Van Dale, ook in dien van: laveeren gebezigd is, anderzijds *wuifelen* niet

1 Zie voor dezen scheepsterm, imper.: „houd' draagende!" Ned. Wdb. III 3241—2.

2 Denke ik alleen drukfout voor *weyffelt*; zie echter ook bij De Jager, a. w. I 879 enkele oudere plaatsen met *y*.

3 Als nog heden bij den militairen seindienst ook te lande.

Digitized by Google

alleen als frequentatief van *wuiven*, maar ook als gewestelijke bijvorm van *weifelen* (beide in hedendaagschen zin) is gebruikt.

Ten slotte is aan de Zaan *wuifelaar* bekend als benaming eener lat, die zeker deel van den molen in beweging brengt; en daarnaast een geheel ander, al dan niet verwant, onz. znw. *wuiver*, naast en uit *weiver* (*waiver*), als naam van verschillende buurten (zie Boekenoogen 1235, 1207—9) [1]).

VII. *Wuisteren.*

Dezelfde betrekking als tusschen *wuiven* en het oudere *weiven* bestaat er waarschijnlijk tusschen *wuisteren* en *weisteren*, welke tot dusverre onderscheiden ww. ik meen te mogen hereenigen als gewestelijk verschillende vormen van hetzelfde woord. *Wuisteren* wordt door De Jager, Frequent. II 726 gestaafd met twee plaatsen uit Oudaan, dien aartsliefhebber van zeldzame, oude en gewestelijke woorden, t. w. Poëzy IV, 184 („al weuistrende, als 't... een woesten ruisbuis past") en Voorafschaduwing 76 („'t weuisterend gerucht"), beide malen nog met „eui" gespeld — in tegenstelling met de „ui" van *ruisbuis*, die dus ook bij hem nog *ü* aanduidt? — en in den kennelijken zin van: druk, rumoerig zijn, in rep en roer zijn of brengen. *Weisteren*, reeds bij Kiliaan vermeld met de bet.: „Mobilitare ante oculos", wordt door De Jager (a. w. II 712) tweemaal aangehaald uit den Liesveldschen Bijbel: Jes. 29, 5: „een weysterende kaf" (Vulg.: *pertransiens*, Stb.: *voorbijvliegende*), 41, 6: „de Draeywint (salse) verweysteren" (Vulg.: *disperget*, Stb.: *verstroyen*); en het is, blijkens Schuermans 853, 858, Bijv. 389, De Bo² 1196, Hoecufft 680, Cornelissen-Vervliet 1432, thans nog in nagenoeg alle Zuidnederlandsche gewesten

1) Verg. ook op Goeree en Overflakkee *twufelaar* < *twifelaar*, twijfelachtige waarheid (N. Taalgids XIV 252). — Over de onderlinge betrekking tusschen de verschillende woorden (of beteekenissen) *schuifelen*: 1. frequent. van *schuiven*, 2. misschien < *schifelen*, 3. misschien < *scheifelen*, 4. < (of onder den invloed van) *sijfelen* < fr. *siffler* zie Verdam, Van Wijk, De Jager (a. w. I 611, 618, 623) en Album De Vries 94—6, noot.

Digitized by Google

bekend, ook in de ten deele sterk gewijzigde vormen *westeren*, *wesseren*, *wesselen*, en met de bett.: vrij en los, onrustig, zonder doel heen en weer loopen; met de postverbale znw. *weister* en *weistering* er naast voor: vrije gang, loop (*zijn w. hebben*, *laten*, *geven*, *nemen* enz.). Aan de eenzelvigheid der beide vormen valt, dunkt mij, in verband met de hierboven en beneden behandelde woorden, redelijkerwijze niet te twijfelen. En al is de afleiding van het ww., mij althans, niet bekend [1]), ook hier zal de vorm met *ei* — bij dit woord niet alleen in West-Vlaanderen, maar ook in Brabant en Limburg gewoon — wel de oorspronkelijke, die met *öi* („eui", nnl. „ui") — hier alleen in Zuid-Holland aangetroffen — daaruit door invloed der *w* ontstaan zijn.

Onzeker is de verklaring van een znw. *weuytsert*, naar 't schijnt zoowel als: hoofsche vrijer, voorkomende in een beurtzang of gesprek tusschen „Dicke Leendert" en „Lijsje Teunis", in het (Zeeuwsche) Sinne-mal van A. van de Venne (blz. 17), waarbij eerstgenoemde, een boersche vrijer, vergeefsche moeite doet om de laatste, bekoord door den steedschen, hoofschen „Joncker Maerten", voor zich te winnen) — eene pastorale in den trant van de Fransche tusschen Robin en Marion" [2])—, maar door haar wordt afgescheept met deze „afjacht":

Want de tijdt die sel haast naaken
Dat mijn weuytsert uyt de sté
Sel gaan doen, as jy flus dé.

Men zou hier, in deze wonderlijk-kunstige, ja gekunstelde taal van Van de Venne, kunnen denken aan een gewestelijken vorm, met „ui²" < *ei*, van een (door Van de Venne gesmeed)

1) Ook of de hier te Leiden voorkomende geslachtsnaam *Wuyster* met dit ww. in eenig verband staat is mij onbekend.

2) Verg. Tschr. XXV 17—22, vooral 20, noot 1, waar blijkt dat dit genre in de 17de eeuw in Zeeland nog bekend was. — In verband met het beneden, blz. 167—8, betoogde, vraagt men ten slotte of deze „weuytsert" (hoezeer „uyt de sté") iets uitstaande kan hebben met de ter eerst aangehaalder plaatse genoemde *wilde-wuiten* of *-wouters*.

Digitized by Google

znw. *weidscherd*. De beteekenis zou niet kwalijk passen, en de jonker is even te voren (blz. 16) door het meisje een „weytsen goet-mans seun" genoemd. Maar juist die vorm met *ei* maakt het gebruik, even later (in denzelfden mond) van een (gewestelijken) vorm met *öi* weinig waarschijnlijk. Zou dan *wuitserd* door een zonderlinge metathesis (of alleen drukfout?) ontstaan kunnen zijn uit *wuisterd*, haplologisch voor *wuister-erd*, nom. agentis van bovengenoemd *wuisteren*? Deze verklaring zoowel van den vorm als van de beteekenis — al zou de laatste wellicht met het zinsverband overeen te brengen zijn — blijft gewrongen.

Nog onzekerder — wijl kwalijk in den zin passend — is de opvatting van een bnw. *wuisch*, dat ik hieraan vastknoop, als Noordhollandschen vorm van *weidsch*, in Bartelink's Beemster Kermis 8:

Piet veegt, met zoen op zoen, het vet van haar besmulde
En zoete lippen af, hij raakt de net gekrulde
En wuissche lokken met den voorpunt van zijn hoed.

VIII. *Wuit(er)en.*

Een blijkbaar Noordhollandsch ww. *wuiteren* (*woiteren*) is tot dusverre, behalve vóór in de Tweespraack, tegenover blz. 1 (in Kooiman's herdruk blz. IX), als alleenstaand woord, zonder verklaring, alleen als typographisch voorbeeld der *w*, gevonden in twee plaatsen uit Hooft: Tac. 423 („wuitrende langhs de genoeghlyke stranden", ter vertaling van lat. *personantes*) en Ned. Hist. 1170 („woiteren, gachelen, gabbelen, golpen en brassen", in tegenstelling met „psalmen, lofzangen, klaghliederen, en smeekrymen, ... vermaaningen, gebeeden, en aanroeping Gods"). In Noord-Holland is nog bekend een kennelijk hiervan afgeleid bnw. *wuiterig*, vroolijk, opgewekt (De Vries, Westfrie. Woorden 106; slechts toevallig in zin gelijk aan en in klinker gelijkende op het aldaar ook gebruikte *muiterig*). De verklaring, in het Wdb. op Hooft van het Instituut, van dit ww. *wuiteren* als afleiding van *wuit* [1]) kunnen wij daarlaten.

1) Zie beneden, blz. 165, sub 2.

Digitized by Google

Het woord gelijkt in beteekenis wel sterk op *wuisteren*, maar zou daarmede toch alleen vereenzelvigd mogen worden, indien het uitvallen der *s* verklaard kon worden; hetgeen zeker niet kan geschieden door de verwijzing naar het uitvallen der *s* tusschen *r* en *t* in Zaansch *bart*, *wort*, *bort* voor *barst* enz. (Boekenoogen LIII).

Naar den vorm daarentegen zou het een frequentatief kunnen zijn van een ww. *wuiten*, waarvan ik één voorbeeld kan aanwijzen in het (weldra als academisch proefschrift verschijnend) Spel van de Cristenstercke, vs. 1953—6, waar twee sinnekens spreken:

H. Soe mochtet wel eclipsis worden omtrent zijn oren.
rijp vuijstloock ghesworen // mocht tzijnent stoijten.
V. hoe wijt an stellen, twil immers niet woijten.
hoe dat wijt floijten, // tpijpt al discoort.

Deze drie rijmwoorden zouden thans blijkbaar *stuiten* [1]), *wuiten*, *fluiten* luiden. Ongelukkig strookt nu echter de beteekenis van dit ww. *wuiten* weer kwalijk met die van 't eerstgenoemde *wuiteren*. Daarentegen strookt die beteekenis volkomen met die van 't ww. *wouten* (hd. *walzen* enz.), door Verdam herkend op ééne plaats in 't Mnl., Ferguut 4981 (zie Tschr. XII 128—30), en 't grondwoord van het later bekende frequentatief *wouteren* (*dat woutert niet, 't wil niet wouteren*: dat vlot, gaat, lukt niet). Wij zouden hier dan een ander geval ontmoeten dier zonderlinge afwisseling tusschen *ou* en *oi* (> *ui*), waarop wij beneden, bij het znw. *wuit(en)*, stuiten [2]). Zoo is dus dit *wuiteren* naar den vorm kwalijk met *wuisteren*, naar de beteekenis kwalijk met *wuiten* overeen te brengen, en moeten wij ook hier eindigen met een: non liquet.

---

1) *Stoijten* ook in a.w., vs. 373: „Seker de best van ons beijden en stoijt niet veele".

2) Een derde voorbeeld ware wellicht in hetzelfde Spel van de Cristenkercke (576) het verl. deelw. *ghegoijt*, indien dit ten minste noch van *gooien*, noch van *gieten* afgeleid kan worden, maar met *gegout*, verguld (welke bet. aldaar inderdaad 't best past) dient gelijkgesteld. Ook dit woord vereischt nadere verklaring.

Digitized by Google

IX. *Wuit(en).*

1. 't Znw. *wuit* [1]) is thans in Noord-Nederland waarschijnlijk alleen nog in beperkten kring bekend als een scheepsterm, volgens Van Dale, naar Van Lennep, Zeemanswdb., een „haspel, waarop men aan boord het schiemansgaren vervaardigt"; zie nadere bijzonderheden en nog andere toepassingen t. a. p. en bij Winschooten, Seeman 367; Witsen, Scheepsb. 516*a* en Van Lennep, Zeemanswdb. 268. Dezen scheepsterm meen ik te mogen verklaren als een der vele toepassingen van den thans, in Noord-Nederland ten minste, geheel in onbruik geraakten en vergeten, doch beneden nader te bespreken mansnaam *Wuit(en)*, te vergelijken met andere als benaming van een werktuig, niet zelden als scheepsterm, gebezigde (mans)namen gelijk *dirk*, *harmen*, *klaas*, *wouter(man)*, *griet* (Tschr. XIX 194), *kortjan*, *keesje* (Taal en Lett. XI 302), *langejan*, *mallejan*; zie verder over deze toepassing van eigennamen op voorwerpen b.v. Darmesteter, Vie des mots § 48, 58; Schultz in Zschr. f. deu. Phil. XVIII 130—7. Is het voorwerp misschien aldus genoemd om zijn dol, oogenschijnlijk doelloos ronddraaien (verg. beneden, 5), dan behoorde deze beteekenis eerst achter de genoemde gesteld te worden.

2. Een verdere schertsende toepassing van dezen scheepsterm zie ik in *wuit*, bij Weiland vermeld voor: mond of kin („Houd uwe wuit. Kijk eens, welk een aardig wuitje zij zet"). Immers de mond of kin kan vergeleken zijn met een *wuit*, naar de beschrijving waarschijnlijk een min of meer hoekig of wigvormig voorwerp; verg. benamingen als *scheg*, voor den voorsteven uitspringend wigvormig stuk hout, maar ook: spitse kin en:

1) De vorm *wuit* kan hier en elders (zie beneden) ontstaan zijn door de averechtsche opvatting van (het oorspronkelijke enkelvoud) *wuiten* als een meervoudsvorm; verg. *baak*, *droes(em)*, *els*, *zeis*, en in een veel ouder tijdperk neutra als *kalf* enz. Maar ook de eigennaam komt reeds in dezen korteren vorm voor (zie beneden, 177). — De hiernaast door Van Dale en ook Van Wijk (naar Weiland?) vermelde (bij)vorm *wui* zal wel niets anders zijn dan een uit het verkleinw. *wuitje(n)* averechts herleide grondvorm. Doch verg. beneden, blz. 169, ook wvl. *wei*! —

Digitized by Google

neus (Boekenoogen, Van Wijk), en eenzelvig met het Noordgerm. woord voor: baard, voorts *gevel* voor neus, *toet(je)* enz.

3. In Zuid-Nederland daarentegen is een ander gebruik van *wuit(en)* welbekend, t. w. als naam (oorspronkelijk eigennaam, later soortnaam) van hetzij de Vlaamsche gaai (of meerkol), hetzij den ekster; voor welke overdracht ik mij veroorloof te verwijzen naar Tschr. XIX 183—94 (inzonderheid 190—2), XXV 15—6, 22—3 en het aldaar aangehaalde, waaraan ik thans nog (voor deze bet. en de volgende) kan toevoegen Cornelissen-Vervliet 1447, 1462; Claes, Bijv. op Hagel. Idiot. 290. Vooral de samenvoeging der twee namen *Han(nen)* en *Wuit(en)* tot één woord *hannewuit* is gebruikelijk geweest: zie Ned. Wdb. i. v.

4. Een andere, maar soortgelijke toepassing op een ander dier, t. w. als benaming voor een lam (?), schuilt in de volgende plaats uit het sterk gewestelijk gekleurde gedicht van den Veerschen dichter der Geuzenliederen A. Valerius (in den Zeeuschen Nachtegael III 60), waarin „eu" kennelijk weer, evenals boven, blz. 157, den klank *öi* of *öü* (nnl. „ui") aanduidt:

Het dick gewolde Schaep, het jonck gheworpen weutjen
Dat namp den Harder waar; al spelend op zijn fleutjen [1]).

5. In verschillende Zuidnederlandsche gewesten is *wuit(en)* ook bekend als benaming van een lossen kwant, een dom, onbezonnen mans- of ook vrouwspersoon enz.; wel denkelijk bij vergelijking met den boven, bij 3 bedoelden kakelbonten vogel; zie nogmaals Tschr. XXV 22—3 en verg. voorts in soortgelijke toepassing vl. *caelge* (< fr. *caille*), kwartel, daarna: fat (zie Ned. Wdb. III² 1956, benevens Pyramus en Thisbe (in Trou moet blycken) 274 (aldus te lezen iplv. *raeilge*) [2]). Zie

1) In verband met het beneden, blz. 172—5, gezegde, wijs ik er op dat Tschr. XIX 192 ook *Wouter* als naam voor een schaap voorkomt en dat in Friesland dezelfde naam nog voor een lam gebruikelijk is (zie Fri. Wdb. III 475*a*).

2) Voorts nog *druit*, als Zeeuwsche benaming van den ekster (of wel eveneens van de Vlaamsche gaai?), maar ook van een lossen kwant enz. (zie Ned. Wdb. III² 3490, ¹1621—2 en Tschr. t. a. p.); *huiben*, *spreeuw*, mnl. *gooc*, hd. *Hähnrei*, fr. *cocu* enz.; ook mnl. *duipen*, mnl. *juper*?

Digitized by Google

hiervoor, behalve het reeds boven bij 3 aangehaalde, nog Antw. Liedb. 63 (n°. XLIV): een lied van een spijtigen, „door een aerdich vroucken . . . bedroghen" minnaar:

Adieu ghi waert eens mijn princesse
Met uwen soeten rel
Adieu ghi paeyter vive oft sesse
Toeft Hanneken ende Wuyten wel
Adieu mijn dubbel vel [1]).

Naast deze verbinding van *Wuit(en)* met den in Vlaanderen gewonen naam *Hannen* tot *hannewuit* staat die met den (aldaar wellicht niet zoo gewonen) naam *Willem* tot *willewuiten*, ook *-wuiter*, „dwazerik, beroertemaker" (Schuerm. 864) enz.; doch ook *wilde wuiten*, gelijk 't nog wel heet [2]). Alle drie namen zijn verbonden in de (Tschr. XXV 22, noot aangehaalde) plaats uit Bredero's Spaanschen Brabander, vs. 265: „hanneken, wilken, wuytjen, da niet dan fielen zijn": een namenreeks, blijkbaar gelijkstaande met ons *Jan, Piet en Klaas*, *Jan (en) Alleman*, of het oudere *hak en (zijn ge)mak*.

Doch het laatstgenoemde *wilde wuiten* wisselt ook, in denzelfden zin, af met *wilde wouter* [3]). En deze *wilde wouter* of *wuiten* blijkt niet alleen, gelijk reeds gegist is [4]), een typische figuur uit onze oude volksliteratuur, maar ook alweer, evenals de verwante figuren van *Robin (et Marion)* [5]) en *Aernout* [6]) en gelijk zooveel anders, uit de Ofr. literatuur overgenomen te zijn. Immers ook de Ofr. naam *Gautier* wordt evenzoo gebruikt; zie reeds Tschr. XIX 19, waaraan nu nog toegevoegd kan worden dat Godefroy IV 247 *gautier* (te recht?) met „bon vivant" vertaalt en *franc gautier* (of *gontier*) omschrijft

1) Verg. *dobbel · velleken* (Mar. v. Nieum. 90) en „een also vileynich vel" (Coninxkinderen).

2) Zie de in Tschr. XXV 15—6, 22—3 aangehaalde Zuidnederlandsche idiotica.

3) Zie Tschr. XXV 15, en nog Oud-Amst. Liedt-boeck 89 (bij Wirth, Untergang des nl. Volksl. 319).

4) Tschr. XXV 16.

5) Zie Tschr. XIX 17—21, XXIX 103—21.

6) Zie Tschr. XXXVIII 133—46, XXXIX 135—8.

Digitized by Google

als: „habitant des forêts, sorte de Robin des bois, et par extension, viveur, bon vivant" (a. w. IV 225). Deze *Gautier* of *Gontier* is in de veertiende eeuw zelfs, als het type van den boer, die met zijne Helayne in het eenvoudige landleven gelukkig is, in tegenstelling met het hof verheerlijkt in het pastorale gedicht van Philippe de Vitri, Le dit de Franc Gontier, dat lang in vele variaties nagevolgd en in de 15de eeuw nog door Villon in zijn Les contrediz de Franc Gontier geparodieerd is [1]). Zelfs het voorbeeld der verbinding met een anderen naam ontbreekt niet; gelijk *wilde wouter* beantwoordt aan *franc gautier*, blijkt *willewuiten* enz. nu de vertaling van *Gautier et Guillaume* (ook: *et Colin* of: *et Martin*), gebruikt evenals nu in 't Fr. *Pierre et Paul* [2]) = nnl. *Jan, Piet en Klaas*. En ten slotte is de Tschr. XIX 192—3 besproken „boschgeest" *wouter*, met de voor de hand liggende bijgedachte aan *woud*, al evenmin Germaansch, maar eenvoudig een nazaat van dezen Franschen *gautier*.

Die hier gevonden gelijkstelling der namen *Wuiten* en *Wouter* vinden wij nu ook bij Sexagius, Orthogr. (zie Leuv. Bijdr. III 245, IV 101—2), alwaar *vęuten* (= nnl. *wuiten*) in 't Latijn wordt vertaald met *Valterus*; zie over deze gelijkstelling verder beneden, 171—4). Hier vestig ik alleen de aandacht er op, dat door dit voorkomen van den vorm *wuiten*, met „ui²", bij Sexagius, in het Antw. Liedb. en in den Sp. Brabander (in Jerolimo's mond) de *ui* in dit woord wel als Brabantsch gestempeld is, gelijk trouwens ook J. Lambrechts D I^{vo} (van den herdruk) eveneens *weuten* noemt onder de voorbeelden van den klank *eu* (= *ęu* bij Sexagius = *eui* elders = „ui²"), uitdrukkelijk er bij voegende „op zijn Brabantsch" (zie verder boven, 147, 151).

6. De geslachtsnaam *Wuite* (< *Wuiten*, hetzij zw. gen. v. *Wuit(e)* of nom.?) zal wellicht ook een van dezen naam afgeleide vadersnaam zijn; al pleit hier niet voor dat de familie

1) Zie Huizinga, Herfsttij der ME. 171—4, 212—7. 2) Godefroy IV 247—8.

Digitized by Google

van dezen naam uit Kampen afkomstig is, waar vele dergelijke tweelettergrepige geslachtsnamen voorkomen, doch de voornaam *Wuit* en de soortnaam *wuit* onbekend schijnen. Als spotnaam voor de inwoners eener (naburige) stad is in Zuid-Nederland „de Wuiten van Hamme" (in Oost-Vlaanderen) bekend [1]). Hiermede zal eigenlijk wellicht de vogelnaam bedoeld zijn; misschien toch ook met toespeling op een nog aldaar woonachtig geslacht (zie beneden, blz. 176)?

In dezelfde beteekenissen nu als in Brabant (en Oost-Vlaanderen?) *wuit(en)* is in West-Vlaanderen *weit(en)* bekend:

1. als vogelnaam; zie Kiliaan: „Weyten. vetus. Fland. j. *roetaerd.* Graculus", en De Mont en De Cock, Vl. Vertelsels 79: „Van de Zwaluw en den Weiten" (noot: „*weiten*, *wuiten* of *hannenwuiten*, met zijn echten naam: gaai of meerkol, ook wel Vlaamsche gaai, (*Garrulus glandarius* C.). Rondom Aalst heet hij vaak *hannen*"). Volgens De Bo² 488, 1195 wordt de vogel ook wel *Wei* [2]), *Lawei* [3]), *Gaai* en *Koolen* geheeten, fr. *geai*; daarnaast in gelijken zin ook *weiting*, *weitink* (Schuerm. 854, De Bo² 1196).

2. als benaming van een „Vent met weinig verstand, dwazerik" (De Bo² t. a. p.): „Een weiten van een vent. Haar man is maar een weiten. Syt gy geen waeren weyten". En Pyr. en Thisbe (in Trou m. bl.) 360—2, in een twistgesprek tusschen twee sinnekens [2]):

> Nu eer wy voortt gaen,
> So moeten wy tsaemen, hoort arme weijten,
> Wadt vreemds bedrijven.

---

1) Winkler, Stud. ov. Nederl. Namenkunde 73.

2) Staat dit *wei* tot *weil(en)* als *wui* tot *wuil(en)* (zie boven, 164, noot)? Of is dit *wei* een heel ander woord, en kan dit verwant zijn met fr. *geai*, pic. *gai*, waaruit mnl. *gay*, nnl. *gaai*? — Even twijfelachtig is het of *lawei* met dit *wei*, dan wel met *laweit* (waarover zie S. de Grave in Taal en Lett. XV 25—9) in eenig verband kan staan. — En is *Koolen* een ander woord dan de Vlaamsche naam *Kole(n)* (verg. straks, 169)?

3) Dit stuk wordt ook, ofschoon, naar 't onderschrift, afkomstig van de Oude Amsterdamsche Kamer, gekenmerkt door andere Westvlaamsche eigenaardigheden.

Digitized by Google

Dit woord, brab.-holl. *wuit(en)* = wvl. *weit(en)*, dat dus dezelfde „klankwisseling" (in ruimeren zin), in dezelfde gewesten, vertoont als de andere, blz. 156—63 besproken woorden met „ui²" uit *ei* na *w*-, blijkt nu ten slotte, naar mijne, door Dr. Boekenoogen hierachter met tal van voorbeelden gestaafde gissing, een oude (Vlaamsche) eigennaam, waarschijnlijk van Germaansche herkomst, te zijn. En wel een der vele Vlaamsche verklein- of vleivormen op *-en*, zooals er nog heden in (West-?) Vlaanderen vele zijn: *Berten* (Bernard), *Fonnen* (Alfons), *Gielen* (Gillis), *Gusten* (August), *Hannen* (Johannes), *Hinten* (Hendrik), *Koben* (Jacob), *Kolen* (Nicolaas), *Lodden* of *Lotten* (Lodewijk), *Manten* (Amand), *Nanten* (Ferdinand), *Pieten* (Pieter), *Saoten* (Charles), *Seppen* (Josep), *Warten* (Eduard), *Wieten* (Louis) [1]). Al zijn deze grootendeels van jongere dagteekening (enkele met *-ten* iplv. *-en* naar analogie der vele op *-t-en* ?), zij zijn stellig gevormd naar een overoud model. Volgens Boekenoogen's m.i. aannemelijke meening zijn zij ontstaan uit oudere vormen op *-ijn*, *-in*, zooals men ze in middeleeuwsche, vooral Zuidnederlandsche oorkonden telkens aantreft: *Costijn*, *Moenin* [2]), *Ritsin*, *Weinin*; verg. de Fransche vormen, met de klem op de laatste lettergreep, als *Colíjn* (*Colín*), *Mathurin*, *Pathelin* enz. en een Vlaamschen geslachtsnaam als *Wannijn* [3]). Het zijn dan (veelal sterk verschrompelde) vleivormen van Germaansche of Latijnsch-Romaansche eigennamen, met den verkleiningsuitgang *-în* > *-en*, te vergelijken met het gewone, eigenlijk dubbele, samengestelde diminutiefsuffix *-ikîn* > *-(e)ken* [4]).

Vanwaar ten slotte deze naam? Winkler, Friesche Naamlijst 430 en Dez., Geslachtsnamen 145—6 en 136, noemt *Weit(e)* (en *Weitse*) als gewone Friesche namen („in volle gebruik"),

1) Ten deele ontleend aan mondelinge mededeeling van den heer A. Thiry alhier, ten deele aan Vercoullie in Versl. d. Vl. Acad. 1920, 791.

2) Behooren ook *Moenen* (zie Taal en Lett. XV 246—8) en *Moonen* hierbij?

3) Vercoullie t. a. p. daarentegen ziet, m. i. kwalijk te recht, in die Nvl. namen op *-(t)en* het suffix og.*-*iti-*,*-*itj-*, ags. *-ete*, ohd. *-izzi*, nhd. *-tz* (Kluge, Nom. Stammbildungslehre § 60).

4) Zie a. w. § 57—59, 61—2.

Digitized by Google

vanwaar de vadersnamen *Weitema*, *Weitinga*, *Weits*, *Weytingh* (en *Weitske*, *Weitsma*, *Weitsema*). Ook in Vlaanderen komt, volgens Winkler t. l. a. p., *Weiten* nu nog wel als voornaam voor, vanwaar de geslachtsnaam *Serweytens* (en ook de plaatsnaam *Weiteghem*?). Zoo schijnt het mogelijk ook hier, gelijk zoo dikwijls, de oude banden tusschen Friesland en (West-) Vlaanderen weder aan te knoopen, althans aan te wijzen.

Doch er rijzen bedenkingen. Vooreerst is tegenover de beweringen van Johan Winkler, den kundigen, volijverigen en beminnelijken, maar weinig of niet critischen Friesch-Vlaamschen dweper, die ons zelden of nooit door opgaaf zijner zegslieden in staat stelt tot naslaan en verder nasporen, eenige twijfel altoos gewettigd, ja geraden. Zou 't in dit geval b.v. geheel ondenkbaar zijn dat die „gewone" Friesche namen eigenlijk niets dan Hollandsche wanspellingen, met *ei*, waren van Friesche namen met *ij* (*y*), d. i. door een Fries gesproken *í*, door een Hollander gesproken en geschreven *èi* (verg. b.v. een naam als *Zeilstra*, toch zeker wel geen andere dan *Zijlstra*)? In dat geval zou *Weit(e)* enz. misschien niets anders zijn dan *Wijt*, een reeds oude korte Vlaamsche vorm naast *Wide*, *Guido*, *Guy* enz., die natuurlijk niet het grondwoord van *Weiten* en *Wuiten* zou kunnen zijn. Intusschen dient erkend dat èn de stelligheid van Winkler's verzekering èn het getal der door hem genoemde namen [1]) aan dien twijfel wel het zwijgen zouden opleggen, indien niet ook alle verdere aanknoopingspunten voor zulk een Friesch-Westvlaamschen naam *Weit(e)* ontbraken. Immers in Förstemann, Altd. Namenbuch² I 1494 en 1627 vind ik niets dat hier past; met een „stam" *Vaid* (aldaar met ohd. *weidôn*, venari in verband gebracht) valt, wegens de *d*, niets aan te vangen, en van een (Hd.) „stam" *Viz* worden alleen afgeleide namen met *Wiz-* en met *-wiz* genoemd, geen met den tweeklank *ai* of *ei*. Zoo blijft deze naamsverklaring dus in de lucht hangen en twijfelachtig.

1) Zie vooral ook beneden, 177.

Digitized by Google

En dit te meer, omdat eene gansch andere verklaring wellicht mogelijk is. Boven, blz. 165—7, zagen wij dat *wuiten* en *wouter* als naam voor een schaap met elkaar afwisselen, dat naast *wille-* of *wilde wuiten* in gelijke beteekenis staat *wilde wouter* en dat ook Sexagius de namen *Wuiten* en lat. *Walterus* gelijkstelt. Dat dit geen toeval is, dat integendeel *Woitin*, *Weitin* en *Wouter* in Vlaanderen ten minste sedert de 13de eeuw naast elkaar voorkomen als verschillende vormen — de beide eerste kennelijk als verklein- of vleivormen van den derden — van denzelfden naam, blijkt uit het hierachter staande vertoog van Dr. Boekenoogen, die met zijne gewone bereidwilligheid te mijnen verzoeke en gerieve de schatten zijner collectanea gerangschikt en medegedeeld heeft.

Hoe zal men dit wonderlijk samentreffen van twee, drie op elkaar gelijkende, maar kwalijk klankwettelijk overeen te brengen naamsvormen verklaren? Ik moet erkennen dat ik aanvankelijk, geen kans ziende etymologisch verband te brengen tusschen een mnl. *ou* (< og. *al* vóór dentaal) en (vl.) *oi* of *ei*, weigerde geloof te hechten aan een oorspronkelijke eenzelvigheid dier beide namen en veeleer de mogelijkheid in 't oog wilde houden eener reeds vroegtijdige verwarring van twee toevallig min of meer gelijkluidende, maar etymologisch gansch verschillende namen, die in den lateren naam *Wuitier* als versmolten zouden zijn. Een nieuwe bijdrage derhalve tot de reeds in de middeleeuwen niet ongewone verwisseling of verwarring van persoonsnamen, waarover ik in dit Tijdschrift XXXVII 11—25 en XXXVIII 155 gehandeld heb [1]).

1) Waaraan ik nu nog kan toevoegen: *Olaus* verward met *Olaf*, *Olof* < *Odulf* (Sterck, Oork. ov. Vondel 125—8); *Amoraen* naast *Amorijs* (Walew. 1269, 3022, 3029, 3138 e. e. × 9410, 9456, 9557 e. e. (trouwens hier allicht naar 't onderscheiden gebruik der twee dichters van den Walewein, Penninc en Pieter Vostaert), *Ysenbele* naast het gewone *Ysabele* (a. w. 8076, 8080); terwijl eindelijk *Walewijn* naast *Walewein* (waarover zie Tschr. XXXVI 67—71, 290—6) toch ook wel 't best uit verwarring van twee oorspronkelijk, etymologisch verschillende namen verklaard zal worden. Ook ofr. *Gontier* naast *Gautier* (zie boven, blz. 166) zal wel een contaminatie zijn van *Gautier* en *Gontran* (of een dergelijken Ofr. naam met *Gon-* < og. *gund-*).

Digitized by Google

Toch doet de wel zeer merkwaardige analogie derzelfde afwisseling tusschen *ou* en *oi*, *ei* in de namen *Boudijn* en *Boidijn* [1]) of *Beidijn* (zie beneden, blz. 178), en nog meer in het ww. *wouten* = *woiten* (en *gegoit* = *gegout*? zie boven, 163), weer de vraag rijzen, of deze klankwisseling misschien ook langs een anderen, zuiver phonetischen weg te verklaren zou zijn. In vleivormen van namen zou men allicht rekening mogen houden met de mogelijkheid eener min of meer abnormale ontwikkeling van klanken [2]). Doch bij een ww. *woiten* (nnl. **wuiten*) naast *wouten* (ohd. *walzan*) valt aan geen abnormale ontwikkeling te denken. En ook eene normale klankwijziging (umlaut) *òu̇*: *ȍü̇* > *ȍi* > *ei* — op zich zelf, blijkens het Nhd. (zie boven, blz. 149) zeer wel denkbaar — is in 't Nederlandsch tot dusverre, bij mijn weten, nergens — dan in 't verafgelegen Groningsch: zie Molema 315, 437 — gevonden; en zij zou ook alleen in die vleinamen op *-ijn*, maar niet in een intr. ww. *wouten* < **waltan*, zonder klankwijzigenden factor, aannemelijk zijn [3]).

Mijn onderzoek naar een dergelijke klankontwikkeling in een Nederlandsch dialect heeft mij tot dusverre nog niets afdoends aan de hand gedaan. Wel vond ik in de pasverschenen, zeer welkome dialectproeven, door Prof. Frings uit Bonn en Dr. J. van den Heuvel uit den mond van Zuidnederlandsche krijgsgevangenen in Duitsche kampen opgeteekend — een der uiterst zeldzame goede vruchten van den oorlog! — voor nnl. *zout* in Leuven *zǫ'ut*, in Geertsbergen *zait*, in Lokeren *zǫit*, in Basel *zaĭt*, in Selzaete *zaĭd* [4]); de vier laatste plaatsen

1) Waarbij misschien ook nog de boven blz. 147—51 meermalen genoemde geslachtsnaam *De Huiter* (meermalen *De Heuiter* enz. geschreven), naast den nog heden bekenden naam *De(n) Houter*, gevoegd kan worden.

2) Verg. b.v. het boven, blz. 16[illegible], aangehaalde opstel van Vercoullie over *boetje*, *boeten*, *boef* (ook *boel* had hier nog genoemd kunnen zijn), *boi* enz., als min of meer waarschijnlijke vleivormen van *broeder*.

3) Tenzij men daarnaast voor 't Nedl, evenals voor 't Got., een intr. geworden *waltjan* mocht aennemen

4) Th. Frings u. J. Vandenheuvel, Die südniederländischen Mundarten. I. Texte (Deutsche Dialektgeographie XVI. Marburg 1921), n°. 14, 29, 33, 35, 37, telkens sub 7.

Digitized by Google

zijn in Oost-Vlaanderen gelegen. Ook, ja vooral in (Nederlandsch- en Belgisch?) Limburgsche dialecten schijnt een dergelijke tweeklank, met een *i* als — althans ouder — bestanddeel, voor og. *al* vóór dentaal niet ongewoon: in Maastricht *āit*, *zāit*, *kāit* [1]). En dat deze tweeklanken reeds oud kunnen zijn, blijkt uit Franck's Mnl. Gramm.[2] § 50, Anm. 2, waar *oid*, *oit* voor *ould*, *out* reeds voor de middeleeuwen „in 't Limburgsch", zonder nadere opgave, worden genoemd [2]). Een en ander maakt het niet onwaarschijnlijk dat dezelfde tweeklanken reeds bedoeld zijn met de schrijfwijzen 1° *oi* (daarnaast soms *ai*) voor *al* vóór *d* of *t*: *oit*, *ait* = *out*, *hoit*, *hait* = *hout* < *houdet*, *soits*, *sait* (e. a.) = *salt* (2 sg. praes.); 2° *oi* (niet *ai*) voor *ol* vóór *d* of *t*: *goit* = *gout*, voorkomende in een zeer oud (dertiendeeuwsch), naar de taal te oordeelen waarschijnlijk uit Limburg of Oost-Brabant afkomstig handschrift, waarop Dr. John Holmberg, docent aan de Universiteit te Upsala, die zich met de bewerking der in dat hs. vervatte prozastukken bezighoudt, verleden jaar mijne aandacht vestigde. Immers op zich zelf zou deze regelmatige spelling — de spelling *ou* komt in deze gevallen in dit hs. nooit voor — wel op eene bijzondere ontwikkeling van *al* en *ol* vóór *d* of *t* wijzen; maar daar de *i* in genoemd hs., luidens eene latere vriendelijke mededeeling van Dr. Holmberg, doorgaans de elders in 't Mnl. meer gewone *e*, als teeken voor de rekking van den klinker, althans in gesloten lettergrepen, vervangt — in opene wisselt *oi* met *o*, en *ai* met *a* af — zou *oi* ook in vormen als *oit*, *hoit*, *soits* ten minste evengoed alleen een gerekten enkelvoudigen klinker kunnen aanduiden als den bedoelden gezochten tweeklank. In verband met het bovenstaande zal men echter ook hier wel een tweeklank mogen aannemen.

1) Houben § 48; Kern, Limb. Serm § 79. Laatstgen. geeft ook voor St.-Truyen op: *káát* (koud); Frings (s. 26) daarentegen *zolt* (en *kolt*).

2) In den 1sten druk ontbreekt deze Anm. nog; en in F.'s opstel: Schriften zur limb. sprache und literatur, in Taal en Letteren VIII zoek ik vergeefs naar de nadere aanwijzing dezer *oi*.

Digitized by Google

Doch al deze verschijnselen wijzen naar Limburg, terwijl de *oi* zoowel in den naam *Woitin* > *wuit(en)* als in het ww. *woiten* = *wouten* veeleer in Vlaanderen schijnt thuis te hooren [1]); terwijl ook het sporadisch karakter dezer klankontwikkeling, in slechts enkele woorden, zou blijven bevreemden.

Tot mijn leedwezen moet ik derhalve dit opstel, waarin misschien meer vragen gesteld dan beantwoord zijn, besluiten met een: amplius quaerendum! [2]). Alleen nog deze opmérking. Indien *Wuit(en)* < *Woutijn* inderdaad een (oorspronkelijk locale?) vlei- of verkleinvorm van *Wouter* blijkt, is die vorm natuurlijk niet te vergelijken met *wuiven* (*ui* < *ei* na *w*), maar ouder dan *Weit(en)*, welke vorm dan veeleer verklaard dient evenals de boven, blz. 148—52 besprokene met wvl. *ei* × brab.-holl. *ui*.

---

1) Immers Reynier Pauwelsz., de dichter van het Spel van de Cristenkercke was waarschijnlijk uit West-Vlaanderen afkomstig (zie Blands, Inl. XXI vlgg.).

2) Zou men bij de namen ook mogen denken aan de mogelijkheid der overneming in een naburig Waalsch dialect, van waar zij, vervormd, weer in 't Dietsch teruggekomen zouden zijn? — Is 't, ten slotte, bij zooveel onzekers, al te gewaagd te vragen of de geslachtsnamen *Nuy* (naar ik meen, in Brabant thuishoorende, *Ney*(?) *Nuyent(s)*, *Noyen* en *Neyers* ook op de boven, blz. 143—52, besproken wijze met elkaar in verband kunnen staan?

Leiden, December 1920. J. W. MULLER.

Digitized by Google

DE MANSNAAM *WUITEN*.

In verband met het bovenstaande artikel van Dr. Muller mogen hier eenige mededeelingen volgen over een paar eigennamen, waarin de klank *ui*, *oi*, schijnt af te wisselen niet alleen met *ei*, maar ook met *ou*.

Wuiten, in de middeleeuwen *Woitin*, in latijnsche teksten *Woitinus*, is een mansnaam in den gewonen verkleinvorm op *-ijn*, *-in*, blijkens de volgende bewijsplaatsen uit oorkonden reeds vroeg in Vlaanderen voorkomende: „*Woitino* Cant", in 1221 begiftigd te Koudekerke bij Brugge (Cartul. de S. Bertin à Poperinghe 50; Chartes de S. Bertin à S. Omer I, n°. 610); „*Woitinum* Pipra", die in 1224 een tiende van de abdij van Eename krijgt (Cartul. d'Eename 115) en, blijkens a. w. 117, dezelfde is als „*Walterus*, cognominatus Pipere" (zie ook 138: „*Walterum* Pipere", a°. 1228); „*Woitinus* de Wallo", te Oudenaarde, a°. 1228 (a. w. 139), naast „*Walterus* de Wallo", a°. 1229 (a. w. 145); „*Woitino* Grepenare", getuige in Oost-Vlaanderen, a°. 1257 (Cartul. de S. Bertin à Poperinghe 109); „*Woytin* van den Wale", te Oudenaarde, a°. 1342 (Ann. Soc. d'Émul. de Bruges XXV 239); „*Woytin* van Aspere" terzelfder plaats en tijd (a. w. 269); „*Woitin* Oudcoren", van Kortrijk, gebannen 1374 (Froissart, Cron. v. Vlaend. II 1); „*Woytin* van Hoeleghem van Mechline", gejusticieerd te Oudenaarde, a°. 1383 (a. w. 434).

Ook den bijvorm *Wuetin*, en daarnaast ook *Wueytiaen*, met *eu* = *ui*[2] en met den inzonderheid in Holland voorkomenden verkleinvorm op *-iaen*, den ouderen vorm van ons nnl. diminutiefsuffix *-je(n)* [1]), treft men een enkele maal aan: „Gillis

1) Zie over den uitgang *-tiaen*, ons *-tje(n)*, Friesche gepalataliseerde vorm van *-kijn*: Verdam VIII 294—5 en De Vries in Versl. en Meded. Kon. Akad. III 244 vv.

Digitized by Google

Wueytiaen(s)" naast „*Wuetyaen(s)*" (Cartul. de S. Martin à Ypres II 595, 733: begin 14de E.); „Hennen *Wuetens*", schilder te Antwerpen, a°. 1513 (Liggeren v. h. Antw. St. Lucasgilde I 80).

Zonder den verkleinvorm vindt men ook *Woit* (verg. later *Hanneuuit*), waarschijnlijk jonger, althans zeldzamer, b.v.: „Willem f. *Woyts*", in Bouchouter ambocht, a°. 1379 (Froissart II 613); ook als geslachtsnaam, zoowel met *oi* als *eu*: „Willem *Weuts*", schepen van Yper-ambocht, a°. 1389 (Cartul. de S. Martin à Ypres II 929); „Jan *Woyts*", te Holsbeke, a°. 1474 (De Raadt, Sceaux armoriés IV 258); „Margarita *Wuyts*", te Antwerpen, a°. 1632 (Liggeren v. h. Antw. St. Lucasgilde II 32). Naar het schijnt werd de naam vroeger ook door vrouwen gedragen; ik vond ten minste „Gosino filio *Woite*" (d. i. *-ae*, genit. v. *Woita*) en „Roberto filio *Woite*", getuigen, a°. 1257 (Cartul. de S. Bertin à Poperinghe 109).

Ook komt in Vlaanderen een naam *Woytac* voor naast *Boitac* en *Beutac*. Reeds in 1249 vindt men hem te Yperen als mansnaam: „Theodericus Bonte tenet duas lineas a *Boitac* Callebier, et idem *Boitac* tenet eas a Salomone Morin" (Cartul. de S. Martin à Ypres II 117). Later ontmoette ik hem alleen als familienaam; ik laat hier slechts enkele voorbeelden volgen: „Lambiert *Boitac*", te Yperen, a°. 1319 (a. w. 285; Fransche tekst); „Boid *Woytac*", te Hulst, a°. 1326 (Navorscher XIX 12); „Clais *Boitac*", in Oostburg-ambocht, a°. 1383 (Froissart II 235); „Willem *Woytac*", in het Land van Waas, a°. 1385 (a. w. 594); „Ghilenus *Beutac*", te Poperinghe, a°. 1457 (Cartul. de S. Bertin à Poperinghe 236); „Cornelis *Boytac*", leenman van den Burg te Brugge, a°. 1465 (De Raadt, Sceaux armoriés I 276). Blijkens Volkskunde 1920, 92, woont te Hamme (in Oost-Vlaanderen) nog heden een geslacht *Wuytack*. De afleiding van den naam

---

Behalve in de aldaar aangehaalde Egmonder stukken vindt men den vorm ook in de 14de-eeuwsche Rekeningen der Grafelijkheid van Holland (uitg. Hamaker I 271, II 112, 316 enz.). Van *-iaen* zijn in a. w. vele voorbeelden te vinden (zie b.v. I 196, II 235 v., 395, 442 enz.). Voor den vorm *-kiaen* zie men ald. I 105 en Blok, Leidsche Rechtsbronnen 12, 17, 30.

Digitized by Google

is duister. Is de vorm met *B-* soms de echte en die met *W-* ontstaan onder invloed van *Woitin*?

Even vroeg nu als *Woitin*, en in dezelfde streken, komt ook voor *Weitin*, lat. *Weitinus*, en daarnaast *Weit* en *Weitkin*. B.v.: „St. filio *Weitini* Male", getuige te Poperinghe, a°. 1210 (Cartul. de S. Bertin à Poperinghe 43); „Jan *Weytins* sone", a°. 1284—6 (Dozy, Oudste Rek. v. Dordr. 4, 71); „*Weitin* Deken" (Rek. v. Brugge v. 1302, 12); „Woutersin f. roode *Weitins*" (a. w. 29, 32); „Wouter f. *Weits* f. Amele" (a. w. 36); Moenkin f. *Weits*" (a. w. 61); „*Weitkin* f. Lisemoedens" (ald.); „Hughe *Weyts*", in Bouchouter ambocht, a°. 1379—80 (Froissart II 20); „van Viven *Weits*", eene vrouw, gestorven te Oteghem in of vóór 1380 (a. w. 346); „Jan *Weyts*", te Noordakker, a°. 1381—2 (a. w. 208); „Michiel *Weids*", sneuvelt te Roosebeke in 1382 (a. w. 228); „Jan *Weytins*", te Audighem, a°. 1381—3 (a. w. 371, 413); „Jan f. *Weytins* sGraven", in een rekening van den baljuw van Brugge, a°. 1383 (a. w. 74); „*Weitkin* Kokere", gejusticieerd te Oudenaarde, a°. 1385 (a. w. 441); „demiselle Agnes *Weitine*", heeft een lijfrente van de stad Doornik, a°. 1402 (De Raadt, Sceaux armoriés I 210); „Jan filius *Weytin*, clerc in de wateringe van den Vischpoldere", a°. 1451: zijn zegel vertoont als zijn wapen een vogel (blijkbaar een *weiten* of *wuiten*), vergezeld van een ster (a. w. IV 219); „Jan *Weyts* ghezeyt Capelle", houdt een leen te Oostburg, a°. 1515 (a. w. IV 271).

Uit al deze plaatsen blijkt dus, dat *Woitin* en *Weitin* beide in Vlaanderen reeds sedert de 13de eeuw voorkomen, en dat althans de eerste vorm toen werd gelijkgesteld met lat. *Walterus*, d. i. in goed Dietsch *Wouter*. In verband hiermede schijnt het van belang, dat blijkens den geslachtsnaam *Wuytiers* — het geslacht *Barchman Wuytiers* stamt af van Dirk Govertsz. *Wuytiers*, die in 1557 te Amsterdam overleed en uit het Mechelsche geslacht Berthout zou stammen — ook de mansnaam *Wuitier* bestaan heeft, die te vergelijken is met *Woutier*, *Wautier*, *Waltier*, *Goutier*, *Galtier*, naast *Wouter* enz.

Digitized by Google

De vraag is nu of *Wuitier* en *Wuiten* (en *Weiten*) inderdaad bijvormen zijn van *Woutier* en *Woutijn*, dan wel of de naam *Woit*, *Woitin* een anderen oorsprong heeft en ten onrechte in de middeleeuwen als een verkleinvorm van *Walterus* is beschouwd. Dat de naam *Wuitier* in de 15de of 16de eeuw kan zijn gemaakt van *Wuit* of *Wuiten*, in navolging van *Woutier*, ook al hadden de namen geen gemeenschappelijken oorsprong, valt niet te betwijfelen. Maar het is niet duidelijk hoe men er toe zou gekomen zijn personen, die in de wandeling *Woitin* heetten, in het begin der 13de eeuw in 't Latijn als *Walterus* aan te duiden, indien men *Woitin* toen niet beschouwde als een verkleinvorm van den naam *Wouter*. Dat de herinnering aan den oorsprong van zulk een vleivorm lang kan blijven leven, ook al wijkt de vorm sterk af van den vollen, oorspronkelijken, bewijzen de Zaansche verkleinvormen (Zaansche Volkstaal CII); ik wijs inzonderheid op *Gam*, uit *Garment*, dat nòg in gebruik is, ofschoon de gewestelijke tusschenvorm *Garment* reeds sedert een paar eeuwen door den ouden, officieelen naamsvorm *Gerbrand* is vervangen.

Is het echter mogelijk dat *Woitin* een bijvorm is van *Wouter*? Dit is niet te bewijzen, en de klanken schijnen er zich tegen te verzetten. Toch lijkt het mij geraden niet te spoedig aan de mogelijkheid te twijfelen. We hebben hier blijkbaar te doen met een zeer ouden gewestelijken naamsvorm. Vermoedelijk zijn die namen op *-ier* bij een Fransch sprekende bevolking ontstaan. Naast *Wautier* vindt men in Noord-Frankrijk *Watier* en *Wattier*, en naast *Woutier* is dus ook **Wotier*, **Wottier* denkbaar. Hoe en onder welken invloed daaruit een gewestelijke vorm *Woitier* en een verkleinvorm *Woitin* kon ontstaan is onzeker, maar ik kan wijzen op een geval dat analoog schijnt.

In Zuid-Nederland vinden wij namelijk ook *Boidijn*, *Boidin* en *Boid*, die moeilijk anders te verklaren schijnen dan als bijvormen van *Boudijn*, *Boudewijn*, *Baldewinus*. Inderdaad valt het ook te bewijzen dat men in de 12de eeuw beide namen

Digitized by Google

gelijkstelde. „*Boidinus* dapifer", die in 1178 optreedt als getuige van den burggraaf van Sint-Omaars (Chartes de S. Bertin à S. Omer I, n°. 289), is ongetwijfeld dezelfde persoon dien men in 1180, toen hij getuige was voor den Graaf van Vlaanderen, als: „*Balduinus* dapifer de Sancto Audomaro" (a. w. n°. 307) aanduidt. Verdere voorbeelden zijn: „*Boidinus* Cantor", getuige van den burggraaf van Cassel, omstr. 1144 (a. w. n°. 192); „*Boidijn* de Tolnere, *Boidin* de Meyer, Jan *Boidin* Siegeers sone", mannen mijns heeren van Gavere, a°. 1325 (Vad. Mus. IV 336; ook op hunne zegels: Jan f. *Boidini*" of met afkorting „*Boidi*", voor *Boidī*, *Boidin*); „*Boidin* Bloeme", man mijns heeren van Vlaanderen, a°. 1350 (a. w. 345; op zijn zegel: „*Boidin* Blovme"); „*Boidin* van den Hove", te Deinze, a°. 1379 (Froissart II 38); „*Boidin* de Blote" in Hulstambocht, a°. 1379 (a. w. 606); „Jhan *Boidijns*", in Axel-ambocht, a°. 1379 (a. w. 610); „van Jan *Boydine*, Pieter *Boidijns* sone", in Assenede-ambocht, a°. 1381—2 (a. w. 635); „Jan *Boidijns* sone, Pieter *Boydin*", gevangenen te Assenede, a°. 1381—2, wellicht dezelfden als de voorgaanden (a. w. 636); „Pieter *Boidins*, van Ghend, steenwaerdre te Brueghe" (a°. 1382—3 (a. w. 153); „(Hendrik) *Boijdens*", te Brussel, a°. 1432 (De Raadt, Sceaux armoriés I 233). — In verkorten vorm: „*Boid* Woytac", te Hulst, a°. 1326 (Navorscher XIX 12); „Hannekin *Boyts* bastaerd f. Joes Bokaerts", gejusticieerd te Dendermonde, a°. 1382 (Froissart II 515; zijne moeder behoorde dus tot het geslacht *Boyts*); „Robin *Boyt*", te Reininghe, a°. 1384—5 (a. w. 271); „Jacop *Boids*", leenman van het Vrije van Brugge, a°. 1408 (De Raadt I 272); „Fierabras *Boids*", lid van de Rekenkamer te Rijssel, a°. 1442 (Ald.).

Ook de bijvorm *Buedin* wisselde in de 13de eeuw nog af met *Boudewijn*: „*Buedin* van Waes", te Dordrecht, a°. 1285—6 (Dozy, Oudste Rek. v. Dordr. 42, 45), wordt ook genoemd „*Bodwin(e)* van Waes" (a. w. 70). Als geslachtsnaam is *Buedin* te Yperen in de 15de eeuw gewoon (zie Cartul. de S. Martin à Ypres II 551, 625, 691, 734 (*Buedins*), 786, 802, 846 (*Bueden*).

Digitized by Google

enz.; ook vindt men naast elkaar Joris *Buedin* en *Buedssone*, a. w. 853 en 783); zie verder: „Matthijs *Buedin*", te Voormizele, a°. 1469 (hs. Reg. Rekenkamer n°. 45844 I (Rijksarchief te Brussel), f°. 15 v°.); „Pasin *Beuts*", te Hogelede, a°. 1383—4 (Froissart II 293).

En de overeenkomst tusschen *Boidin* en *Woitin* wordt nog grooter, wanneer wij (naast den eersten vorm) ook *Beidin* vinden: „*Beydin(e)* ver Gheesen sone" te Dordrecht, a°. 1284—5 (Dozy, a. w. 36); „de weduwe Joos *Beidins*", te Aardenburg, a°. 1383 (Froissart II 195); „Pieterkin *Beydins*", gejusticieerd te Oudenaarde, a°. 1385 (a. w. 443); verg. ook „Pieter sher *Beyts*, wevere van Ypre", gejusticieerd a°. 1382—3 (a. w. 154).

Uit de aangehaalde oorkonden en ook reeds uit de hier gegeven voorbeelden blijkt dat in dezelfde stukken, en soms zelfs in de benaming van denzelfden persoon, naast elkaar genoemd worden *Wouter*, *Woitin* en *Weitin* (*Weit*), evenals *Boudin*, *Boidin* en *Beidin*. Weliswaar wordt slechts enkele malen met die verschillende naamsvormen dezelfde persoon aangeduid. Meestal wijzen de namen met *ou* en die met *oi* en *ei* verschillende personen aan.

Men zou hierin dan ook een bewijs kunnen zien, dat de namen *Woitin*, *Weitin* en *Woutin* (*Wouter*), en evenzoo *Boidin*, *Beidin* en *Boudin* (*Boudewijn*), etymologisch gescheiden moeten worden; immers reeds in 1302 voelde men b.v. te Brugge *Weit(in)* blijkbaar niet als een verkleinvorm van *Wouter*. Men moet echter ook hier voorzichtig zijn met het maken van zijne gevolgtrekkingen. Ik wijs b.v. op een oorkonde van 1320 (Vad. Mus. IV 333), waarin naast elkaar vermeld worden: „*Soi* uten Hove, bailiu mijns heere *Seghers* van Curtrike, riddere, *Soijur* (l. misschien *Soijer* of *Soijier*) Abelijn, *Segher* van der Wostinen, ... manne mijns heere *Seghers* voersciť". Toch zal niemand betwijfelen dat *Segher*, *Soyer* (*Sohier*) en *Soy* verschillende vormen van denzelfden mansnaam zijn, en leest men bovendien op het zegel van den leenheer, dat aan dit charter hangt: „*Sohier* de Courtrai". Indien dus *Woitin* en

Digitized by Google

Weitin werkelijk oude gewestelijke vervormingen van *Wolter(us)*, *Walter(us)* zijn geweest (en men bedenke dat de namen reeds omstreeks 1200 met elkaar gelijkgesteld werden!), en door verplaatsing der bevolking, en door huwelijken, naar andere, aangrenzende of meer verwijderde streken (waar ze oorspronkelijk niet thuis hoorden) zijn overgebracht, dan is het zeer begrijpelijk dat men later *Wouter*, *Woitin* en *Weitin* als verschillende namen is gaan beschouwen en den samenhang uit het oog heeft verloren. Hetzelfde zien wij tegenwoordig gebeuren, wanneer menschen *Adriaan Arie* en *Neeltje Cornelia* heeten, doordat men ze heeft vernoemd naar twee familieleden die denzelfden naam droegen in verschillenden vorm, zonder dat men dezen als zoodanig herkende of erkende.

In elk geval zijn de hier behandelde wisselvormen merkwaardig en verdienden zij dat er de aandacht op gevestigd werd.

Leiden, Dec. 1920. G. J. BOEKENOOGEN.

VELTHEM IV, 22, 65.

Het overgroot belang van het verhaal van den slag bij Kortrijk in 1302, den slag der Gulden Sporen, waaraan VELTHEM het grootste deel van zijn vierde boek gewijd heeft, is wel bekend; het 22ste hoofdstuk vooral heeft aanleiding gegeven, vanwege de geschiedkundigen, tot belangrijke besprekingen, die zeker meer uitslag zouden opgeleverd hebben, indien de meesten dezer heeren ons „oud Vlaamsch" wat beter hadden gekend. Zoo ergens, dan komt het er daar inderdaad op aan nauwkeurig te verstaan, wat VELTHEM bedoeld heeft, wat echter lang niet altijd even duidelijk is: op meer dan één plaats lijkt de lezing van het handschrift hopeloos bedor-

Digitized by Google

ven. Voor één daarvan meen ik een aannemelijker emendatie te kunnen voorstellen, dan tot nog toe is geschied.

De Vlamingen lagen dus gelegerd onder het kasteel van Kortrijk, dat nog in handen der Franschen was.

VELTHEM verhaalt nu hoe de kastelein (Jan van Lens) en de zijnen, door middel van een „vuur", hun landslieden trachtten duidelijk te maken, „waer men die stede best mach winnen": toen zij met dat vuur recht over het klooster der grauwe nonnen gekomen waren, gooiden zij het naar beneden, zoover als zij maar gooien konden. De poging had den gewenschten uitslag:

Artoys heeft dit teken vernomen
Ende troc bat omme ter sonnenward.

Daarenboven droegen de belegerden

alle bloet i. sward,
Ende togeden dat si in node lagen
Den Fransoysen die daerward sagen.
Si waenden wel hebben gedaen,
Ende wijsden se daer se niet conden ontgaen,
In i. nodinge vol van grachten
Daer si hem niet jegen en wachten,
Daer si in haer doet oec varen.

Deze passage vertoont een der meest onderscheidende kenmerken van VELTHEM'S stijl: een aantal zinnen hebben tot onderwerp hetzelfde pronomen personale, dat dus een aantal malen wordt herhaald, echter zonder dat ook het antecedent steeds hetzelfde is. Daar het getal antecedenten hier maar twee is, is er uit dien hoofde niet veel gevaar voor misverstand. Maar wat *een nodinge vol van grachten is,* lijkt minder duidelijk.

Reeds de bekende geschiedschrijver M. MOKE, die 't eerst een wetenschappelijke verhandeling over den slag der Gulden Sporen heeft geschreven, wist met dit *nodinge* geen raad. Hij vertaalt VELTHEM'S tekst als volgt: „ils (de belegerden) leur montraient un côté où l'armée ne pouvait pas trouver passage, le lieu étant tout coupé de ruisseaux"; maar als hij daarop,

Digitized by Google

ten bewijze, den Middelnederlandschen tekst aanhaalt, laat hij op *in een nodingen* (sic) tusschen haakjes volgen: *nopinge?* [1]) Wat bewijst dat MOKE het woord *nodinge* op zich zelf voor fout hield. Ofschoon het schrijven van *p* voor *d* en omgekeerd een verschrijving is, die in onze handschriften herhaaldelijk voorkomt (wat trouwens aan MOKE bezwaarlijk bekend kan geweest zijn), zoo is de emendatie „*nopinge*" toch niet gelukkig te noemen; maar het bijgevoegde vraagteeken maakt veel goed.

Haast een halve eeuw bleef het daarbij, tot wanneer FUNCK-BRENTANO op zijn beurt een memorie schreef, met het doel PIRENNE's betoog aangaande een Vlaamsche en een Fransche versie van den veldslag [2]) omver te werpen. FUNCK-BRENTANO constateert op zijn beurt dat *nodinge* geen zin oplevert, en meent, dat men moet lezen *in een odinge*, wat hij vertaalt met „*dans un terrain inculte*", welke emendatie hij volgenderwijze verdedigt: „La lettre *n* est euphonique, le cas se rencontre parfois. Une commune importante près de Bruxelles est appelée aujourd'hui encore *Sint Joost ten Noode* pour *Sint Joost ten Oode*, Saint-Joost-dans-le Désert" [3]).

De gedachtengang van den schrijver, wien wellicht ook 't Hgd. *öde* voor den geest gezweefd heeft, is duidelijk; maar 't is natuurlijk onnoodig er een oogenblik bij stil te staan. Het is trouwens vanwege een vreemdeling, die allesbehalve een philoloog is, een nogal begrijpelijke vergissing te meenen, dat *ode* een nomen is, waarvan een ander, *odinge*, kan afgeleid worden.

---

1) M. MOKE, *Mémoire sur la bataille de Courtrai, dite aussi de Groeninghe et des éperons* (Extrait du t. XXVI des *Mémoires de l'Académie royale de Belgique*, présenté le 7 mai 1845), 1851, blz. 14, tweede noot.

2) H. PIRENNE, *La Version flamande et la Version française de la bataille de Courtrai*. Bruxelles 1890. — Extrait du tome XVII, n° 1, 4me série, des *Bulletins de la Commission royale d'histoire de Belgique*.

3) FRANTZ FUNCK-BRENTANO, *Mémoire sur la bataille de Courtrai* (1302, 11 *juillet*) *et les Chroniqueurs qui en ont traité, pour servir à l'historiographie du règne de Philippe le Bel*. Extrait des mémoires présentés par divers savants à l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 1re série, tome X, 1re partie. Paris, Imprimerie Nationale, 1891, p. 39, note 2.

Digitized by Google

Toen de heer PIRENNE, bezig was een weerlegging van FUNCK-BRENTANO'S *Mémoire* te schrijven, deed hij mij de eer aan (April 1892), mij over *nodinge* en de door den Franschen geleerde voorgestelde emendatie om advies te vragen. Daar mijn wetenschap niet verder reikte dan het inzicht, dat *nodinge* geen gezonden zin scheen op te leveren, begon ik met bij VERDAM te informeeren, of hij wellicht nog andere plaatsen kende. Het antwoord luidde, zooals te verwachten was, ontkennend. Daarop sprak ik er over met M. DE VRIES; ook VERDAM deed dat, met het gevolg, dat deze, een paar dagen later, het antwoord ontving, dat hij in zijn levensbericht van onzen Meester heeft medegedeeld [1]): „Voor *nodinge* zal te lezen zijn *rodinge*, van *roden*, rooien (boomen en struiken). *Rodinge* kan zijn „een pas gerooid land; een stuk lands, pas van het houtgewas ontdaan en ter ontginning voorbereid". Daarbij komen grachten of slooten uitnemend te pas. Verg. hoogd. *reut*, *reutfeld* enz."

DE VRIES' emendatie, de laatste die hij gemaakt heeft, was zeker scherpzinnig, en scheen zoowel aan de eischen van het gezond verstand als aan die van de wetenschap te voldoen. Dat PLANTIJN en KILIAAN *wtrodinghe* vermelden, scheen mij een bewijs te meer toe, dat ook *rodinge* een bestaanbaar woord was; wat me echter het meest verleidde, was de overweging dat deze emendatie de lezing van het handschrift niet noemenswaardig aantastte: uit het oogpunt der paleographie leek ze aan de hoogste eischen te voldoen. Ook aan VERDAM kwam de gissing „zeer aannemelijk" voor, „te meer daar ook het Mnd. het znw. *rodinge* kent en het W.-Vlaamsche *reulinge* (*rolinge* voor *rodelinge*) insgelijks een concrete beteekenis heeft aangenomen. Zie DE BO, *W. Vla Idiot.* 932; SCHUERMANS, *Vla. Idiot.* 546 vlgg., en vgl. de talrijke ndl. plaatsnamen op *rode*" [2]).

1) J. VERDAM, *Levensbericht van Matthias de Vries*. Overgedrukt uit het jaarboek der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, 1892. Amst. 1893, blz. 30.

2) J. VERDAM, t. a. p., en naderhand in het *Middelnederlandsch Woordenboek*, i. v. *Nodinge* en *Rodinge*.

Digitized by Google

Met een zeker enthousiasme, briefde ik dus DE VRIES' emendatie over aan PIRENNE, die ze 't eerst wereldkundig heeft gemaakt[1]); maar onverdeelde instemming vond ze toch niet. De heer V. VAN DER HAEGHEN o. a. was allesbehalve overtuigd, en won het advies in van wijlen den heer L. DE HONDT, in leven raadsheer in het Hof van Beroep te Gent, lid der „Commission royale pour la publication des anciennes lois & ordonnances de la Belgique," den bekenden uitgever van het tweede deel van de Costumen van Gent; deze antwoordde:

„L'explication du mot *nodinge* de Van Velthem n'est pas, ce me semble, d'une difficulté insurmontable. Le verbe *nooden* qui étymologiquement signifie à la fois *contraindre* et *inviter* — *dwingen* et *uitnoodigen* — peut par cela même servir à exprimer toutes les nuances comprises entre ces deux extrêmes. *Noding* est donc l'action d'*inviter*, de *contraindre* et aussi d'*attirer*, d'*induire*, d'*appeller par signe*, d'*indiquer une direction*, de même que le résultat d'une telle action.

„Ceci posé, l'ensemble du passage dont il s'agit me paraît indiquer que le mot *nodinge* y est employé dans l'acception de *direction*. Voici en substance ce que dit Van Velthem: „Du „haut du château de Courtrai (qu' occupait une garnison „française), il fut donné un signal destiné à indiquer un en„droit favorable pour porter secours au châtelain, en cas de „besoin. Le comte d'Artois vit le signal, le comprit mal, & „opéra un mouvement vers une plaine située à l'est, entre„coupée de fossés. Alors la garnison du château, agitant ses „glaives, fit signe aux Français pour les avertir du danger „auquel ils s'exposaient."

Puis vient la réflexion „qu' en dépit de sa bonne intention,

---

1) PIRENNE, *La Version flamande & la version française de la bataille de Courtrai. Note supplémentaire.* Extrait du tome II, no. 1, 5me série, des *Bulletins de la Commission royale d'histoire de Belgique.* Gand, 1892, blz. 14, tweede noot. — *Dezelfde, Note sur un passage de Van Velthem relatif à la bataille de Courtrai.* Brux. 1899, blz. 13.

Digitized by Google

„la garnison du château avait indiqué aux corps d'armée en „campagne une direction où la présence de nombreux fossés devait lui être fatale."

Daarop laat DE HONDT de volgende vertaling van Velthem's verzen volgen:

„Ils (les Français de la garnison) crurent avoir bien fait,
„Et leur (aux Français de l'armée en campagne) firent
„Dans une *direction* pleine de fossés, [des signaux]
„D'où ils ne purent réchapper;
„Contre quoi ils ne se prémunirent point,
„Où aussi ils allérent à leur mort,
„Ainsi qu'il sera expliqué ci-aprés".

De heer V. VAN DER HAEGHEN liet daarop volgen: „Nous n'avons rien à objecter à l'argumentation de M. De Hondt" [1]), maar het leek tamelijk moeilijk, het op dit punt met hem eens te zijn. Het was toch duidelijk, dat de heer DE HONDT de beteekenis van *noden* en *noding* wel eenig geweld aandeed [2]), en, daar nog van afgezien, scheen het mij bovenal onmogelijk toe, dat de bepaling *vol van grachten* zou kunnen staan bij een abstract woord met de beteekenis *richting*. VELTHEM is in zekeren zin, als men wil, wel een slordig, maar niet een onbeholpen schrijver, verre van daar. Daarom meende ik ook dat men, had VELTHEM *noding* gebruikt in den zin van *richting*, had moeten verwachten een constructie als deze: *ende wysden hem een nodinge* enz.

Toch ben ik zelf gaandeweg, en hoe langer hoe meer aan de aannemelijkheid van DE VRIES' gissing gaan twijfelen. Dat bij „een pas gerooid land", bij „een stuk lands, pas van het houtgewas ontdaan en ter ontginning voorbereid" „grachten of slooten uitnemend te pas (komen)", kan men zoo maar zonder meer niet beweren: 't zal wel afhankelijk zijn van den aard van den grond. Verder leken hgd. *reut* en *reutfeld* mij hoe

1) *Messager des Sciences Historiques*, 1892, p. 485—487.

2) Zooals sedert bevestigd werd door de voorbeelden aangehaald in het *Middelnederlandsch Woordenboek*.

Digitized by Google

langer hoe minder geschikte analoga voor **rodinge*: aan hgd. *reute* beantwoordt immers ndl. *rode* met zijn verschillende vormen, uit talrijke plaatsnamen welbekend. Daardoor wordt een nieuwe afleiding **rodinge* natuurlijk allesbehalve uitgesloten, getuige mnd. *rodinge* en woorden als *borsting*, *borstwering*, *broeking*, *glinting*, *halzing*, *heining*, *hieling*, *leuning*, *schutting*, *vesting*, *vissing*, *voeting*, *zaling*, die naast of in de plaats van de oudere, meest verouderde vormen in gebruik zijn gekomen; maar juist omdat al dergelijke woorden tot de jongere taal behooren [1]), lijkt het toch gewaagd **rodinge* ook voor 't Middelnederlandsch aan te nemen, als men er alleen aan komen kan met behulp van een conjectuur, al is die dan ook nog zoo vernuftig. Ook het door VERDAM aangehaalde vla. *rodelinge*, *rolinge*, *reulinge* bewijst niet bijster veel, al heeft het concrete beteekenis: dat woord is, blijkens zijn afleiding van een frequentatief **rodelen*, nòg jonger; daarenboven beteekent het niet: de plaats die gerooid is, maar: datgene wat bij het rooien uit den grond gehaald wordt.

Deze bezwaren drongen, naar een andere emendatie te zoeken. Daarbij ging ik uit van de overtuiging: 1° dat de bepaling *vol van grachten* maar kan staan bij een woord met concrete beteekenis, dat een plaats of terrein benoemt; 2° dat een woord vereischt wordt, dat toepasselijk is op het (ook thans nog) eigenaardige terrein langs de Leie: laaggelegen, vochtig, niet zelden zelfs doornat, moerasachtig, bij elke gelegenheid onderloopende.

Hoe heette een dergelijk terrein dan wel, niet alleen in de 14de eeuw, maar ook nog lang daarna?

Het antwoord kan niet anders luiden, meen ik, dan: *nederinge*, en dat lijkt mij het woord te zijn, dat het onaannemelijke *nodinge* van het Leidsche Velthem-handschrift moet vervangen.

Niet alleen wordt *nederinge* steeds in één adem genoemd met *meersch*, *broek*, *water* en dergelijke, het is ook — en dat

1) Verg. het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* op *-ing*, *borstwering*, *glinting* enz.

Digitized by Google

is voor ons het voornaamste — de geijkte naam van een laag terrein „op", „langs" rivieren en stroomen.

In 1560 belastten Schepenen van Gent „PIETER DE BUCK, landtmetere, gheassisteert zijnde van FRANCHOYS HOORENBAULT scildere, continuerende tonderzouck van den neringhen ende mersschen ghelegen in diverssche quartieren, ende volghende de ghelegenthede vanden zelven, te maken eene descriptie ende charte" [1]), aangaande dewelke in de stadsrekening over het jaar 1560—1561, blz. 204 a-b, de volgende post voorkomt: „Item betaelt m° pieter buc gheswoorne lantmetere ende franchois hoorenbault scildere tsamen de somme van xxiij £ gr. daervoren schepenen met hemlieden gheaccordeert zijn over huerlieder vacatien moiete ende diligentie int onderzoucken vanden nederinghen meersschen ende gronden boven ende beneden deser steden van ghendt subject den upperwateren de welcke huerlieder suatie nemen zouden duer de nieuvaert ende sluyse ten landtdycke inde zee ende danof men van der stede weghe thove verzocht heeft bunderghelt van x sc. gr. up elc bundere vanden zelven neeringhen ten secourse vanden grooten oncost aenclevende den weercke vander voornomder nieuvaert metten sluysen ende brugghe daer up gheleghen hierinne begrepen dmaken vander protacture ende chaerte van alle de vornomde ghewesten ende neringhen upde rieviren vander scelde leye lieue ende uutbrancken van dien in al dwelcke de voornomde lantmetere ende scildere ghevaciert hebben veertich dagen ende bet ende voor als hemlieden toegheleit de voornomde somme van xxiij £ gr. naer tverclaers vander ordonnantie".

Elders in het *Tweede Vaartboek* is er sprake van „diverssche mersschen ende neringhen ontrent tberau tclooster van groenen briele ende achter tmerhem", alles welbekende

1) Deze „descriptie" is te vinden in het *Tweede Vaartboec*, bl. 392a, op het Stadsarchief te Gent, Serie 92bis (de *Vaartboeken* zijn de boeken, de „nieuwe vaert ten landtdycke" betreffende). Zie WILLEM DE VREESE, *Leekebijdragen tot de geschiedenis van Vlaanderen, inzonderheid van Gent*, Gent, 1912, blz. 112 vlgg.

Digitized by Google

plaatsen te Gent, en van „tonderzouck vanden neringhen ende mersschen gheleghen lancx der neerschelde" [1]), (anno 1560).

De „nieuvaert", die Gent zou verbinden met de Westerschelde, was gedolven „van Riemen tot Zelsate, duer een groote wilde heye ende van Zelsate totten landtdijcke, duer diversche neringhen, bosschaghien ende brouckaigen daer te voeren noynt eenich passaige omme tscepe te varen gheweest en es noch gheleghen en heeft" [2]).

Zoo waar is het, dat nederinge hèt woord is, dat men mededeelingen vindt als de volgende: „duere eene nederynghe gheheeten Moerlemay", in een vonnis van schepenen van 't Vrije van Brugge, 27 April 1443 [3]); „om 't zuveren van den watre uut der nederynghe van eender plaetse gheheeten moer", in een overeenkomst tusschen de stad Eecloo en de abdij van Waarschoot, 25 Augustus 1533 [4]).

Naast deze voorbeelden uit louter technische bronnen, maken de volgende, heel wat oudere, die reeds aangehaald zijn in het *Middelnederlandsch Woordenboek*, een des te beter figuur:

Nu hoort wat Amande ghevel.
Hi socht so verre dat hi quam
In eenen bosch daer hi vernam,
Die Mendonc bi namen hiet,
Ende was alte male een vliet
Ende een nederinghe van diepen broucken,
Daermen niemende en soude souken.

Lev. v. S. Amand, 2, vs. 568—574 [5]).

---

1) *Tweede Vaartboek*, bl. 389a en 398a.

2) Uit een ordonnantie van Karel V, 25 Mei 1551, gedrukt bij J. Wolters, *Recueil de lois, arrêtés, réglements etc. concernant l'administration des eaux et polders de la Flandre orientale*, 3ème éd., Gand, 1874, t. I, p. 100.

3) Bij E. Feys et D. Van de Casteele, *Histoire d'Oudenbourg*, Brugge, 1873, t. 2, p. 75.

4) Bij Wolters, a. w., t. I, p. 73.

5) Aangehaald naar het handschrift, niet naar de uitgave.

Digitized by Google

„Als de Inghelssche zuut van Cassele waren, die van Casselambacht ende van Berghenambacht, sij waren wel vjm manne starc, ende sij meenden den Inghelsschen int ghemoet te treckenne, ende haren roef te nemenne in een nederinghe van watre, daer sij dore moest lijden", *Cron. v. Vlaenderen*, 2, 43[1]) (hetzelfde bij J. v. DIXMUDE, ed. Lambin, blz. 322).

En ten slotte dit voorbeeld uit jonger tijd, ook reeds aangehaald in het *Woordenb. d. Nederl. Taal* 9, 1720:

„Dat hy (*een schilder*) hadde ghemaeckt sonderlinghe, Soo in een broeckachtighe nederinghe, Een deel Hoeven, daer de weghen bezyden Waren slijckich", C. v. MANDER, *Grondt d. Schilderc.* 8, 46.

Me dunkt, uit al deze aanhalingen, die zeker met niet al te veel moeite zouden te vermeerderen zijn[2]), blijkt overtuigend, dat *eene nederinghe vol van grachten* onberispelijk Dietsch is, en er alle kans bestaat, dat VELTHEM dat ook geschreven heeft: op die *nederinghe* moeten de „bleycken" en de „tichelen", gelegen hebben, die JACOB VAN DEVENTER twee en een halve eeuw later op zijn kaart van Kortrijk genoteerd heeft; wat kunnen bleekvelden en tichelrijen aan de Leie anders zijn dan *nederingen?*

Hoe die oorspronkelijke lezing tot de thans voorhandene is kunnen vervormd worden, ligt voor de hand: de een of andere kopiïst moet de verkorting van *-er-* vergeten en **nedinge* geschreven hebben; een volgende zal gemeend hebben, dat onbegrijpelijke **nedinge* terecht te brengen, door

1) Aangehaald naar het handschrift, niet naar de uitgave.

2) In strikt eigenlijken zin komt het woord voor op de volgende plaats: „Dat men niet en zal vermoghen straten met straten te vermakene, nemaer die aerde nemen buten cante van der straten, ten minsten grieve van den grondenaere, tenzij daer de berghstraten ende opdroghen zijn, die zal men moghen effenen, ende voeren in de nederinghe", *Cost v. kast. v. Iperen*, c. 14, aangehaald bij STALLAERT, 2, 230b i. v. *Nedering*, aan te vullen met het art. *Opdrach*, 2, 306a.

Digitized by Google

er *nodinge* van te maken. Wat niet zeggen wil, dat alles niet even goed in één tempo kan gegaan zijn: een kopiïst, een *clerc*, die vóór alles handwerksman was, „van clergien onvroet" en wellicht schrijven moest naar een niet overal even duidelijk voorbeeld, kan ineens *nodinge* gemaakt hebben uit *ned'inge*.

Gent, 1916. WILLEM DE VREESE.

Digitized by Google

LEXICOLOGISCHE AANTEEKENINGEN BIJ STICHTELIJK PROZA UIT DE MIDDELEEUWEN.

Mijn voornaamste bron voor de hier volgende aanteekeningen is geweest een proza-hs. uit het einde der 15de eeuw, dat twee jaar geleden is uitgegeven door Dr. D. de Man. Deze had dit hs. als onderwerp zijner dissertatie gekozen en verzocht, in overleg met zijn promotor, Prof. Kühler, mij de woordverklaring bij den tekst op mij te nemen. Het bevat een aantal biographieën van zusters uit het Meester-Geertshuis te Deventer, benevens eenige hoofdstukken van meer algemeenen aard over de geschiedenis van het huis en zijn bewoners. Tot dusver stond het bekend als hs. G.[1]). Door Dr. de Man is het, voorzien van inleiding en aanteekeningen, uitgegeven onder den titel: „*Hier beginnen sommige stichtige punten van onsen oelden zusteren.*" Met die uitgave heeft hij niet alleen den belangstellenden in de moderne devotie, maar ook den beoefenaars der Middelnederlandsche taalwetenschap een dienst bewezen. De bestudeering van dit handschrift, door Verdam niet gebruikt, bracht mij er toe om nader kennis te maken met de rijke proza-literatuur der moderne devoten, in de eerste plaats wel met het hs. D, uitgegeven door D. A. Brinkerink in de *Bibliotheek van Middelnederl. Letterkunde.* Professor Kühler had de vriendelijkheid mij een tijdlang in bruikleen af te staan het hs. DV, dat nauw verband houdt met D[2]) en tot nog toe niet is uitgegeven.

Verder vindt men in verschillende theologische tijdschriften belangrijke prozatexten uit den kring der moderne devoten, die in alle opzichten een nauwgezette bestudeering ten volle

1) Zie verder over dit hs., dat evenals de hss. D en DV geschreven is in een dialect uit de omstreken van Deventer, De Man's inleiding.

2) Zie daarover W. J. Kühler, *Johannes Brinckerinck en zijn klooster te Diepenveen*, Inl. blz. IX en Bijlage I.

Digitized by Google

waard zijn. Ook de *Mnl. Leg. en Exemp.* en de *Maria Legenden*, uitgegeven door De Vooys, moest ik, als verwante literatuur, herhaaldelijk raadplegen. Bij mijn lectuur nu ontmoette ik vrij wat woorden en uitdrukkingen, die òf in 't geheel niet òf niet in de door mij aangetroffen beteekenis in het *Mnl. Wdb.* voorkwamen. Al wat ik uit bovengenoemde werken heb opgeteekend, benevens enkele kleinigheden uit mijn proefschrift, een nieuwe uitgave van de *Heimelijkheid der Heimelijkheden*, vindt men hier, alphabetisch geordend, bijeen. De toekomstige bewerker van het aanvullingsdeel op het *Mnl. Wdb.* kan er allicht zijn voordeel meedoen; misschien kan deze of gene licht verspreiden over enkele woorden en uitdrukkingen, die mij duister bleven.

Nog enkele opmerkingen: In de eerste plaats, van de hier besproken woorden en uitdrukkingen behooren een vrij groot aantal tot een beperkt taalgebied, sommige zelfs tot een beperkt taalgebied in tweeërlei zin. Immers de meeste der door mij bestudeerde geschriften zijn geschreven in het Oostmiddelnederlandsch. Het Meester-Geerthuis te Deventer heeft den stoot gegeven tot de oprichting van vele verwante instellingen, niet alleen in de Saksische gewesten binnen onze tegenwoordige grenzen, maar ook in het naburige Duitschland, vooral in het Keulsche land, ook in het Munstersche. Tusschen al die huizen bestond een regelmatig verkeer (vgl. *De Man*, Inl. LXII—LXIII), dat in taal- en woordgebruik tot uiting komt. Het Mnd. Wdb. van *Schiller en Lübben* was mij bij mij studie dan ook onontbeerlijk. — Nog in een anderen zin behooren enkele woorden tot een beperkt terrein: In den mond der mystieken en moderne devoten krijgen vele woorden en uitdrukkingen een zeer speciale, op hun innerlijk godsdienstig leven betrekking hebbende, beteekenis; zij scheppen tal van nieuwe beelden en vergelijkingen. Sommige der hier behandelde woorden behooren tot die terminologie der devoten, waarover wel het een en ander is geschreven, maar die een nauwkeuriger studie wel waard is.

Digitized by Google

Aan Professor Stoett, die zoo vriendelijk was deze aanteekeningen door te lezen, dank ik verschillende opmerkingen en verwijzingen.

Ten slotte volgt hier een verklaring — voorzoover noodig — van de gebruikte afkortingen. Van de door mij gebruikte dialect-woordenboeken haal ik J. H. Galléé, *Woordenboek van het Geldersch-Overijselsch dialect* aan als *Gallée* — J. Bergsma, *Woordenboek, bevattende Drentsche woorden en spreekwijzen*, als *Bergsma* — H. Molema, *Woordenboek der Groningsche Volkstaal in de 19de eeuw* als *Molema* — J. H. Boekenoogen, *Woordenboek der Zaansche Volkstaal* als *Boekenoogen* — J. ten Doornkaat Koolman, *Wörterbuch der Ostfriesischen Sprache* als *Ten Doornkaat Koolman*. Met *Lübben* (*Lb.*) wordt steeds bedoeld het *Mittelniederdeutsches Wörterbuch van Lübben* (*en Walther*). Het *Friesch Woordenboek* van Waling Dijkstra haal ik aan als *Friesch Woordenboek*.

Voor De Man's dissertatie en Brinkerink's bovenaangehaalde uitgave heb ik gemakshalve de namen G en D behouden (voor DV zie hiervoor).

De afkortingen *Andries Yserens* (*Andr. Ys.*), *Biogr*(*aphieën*), *Coll.* (*Cl. v. Eusk.*) en *Gerl. Peters* vindt men verklaard in de Alphabetische lijst der verkortingen van het Mnl. Wdb., de derde aanvullingslijst, en De Man's proefschrift; *Dev. Ep.* is *Devote Epistelen* (door de zusters van 't nonnenklooster Jerusalem bij Utrecht gezonden aan 5 medezusters tijdelijk te Diepenveen), uitgegeven in *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis*, *Nieuwe Serie* IV, door D. A. Brinkerink.

AENBLECKEN, G 5b = aanblaffen; *Mnl. Wdb.* I, 1292 vermeldt wel *bleken*; daarnaast komt *blecken* voor; vgl. *Ndl. Wdb.* onder blekken, III.

AENDACHT komt G 95c voor in verbinding met meyninghe en waeromme en is als synoniem van die woorden weer te geven door bedoeling, oogmerk. Deze beteekenis heeft het woord ook in het Mnd.; vgl. *Lübben* i. v. *andacht* en ook *Teuthonista* onder *aendacht* (andacht off begerte) en de afleidingen.

Digitized by Google

AENDORREN en AENCONNEN; .... soe wreet, dat hem niement *an* en *conde* noch en *dorste*, *Coll. Cl. v. E.* 47 v. (A. K. G., N. S. III;) vgl. *Ndl. Wdb.* i. v. aankunnen.

AENDRINGELIJCHEIT = aandrang, G 121b.

AENHOELT; G 41a: soe wie doe gien guet *aenhoelt* en hadde an oelders ende an vrenden, daer genget al wat mysselike mede .... *Aenhoelt* is plaats, waar men vriendelijk opgenomen wordt, wijkplaats; zie *Ndl. Wdb.* i. v. aanhoud (vbb. van Hooft) en vgl. *Fr. Wdb.* i. v. *oanhâld;* ook *Molema* en *Bergsma* geven het.

IET AENSTAEN, *Biogr.* 139 r. (A. A. U. 28). Ende die heilige lexcen ende die devote pensingen stedeliken *anstaende*, plegen sij in der tijt des arbeits om solaes tot vuerigen corten gebedekens hoer toeloep te hebben. Hebben we hier een trans. werkwoord *aenstaen* met de beteekenis bijwonen of is het aanhangen, zich overgeven aan, verlangen naar? Vgl. *Lübben* i. v. *anstân* en *anstendich wesen.*

ENEN IET AENSTRIDEN; *Maria leg.* I, 380: doe si desen gueden man sagen .... so *anstreden* si hem diefte. Dit *aenstriden* met een zaak als object en den persoon in den datief beteekent: „iemand in een woordenstrijd iets aanwrijven, aantijgen, in spijt van zijne ontkenning volhouden, dat hij iets gedaan heeft" (zie *Ndl. Wdb.* i. v. aanstrijden). Verdam geeft onder *aenstriden* een vb. uit *Doctr.* II, 616 var., waar hij de beteekenis weergeeft door beleedigen, uitschelden; de hierboven vermelde beteekenis is daar de juiste. Verdere vbb. vindt men D 123d en DV 185v. Het tegengestelde *enen iet afstriden* komt voor D 123d en DV 186r. (recht of sie den duvel seggen wolde: „gij en condes mij niet *of strijden*"); vgl. *Ndl. Wdb.* onder afstrijden en *Gallée* i. v. *strîjen* (blz. 62). Hierbij vermeld ik *enen iet aendringen* (G 124d; DV 184v.) = iemand pressen tot iets, hem dwingen tot de bekentenis, het antwoord dat men verlangt, en *enen iet afdringen* (D 123a); vgl. *Mnl. Wdb.* en *Handwbd.* onder die woorden.

AENTUCKINGE: Ghi sult u pinnen reyne te wesen in uwen mont ende dwingen uwe tonge van ydelen ende onnutten

Digitized by Google

woerden, daer gheen vrucht in gelegen en is Ende sonderlinge van achterspraeke ende ander luden doeget te vermynren. *Aentuckinge* of *suckelinge* dat is tijtverlies ende groet gebreck in geesteliken menschen, *Dev. Ep.*, 49 r. en v. Deze devote epistel bevat passages, die soms woordelijk zijn overgenomen uit Ruusbroec's *Dat Boec vanden twaelf Beghinen* (A. K. G., N S IV, blz. 321). De uitgever, Brinkerink, haalt, als parallel van den hierboven genoemden slotzin, uit Ruusbroec aan: *scop* ende *scheren*, dat is tijdverlies, ende groet ghebrec in goeden menschen (Ruusb. *Begh.* 173; Uitg. David); *aentuckinge* en *suckelinge* verklaart hij niet. 't *Mnl. Wdb.* verwijst onder *tucken*, intensief van *tien* naar De Jager, *Freq.* Daar vindt men een werkw. *aantokkelen* vermeld met de beteekenis aansporen, aanzetten tot, prikkelen; ook *lichtelijk aanvallen* (I, 781). Van een trans. werkw. *sukkelen* (in oorsprong verschillend van *sukkelen* = ziekelijk zijn) geeft het *Mnl. Handwdb.* de volgende beteekenis: voortschoppen, met den voet wegtrappen. De Jager kent ook dit trans. sukkelen (zie onder *sokkelen*, *Freq.* I, 668) en geeft vbb. uit Vondel, Antonides enz. De beteekenis is hier ongeveer stooten, drijven. Een subst. *sukkeling* geeft hij uit Westerbaan: Krijn, oneens met zijn wijf, nae kakelen en snappen / Ontfingh een *suckelingh* en raeckte van de trappen; een stoot of duw dus, een opstopper. Het begrip vijandige aanval, dat zooals blijkt, beide woorden kunnen hebben, past ook in den boven aangehaalden zin uit *Dev. Ep.*; alleen komt daar er nog bij de beperking: met woorden, met den mond.

Ik zou ze niet gelijk durven stellen met *achterspraeke ende ander lude doeget te vermynren.* Immers laster en kwaadsprekerij is toch niet in de eerste plaats afkeurenswaardig, omdat het „tijtverlies" is; eerder houden de beide woorden verband met den voorzin: *ydelen ende onnutten woerden* enz. en zijn ze te plaatsen naast *scop ende scheren* van Ruusbroec. Misschien omvatten de woorden zoowel het begrip scherts, onschuldige plagerij, als het meer ongunstige spot, smaad, hoon. Men vgl. ook nog *Lübben* i. v. *antucken* en *antrecken.*

Digitized by Google

APTEKE. Vermelding verdient het figuurlijk gebruik van *apteke;* G 84b: een zuster was niet anders „dan als ene *apteyke* der doechden, daer een yegelick uut haelen mochte soedanige cruden, die hem tot synen wonden ende passiën te genesen noetdruftich weren." In de *Coll.* van Cl. v. Eusk. 51 v. heet „die passie ons lieven Heren een *abteyke,* daer alle medicine in te vinden is tegen alle die siecten der sielen"; vgl. ook den titel van een 15de eeuwsch tractaat bij De Vooys, *Middeleeuwsche Leg. en Ex.* blz. 57: Gheestelike *Apteke* en de verklaring van dien titel.

ARBEIDEN TOTTEN ENDE; daer nae doe die weduwe seer sieck was ende *arbeiden totten eynde.... Maria Leg.* I, 234. De beteekenis is: in doodstrijd, in stervensnood liggen.

NIEMANTS ARCH; G 121c: een zuster is „*nyements arch,* voer synen ogen noch achter synen rugge; dezelfde uitdrukking, ook met de hier aangehaalde bijvoeging, G 143d. Het *Ndl. Wdb.* geeft soortgelijke verbindingen, o. a. *niemants leet* (Cats); *niemands verdriet* en *allemansverdriet.* Dergelijke constructies van een onbep. vnw. in den genitief + een subst., die voor een deel tot koppelingen zijn overgegaan, waren ook in het Mnl. niet onbekend: *Mnl. Wdb.* IV, 2391 vindt men *Niemans vriend* als plaatsnaam.

ARMDOEK; G 21b: toegemaket mit leliken schorteldoeken ende *armdoeken;* d. i. werkmouwen, overmouwen, morsmouwen.

SYN STOELKEN IN DIE ASSCHE SETTEN wordt G 25c aangetroffen als uitdrukking om aan te duiden, dat iemand uit eigen aandrang verootmoediging en vernedering zoekt. Misschien is deze uitdrukking onder invloed van bijbelsche lectuur ontstaan.

BAGLARYS, als bijvorm van *bacheleer,* trof ik *Biogr.* 212r. (al en heb wi gene *baglarise* geweest).

BASTAERTVREUCHDE vindt men *Coll. van Joh. Brinckerinck;* Kerkhist. Arch. IV, 128; vgl. blz. 143 (zie onder *bewegelijc*).

BEDDEN; DV 318r: ende oec plach sie den mes wel toe *bedden,* d. i. tot een mestvaalt maken.

BEDDESCHEYDE; D 103b: sitten op die *bedde scheyde* en DV

Digitized by Google

165v. op die *sceyde van den bedde*, d. i. dus de bedde- of bedsplank.

BEDELUWEN; G 96b.... dat hi ten lesten altesamen inden passiën solde *bedelewen*. Hebben we hier een intr. *bedelven?* of een afleiding van *deluwen* = wegsterven, wegkwijnen?

OP SINE KNIËN STAEN BEDEN. Deze uitdrukking trof ik herhaaldelijk in devote geschriften o. a. G 1d, *Andr. Yserens* 210, 211; en ook, zonder *beden*, *op sine kniën staen:* G 106c, 124c, D V 128v., D 31a. Daarnaast vindt men ook *liggen beden*, G 105a; *Maria Leg.* II, 107: *op sine kniën sitten.*

Het bijv. nw. BEDERVE is in 't *Mnl. Wdb.* en 't *Mnl. Handwdb.* waarschijnlijk bij vergissing uitgelaten; alleen bij den samengetrokken vorm, *berf*, *berve* wordt het woord vermeld; in G en D komt het herhaaldelijk voor; in G meermalen in verbinding met *vlitich*: vlitich ende *bederve* op oer werck (14b, 30a, 111c, enz.).

BEDONKERT; *Coll. Cl. v. E.* 99v: mit duysent suspyciën *bedunkert*; vgl. *Lübben* i. v. *bedunkeren*, *Mnl. Wdb.* onder *verdonkert* en *Mnl. Handwdb.* i. v. *bedonkert.*

BEDRIJFLYCHEIT; G 3c: si en hadde giene bevelinge noch *bedriflicheit* van buten, mer si sat oetmodelic ende span haer, daermen *celicie* of wrachte. 't *Mnl. Handwdb.* geeft het als subst. bij *bedrijflijc* = bedrijvig, actief. De beteekenis is hierboven ambt, werkzaamheden, bezigheid. Is *celicie* hier stofnaam, of moet men lezen *celicien?* (vgl. *Mnl. Wdb.* i. v.).

Een BEDRIJVENDE man wordt Johan Brinkerink G 111a genoemd, d. i. een man van de daad; *bedrivende* is hier weer te geven door actief, energiek; vgl. *Lübben*, *bedriven* (= *bedrivende*), thätig en zie ook *Ndl. Wdb.* onder *bedrijf* en *bedrijvend. Enen laten bedriven* = iemand zijn gang laten gaan, zich niet mengen in zijn zaken, G 4c.

BEGAENHEIT van *begaen* = in angst of verlegenheid verkeerend (zie bijv. G 134a), wordt G 42c aangetroffen. Het *Mnl. Wdb.* geeft *begangenisse* en *begankenisse* met dezelfde bet. als *begaenheit*, nl. druk, bekommering. D V 27r. komt *beganicheit* voor (iemand is „marckelick bedrucket ende doe sede hi hem

Digitized by Google

(= Brinkerink) sijne *beganicheit*". *Bergsma* vermeldt dit woord in de beteekenis van medelijden.

BEGOEDEN; D V 81r.: Zuster Alijt van Comhaer neemt een kind aan „ende woldet *begueden*, in wat state dattet queme gestelick of warlick". De beteekenis is: met goed, met vermogen, met geld begiftigen; vgl. *Ndl. Wdb.* en ook *Lübben* i. v. *begoden*.

BEHUET komt G 19b, 89c en 24b voor met een genitief: seer *behuet* was si oere ogen, oers mondes.

BEITEN (beten); velle *beyten*, D 174a = murw maken; vgl. *Lb. beten* = beizen, macerieren (Leder etc.).

BELIJDEN; G 141d treft men aan *het belijden* in de beteekenis lijden om, ter oorzake van iets; vgl. *Fr. Wdb.* i. v. *bilije*: heeft iemand een tijd lang te royaal geleefd, dan moet hij het later „*bilije*". Voor de vorming is te vergelijken: het besterven.

BENEDISTE; G 83c: alte selden myssede (men sie) uuter lexse of uuter *benedijste*. Uit *benedicite;* vgl. voor de beteekenis De Man blz. 153, noot e: „Eerstu beghynste te eten, soe leese irst dine *Benedicite*"; zie ook Stellwagen, *Roomsche Woorden*, blz. 59.

BEPALEN, in den zin van (iemand) binnen zekere grenzen houden, geeft G 33a: „soe wille wi u in desen huvse *bepalen* soe dat gi niet uuten huyse en sult mogen gaen, noch niement en sal oeck tot u comen"; zie *Ndl. Wdb.* i. v. *bepalen*, A 2.

BEQUAEMHEIT; G 137d: als si oer *bequaemheit* hadde (ander taeflen), soe loeck si oer ogen toe; d. i. dus haar bekomst, haar genoegen.

BERINGE; mer wi derven alre eygenheit, ende daerom is onse opclimmen ende loep stadich, altoes *beringhe* ende vri (*Gerl. Peters*, 222). In 't Mhd. komt *beringe* voor, *Lexer* geeft als beteekenis leicht, leichtes sinnes („beringe âne lichvertikeit"). De beteekenis licht, gemakkelijk, past hier uitstekend; het woord is natuurlijk van dezelfde familie als *ringe* (mnd.), *geringe*. Reden om het te verwerpen, zooals Verdam *Mnl. Wdb.* I, 944) wil, is er m. i. niet.

Digitized by Google

BERNINGE, BERNENDE HETTE; zie bij *brantsiecte.*

BESCERMEN in de beteekenis met het woord opkomen voor, door nadere motiveering verdedigen, antwoorden op een aanval vindt men G 73c („oer guetduncken te *beschirmen*") en *Biogr.* 162r.: Sine manier was mit corten woerden te antwoerden op datgene, dat men hem vraechde, ende hoerde hij dat iemant anders voelde, soe sweech hij oetmoedelic ende en *beschermde* sijn voelen niet. Vgl. *Ndl. Wdb.* i. v. *beschermen* 3 / = verdedigen (haer dwalinghe *bescharmen*, A. Bijns; eene opinie beschermen); Zie ook *Teuth.* onder antwordinge: ontschulding, *beschermyng,* apologia, defensio.

BESNEDEN; G 92d wordt een zuster genoemd „*besneden* ende voerhudich in oeren woerden"; *besneden*, hier in beteekenis overeenkomend met *voerhudich,* is zich beheerschend, zich in acht nemend, voorzichtig; vgl. *besnedenheit* van woorden = ingetogenheid (*Ndl. Wdb.* i. v.) en vooral ook *Coll. Cl. v. Eusk.* 96r.—98r. Het woord is te brengen bij *hem besniden* = zich beperken, zich betoomen, zich inhouden (*Mnl. Wdb.* i. v.).

BEST; bij de uitdrukkingen met het onz. subst. *dat beste* mag in 't *Mnl. Wdb.* ook vermeld worden *voer dat beste doen* (G 4d), *voer dat beste vermaenen* (G 60c) = om bestwil, met een goed doel.

ENEN TEN BESTEN HOUDEN; *Maria Leg.* II, 142 zegt Maria tot Jezus met betrekking tot een zondares: Si was ionc ende doerachtich, ende haer vrienden storven vroech, ende si en had niement die haer *ten besten hielt*, daer om quam si te valle. De beteekenis is dus op het goede pad, het pad der deugd houden.

BEVALLEN; G 79a: het was een eersom ende wallatende persoen, soe dattet oer recht wal *bevyel* soe wat dat sij dede. *Bevallen*, met den persoon in den datief, beteekent hier afgaan, (vgl. *Mnl. Wdb.* onder *bevallen*, onz. werkw., 6); in dezelfde beteekenis vindt men het G 89a en 90d, en zie ook in het *Ndl. Wdb.* onder *bevallen*, onz. 4 een voorbeeld uit R. Visschers *Brabbelingh* (dat uw woorden u *bevallen* so wel, dat....).

Digitized by Google

Coll. Cl. v. E. 30r.: Ende in al ons wesen sullen wi oetmoedicheit tonen — dat stiet ons seer wal — Ende oec gerne oetmoedige cleeder dragen; want hoe dat onse habijt slichter ende oetmodiger is, hoe dattet ons bet *bevelt*. *Bevallen* is hier *staan*; vgl. *stiet* in den voorzin.

BEVALLICH; G 48a wordt een zuster *bevellich ende biweselick* van woerden genoemd; G 109 d: *bevellich van woerden*; G 12c (si was) recht *bevellich ende biweselick* in al dat si te handen toech. Dit *bevallich* laat zich verklaren in verband met het zooeven behandelde *bevallen* (zie ook *Ndl. Wdb.* i. v. *bevallig* A 2).

BIWESELICK komt ook G 139d voor (een vrendelick, *biweselick* mensche) en D 72c (een levendich, vroelic, *biweselick* kint). *Lübben* vermeldt als beteekenis umgänglich, freundlich.

BEVOELLYC, BEVOELLYCHEIT; G 44d, 85c en 141b wordt een zuster „medelidende ende *bevoellyc* op" (diegene, die van bijnnen belast weren mit becoringe enz.) genoemd; G 141d leest men „barmhertichei[t] ende *bevoelicheyt* hebben tot". *Bevoellijc* = meegevoel hebbend, medelijdend; *bevoellijcheit* = medelijden.

BEWEGELIJC; BEWEGELIJCKHEIT; D V 57v.: altoes ghenc sie mit enen *bewechlicken*, goddienstighen ansichte; *Coll. Brinckerinck* (Kerkhist. Arch. IV, 112): Een mensche die in enen *rouwelicken beweghen* staet ende veel crancheiden in hem selven vijnt ende bescreyet; dezelfde *Coll.* blz. 143: Nymmermeer en sellen wi wassen sonder inwendich *beweghen* onser oefeninghe, want wat wi doen, dat sellen wi doen in *beweghelicheit* des herten. Climacus seit: ist sake dat wi doechden werken, ende niet en besitten een rouwich herte, soe sal wi se rekenen als basterden. Zonder twijfel heeft *bewegen* met zijn afleidingen in de taal der devoten een zeer speciale beteekenis aangenomen. Ik heb opzettelijk ook de woorden *rouweliken* en *rouwich* gecursiveerd. In 't *Mnl. Wdb.* vindt men als vb. van *bewegelyc bewegelic berou* (uit *Stemmen* 97). Men is geneigd te denken, dat de devoten met deze woorden

Digitized by Google

die bewogenheid des gemoeds willen aanduiden, die, ontstaan door het bewustzijn van eigen tekortkomingen, den zondaar ontvankelijk maakt voor het goede, het goddelijke. Zoo zou dan in het vb. uit D V *bewegelijc* dicht bij *goddienstig* staan; in de overeenkomstige passage van D, blz. 253 ontbreekt *bewegelijc*.

BEWISEN; van de onbep. wijs *bewisen*, zelfst. gebruikt = doen, handelen, handelwijze, geeft het *Mnl. Wdb.* een misschien bedorven plaats als vb.. *Maria Leg.* I, 316 geeft een stellig voorbeeld: si scheen seer drovich te wesen in haren *bewisen* (in haar doen en laten).

BIDDELIKE; D V 79v.: (sie was soe dancber in hore siecten ende soe vol godes dat sie onsen lieven heren soe hartelick toe plach toe spreken zeer *biddelick* ende oetmodelick. 't *Mnl. Wdb.* en *Handwdb.* geven wel *biddelijc*, maar niet met de beteekenis die hier past: op een deemoedige, smeekende wijze, suppliciter, welke beteekenis het *Mnl. Handwb.* opgeeft van *bedelike*.

BIDUNCKE; Johan Brinkerink vraagt een Convers of hij wel „teergelt" heeft. Deze antwoordt bevestigend; Br. doet nader onderzoek en bevindt dat hij maar één penning heeft. „Doe taste heer iohan brinckerinck in syns selves budel *biduncke* (hs. *bidūcke*) toe ende gaf hem een goetdel geldes al onghetelt." (D V 22v.) Hebben we hier *bi duncke* = naar goeddunken, naar welgevallen en dan royaal? Of misschien: op goed geluk af (vgl. „onghetelt"). Een subst. *dunk* of *dunke* kent het *Mnl. Wdb.* niet; in 't Mnd. komt het wel voor; vgl. ook *Lübben*: inf. subst. *dunkent* = Gutdünken.

BIJSTERHEIT; G 67d: doe die zusteren .... verdreven worden .... hadde si alte veel aftreckens van oere moder, die si alte geerne bi oer beholden hadde, want het was een suverlick mensche ende daer was si luchtich ende levendich bi, soe dat die moder anxt hadde dat si op die *bijsterheit* comen mochte; G 55b zegt een zuster om haar bloedverwanten af te brengen van hun plan haar uit het Meester-Geertshuis weg te nemen: „ende

Digitized by Google

hier en boven hebbe ic onsen lieven heren mijn reynicheit gelavet; daer omme, siet wat gi doet; want brenge gi mij op die *bijsterheit*, soe saldi onsen lieven heeren reden voer mi geven. — *Op die bijsterheit comen (brengen)*, moet hier wel beteekenen op het slechte pad geraken (brengen), tot een ontuchtig leven vervallen (brengen). Deze beteekenis laat zich gemakkelijk uit de oorspr. beteekenis van *bijster* (vagus) afleiden; vgl. *Lübben bîster* = unzüchtig; *Bergsma biester* = onfatsoenlijk. In G komt een paar maal voor *arme, bijster menschen* (36c, 41a, vgl. ook 40b); *bijster* nadert hier tot arm, berooid, echter nog met de bijbeteekenis zwervend, zonder onderdak. Naar den ongunstigen kant heeft zich dit bijster ontwikkeld in *Andr. Yserens* 202; daer (nl. op een schuit, een veerboot) weeren oec twie *bister* manspersoenen, die lieten ofttet moerdenaers weeren — landloopers dus.

BIWESELICK, zie BEVALLICH.

BIWOORT; G Dc: hem geven tot buerten, tot lachen, tot *bywoerden* ende tot andere lichverdicheit; G 92c: dwaese, ydele ende onnutte woerde te spreken noch buertachtige *biwoerde;* de beteekenis is beuzelpraat; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v.

BLEEKTIJT = de tijd, wanneer 't waschgoed gebleekt wordt, op de bleek ligt. Dit woord komt voor D V 289r. en D 174a (*bleykeltijt*).

BOEKSHEMT heb ik G 6d verkeerd verklaard. In D V trof ik het aan in verbinding met *register* (*bockshemede* toe maken ende *registeren*, D V 339v.); *register* kan beteekenen bladwijzer; dat de devoten dergelijke, soms mooi bewerkte, bladwijzers gebruikten, blijkt uit G 20d (vgl. ook de aant. aldaar). Onder *bockshemede* zal men dan moeten verstaan linnen omhulsels of taschjes (Mnl. *hemdekijn* komt voor in de beteekenis zakje) om boeken in te bewaren; vgl. Mnd. *bokesbudel* en Mnl. *boecsac.*

BOER; *Mnl. Handwdb.* verwijst i. v. *boer* (= berrie) naar *borie*, bij welk woord de samenstelling *draechborie* (nederr.) genoemd wordt. D 39c heeft: mes dragen mit der *boer*, D V

Digitized by Google

140r. eveneens; vgl. *Lübben* i. v. *bore* en *mesbore* en van Wijk, *Etym. Wdb.* onder *baar* I.

BOORT; zie *dot.*

BOOSHEIT vindt men *Maria Leg.* II, 118 euphemistisch gebruikt ter aanduiding van sexueele zonden: Doe sie die vrouwe in dat wolt brachten wolden sie *boesheit* myt oer doen eer sie se doden enz., dus *boesheit doen* = ontucht plegen.

BOOTSCAP; *Maria Leg.* I, 81 trof mij de uitdrukking *om een bootscap gaen:* Ende si bat haren man om *een boetscap te gaen.*

UUT SINEN BOTTEN TRECKEN = uit zijn lichaam halen, met zwaar werken verdienen komt in G tweemaal voor: 40b en 53c; *de botten* beteekent in deze uitdrukking bij uitbreiding het lichaam; vgl. *Gallée* i. v. *bot*, pag. 6, *Bergsma* 47 en *Ndl. Wdb.* i. v. *bot*, VII.

BOUW; voor de beteekenisontwikkeling van het woord *bouw* (bouw, oogst, oogsttijd enz.; zie *Mnl. Handwdb.* en *Ndl. Wdb.* i. v.) is 't van belang te letten op het ruime gebruik dat de devoten van dit woord maken. Voorbeelden vindt men G blz. 112 noot 6, 124, D 62c; *Coll. Cl. v. E.* 29v.: wi solden vake denken: het is nu in onsen *bow.* Ende als ons wat te lijden toe comet of anders wat daer wi in verdienen moegen soe sulle wi denken: nu isset tijt dat ic in vuer, nu isset tijt dat ic rijke mach werden ende vergaderen, daer ic in ewicheit sal wal van vaeren.

BRANTSIECTE; *Andr. Ys.* 215: ende soe isset geschiet dat sie zeer swaerlike beveel an die *brantsuekte.* Misschien wordt met de *barnende hette*, waaraan Johan Hoef stierf (G 43c), dezelfde kwaal bedoeld, een ziekte, die zich kenmerkt door hooge koortsen? Vgl. ook *Maria Leg.* I, 349: doe ter tijt.... openbaerde een sware plaghe ende een manyer des onghemacs als een *hetten* of een *barninghe.* Onder *rede* vermeldt het *Mnl. Wdb.* (VI, 1142) *die hete rede* en *die bernende rede.*

SONDER BREKEN; G 29b komt deze uitdrukking voor met de beteekenis zonder moeite, zonder (inwendigen) strijd; ter

Digitized by Google

verklaring heeft men te denken aan den veelgebruikten term der devoten *hem breken*, zichzelf, zijn neigingen en hartstochten overwinnen (zie bijv. G 30c, 76d enz.) en vgl. *hem verbreken* en Friesch *yen forbrekke*.

*BROECWATER; vgl. mijn proefschrift *Jacob van Maerlant's Heimelijkheid der Heimelijkheden*, blz. 91.

BRUNISERKIJN, BRUNEERISERKIJN; vgl. voor dit woord D 69c met de aant. In de overeenkomstige passage van D V (D V 265r.—266r.) vindt men het onder de vormen *brūnyserkens* (I ×) en *brunieryserkens* (2 ×). De beteekenis is onzeker; wat Gallée, *Tijdspiegel* 1887, er over schrijft, bevredigt niet.

DACH in: den menscheliken *dach* niet soeken (G 37b) zal wel beteekenen rechtsbedeeling, oordeel (der menschen).

DAERANE SIJN; *Maria Leg.* I 241: sie vraechde hem, hoe hi *daer an was* = hoe 't hem ging; vgl. *Mnl. Wdb.* VII, 1108 i. v. *sijn*.

HEM DALE SLAEN = zich verootmoedigen voor God vindt men D 325; vgl. de aant. aldaar. De door Brinkerink aangenomen letterlijke beteekenis past in 't verband niet. In dezelfde beteekenis gebruiken de devoten *hem nederslaen* (o. a. D 4).

DIËTE; 't *Mnl. Handwdb.* geeft als beteekenis alleen reis- en teerkost, zonder vb.; *Heim. der Heim.*, vs. 924 en 943 heeft het de beteekenis van ons woord *dieet*.

DISENE met de beteekenis spinrokken komt voor G 30b; vgl. *Mnl. Wdb.* onder het werkw. *disen*.

DOEN; de bekende uitdrukking *en dede* + subject in de beteekenis indien (een persoon of zaak) het niet gedaan had, zonder die persoon of zaak (vgl. *Mnl. Wdb.* II, 240) trof ik eenige malen aan zonder de negatie: G 65d, 77d, D 74c, 177d (met *ne* o. a. G 19c en 87a); vgl. ook *Coll. Cl. v. E.* 52r.: Ende dat die passie ons heren dede, ic en weet niet, hoe.... Men vgl. 't *Mnl. Wdb.* II, 634, dat plaatsen noemt, waar *waer* voorkomt in de beteekenis *ne waer* en zie ook Stoett, *Synt.*[2] § 232.

DOOF; G 110a vindt men de uitdrukking *met dooven ooren hooren* = niet luisteren naar, geen aandacht hebben bij.

Digitized by Google

DORHEIT, DORRICHEIT, zie *droocheit.*

DOT (DOTTE); ende sie hoffede hoer op ende die *dotten* weren al mit perlen belecht ende mit goldenen *boerden* (versiersel, spang? zie *Mnl. Wdb.* i. v. *boort*), die hengen vol goldenre loveren voer hoer hovet (D V 336r.); soe smet sie hoer *dotten* ende hoer cierheit des hovedes in een heimelijcheit (D V 379v.). *Dot* zal wel beteekenen (valsche) haarwrong, krul of haardot; vgl. Van Wijk, *Etym. Wdb.* en *Ndl. Wdb.* i. v. *dot.*

ONTWEE DRAGEN: ende doe gevielt dat sie wat *ontwie droech* mit woerden mit eenre suster, soedat .... *Andr. Yserens* 205). De beteekenis is hier een meeningverschil hebben met, in een woordentwist geraken met. In 't *Mnl. Wdb.* wordt onder *tweedracht* verwezen naar Mnd. *twe-, twei dregen, dragen; Lübben* heeft ook *entwei dregen* = oneenig zijn. Het *Mnl. Wdb.* geeft een voorbeeld van *in tween dragen* (zie i. v. *dragen*).

DRAGENDE; G 112b: *dragende* ende medelijdende mitten crancken; G 44b: ende dien (nl. zieken en gebrekkigen) was si sonderlinge mynlick ende *dragende.* Dit bijv. nw. *dragende* steunend, begunstigend, medelijden hebbende met, toegeeflijk jegens hoort bij tr. *dragen* = steunen, schragen, voortrekken (*Mnl. Wdb.* i. v. *dragen* II, 381).

DREVEL in de beteekenis, waarin *De Bo* het vermeldt: dienstjongen voor het vuilste werk, komt G 121d voor, waar men het door duvelstoejager zou kunnen weergeven. Van een zuster wordt verteld, dat ze is „alsoft een *drevel* hadde geweest vanden enen totten anderen", en dan volgt een nadere verklaring. De beteekenis van drijven, gedreven worden is hier nog duidelijk te onderkennen. Ook *Lübben* kent *drevel* = sklave, knecht.

DRIFTICH; G 133c: Een zuster is „vurig ende begeerich .... tot oetmodigen oefningen ende tot dissiplyne te nemen, nochtan en was si daer niet *driftich* in, ofmen oer daer niet in en volgede, noch tonvreden." De bedoeling is blijkbaar, dat ze, wanneer haar voorslagen of handelingen bij de zusters

Digitized by Google

geen instemming of navolging vonden, niet te zeer aandrong, geen drijfster was, een anders vrijheid eerbiedigde — en ook niet boos werd. *Driftich* is hier dus ongeveer weer te geven door sterken, te sterken aandrang op anderen uitoefenend; *driftich sijn in iet* = drijven, zijn wil doordrijven in een zaak.

DRICAST; op werkdagen, leest men D V 339r., gaan de meeste zusters niet „toe choer", zij blijven „in den ghemienen wercke"; maar „des hilligen dages was dat choer altoes *dricast vol*". De bedoeling is blijkbaar eivol, stampvol, maar het woord *dricast* thuisbrengen kan ik niet. De *Teuth.* geeft de woorden *tweekestich* en *driekestich*, beide zonder vertaling of synoniemen er achter; ook het woord *kestich*, waarachter staat *verstickt*. 't *Mnl. Wdb.* meent dat *tweekestich* zou kunnen beteekenen met twee korenzolders (zie aldaar). *Kast* schijnt in het Mnd. de beteekenis te kunnen hebben van maat; men vindt vbb. bij *Schiller und Lübben*. Maar met dat al blijft het woord mij duister.

DROOCHEIT; in het *Mnl. Wdb.* vindt men 2 vbb. van dit woord uit de *Coll. Cl. v. E.*, en als beteekenis wordt opgegeven rampspoed, kommer. Het *Mnl. Handwdb.* geeft voor *droocheit* in fig. gebruik slapheid, krachteloosheid, machteloosheid, zonder voorbeelden. Met deze laatste verklaring wordt het woord *droocheit*, zooals het in de *Coll.* gebruikt is, stellig beter benaderd dan met de woorden rampspoed, kommer. Juister is echter nog inwendige onvruchtbaarheid, gebrek aan bezieling, verschrompeling van godsdienstig leven. In die beteekenis wordt ook gebruikt door de devoten *dorheit* en *dorricheit* (*des harten*), o. a. G 96b, *Gerl. Peters*, 203, 210, 211 (vgl. ook *Coll.* 372: een ave maria spreken „mit *dorren* herten"); de beeldspraak zal wel ontstaan zijn onder invloed van bijbellectuur; vgl. Numeri 11:6; Jes. 58:11. Ik wijs nog op het ongeveer gelijke verband, waarin *dorricheit* bij *Gerl. Peters* en *droecheit* in de *Coll.* voorkomen: *Gerl. Peters* 211: in bedruckenisse.... ende in *dorricheit* mijns herten; *Coll.* 4v.: in *droecheiden* ende bangicheiden. *Dorheit* en *dorricheit* vermeldt

Digitized by Google

het *Mnl. Wdb.* zonder vb.; in 't *Mnl. Handwdb.*, dat ook geen vb. geeft, vindt men bij *dorricheit* in fig. gebruik opgegeven: gebrek aan zedelijke kracht, een beteekenis, die verwant is aan de bovenbesprokene.

EBBINGE; D 169d: hoer slot dreef en wech van *ebbinge* der zee; os. ebbiunga, mhd. eppunge.

EDERCAUWEN; *Biogr.* 214r. (A. A. U. 28, 333; 't *Mnl. Wdb.* heeft hier een drukfout: *Coll.* i. pl. v. *Biogr.*) en 232v. komt *edercauwen* voor met de beteekenis herhalen, en niet overdenken, overpeinzen, zooals 't *Mnl. Wdb.* opgeeft.

EENLIJC; G 127a: sancte Augustijns *eenlike spreken* plach sie alte geerne te lezen; d. i. dus het *Soliloquium*. *Gerl. Peters* 216 vindt men: Een *eenlike sprake* eens regeleers; een andere vertaling van *Soliloquium* geeft het tractaat uitgegeven in de *Bibl. van Mnl. Letterk.*, afl. 44: Die *enighe sprake* ende vereneghinghe die sunte Augustinus hadde mit God.

EENREHANDELIKE; *Andr. Ys.* 212: Ende dese (nl. de twee „bijster manspersoenen"; zie bij *bijster*) spreken hoer smelicke ende *eenrehandelic* toe. *Eenrehandelic* zal wel beteekenen met zotte grapjes, op malle, ongepaste wijze, zie *Mnl. Wdb.* onder *eenrehandicheit* en het vb. aldaar.

EYA; de Lat. interjectie *eia* = welaan, in 't Mhd. veel voorkomende, leest men G Dd en *Maria Leg.* I 36; II 277, 296 enz.

EIGENWIJS; D 119d: Hijr omme segeden sie dat sie homodich, guetdunkel ende *eigenwijs* weer (ook D V 180r.). Het *Mnl. Wdb.* kent het woord niet, *Kiliaen* heeft het wel; *Lübben: eigenwîs* = selbstklug.

ENDE; G 141b: .... oer duchte, datter oer toebehoerde, dat si overal dat swaerste *bi den eynde* solde hebben. *Bi den eynde hebben* = onder handen hebben, zich bezig houden met; vgl. Friesch *by de ein ha (Fr. Wdb.* I i. v. *ein)*, ook *Ten Doornkaat Koolman* en *Molema.*

ENICHEIT; G 26d: een zuster verheugt zich, „dat si van Marthen dienste weder gecomen was totter *enicheit* Mariën."

Digitized by Google

(vgl. Lucas 10:41—42). *Enicheit* beteekent hier het zich bezig houden met één zaak, meer bepaaldelijk met Jezus, met het eeuwige, het goddelijke. Deze beteekenis heeft het woord ook in het door Dr. De Man aangehaalde voorbeeld uit Gerrit Mande (*De Man* 95, noot a). Tot recht verstand van dezen mystieken term vergelijke men *ongedeelt*, ook een term der devoten, waarvan men in 't *Mnl. Wdb.* voorbeelden vindt. In de *Dev. Ep.* 44r. vond ik de volgende plaats: Hier om suldi u pynen .... in mennichvoldicheit een *versament* gemoede (te hebben). Diezelfde concentratie van gedachten op het goddelijke, die hier wordt aanbevolen, als men in het wereldsche gewoel verkeert, wordt ook door het woord *enicheit* aangeduid. Het *Mnl. Wdb.* geeft een paar vbb. van *enicheit* als term der devoten en omschrijft de beteekenis met rust, gemoedsvrede, welke beteekenis gemakkelijk uit bovenstaande is af te leiden. Tegenover *enicheit* staat *menichfuldicheit* (zie hierboven en het vb. uit Mande), het vervuld zijn met de dingen der wereld, het verstrikt zijn in wereldsche dingen, zegt het *Mnl. Wdb.* Moet in het daar aangehaalde vb. uit *Ruusbroec* I, 30 niet worden gelezen *enecheit* in plaats van *euecheit*? [1]) Verdere voorbeelden van dezen veel gebruikten mystieken term vindt men o. a. *Biogr.* 189v., G 116c (zie noot a); onder „*mennichvoldige dijnge*" (zie aldaar) heeft men te verstaan sierlijke, opgesmukte voorwerpen; het tegengestelde is „*slecht*" (eenvoudig). *Maria Leg.* II, 21 raadt Maria een vrome maagd aan in haar kamer „gheen ydel ende *menichvoudich* ymboel te hebben"; ook hier zou *menichvoudich* deze beteekenis kunnen hebben (vgl. echter de variant).

ESEL; een zuster, die altijd bereid is om „swaer ende verworpen werck" te doen, wil Brinkerink niet naar een nieuwe stichting laten vertrekken, want hi segede: die zusteren behoeveden ommer enen „*ezel*" (G 81b); d. i. iemand, die zich

1) Ook in een plaats uit Ruusbroec's *Gheestelecke Brulocht*, aangehaald bij De Vooys, *Leg. en Ex.* 7, vindt men die tegenstelling *menichfuldicheit: enicheit*.

Digitized by Google

geduldig allerlei vuile, onaangename karweitjes laat opdragen; vgl. 't werkw. ezelen, 't subst. werkezel en zie *Ten Doornkaat Koolman* I, 66.

ETEN OP DIE EERDE; zie G 11d, 45a en de aant. aldaar.

FANTASIEÏCH; D V 43r.: ... een goddienstich susterken dat al *fantasijch* was ende ock niet starck, alsoe dat hoer onder tijden dochte dat sie niet bichten en conde.

Wat dit bijv. nw. hier beteekent, wordt duidelijk, als we de eigenaardige beteekenis leeren kennen, waarin de mystieken *fantasie* gebruiken. Het *Mnl. Wdb.* geeft één vb. van die beteekenis uit *hs. Moll* 5 en verklaart het woord met: zinnelijke voorstellingen, beelden. 't *Mnl. Handwdb.* voegt daarbij muizenissen (en een subst. *fantastici* = zwaarmoedigen). Ik wijs op de volgende plaatsen G 67a: ende als oer *inquam* [1]) dat sys hier niet maken en solde koenen hoer aldus tot gehorsomheit te geven en aldus altoes onder eens anders wille gebuyget te staen, ende dat oer dat werk alte zuer solde werden, ende anders mennigerhande *fantesiën ende cleymoedicheiden, die oer die duvel inbrachte...* — G 74a *fantesiën ende becommeringe* — G 96a *fantesiën of becoringen* (vgl. ook 96b) — D 35c *fantesiën ende werck.* Dit *fantesie* is synoniem met *verbeeldinge* (vgl. G 18d); zie de omschrijving die 't *Mnl. Wdb.* van 't werkw. *verbeelden* geeft. Nog een synoniem voor dit woord *fantasie* is *inval* (vgl. *inquam* hierboven), als mystieke term, waarvan het *Mnl. Wdb.* zegt: „invallende gedachte, zoowel ten goede als ten kwade leidend, door God of duivel in 't gemoed gewerkt" — met deze beperking dan, dat *fantasie* alleen gebezigd wordt voor die invallende gedachten, die ten kwade leiden, door den duivel zijn ingegeven (zie het vb. uit G 67a hierboven aangehaald en *Maria Leg.* I, 294: Doe dit (d. i. een visioen) die broeder sach hadde hi anxte dattet een *fantasie* waer of *bedriechnisse*

1) *Inkomen* met den persoon in den datief beteekent hier natuurlijk in de gedachte komen, te binnen schieten. Het *Mnl. Wdb.* vermeldt die beteekenis niet, het *Mnl. Handwdb.* wel (in iemand opkomen), maar zonder vb.

Digitized by Google

des viants en een vb. onder *fantasie* in het *Ndl. Wdb.*). In deze zelfde ongunstige beteekenis vindt men *inval* o. a. gebruikt D 10d, 35c en 121a.

Het *Ndl. Wdb.* geeft bij *fantasie* 6: mistroostige overpeinzing, tobberij, welke beteekenis uit bovengenoemde gemakkelijk is af te leiden. *Fantasieïch* zou ik in het vb. hierboven willen vertalen met wankelmoedig in 't geloof, den geest niet steeds gericht kunnende houden op God en het goddelijke, tobberig misschien.

GANCACHTICH vermeldt het *Mnl. Wdb.* wel in de beteekenis geschikt om te gaan (1 vb. uit *Barth.*: ghangachtich als menschen), maar niet in die van op de been, het tegengestelde van bedlegerig, waarin het G 136d voorkomt: In deser lester ziecten scheen oer ansichte .... mynliker .... te wesen, dan doe si noch *gancachtich* was. Bij *Bergsma* vindt men in dezelfde beteekenis opgegeven *gangbaar*.

GEBOTERT; G 7a: *gebotterde(n)* stocvisch.

GEBRINGEN; een zuster, die dikwijls verootmoedigd en vernederd wordt, antwoordt op een vraag, hoe ze zich „in deser vernederinge geliden" kan: „dede my die passie ende dat lijden ons lieven Heren, ende dat ic daer mijn toevlocht toe make, ic en soldes nergent coenen *gebrengen*" (G 12b), d. i. ik zou niet weten, waar ik er mee heen moest, ik zou 't niet kunnen dragen.

GEDENKELIJK geeft het *Mnl. Wdb.* zonder beteekenis en vb.; het *Handwdb.* zegt: de herinnering van iets bewarende. D V 276v. vindt men het woord in de beteekenis gedenkwaardig: onse eerweerdighe vader sprack hoer toe een groet *ghedenclick* woert; vgl. *Lb.*: *gedenklik* = erwähnungswert.

GEHEELHERTELIJC; G 27d: seer *geheelhertelike* vermaenden si die ene den anderen; ook G 28a en 84a. Van *geheelhertich* geeft Verdam één vb. uit D 15b (G 85d vindt men het o. a. ook) en vraagt of te denken is aan een minder gelukkige vertaling van Lat. *concors*. Voor de hand ligt bij beide woorden te denken aan de uitdrukking *mit enen geheelen herten* —

Digitized by Google

G 29c: hem *mit enen geheelen herten* tot onsen lieven Heren kieren; *Coll. Cl. v. E* 20r.: Onsen lieven Heren *mit enen geheelen herten* dienen; zie ook G 92a—b (*mit geheelre herten*) en vgl. Matth. 22:37: Gij zult liefhebben den Heere uwen God *met geheel uw harte* enz.

GEHOORSAMHEIT. Onvoorwaardelijke gehoorzaamheid wordt van de devoten geëischt jegens hunne oversten; „weder ons god selve of onse overste ghebiet, dat is allike vele" (vgl. Kühler, *Johannes Brinckerinck en zijn klooster te Diepenveen*, blz. 189 e. v., waaruit ik een en ander citeer). De geboden hebben zij niet te beoordeelen, maar eenvoudig op te volgen. Het is de vraag niet, wàt zij doen, maar of zij bij alles wat zij volbrengen, uit gehoorzaamheid handelen. In dezen gedachtengang laat zich begrijpen, dat voor de devoten opdracht en gehoorzaamheid synoniem kunnen worden (vgl. G 92d—93a). Duidelijke voorbeelden van die eigenaardige beteekenis, die het woord gehoorzaamheid in hun gedachtenkring en spraakgebruik krijgt, geven bijv. *Maria Leg.* II, 72: Ende doe hi aldaer in dier *gehoersamheit* off *bevelinge* daer inder stat lach....; G 70b: Hiernae waert oer *bevolen*, dat si in die koekene solde wesen, ende dese *gehorsomheit* was oer bavenmate swaer; G 93a: sij hadde in beveel, dat.... ende dese *gehorsomheit* ontfenck si eerweerdelick.

DAT GELE WATER; G 145a: soe waert si zieck aen *dat gele water*. Bij *Kiliaen* vindt men *gheel-waeter* = ascites (buikwaterzucht), hydrops solo ventre distento; flava bilis; *De Bo* 1372: geel water, geluw water = hevige pijn in de gewrichten van de pooten der veulens, fr. rhumatisme articulaire.

GELIKEN; *hem enen geliken* met de beteekenis zich gelijk maken aan, zich de gelijke maken van iemand komt D 142c voor: Mer sie (een zuster die te Diepenveen „groet guet" heeft gebracht) *gelijckte* hoer in allen dingen horen mede zusteren in alre nederheit; een ander vb. is te vinden G 66b (hem ere dinc *geliken*).

GELIKE, bijw.; G 116d: Want si was als een opgerichte

Digitized by Google

pileerne tegen alle diegene, die niet *gelijck* en wanderden; vgl. *Mnl. Wdb.* onder 't bijv. nw. *gelijc* 3 en *Lübben* i. v. *gelike* = recht, billig. De beteekenis is naar recht en billijkheid, onberispelijk, in overeenstemming met de bestaande voorschriften. Daartegenover staat *ongelijc*, G 129b, met de beteekenis onbillijk, onrechtvaardig; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *ongelijc*, bijv. nw. 6c (V, 590).

GEMOET; *H. d. H.* 1417: Hie (d. i. de wijn) maect den mensche *stare ghemoet.* d. i. stoutmoedig, dapper, blijkens het Lat. *audacem* (zie mijn uitgave blz. 164) en niet opgewekt, zooals 't *Mnl. Wdb.* wil.

GENOTEERT; D V 361v: Sie conde wal scriven, alsoe dat sie den choer doe trouwelike bijstont in bocken toe scriven, beide *ghenoetiert* ende *onghenotiert. Ghenoetiert* hoort bij *notieren noteren* = van melodieën, van muzieknoten voorzien. Deze beteekenis geeft Verdam niet bij *noteren*, wel bij 't werkw. *noten.*

GEORDINEERT; G 74b: een zuster is, „in oere vermaninge" (evenals in andere dingen) „stichtich ende *geordyniert* soedat si daer nyement sonderlinghe lastich of moyelick in en scheen te wesen"; G 72c vinden we „*geordyniert* ende *geschicket* in (al sijnen) zeden"; even daarvoor, 72b: men zag ze nooit „yachtich noch lopende, noch *ongeschicket* in oeren zeden, mer altoes bleef si in eenre *gesaticheit*, alsof si te male gien onlede gehad en hadde"; vgl. verder nog G 10b: *geschicket van zeden. Gesaet (gesatich), geordineert* en *geschicket* zijn in een bepaald verband als synoniemen van elkaar op te vatten; de *Teuth.* vermeldt achter *ongesaet ongeschicket* en *ongeordiniert.* In deze drie woorden ligt het begrip gebrek aan zelfbeheersching, kalmte, waardigheid; *Kiliaan* geeft achter *ongheschickt* o. a. intemperans, incompositus, immodestus. In die beteekenis noemt het *Mnl. Wdb.* dit laatste woord wel, evenals ook *ongeordineert* met de beteekenis buitensporig, bovenmatig, maar *geordineert* in de beteekenis de juiste maat houdend, niet overdreven, van een waardige kalmte, even-

Digitized by Google

wichtig, kent het *Mnl. Wdb.* niet. Het leek mij gewenscht alle drie woorden eens naast elkaar te zetten; voor *ongeordineert* en *ongeschicket* kan men nog G 72c vergelijken; de beteekenis van *gesaet* komt G 72d zeer duidelijk uit.

GESCIC; G 59d: *in een ander geschick brengen.* In de *Teuth.* vond ik: *behorlike maite ind geschicke den dyngen geven* = *proporcionare. Lx.* I, 901 geeft van het mhd. *geschicke* o. a. als beteekenis regeling, ordening, welke beteekenis hierboven past; *Lübben*: *Geschick* = das Bringen in Schick, Ordnung. Zie verder *Ndl. Wdb.* i. v. *geschik.*

GESCICKET; zie *geordineert.*

GEWACHTEN; onder het transitieve *wachten*, B 7 = afwachten, verduren, dulden vermeldt het *Mnl. Wdb.* ook de „nog heden in oostelijke tongvallen in gebruik zijnde" uitdrukking iets niet kunnen wachten met de beteekenis ergens geen tijd voor hebben, met een voorbeeld uit de *Coll.* Ik noteerde een vb. in *Andries Yserens* 208 met de zaak in den genitief: *des* en kan ik nu niet *wachten;* G 10d vindt men *gewachten* gebruikt: ende want sijt ondertijden seer quelke *gewachten* konde. Verder merk ik nog op, dat ook het Friesch deze uitdrukking kent: *ik kin 't net wachtsje*, en ook *it kin my net wachtsje;* vgl. ook *Ten Doornkaat Koolman* i. v. *wachten.*

G 84c vindt men een intr. *wachten* met een zaak als subject gebruikt, zooals wij het kennen in de uitdrukking dat kan wachten = dat behoeft niet dadelijk gedaan te worden, daar is geen haast bij: ende alset in enyger manyeren *wachten* mochte .... = als het uitstel kon lijden.

GIEREN voor schreyen vindt men *Maria Leg.* II, 151; vgl. ons gieren van 't lachen, *Mnl. Wdb.* en *Ndl. Wdb.* i. v. gieren.

GOETGONNENDE; naast *goetgonnich* (zie *Mnl. Handwdb.*) komt voor *goetgonnende*, G 143d en 144b.

GOETHERTICH; dit woord, in 't *Mnl. Handwdb.* met de beteekenis edelaardig enz. vermeld, dient G 89a, 89b, 89d en 90b blijkbaar om een minder gewenschten karaktertrek aan te duiden: een zuster wordt „gescholden" om haar goedhartigheid, waardoor

Digitized by Google

ze de andere zusters aan 't lachen brengt. De beteekenis is, dunkt me, weer te geven door naief, kinderlijk onnoozel, goeie-lobbesachtig.

GONSEN; dit betrekkelijk jonge woord ontmoette ik D V 294r.; een zuster tracht aan tafel steeds het slechtste eten, „dat graveste dat sie inder schotelen vant" (vgl. D 84a), te nemen, „ende als hoer een ander daer in voer quam .... soe sat sie ende *gunsede* recht of hoer groet onrecht was ghesciet." *Gonsen* is hier op te vatten als brommen, morren, grommen, vgl. *Ndl. Wdb.* i. v. *gonzen, Bergsma* onder *geunzen* en ook Van Wijk, *Etym. Wdb.*

GRACIE; onder gracie = genade, gunst mag het *Mnl. Wdb.* wel vermelden den term der devoten *die gracie* (*bi hemselven*) *niet connen behemmelen;* zie G blz. 10, noot d en vgl. o. a. Kühler, *Johannes Brinckerinck* enz. 263 en 171. — Dat *gracie* bij de devoten de beteekenis kan krijgen van talent, begaafdheid, daarvan vindt men in G vele voorbeelden; zie De Man's uitg. blz. 5, noot 15.

GRADUAAL = boek met gradualen vindt men D V 370v: een zuster, „arm van boecken", heeft „een *noctorna*.... ende hoer *graduale* ende ander sanckboeke, die en weren niet vromme"; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v., *'t Nederd. Gloss. van Bern* i. v. *gradal, graduale* en Stellwagen, *Roomsche woorden.*

GRENDEL in fig. gebruik = hinderpaal komt voor G Dc: een *grondel* ende een wederstant; zie de aant. aldaar.

IN DEN GRONT; *Maria Leg.* I 408 willen twee echtelieden een herberg, waar ze logeeren, koopen, overnemen van den waard „*also si stonde altemael inden gront*". Meu wordt het eens „ende die waert rumde sijn herberghe mit sijnre huusvrouwen *anders dan dat si mit hem namen dat ghewade van haren live*, en voortaan „regierde die vrouwe die herberghe". Met de boven aangehaalde uitdrukking wordt dus te kennen gegeven, dat de zaak wordt overgenomen met al wat er bij hoort, zooals ze reilt en zeilt.

HALS; G 81c wordt van een zuster gezegd, dat ze „altoes

Digitized by Google

oeren *hals* vol swaers ende onreynlikes wercke" had; vgl. daarmee de uitdrukking *op sinen hals halen* (*Mnl. Handwdb.*).

D 98b: Die ny niet vele ghedaen en hadde, die stont doe ende *arbeyde by horen halse;* DV 163r. dezelfde uitdrukking. In het *Ndl. Wdb.* vond ik *bij hals en kracht suipen* = met alle macht; vgl. ook het subst. *halswerk*, *Ndl. Wdb.* i. v. Het *Mnl. Wdb.* geeft deze uitdrukking: *syn cost mitten hals winnen* (= „met zwaar werken").

HANT; als een zuster gevraagd wordt, of ze er mee tevreden is „conversinne" te worden (en dus geen geordende non), antwoordt ze: „daer sin ic wal in toe vreden ende daer en wolde ic *mijn hant niet om omkiren*" (DV 337v.).

HAVENE; voor *havene der armoede* zie men *Heim. der Heim.*, blz. 190.

HEERLIJC; *Andr. IJs.* 204: wanneer dat sie iemant wat doen hiete, dat hi doen soelde, soe en quam sie niet *herlic* an en segede: dat of dat solle ghi doen.... *Heerlijc* is hier bazig; diezelfde ongunstige beteekenis heeft het in een vb. dat *Mnl. Wdb.* uit hs. Moll 5, 123b geeft. Het Mnl. *heerachtig* en *heersch* (Duitsch *herrisch*) staan hier dicht bij.

De koppeling DAERHENEN kan beteekenen daarvandaan; D 74d: hij wolde sij heymelike *daer heen* stelen; D 72b *daer hen* nemen; ook G 68a; vgl. ook nog D 78c; waer dattet *heen* quam en G 13c: waer si *hene* geboren weer. 't Antwoord luidt: van den lande.

HENENDUKEN = wegduiken, ongemoeid blijven vindt men G 32a en 43d.

HENENGAEN; G 17d: ende (si) plach in allen dingen *hene te gaen*, alsoft bijnae gien mensche en hadde geweest. *Henengaen* beteekent hier zich bewegen, zich gedragen, zich houden; vgl. onze uitdrukking er zus of zoo heenloopen. G 78b leest men: ende (si) *genck* sympelike *hene* — 107b: stillick ende goddienstelic pijnde si *hene te gaen*. Men ziet, *henengaen* + adv. wordt gebruikt om een bepaalde levenshouding uit te drukken. Een duidelijk voorbeeld geeft nog G 121d: een zuster heeft

Digitized by Google

maar een eenvoudige „officie", maar „*genck* daer alsoe mynlike mede *hene*, dat" enz. Men kan vertalen: was daar zoo tevreden mee, leefde daar zoo tevreden onder enz.; zie verder 81d, 73c.

HENENSLAEN; G 24a: ende als oer yement na oeren vrenden of geslechte vragede, soe plach sijt *hene te slaen* ende viel op een ander.... De beteekenis is niet ingaan op een zaak, er zich afmaken; vgl. *Ndl. Wdb.* onder *heenslaan* en de Mnl. uitdrukking *van monde slaan.*

HERDE; een subst. *herde*, dat wel bij 't adj. *hart* zal hooren (vgl. *harden*, *herden* = volhouden, doorzetten) vindt men in de uitdrukking *op die herde* = op den duur, G 52a.

HERE; G 113c en 113d leest men *onse lieve* met weglating van *here;* dezelfde ellips D V 72v.. Zoo staat *Maria Leg.* II, 256 in de aanspraak alleen *lieve*, waar *lieve vrouwe* wordt bedoeld; *Gerl. Peter* 218: *hem verenighen mit sinen lieven,* ook met ellips van *heren.* In de *Dev. Ep.* komt voor: hem verenigen *mit sinen gemynden* (39r.), neygen *tot sinen gemynden* (38r.), nl. *brudegom;* vgl. ook 41v., 42r.

G 139b leest men: *in den jaer ons her 1453* (hs. h'); vgl. daarmee de opmerking omtrent het gebruik van *her* en *ser*, *Mnl. Wdb.* III, kol. 360.

HERTE; D 118c: Van deser hilliger ende goddienstiger dochter worden die olders bekiert, dat sie *ten herten quemen.* Tot inkeer komen, verklaart de uitgever Brinkerink.

Sijn herte in sinen handen dragen vindt men G 74a en 20a = nauwlettend toezien op eigen levenswandel.

HETTE; *barnende hette*, zie bij *brantsiekte.*

HIER EN DAER; G 13a: ende dan plach si oer seer nouwe te hueden, dat si niet en *calde van hier of van daer*, alst gewoenlick is mit werliken luyden; over ditjes en datjes dus, over onbeduidende dingen.

HOEDE; de uitdrukking *op syns selves hoede staen* komt voor G 28b.

HOF kan beteekenen hofdag, hoffeest; en verder feest in 't algemeen, gastmaal. In D en DV schijnt het woord ge-

Digitized by Google

bruikt te worden in de speciale beteekenis van bruiloftsfeest, bruiloft. Katharina van Naaldwijk wekt hare medezusters op tot „vernieuwing van den ondertrouw" aan den bruidegom Christus. Uitvoerig wordt deze „geestelike bruloft" in D beschreven; 68c lezen we: Ende die schaffener of meyster van deser *bruloft* sal sijn enz. De parallelplaats in D V luidt: ende die sceffener ofte havemeister deses *haves* of van deser *brulloft*.... Even verder in D staat: Die ander dienres des *hoves*; dadelijk daaropvolgende: Die spijse der *bruloft*; vervolgens: Die pijpers des *haves* en 69a nog: Die bode des *haves*. *Bruloft* en *hof* worden dus door elkaar gebruikt.

HOORSUSTER wordt in het *Mnl. Wdb.* verkeerd, althans onvolledig, verklaard; vgl. D 38c + aant., 137d en 147a. Er wordt niet mee bedoeld de kloosterzuster die de gasten aanhoort, maar zij die tegenwoordig is, toehoort bij gesprekken tusschen de bezoekers en de zuster, wie het bezoek geldt.

HOUDEN; G 90c: op nyemende en plach si wat te *hoelden*, als si veroetmodicht of geschulden waert. Uit het verband blijkt duidelijk (men zie den zin, die volgt op den aangehaalden) dat *iet op enen houden* beteekent wrok tegen iemand blijven koesteren over een zaak, haatdragend zijn.

Als „niet duidelijk" geeft Verdam achter trans. *houden* in Aanm. I (III, 640) twee plaatsen, die beide m. i. een voorbeeld bevatten van dit *houden*. In het eerste voorbeeld (*Belg. Mus.* 10, 344, 9) hebben we *enen* (datief) *iet houden* = iemand iets kwalijk nemen, in het tweede (*Merl.* 41, 43) *houden an enen* met dezelfde beteekenis.

(Wordt vervolgd).

A. A. VERDENIUS.

Digitized by Google

NOG EENS: HET PROZA IN *MARIKEN VAN NIEUMEGHEN.*

In Tijdschrift XXXIX, blz. 130, geeft Prof. Dr. G. Kalff eenige beschouwingen over dit veel-besproken onderwerp, en wel naar aanleiding van de vertooning van 'Mariken' door de tooneelclub der Leidsche meisjes-studenten, op 29 Januari 1920. Enkele maanden later is het stuk opgevoerd door 'Het Schouwtooneel'; de eerste opvoering, in den modernen tijd, door een gezelschap van beroeps-tooneelspelers. En tevens de eerste, waarbij de proza-stukjes waren weggelaten. De Rotterdamsche Onderwijzers toch, en het Haagsche dilettanten-gezelschap 'De Thespiswagen", hadden, evenals de Leidsche meisjes-studenten na hen, op de éene of andere manier, het proza laten zeggen. Dat 'Het Schouwtooneel' met deze traditie brak, komt voor mijn verantwoording; als letterkundig raadgever van dit gezelschap heb ik tot weglating geadviseerd.

Dit advies berustte op verschillende overwegingen. In de eerste plaats op overwegingen van algemeen tooneelkundigen aard. Immers, al laten we voor een oogenblik de mogelijkheid dat deze stukjes in de middeleeuwen en in de zestiende eeuw zijn gezegd, onweersproken, — zelfs dan komt het mij ongewenscht voor, in het heden, bij een gewone opvoering [1]), de handeling en dialogen der personnages te laten onderbreken door een, altijd wijsneuzig aandoend en de stemming bedervend, persoon die buiten de handeling staat. Zelfs inleidende „con-

1) Met een „gewone" opvoering bedoel ik hier een opvoering, die gegeven wordt met een artistiek doel; die beoogt vóor alles de ontroering, welke den auteur tot schrijven dreef, en door hem tot uitdrukking werd gebracht, over te brengen op de toeschouwers. — Iets anders is: een reproductieve opvoering, gegeven met onderwijs-bedoeling.

Digitized by Google

férenciers" plegen hinderlijk te zijn; hoeveel te meer iemand die zich telkens *tusschen* het spel in naar voren dringt.

Ik oordeelde dus reeds op dezen grond: de proza-stukjes moeten er in elk geval uit. — Maar... was dat mogelijk? Was dat *zoo-maar* mogelijk; — of vereischte dit invoegsels in den overigen tekst?

Zoo redeneerend is men al ongemerkt op weg van het artistieke standpunt naar het gebied van de wetenschap; men nadert tot de oude vraag: hoe komen die stukjes daar?

Een vraag, waarop zeer uiteenloopende antwoorden zijn gegeven. Elk antwoord evenwel was een hypotheze; een vaak van kennis en scherpzinnigheid getuigende hypotheze, — maar meer niet. — Ook het laatste woord dat tot heden in deze zaak gesproken is, dat van Prof. Kalff, lost de quaestie niet op. „Voorloopig zou ik betwijfelen", zegt hij, „dat wij reeds in staat zijn tot het geven van een afdoend antwoord op de vraag naar de verhouding tusschen het proza en de poëzie in Marieken van Nimweghen". Volkomen mijn meening — Maar intusschen wordt in dat zelfde betoog gepleit tegen Dr. Leendertz' opvatting, dat het proza een later en noodeloos invoegsel zou zijn.

Weet de geleerde schrijver ons hiervan te overtuigen?

Laten we zijn betoog eens doorloopen.

In de eerste plaats wordt de aandacht gevestigd op het feit, dat 'Mariken van Nieumeghen', indien wij het eerste proza-stukje weglaten, geen proloog heeft; „een uiterst zeldzaam verschijnsel bij middeleeuwsche ernstige tooneelstukken van grooten omvang: waar vinden wij een ander dergelijk stuk zonder proloog? De proloog in proza voorziet dus, mogen wij zeggen, in een gemis..."

Als antwoord op de vraag: „Waar vinden wij een ander dergelijk (d. i. ernstig en omvangrijk) stuk zonder proloog?" zouden we kunnen wijzen op 'Tspel van den heiligen Sacramente van der Nyeuwer Vaert', en op het, door Prof. Kalff uitgegeven, 'Leven van St. Trudo'; spelen, die, én wat hun dateering, én wat hun geest betreft, 'Mariken' minstens even

Digitized by Google

na staan als de andere stukken die tot onze oude ernstige dramatische poëzie behooren. [1])

Verder verdient het, naar onze meening, de aandacht, dat het prozastukje waarmee het volksboek begint, niet dezelfde soort inhoud heeft als de prologen der andere stukken. De proloog toch bevat gewoonlijk een kort overzicht van het stuk, of een aanwijzing van de zedelijke strekking; of beide. In elk geval overziet ze het heele spel. Prozastukje I in 'Mariken' daarentegen geeft alleen een tijdsbepaling en een introductie van de twee eerst-optredende personnages; de tijdsbepaling is ook uit een andere plaats van het stuk op te maken; de introductie bevat alleen eveneens zeer misbare bijzonderheden. Dit stukje staat dus geheel op één lijn met de andere prozastukjes; en wat zijn inhoud betreft, mag het zeker wèl onnoodig genoemd worden; — dat laatste ontkent Prof. Kalff ook niet; hij betoogt alleen de noodzakelijkheid van het stukje als „prologhe" — Maar een eigenlijke proloog *is* het niet; — dat de laat-middeleeuwsche uitgevers van het volksboek er 'Die Prologhe' boven zetten, bewijst alleen, dat ook zij een zoodanig-genaamd begin nog wel gebruikelijk achtten.

Terloops wil ik nog even wijzen op het toevoegsel, dat na dien z.g. proloog volgt; de woorden „Hoe heer ghysbrecht Mariken zynder nichten tot Nimmeghen ghesonden heeft". Een dergelijk toevoegsel vinden we ook na regel 44; na regel 136; na regel 402; na regel 440; na regel 489; tusschen de beide prozastukjes na regel 892; tusschen die na regel 1020; tusschen die na regel 1102. *Deze* toevoegsels zijn — gelijk ook reeds door Worp is opgemerkt [2]) — *titels van hoofdstukken*; het is geheel onaannemelijk, dat *die* bij eenige opvoering zouden zijn gezegd. Er staan dus *in elk geval* in de Volksboek-uitgave dingen, die niet tot den tekst van het spel, zoo als

1) Ik meen er ook op te mogen wijzen, dat er verschillende ernstige spelen van Cornelis Everaert zijn zonder proloog; — al zijn die dan wat kleiner dan 'Mariken'. In de het vorig jaar uitgegeven 'Inleiding' tot de uitgave dier stukken door Muller en Scharpé geeft Prof. Muller (op blz. XXXIX) een desbetreffend overzicht.

2) Ts. XXXVI; 156.

Digitized by Google

dat gespeeld werd, behooren; de tekst van dat spel is ingedeeld, toebereid voor *lezers*. Ik nu ben van meening, dat ál het proza tot dat latere toebereidsel behoort. Voor het oogenblik echter wensch ik mij te bepalen tot een poging om te bewijzen, dat het proza althans niet, zooals Prof. Kalff betoogt, noodig en onmisbaar is.

We komen dan tot het tweede prozastukje, dat, waarin ons wordt medegedeeld:

1° dat Mariken van haar heer oom gescheiden is; — wat we al wisten, en wat de toeschouwers bij de voorstelling al hadden *gezien*;

2° dat zij naar Nimwegen is gegaan, en daar van allerlei heeft gekocht.

De eerste van de twee mededeelingen sub. 2° bleek *misschien* uit de mise-en-scène; de tweede blijkt uit den onmiddellijk volgenden claus van Mariken. Waaruit trouwens iedere niet eens héél goede verstaander óok wel — zelfs al zou dit uit de mise-en-scène *niet* blijken — begrijpt, dat het meisken te Nimwegen is.

Na deze twee, dus totaal overbodige, mededeelingen — en ik wijs er reeds nu terloops even op, dat zulke overbodigheden voor het tooneel zéér uit den booze zijn, en dat het ondenkbaar is, dat een zoo ongemeen talentrijk tooneelschrijver als de auteur van 'Mariken' zich daaraan zou hebben schuldig gemaakt [1]), — daarna dan komt een mededeeling:

3° waarin de boosheid der moeie wordt verklaard uit een — in het stuk overigens nergens vermelden — politieken buurvrouwen-twist. „Want", voegt de breedsprakige proza-ist eraan toe, „si metten ionghen hertoge pertijde"; en zelfs gaat hij zóó ver — bedenkelijk ver, inderdaad, voor een tooneelman! — dat hij zijn publiek vertelt, wat er straks, in verband met dit „pertijen" gebeuren zal —.

1) Dit — terloops — ter bestrijding van Worp's gissing in Ts. XXXVI, dat 'Mariken' tot het genre der elegie comedie zou behooren: een genre waarvan het bestaan na de twaalfde eeuw m. i. trouwens zeer onvoldoende is bewezen.

Digitized by Google

Prof. Kalff acht deze verklaring noodig; om den kijflust der moei te begrijpen. Mij daarentegen doet het vooraf prepareeren van de toeschouwers op de slechte ontvangst van Mariken door haar tante aan als hoogst overbodig en ongewenscht. Er wordt door dit proza een niet-verwachte situatie, een „verrassing" weggenomen; — en de verrassingen [1]) plachten eeuwen lang het zout der tooneelkunst te wezen [2]). — En waarom? Was het waarlijk *noodig*, zooals Prof. Kalff zegt, dat de kijfachtigheid der moei aldus verklaard werd? Verklaard .... met deze toch nog weinig afdoende verklaring! Want haar politieke heftigheid zou niet op het hoofd van 't „onpolitieke" Mariken zijn neergekomen, als .... de tante niet zoo'n furie was van nature. Maar dat ze een furie is van nature, het essentiëele, blijkt wel voldoende uit den poëzie-tekst!

Ik geloof, dat Prof. Kalff hier denzelfden gedachtengang heeft gevolgd als de door mij onderstelde man, die het drama vervolksboekte. Die heeft ook verklaringen noodig geacht, voor zijn *lezers*; verklaringen, waaraan de *toeschouwers*, naar ik hoop te bewijzen, allerminst behoefte hebben gevoeld. En heeft dan als uitgangspunt voor die verklaringen de eenige plaats genomen, waar de auteur van de oorspronkelijke redactie — waarschijnlijk met satirische bedoeling — gewaagt van de politieke gebeurtenissen van den dag [3]): van den strijd tusschen den ouden en den jongen hertog van Gelre. Zoo gezien — de heks en de duivel als partijgangers van den jongen hertog — en zoo alléén, krijgt ook het zelfmoordtafereel eenige beteekenis voor de toeschouwers; een ietwat spotprentachtige beteekenis namelijk. Men zal toestemmen, dat dit tafereel anders vrij onbeduidend aandoet en er vrij los bijhangt.

1) Zij het in psychologische tooneelkunst *heimelijk voorbereide* verrassingen.

2) Dat ook de schrijver van 'Mariken' de beteekenis van verrassingen gevoelde — zij het dan direct door het publiek ondervonden, of met de personnages mee beleefde verrassingen (wat den indruk betreft, zijn deze beide gewaarwoordingen zeer na verwant) — blijkt uit de wijze waarop hij den oom zijn nicht plotseling laat herkennen (vs. 904 vgg.).

3) Waarop ook nog even wordt geduid in vs. 35.

Digitized by Google

Maar voor den *vervolksboeker was intusschen dit tooneel een prachtige aanleiding tot rederijksch-rationalistische uitlegging. Zóó, meen ik, moeten we die voorafgaande toelichting tot de vinnigheid der moei begrijpen.

In de derde plaats spreekt Prof. Kalff over het prozastukje na vs. 555. Dit luidt aldus: „Om dit refereyn te horene vergaederden veel lieden dwelck moenen siende toonde sijnen aert ende stichte daer selken roere datter een vanden geselscape doot ghesteken wert ende diet dede den hals af geslaghen. Aldus woenden emmeken ende moenen tantwerpen inden guldenen boom op die merct daer daghelix bi syn toedoen veel moorden ende dootslaghen met meer ander quaets geschiede. Waerin hi hem seer verblide seggende tot hem selven aldus".

Inderdaad, dit schijnt één van de voor mijn stelling bedenkelijkste plaatsen, ... indien we den tekst van 'Mariken' lezen als een verhaal. Maar als we van de, mede door Dr. Leendertz voorgestane hypotheze uitgaan, dat deze stukjes *niet* zijn bekortingen van den oorspronkelijken tekst [1]), en ook niet bij het oorspronkelijke stuk behoorende uitleggingen, gegeven door een „heraut" [2]), doch later bijvoegsel voor *lezers*, dan is het eerste deel van dit prozastukje (tot „aldus") eenvoudig een aanwijzing van het stille spel; — dat „diet dede den hals af wert geslaghen" mag men wellicht als een verergering van den invoeger beschouwen. — Dat deze opvatting mogelijk is, heeft de opvoering door 'Het Schouwtooneel' in de practijk bewezen. — Het tweede deel van dit prozastukje is weer een vooruitloopen op wat later komt. Hier wordt zelfs al gezegd „aldus *woenden* emmeken ende moenen tantwerpen inden guldenen boom ... enz.", terwijl in den hierop volgenden monoloog Moenen nog slechts het *voornemen* te kennen geeft, daar

1) Prof. Dr. J. W. Muller acht — in 'Taal en Letteren' XV, 229 — de latere invoeging van het proza „zoo al niet waarschijnlijk, dan toch zeer wel mogelijk",

2) Bij de poging van Dr. Worp om 'Mariken' te brengen tot het genre der elegie-comedie (zie noot blz. 186), meen ik in het verband van dit betoog, dat slechts de door Prof. Kalff beweerde *onmisbaarheid* der prozastukjes bestrijdt, niet te hoeven stilstaan.

Digitized by Google

met het meisje zijn intrek te nemen. Ook de „moorden ende dootslaghen" worden in die alleenspraak nog slechts als een plan en een verwachting genoemd. — Ik concludeer, dat de deelen van dit prozastukje, om verschillende redenen, beide overbodig zijn *bij een opvoering*.

Na vs. 589 is er voor ons dramatisch gevoel een pauze: waarin de door Moenen (vs. 556 vgg.) voorspelde misdaden geacht worden plaats te hebben. Blijkens Emmeken's nu volgende alleenspraak toch zijn ze dan inderdaad geschied. Die pauze kan lang of kort hebben geduurd; vermoedelijk duurden dergelijke rusten in den regel zeer kort. Maar dat er althans eenige oogenblikken van leeg-tooneel zijn geweest, wordt ook door de opeenvolging van *twee alleenspraken* waarschijnlijk [1]). Ook dat onze proza-man hier een nieuw hoofdstuk begint, mag als een argument worden aangevoerd; gelijk een vergelijking met de andere plaatsen waar hoofdstuk-opschriften zijn ingevoegd, duidelijk maakt.

Van een „plotseling" berouw van Emmeken, „dat zonderling aandoet" te spreken, zooals Prof. Kalff doet, gaat mijns inziens dan ook niet aan. Wanneer men ziet, hoe in b.v. verschillende Fransche en Duitsche mystères tusschen twee opeenvolgende, zelfs wel op elkaar rijmende, versregels soms eenige eeuwen liggen, kan men zich over deze „plotselingheid" moeilijk verbazen; zelfs al stelt men zich de pauze, welke zich in den poëzietekst na vs. 589 voelbaar maakt, in de praktijk als nog zoo kort voor.

We komen nu tot één van de, niet alleen door zijn omvang, belangrijkste prozastukjes, dat na vs. 1020. Daar, zegt Prof. Kalff, „ontbreekt elke overgang tot en alle verband met het volgende, indien wij geen rekening houden met het tusschengevoegde proza".

1) Ik zou ook willen wijzen op het sterk afsluitende karakter van Moenen's slotwoorden — (en gebaren); en de langzaam *opgaande* klachtwoorden, waarmee Emmeken (vs. 590) begint.

Digitized by Google

Inderdaad — elke *overgang* ontbreekt; maar is dat *voor een tooneelstuk* een bezwaar? Is het op het tooneel van Middeleeuwen en Nieuwen Tijd niet veeleer een hooge *uitzondering*, dat het laatste tooneel van een vorig en het eerste van een volgend bedrijf, wat tijd en handeling betreft, onmiddellijk aaneensluiten [1])? En, wat het *verband* betreft, wel, Mariken heeft zich (vs. 1012—1016) bereid verklaard tot alle mogelijke penitentie; de oom heeft deze bereidvaardigheid goedgekeurd Is het vreemd, dat daarna het tooneel volgt, waarin we beiden voor den priester zien, die deze penitentie moet opleggen? Neen, hier *ontbreekt niets*. Waarmee ik niet wil zeggen, dat er voor een eindmiddeleeuwschen verspreider van den tekst — onder de kinderen der Kerk — geen aanleiding was, om nog eens den geloovigen te vertellen: dat de brave Gijsbrecht werkelijk wel met zijn nichtje den hiërarchischen weg was gevolgd: eerst naar den — wellicht: zijn — deken, te Nijmegen; dan naar den bisschop van Keulen. Let wel, goêgemeente, zóó hoort het! En ook was er aanleiding om, voortdurend het gevoel levendig houdende van de groote mystieke beteekenis der „verlanesse van sonden", nog eens duidelijk te doen gevoelen dat, zoolang er geen absolutie was gegeven, en geen penitentie opgelegd, de duivel nog macht had in Mariken's nabijheid; zij het dat het sacrament en de gebeden altijd weer in staat blijken om die macht te breken. Dit — ik zeg niet „moet", maar: *kan* m. i. zeer goed de beteekenis zijn van het hier ingevoegde groote prozastuk. De beide laatste zinnen daarvan echter zijn volkómen overbodig; wat het andere gedeelte betreft, dat zal zeker niet „onmisbaar" mogen worden genoemd.

„Evenzoo", zegt Prof. Kalff, „kon het publiek slechts uit het proza, dat na vs. 1102 volgt, begrijpen, waar Emmeken

1) Bij 'Le Bourgeois Gentilhomme' is dit het geval; maar dit stuk is wezenlijk een éénacter. Enkele moderne Amerikanen en Engelschen maken van deze aaneensluiting *een effect*. (b. v. Rann Kennedy in 'The Servant in the House'). Dat het een *effect* is, bewijst de zeldzaamheid.

Digitized by Google

zich bevindt op het oogenblik dat zij vs. 1103—'26 uitspreekt". Ja, van het *lezend* publiek is dit waar; — maar de toeschouwers konden het hoogstwaarschijnlijk *zien*. We weten absoluut niets van de opvoering speciaal van dit stuk; maar er is volstrekt geen reden om aan te nemen, dat men hierbij alle *aanduiding* zelfs van de plaats waar de tafereelen spelen, achterwege liet; terwijl we weten [1]) dat daar in 't algemeen wel degelijk werk van werd gemaakt; op het einde van de M. E. zelfs reeds zeer veel.

De „zaken', der overige prozastukjes worden door hun advocaat, prof. Kalff, „gevoegd"; te zamen worden ze dan trouwens slechts met een enkel woord, als terloops, verdedigd. Tegenpleit lijkt mij in dezen — vooral waar kortheid eisch is — overbodig. Ik mag immers zeker wel aannemen dat mijn geleerde „wedersake" het uitvoerigst is geweest, waar het sterkst voor zijn stelling te pleiten viel.

Daarna maakt de schrijver een opmerking, welke ook wel zeer overweging verdient. Hij wijst er op, dat in het prozastukje na regel 44 de woorden „ghelijck ghi hier na *horen* [2]) sult" voorkomen. „Was *dit proza* [3]) bestemd gesproken te worden?" vraagt hij. „Zoo ja, dan toch zeker tot de toeschouwers en toehoorders".

In de eerste plaats zou ik er op willen wijzen, dat de hier voorspelde mededeeling niet behoeft te slaan op een *prozastukje* (dat na vs. 402); maar dat al het hier aangekondigde ook in den poëzie-tekst voorkomt (vs. 409 vgg.), — die *zeker* gesproken moest worden! Echter, dit woord „horen" is ongetwijfeld toch van belang. Het schijnt de hypotheze, waarvan ik uitga, namelijk dat het volksboek bestemd was uitsluitend voor lezers,

1) Zie o. a. Endepols, 'Het decoratief en de opvoering enz.', Gustave Cohen, ,Histoire de la mise-en-scène dans le théâtre religieux du Moyen-Age'; Leo van Puyvelde, 'Schilderkunst en Tooneelvertooningen op het einde van de M. E.'

2) Cursiveering van Prof. Kalff.

3) Cursiveering van mij, W.

Digitized by Google

te weerleggen. Alleen dan zou dit „horen" te rijmen zijn met mijn opvatting, indien het volksboek als tekstboekje dienst had te doen, dat de toeschouwers van te voren kochten en vóór, of ook tijdens, de vertooning inzagen; maar op deze mogelijkheid wensch ik mij niet te beroepen, zoolang het gebruik van tekstboekjes — dat in de 18de eeuw wèl in zwang was [1]), — niet voor de 16de eeuw bewezen is. Dus... dan zou mijn stelling niet meer te verdedigen zijn?

Ik geloof dat mijn zaak zóó slecht nog niet staat. Immers, het gebruik van „hooren", waar we „lezen" zouden verwachten, is in de M. E. zéér veelvuldig; vermoedelijk deels doordat toen weinigen zelf lazen, en er veel voorgelezen werd [2]); in overeenstemming daarmee wordt ook „tellen" vaak voor op schrift verhalen gebruikt („Nu *hoert* na mi, ic sal beginnen, Ene aventure *tellen* van minne"). Een blik in het Mnl. Wdb. (III. 592) geeft overvloed van bewijsmateriaal voor dit, psychologisch ook zoo zeer begrijpelijk, gebruik. Dat dan ook niet tot de M. E. beperkt blijft. „Hoort wat een aardige hofscheyd een Joncker gebruikte" zegt — ik meen: schrijft! — De Brune nog (Embl. 20). En nog heden —: „Ik hoor dan nog wel, of je morgen komt", zegt men, ook wanneer bepaald is afgesproken dat dit bericht schriftelijk zal worden gezonden. Dienovereenkomstig... „spreekt" men ook van een „boekbespreking"; van de in dit tijdschrift „veelbesproken" prozastukjes van Mariken van Nieumeghen... Enzoovoort.

Het schijnt mij dan eenigszins gewaagd, om uit het voorkomen van het woord „horen" in het door Prof. Kalff aange-

1) Zie Van Effen's Spectator vertoog 107 („.... terwijl een ander figuur daar tegenaan schreeuwde: Belieft er ook iemand van boekjes gediend te wee... zen?") Dat die boekjes — (ik vreesde een oogenblik dat dit woord een drukfout voor „koekjes" kon zijn, wat in 't verband eer te verwachten was; maar ook reeds de oudste editie heeft „boekjes") — de „boekjes van spel en klucht" waren, blijkt uit vertoog 145. Zie ook Uffenbach's 'Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und Engelland' II. 415 (aangehaald door Kalff, Gesch. Ned. Lett. VI, 626).

2) Met dit voorlezen aan analphabeten houdt ook de veel, nog in de 19de eeuw, voorkomende aanvangsformule van bekendmakingen rekening: „Aan allen die dit zullen zien of hooren lezen, saluut".

Digitized by Google

haalde prozastukje te concludeeren, dat dit noodzakelijk moet wijzen op een *gesproken* woord.

De opmerking van den geleerden schrijver in verband met hetgeen hij hier uit Creizenach's 'Geschichte des neueren Drama's' omtrent „Herolde, Präkursoren oder Proklamatoren" aanhaalt, — de opmerking dan, dat zoo'n toelichter reeds voorkomt in een stuk, dat uit het midden der 15de eeuw dagteekent [1] *„en dus vrij wat ouder is dan ons stuk"* [2], zou ik willen overnemen .... om ze tegen haar auteur te keeren. Inderdaad! naarmate men meer teruggaat in de M. E., en naarmate het tooneel een meer liturgisch karakter heeft, in gelijke mate ziet men de personen die toelichtingen geven, (vaak preekenderwijs — de tusschenpersoon heet dan ook vaak „prescheur" —) naar voren komen naast, en boven de handeling. Laten we het liever andersom zeggen, in de historische volgorde: Aanvankelijk is de prediker de hoofdpersoon; de onder zijn leiding opgevoerde vertooning [3] is illustratie van den preek; een illustratie die zich allengs ten koste van dien preek uitbreidt; totdat ze daarvan geheel los is geworden. Royer heeft in zijn 'Histoire Universelle du Théâtre' [4] zeer juist de hoofdlijnen van deze ontwikkeling aangegeven; daarna is Creizenach gekomen, maar vooral Alessandro d'Ancona's 'Origini del Teatro Italiano' is in dezen van belang, daar we nergens zoo veel materiaal vinden voor de wordingsgeschiedenis van het liturgisch drama als in Italië. Ik behoef bij deze, althans in hoofdtrekken, algemeen bekende geschiedenis niet stil te staan; maar meende er even aan te mogen en moeten herinneren, omdat we hier de gereede verklaring vinden van het optreden der door Prof. Kalff genoemde personen, niet *reeds*, maar *nog*

1) Het Redentiner Osterspiel.

2) Cursiveering van mij, W.

3) Ik heb dit verloop naar aanleiding van een passiegroep van beweegbare poppen welke ik in den dom te Tivoli aantrof, nader beschreven in 'Het Tooneel' van October 1920.

4) Dl. I, 91 vgg. (Paris, A. Franck, 1868).

Digitized by Google

in het midden der 15de eeuw, en wel uitsluitend — voor zoover mij bekend is — in geestelijke, liturgische en semi-liturgische, spelen. Al de voorbeelden door Creuzenach en Kalff aangehaald, behooren tot dit genre; en ik meen dan ook te mogen betwijfelen, of een gelijkstelling in dezen van die spelen met het laat-middeleeuwsche, reeds sterk rhetorijtelick-„angehauchte" [1]) spel van 'Mariken' wel te verdedigen is.

Ik wil het hierbij laten. Geenszins meen ik onomstootelijk de stelling te hebben bewezen, dat de prozastukjes in 'Mariken van Nieumeghen' latere invoegsels zijn. Daartoe is meer noodig. Een vergelijking met speciaal de Volksboekuitgave van 'Lanceloet' levert hiertoe meerder materiaal [2]); terwijl uit een vergelijking van den over-gemoedelijken, doceerend-herhalenden stijl der prozastukjes met dien van den soberen, teeren en fijn-psychologischen poëzie-tekst.... allicht meer overtuiging dan bewijskracht te putten is. Ook dat we bij een vergelijking van een opvoering met-, en éene zonder proza, duidelijk voelen, hoe dat proza de opvoering verlamt, schijnt me een vingerwijzing; kan de fijne dichter van den poëzie-tekst zoozeer zijn eigen werk hebben verknoeid?

Doch dit alles is niet huius loci. Ik heb hier alleen een poging willen doen om hetgeen Prof. Kalff aanvoert om de *onmisbaarheid* der prozastukjes te bewijzen, te weerleggen.

Sterker dan dit met woorden mogelijk is, is dit midlerwijl metterdaad geschied door de — eerste — prozalooze opvoering van het stuk. Maar *volkomen* klaarheid — in dezen ben ik het geheel met mijn hooggeachten tegenstander eens — hebben we vermoedelijk slechts te wachten van een ouderen tekst dan die welken wij bezitten; liefst: een handschrift.

J. L. WALCH

1) Prof. Muller geeft in zijn hierboven reeds aangehaald artikel in Taal en Letteren XV een belangwekkende reeks bewijzen van het eigenaardig rederijkerachtig karakter van 't stuk.

2) Zie Leendertz, Middeln. Dram. Poëzie blz. CXXVI.

Digitized by Google

206. JOHANNES IN EODEM BLIJVEN.

Deze in het *Ndl. Wdb.* VII, 321 vermelde en aan Sartorius ontleende uitdrukking werd behalve met betrekking op personen die dom, niet vatbaar voor de schoone kunsten zijn, ook gebezigd in den zin van in denzelfden toestand blijven met betrekking tot eene zaak. Dit blijkt uit Andries Vierlingh's *Tractaet van Dyckagie* [1]), bl. 43: Het is wel waerachtich dat tselve sulcx wel houden sal doordien de stroom niet bedwongen en wort ende sulcx soetelijcken sijnen loop lancx de bermmen heeft, maer het is groote cost gedaen om geen aenwasschen te hebben ende *te blijvene Joannes in eodem*. — Bl. 380: Mocht ghij *Johannes in eodem blijven*, twaere noch goet, maer neen ghij: de plate sal u met den stroom uw voorlant opdrijven ende daernaer uwen berm omworpen.

Tuinman kent de spreekwijze eveneens; zie I, bl. 26: Zo brengen de pelgrims van Sint Jakob wel schelpen, en van Lorette paternosters mede; maar zy zelf blyven *Johannes in eodem*, gelijk een kat die naar Engeland word gezonden, en maauw zegt, als zy weêr komt. — Hier wordt de uitdr. dus toegepast op personen in den zin van dezelfde blijven, de oude knecht blijven (Tuinman I, *nal.* 10; II, 90). Dat zij ook werd gebruikt met betrekking tot toestanden, blijkt uit Tuinman I, 195: t'Is 't oude deuntje, *Johannes in eodem*. Zie ook Harrebomée I, 353 en *Woordenschat*, 522: „*t'Is semper Johannes in eodem*, t'is altijd koekoek-éénzang; of ook, 't is altijd om geld en aalmoezen te doen: waarschijnlijk afkomstig van de oude Evangelietjes-lezers, die voor geld den goedgeloovigen zielen aanboden een kapitteltje voor te lezen [2]); zie I Joh. 2:7". In hoeverre dit laatste juist is, kan ik niet beslissen. De uitgevers van bovenvermeld *Tractaet* verklaren *Johannes in eodem* door: in hetzelfde hoofdstuk van het Evangelie of den brief van Johannes. — Zij zoeken dus eveneens verband met den bijbel.

Ook elders was de uitdr. bekend, blijkens Wander II 1021: *Er bleibt immer Johannes in eodem*, und bessert sich nicht und singet das Weltliedlein.

Haarlem. F. A. STOETT.

1) Uitgegeven in de *Rijks geschiedkundige Publicatiën*, kleine serie n°. 20, door Dr. J. de Hullu en Ir. A. G. Verhoeven.

2) Vgl. Brederoo's *Sp. Brab.* vs. 1250 en 1349 vlgg.

Digitized by Google

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

VEERTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS. TWEE EN DERTIGSTE DEEL.

Vierde Aflevering.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1921.

Digitized by Google

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, Dr. A. BEETS, te Leiden, Witte Singel 29. Men wordt verzocht het papier slechts aan ééne zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten..

LEIDEN. DE REDACTIE.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Digitized by Google

ZUR LEHRE VON DEN GERMANISCHEN SYNKOPEN.

Was ich mitzuteilen habe, ist angeregt durch R. C. Boers in mehrfacher hinsicht fördernde Studiën over oudnoorsche spraakleer, Tijdschrift 39, 172 ff.

I.

Es dürfte bisher allgemein als sicher gegolten haben, dass zu den pronominalen kasus des starken adjektivums auch der acc. sing. masc. gehört. Nach Boer s. 200 ff. wäre dies nur in stark eingeschränktem sinne richtig. Die altnord. formen wenigstens möchte er — ohne sich über die westgerm. zu äussern — aus der nominalen grundform urgerm. **blindom*, **blindan* herleiten, und zwar im wesentlichen auf lautgesetzlichem wege, daneben freilich auch einen schwachen und vorübergehenden einfluss des pronomens annehmend. Dieses (die form *þann*) soll nämlich, als im urn. nominalen typus **stainan* das *n* schwand, das *n* des adjectivischen **blindan*, **ainan* konserviert haben. Dagegen die erhaltung des *a* in anord. *blindan* hat nach Boer mit dem daneben stehenden *þann* nichts zu tun, sondern beruht auf der schweren sprechbarkeit der lautgruppe *dn*, die bei synkope entstanden sein würde. Wo *rn* oder *nn* entstanden (vgl. Noreen, Gesch. der nord. sprachen ^{3}187), ist die synkope eingetreten. Daher das nebeneinander von *blindan*, *kátan* und von *einn*, *hvárn*, *heitinn*.

Gegen diese konstruktion ist zweierlei einzuwenden: die art, wie die ausnahmen der vorausgesetzten synkope erklärt

Digitized by Google

werden, ermangelt der analogien und ist methodisch fragwürdig; noch bedenklicher ist die isolierung des nordischen materials in einer frage, deren gesamtgermanische tragweite auf der hand liegt.

Boer beginnt damit, die gleichung 'anord. *blindan* = got. *blindana*' zu bestreiten. Er legt gewicht auf die lautliche unstimmigkeit: **blindanō* müsse **blindun* ergeben. Aber wenige zeilen weiter muss er in bezug auf seine grundform **blindan* erklären, sie sei tegen klankwettig verloop beschermd door den invloed van het pronomen *þan(n)*. Was dem einen recht ist, ist dem andern billig! Auch das *a* von **blindanō* könnte wohl durch das pronomen geschützt worden sein. Freilich ist die form *þann* selbst — was Boer ganz zu übersehen scheint — im gleichem sinne fragwürdig wie *blindan*. Wenn dieses unter der voraussetzung, dass es got. *blindana* entspricht, eigentlich **blindun* lauten müsste, so müsste *þann*, wen es got. *þana* entspricht, **þǫn* oder (schwachtonig) **þun* lauten. Die von Boer mit recht hervorgehobene schwierigkeit verdoppelt sich also. Umso weniger ist sie lösbar auf dem von ihm beschrittenen wege. Es muss ein anderer gesucht werden. An dem engen zusammenhang von anord. *blindan* und got. *blindana* ist so wenig zu rütteln wie an dem von anord. *þann* und got. *þana*. Denn die bewahrung des *n* in *blindan* setzt einen urg. und urn. auslautenden vokal voraus, und ebenso die bewahrung des *n* im *þann*. Um rein lautgesetzliche entwicklungen kann es sich nicht handeln. Also sind analogiewirkungen im spiel; die nord. formen müssen kompromissformen sein. Nun setzt urg. **þanō* ein älteres **þan* voraus, und es besteht kein grund anzunehmen, dass dieses durch **þanō* alsbald verdrängt worden sei. Das nebeneinander von *thana* und *than*, *thena* und *then* im altsächs. dürfte abstammen von der urg. doppelheit **þanō*-**þan*, nicht in dem sinne, dass die formen paarweise lautgesetzlich identisch wären — **þan* hätte doch wohl sein *n* verlieren müssen, wie der acc. sg. fem. —, sondern so, dass as. *than*, *then* kompromissformen aus **þan* und **þanō* sind; die

Digitized by Google

assoziation der kürzeren form mit der längeren hat das *n* geschützt. Ebenso ist es im nord. gegangen. Hier hat aber zugleich die kürzere form auf die längere gewirkt, indem sie durch ihr vorbild deren *a* gegen den u-umlaut schützte. Da nun der pronominalkasus seit alters auch assoziiert war mit dem nach seinem muster gebildeten acc. des starken adj., so ist auch dieser gegen den u-umlaut geschützt worden. Er konnte ferner — darin treffe ich wieder mit Boer zusammen — seit urg. zeit die form **blindan* annehmen nach dem vorbild von **þan*. Das *n* dieses **blindan* wurde dann gegen schwund geschützt durch das daneben stehende **blindanō* und durch **þanō*, **þan*.

Urg. **blindan* ist mehr als eine theoretische möglichkeit, denn wir haben ja diese form ausser im anord. auch im as. und ahd., und dass sie aus **blindanō* entstanden sein kann, beweist nicht, dass sie immer so entstanden ist. Es gilt von ihr dasselbe wie von den kurzformen *than*, *then*.

An zweiter stelle leugnet Boer, dass die accusative des kürzeren typus, wie *einn*, mit got. *ainnōhun* zusammenhangen. Auch hier vermisst er — in fällen wie *hvárn* — den u-umlaut. Aber da der u-umlaut hier eine wurzelsilbe treffen würde, kann er sehr leicht durch systemzwang innerhalb des paradigmas beseitigt sein. Das bedenken ist also ohne gewicht. Es läuft darauf hinaus, dass die nord. formen mit gewalt aus sich selbst erklärt werden sollen. Überblickt man das germ. material vorurteilslos nach allen seiten, so kann man nicht zweifeln, dass die verbindung von an. *einn* mit *ainnōhun* und weiterhin mit ags. *ænne* schlechthin notwendig ist. Allerdings bedeutet dies nicht, dass *einn* und *blindan* 'etymologisch verschillende waarden' darstellen. Diese bildungen gehen in der tat auf 'grondvormen van gelijke structuur' zurück. Aber die gemeinsame grundform liegt nicht in der urn. schicht, sondern in der urgerm. Ich kann es nicht für zufall halten, dass die einzige got. wortform mit fehlendem mittelvokal, die wir antreffen, dieselbe bedingung erfüllt wie die meisten nord. be-

Digitized by Google

lege für fehlenden mittelvokal in der gleichen kasusform: der vokal fehlt zwischen *n*—*n*. Nehmen wir hinzu, dass in *ainnōhun* vor und hinter dem fehlenden vokal lange silbe steht und die betonung offenbar *aín-nò-* gewesen ist, so liegt die deutung nahe: auch die got. form hat synkope erlitten. Wir finden also im got. eine wirkung desselben lautgesetzes, das im nord. gewirkt hat. Gotisch und nordisch haben ja bekanntlich auch andere lautgesetze gemein. Daraus folgt aber, dass *einn* ebenfalls auf eine dreisilbige grundform zurückgeht und aus *ainnō* entstanden ist.

Die lautvorgänge, welche got. und nord. gemein haben, müssen mit ihren anfängen in sehr frühe zeit hinaufreichen, nämlich in die zeit vor der auswanderung der Goten aus Skandinavien. Dass das auch bei unserer erscheinung der fall ist, bestätigt ihre verbreitung auch über westgermanisches gebiet. Um zunächst bei *ainnō* zu bleiben, so kehrt es wieder in ags. *ænne* und in as. *ēnna*. Auch diese formen zeigen noch den endungsvokal, der im nord. geschwunden ist. Aber sie zeigen ihn infolge reduktion der nebentons verkürzt. Das ist die vorstufe zu dem nordischen schwund, der ebenfalls einen kurzen vokal (urn. **ainu*) vorgefunden hat.

Man könnte einwerfen, die westg. formen seien unter andern bedingungen entstanden als got. *ainnō*. Im ags. enden ja alle acc. sg. masc. starker adjectiva auf *-ne*, und im as. wenigstens noch manche andere. Es scheint sich also jedesmal nur um einen einzelbeleg für eine dialektische gesetzmässigkeit zu handeln. Dass man so nicht argumentieren darf, zeigt am deutlichsten das as. *ēnna*. Diese form ist bei einzelsprachlicher betrachtung ein schwerer stein des anstosses, denn sie durchbricht durch ihre herrschende stellung in den handschriften der bibeldichtung die gesetze für die verteilung von *-an* und *-(a)na*, die vom as. standpunkt erkennbar sind (vgl. Schlüter, Untersuchungen z. gesch. d. as. sprache 131 ff., besonders 135), und die sonst nur einzelne, inkonsequente ausnahmen leiden. Im lichte des nordisch-gotischen materials gesehen, wird as. *ēnna*

Digitized by Google

sofort begreiflich; es zeigt, dass die nord.-gotische regel auch westg. gegolten hat. Auch andere spuren dieser regel finden sich im as.: Genesis 231 steht *thīnne*, im Monacensis des Heliand zweimal *thīnna* (V. 1067. 1589). Das ist = an. *þinn*. Hel. 3417, 3822 ist überliefert *silofrinna*, *silubrinna*, eine form, die sich schwerlich wie *hēlagna* erklärt, sondern bei der ursprünglichen länge ihrer ableitungssilbe eher wie *gehalōdan*, *liggandan* (Schlüter 136) zu beurteilen ist, also wol an. *gullinn*, *heitinn* gleichzustellen. Sonst sind von stämmen auf *-n* nur die possessivpronomina 'mein' und 'sein' belegt, die nur *mīnan* und *sīnan* bilden, also der analogie der gewöhnlichen adjectiva und besonders wol von *ūsan*, *iuwan* unterlegen sind. Die vereinzelt vorkommenden *lefna*, *gōdene* erklären sich wol als entgegengesetzte analogiewirkungen.

Dass die durchgehenden *-ne* des ags. nicht alle lautgesetzlich sind, sondern verallgemeinerung vorliegt, ist von vornherein anzunehmen. Die umgekehrte verallgemeinerung haben wir im ahd., wo der kasus immer auf *-an* ausgeht. Zu grunde liegen dürfte in beiden sprachen ungefähr der as. zustand (*hardan*, aber *ēnna; mikilan*, *liggandan*, aber *hēlagna*).

Für dessen ursprünglichkeit spricht seine nahe verwantschaft mit dem nord. Dass die beiden nachbarsprachen nicht genau das gleiche bild zeigen, ist nur, was wir erwarten. Im nord. erscheint *-n* aus *-nō* auch nach *-r* (was weder aus as. *ōðernā* noch aus *skīrana*, *skīrianne* sicher als as. erschlossen werden kann), die konsonantische beschränkung gilt aber auch für ableitungssilben, bei denen dafür kurze wurzelsilbe keine ausnahme schafft (*farinn* wie *heitinn*). Wahrscheinlich sind im as. die ableitungen auf *-n* das vorbild geworden für die andern.

Der vokal, der synkopiert wurde, war nicht *a*, sondern *i*. Das zeigen der stein von Strand, in dessen abgelegener gegend dreisilbige formen wie *mīninō* — man beachte wieder *n*—*n* — nach im 6. jh. lebendig gewesen zu sein scheinen, und der umlaut in ags. *ænne*. Auch. got. *ainnōhun* müssen wir danach zunächst auf **aininō-* zurückführen. Dieses *i* lässt sich zwang-

Digitized by Google

los auffassen als unter dem schwachton aus *a* entstanden.[1]) Das nord. *i*, das in *bundinn*, *Óðinn* aus *a* entwickelt ist, bewirkt keinen umlaut. Das braucht nicht die folge seiner qualität zu sein; es erklärt sich auch aus seiner entstehungszeit. Die urgerm. *i* aus unbetontem *e* dagegen bewirken umlaut. Es dürfte unbedenklich sein, diese kraft da, wo der i-umlaut am frühesten und am leichtesten sich einfindet, auf anglofries. boden, auch einem *i* zuzutrauen, das aus *ə*, *a* urgerm. entstanden war.

Die vereinzelung des (mehrfach belegten) got. *ainnōhun* erklärt sich daraus, dass im got., der starken gleichmachungstendenz dieser sprache gemäss, der vollere endungstypus den kürzeren fast ganz verdrängt hat, so dass letzterer nur beim verneinenden *ainshun* erhalten blieb. Lautgesetzlich wäre **ainna*, **meinna* usw. (wenn letzteres Mth. 11, 10 im Cod. arg. geschrieben erscheint, so ist das jedenfalls nur ein lapsus calami). Auch in den andern dialekten, mit einziger ausnahme des ags., hat *blindan* um sich gegriffen. Die synkope trat ja nur in einer minderheit von wörtern ein.

Der schwund zwischen *n*—*n* ist nicht, wie Boer meint, ein sonderbar beschränkter fall der nordischen synkope, sondern ein älteres lautgesetz, einer der vorläufer der nord. synkopen.

II.

S. 214 f. führt Boer die verschiedenheit in der entwicklung der praeteritaltypen **dugaiðō* (*dugða*) und **kallōðō* (*kallaða*) darauf zurück, dass durchaus überwiegend der erste kurzsilbigen, der zweite lang- und mehrsilbigen stämmen zugehört. Der schwund langen mittelvokals ist lautgesetzlich unmittelbar nach kurzer tonsilbe, sonst nicht.

Diese auffassung kann zunächst befremden. Denn sie scheint dem zu widersprechen, was die synkope im praet. der *ian-*

1) Vgl. A. Kock, Beiträge 23, 490.

Digitized by Google

verben einwandfrei lehrt, nämlich dass nach kurzer tonsilbe auf die folgesilbe ein stärkerer akzent fiel als nach langer. Hierauf gestützt, benutzt A. Kock umgekehrt die kürze der wurzelsilbe der meisten *ai*-verba dazu, um die bewahrung des *ai* als *a* im part. *lifat* zu erklären (Sv. ljudhist. 4, 168). Und dieser gedanke Kocks muss wol richtig sein; die gegenbeispiele *horft*, *skort* sprechen deutlich genug.

Zunächst sei festgestellt, dass zwischen dieser folgerung Kocks und der lehre von Boer ein widerspruch nicht besteht. Wie Boer ausführt (und wie schon zfda. 49, 315 von mir betont wurde), standen die mittelvokale im praet. und in den wichtigsten formen des part. unter verschiedenen bedingungen. Wir haben einerseits die betonungs- und quantitätenfolge ⏑–⏓, andererseits ⏑–⏑. Nur bei langer, später nicht synkopierter dritter silbe war der lange vokal der mittelsilbe so schwach betont, dass er schwand. (Dagegen ist bei langer wurzelsilbe die beschaffenheit der ultima gleichgültig: *kallaðr* wie *kallaða*.)

Daran schliesst sich die frage, wie sich die festigkeit des *i* in dem typus *taliðō*, *talða* zu dem schwund des *ai* in **dugaiðō*, *dugða* verhält. So viel scheint klar, dass dieser schwund zunächst nicht mit der bewahrung jenes *i* zusammengestellt werden muss, sondern damit, dass es ebenfalls schliesslich geschwunden ist. Wahrscheinlich wurde *ai* über *ē* zu *i* und schwand dann mit dem *i* von **taliða* zusammen. Das betonungsschema war in beiden fällen seit alters dasselbe: ⏑⏑⏓. Die mittelsilbe war also die schwächst betonte des wortes. Ihre akzentstärke nahm mit der zeit ab, so dass ihr vokal reduziert und schliesslich das wort zweisilbig wurde. Auch dieses rätsel scheint sich also zu lösen.

Aber wir müssen weiter fragen: warum zeigt sich ein solcher parallelismus in der entwicklung langer und kurzer mittelvokale nicht auch bei *langer* tonsilbe? warum erleidet **dómiðō* frühe synkope, aber **kállōðō* überhaupt keine?

Die ursache kann nur darin liegen, dass nach langer ton-

Digitized by Google

silbe auf den langen mittelvokal — und nur auf diesen — ein starker nebenton fiel: ⏑ ⏑ ⏑. Er ist bekannt aus der metrik: *er hann váknàði*, *hátt kállàði* (vgl. ags. *swā rīxòde*, *secg wīsàde*). Das zeugnis der stabreimverse wird bestätigt durch das der altdeutschen endreimkadenzen: *gode thánchòdun*, *the sīn beídhòdun*. Boer sagt: **kallōðō* wurde in zwei sprechtakten gesprochen. Dies hat einen guten sinn, wenn gemeint ist: auf der zweiten silbe setzt ein neuer starkton ein (später bedeutet 'sprechtakt' aber bei Boer etwas anderes). — Dagegen kurzer mittelvokal war ganz schwach betont, schwächer, als wo er nach kurzer tonsilbe stand, wie die gemeingerm. frühen synkopen zeigen. In diesem falle stand der nebenton auf der dritten silbe. Die eröffnete den zweiten sprechtakt.

Zusammenfassend können wir sagen: die synkope in dreisilbigen wörtern richtet sich nach der lage des zweiten akzenthubs, insofern sie *vor* diesem eintreten muss und nur das treffen kann, was noch unter den ersten, den hauptakzent, fällt. Wenn dieser mehr als eine silbe deckt, so kommt diesem 'mehr' nur so viel nachdruck zu, wie die erste silbe übrig lässt. Eine kurze silbe aber lässt mehr nachdruck übrig als eine lange. Daher hatten in **tálidhō* und in *dúgaidhō* die mittelsilben mehr nachdruck als in *dómidhō* und erlagen der synkope weit später. Aber synkopiert werden alle mittelvokale, die sozusagen nur von akzent*resten* leben. Erhalten bleiben nur solche mit eigenem akzent, und das sind die langvokalischen hinter langer oder mehrsilbiger wurzel.

Warum tritt nur hinter langer oder mehrsilbiger wurzel neuer akzent auf, und nicht auch hinter kurzer? Boer sagt: wenn die erste silbe kurz ist, kann sie nicht einen sprechtakt füllen [1]). Das ist ganz richtig, obgleich es gar nicht grammatisch klingt, sondern metrisch. Es ist eine tatsache, dass *dúgaidhō* nach dem betonungsschema von *kállōðō* zu sprechen

1) Vgl. G. Roethe, Bemerkungen zu den deutschen worten des typus ⏑ ×́ ×, Berliner Sitz.-ber. 1919, s. 774.

Digitized by Google

die grössten schwierigkeiten macht, nicht bloss im verse. Wir bedürfen zwischen zwei nachdrucksgipfeln einer senkung und stellen diese, wenn sie nicht durch eine schwachtonige silbe dargestellt wird, dadurch her, dass wir die erste nachdrucks-silbe dehnen, ihr einen nachdruckslosen anhang geben. Das geht aber nur, wenn die silbe 'lang' ist. Ist sie kurz, so können wir uns höchstens durch einlegen einer pause helfen. Pausen mitten im wort aber sind eine anomalie. Daher wäre **dúgaiðō* eine durchaus unwahrscheinliche, um nicht zu sagen: unmögliche betonung, während **kállōðō* normal ist. Ebenso ware **taliðō* ausgeschlossen, dagegen **dómiðō* möglich. Wenn dieser letzte typus unvertreten bleibt, vielmehr die lautgeschichte darauf hinweist, dass die betonung **dómiðō* die allein übliche gewesen ist, so erklärt sich dies aus analogischer durchführung der betonung *-iðō*, die hinter kurzsilbigen wurzeln entwickelt war. Ebenso ist die betonung *-aiðō* von den kurzsilbigen verben auf die — numerisch stark unterlegenen — langsilbigen ausgedehnt worden. Bei den *ian*-verben bedurfte es des gewichtes der zahl nicht, weil die quantitätsverhältnisse die steigende akzentbewegung begünstigten.

Wesentlich dieselben betonungsgesetze wie im urnord. haben im *ahd.* gegolten. Das ist bisher, soweit ich sehe, nur zum teil, und zwar zum unwichtigsten teil, erkannt worden. Ahd. *hōrta* neben *nerita* weist auf die gleiche feste akzentfolge *-iðō* und auf den gleichen nachdrucksunterschied der schwachen *i* wie die nordischen verhältnisse bei *dœmði*, *talði* (dasselbe gilt von as. *dunida* neben *nōdda* und von ags. *dēmde* neben *fremede*). Die parallele reicht aber noch bedeutend weiter. Sie erstreckt sich auch auf den unterschied zwischen nebensilben mit eigenem akzent und solchen, die vom rest des hauptakzents leben. Zwar sind im ahd. (as. und ags.) auch letztere zum teil noch erhalten (nämlich soweit sie hinter kurzer wurzel stehn), doch ihr schwacher akzent ist aus der metrik zu ersehen. Diese kennt bei kurzstämmigen dreisilbi-

Digitized by Google

gen verbalformen nur betonungen wie *ginéritì*, *spárōtì*, *ságētà*, *lébētà*, während entsprechende langstämmige formen normalerweise anders rhythmisiert werden (s. o.). Auch wenn es nicht aus sprachgeschichtlichen anzeichen — wie der entwicklung von ahd. *súlīchè*, *wélīhhè* — hervorginge, dass die betonung *ságētà* sprachgemäss war und nicht etwa nur eine metrische erscheinung ist[1]), so würde doch hieran nicht zu zweifeln sein wegen der schlagenden übereinstimmung mit dem befund der nordischen synkopen. Ahd. *zélitùn*, *ságētà*, *lébētà* veranschaulichen die vorstufen von an. *talðun*, *sagði*, *lifði*, wie ahd. *dánkōtà* die von an. *þakkaða*. Wie die ahd. betonungen dadurch gesichert werden, so lehren sie umgekehrt die richtige beurteilung der nordischen formen. Sie bestätigen meine these, dass in an. *lifði* ein langer mittelvokal = got. *ai* synkopiert ist, und ebenso die these Boers, dass diese synkope bedingt ist durch kurze wurzelsilbe.

Altertümlicher als die an. verhältnisse sind die ahd. auch insofern, als es die gleichmachung der betonung durch ganze verbalklassen im ahd. nicht so gibt wie im nord. Kurzsilbige *ō*-verba betonen wie kurzsilbige *ē*-verba (*sítōtì*, *spárōtì*, *bádōtà*, *bétōtùn*); langsilbige *ē*- wie langsilbige *ō*-verba (*fólgètun*, *gihártèti*; doch auch einmal *nirsmáhētìn*). Hierdurch musste der übertritt aus einer klasse in die andere erleichtert werden. Die nord. akzentschematisierung ist aber doch nur die fortsetzung einer gemeingerm. entwicklung, nämlich der festlegung des nebentons auf der endsilbe von *-iðō*, im Gegensatz zu dem freien wechsel von *-ôðō*: *ōðō*, *aìðō*: *aiðō*. Im nord. sind auch diese typen uniformiert worden.

Lachmann hat über die betonung der ahd. dreisilbler eine kurze regel aufgestellt. Weil der versgebrauch lehrt, dass bei kurzer wurzelsilbe der nebenton regelmässig auf der dritten silbe liegt, folgerte Lachmann, bei langer wurzelsilbe liege der nebenton regelmässig auf der zweiten. Ein solches schlussver-

1) Vgl. G. Roethe, a. a. o.

Digitized by Google

fahren kann nicht überzeugen; es ist zu schematisch. Man darf nun aber auch nicht den spiess umdrehen und etwa aus der synkope in *hōrta* den obligatorischen nebenton auf der dritten silbe des typus ˊ ◡ × ableiten. Die betonung ˊ ◡ ˋ× im praet. der *ian*-verba ist, wie wir sahen, das ergebnis eines systemzwangs. Anderswo kann es sehr wohl die betonung ˊ◡× gegeben haben. Die rhythmisierungen bei Otfrid im versinnern sprechen dafür, dass die betonung des gleichen wortes schwankte, je nachdem ob die folgesilbe betont oder unbetont war (Wilmanns zfda. 27, 133; Der altdtsche. reimvers 108 f.). Dies gilt auch von dreisilblern mit langer mittelsilbe (*so man drúhtìne scal — zi theru drúhtīnès giburti, thúrnīnà coróna*). Das streben nach abwechslung stärker und schwächer betonter silben, das sich hier zeigt, ist eine sprecherscheinung, nicht etwa ein ausfluss des metrischen jambenschemas. Das bestätigen die synkopen, deren stelle im längeren wortkörper sich nach demselben prinzip verschiebt wie die nebentöne bei Otfrid. Der nebenton in wörtern wie *druhtīn*, *sālida* folgt dem hauptton auf dem fusse, wenn die dritte silbe nach diesem wieder gehoben ist; er rückt auf die zweite silbe nach dem hauptton vor, wenn erst die vierte silbe wieder gehoben ist. Damit vergleiche man einerseits urg. gen. pl. **haílàgaizè* > an. *heilagra*, acc. sg. **haílàginò* > as. *hēlagna*, andererseits acc. sg. **haílagànō* > an. *helgan*. Auch für den nebenton auf langer mittelsilbe bezeugen nord. and ags. synkopen ein derartiges schwanken: nom. pl. *gullnar* (ahd. *guldīno*), aber gen. pl. *gullinna* (ahd. *guldīnero*). Die betonung *gúldīnò*, *gúldīnàz* wäre im ahd. verse nur möglich in verbindungen wie *guldīnaz gireiti*. Die nord. synkope dagegen weist darauf hin, dass solche betonung auch sonst möglich war. Dafür sprechen ferner fälle wie an. *lausnar* = got. *lauseinais*. Der starke nebenton auf der zweiten silbe von **kúllòðō* ist ebenso wie die betonung *-iðò* nur eine an die formkategorie gebundene gewohnheit; eine regel, wonach lange mittelsilbe nach langer wurzel immer nebentonig sein müsste, gibt es

Digitized by Google

nicht. Wenn *guldīn* und andere stoffadjectiva noch mhd. ihr *ī* und also ihren nebenton bewahren, so ist das eben auch eine formkategorie gewesen. Die kategorie der praeterita auf *-ōta*, seit ahd. zeit gespalten in die typen *dánkòta* und *bádōtà*, hat ihr *ō*, abgesehen von dialektischen resten, nicht bewahrt; schon Notker schreibt *skadotôn*, *skaffoên*, *minnoe* ohne zirkumflex auf dem *o*, was akzentlosigkeit bedeutet (Braune Ahd. gramm. §§ 310 a. 5. 366 a. 2). Die stoffadjektiva auf *-īn* selbst zeigen nicht bloss im nord., auch im ags. frühen rückgang des nebentons, so dass sie den adjektiven und part. auf *-in* lautlich gleichstehen: ags. *gylden* wie *bunden*, an. *gullinn* wie *bundinn*; und auch in den synkopen äussert sich diese gleichstellung. Wahrscheinlich ist das *ī* in den nördlichen mundarten früh gekürzt worden. Das wird ausgegangen sein von betonungen wie got. *tríweinà*. Allerdings sind die kurzsilbigen stämme in dieser kategorie sehr selten. Es müssen also andere gründe hinzugetreten sein. Der dat. sg. ahd. *guldīnemo* erscheint ags. und nord. mit schwund der letzten, bewahrung der vorletzten silbe als *gyldnum*, *gullnu(m)*; hatte also einst die betonung got. *gúlþeinàmma* (vgl. ahd. *ėwīnìgan* u. dgl.), welche kürzung und weiterhin schwund des *ī* zur folge hatte. Dieser gerade bei stoffadjektiven nicht seltene kasus (vgl. an. *með gullnu laufi*, *gullnum stóli á*) konnte, unterstützt durch sandhi-gruppen wie *gúldīnàz gireiti*, die vermischung mit den *in*-bildungen herbeiführen. In dem typus an. *lausn* = got. *lauseins* dürfte die synkope zusammenhängen mit dem alten schleifton auf der endung *-aiz* > *-ar* des gen. sg. der i-stämme.

Immer handelt es sich um entscheidungen von kategorie zu kategorie. Besonders lehrreich sind die fem. abstracta auf *iðō*. Das nord. und ags. zeigen sie in gestalten wie an. *mærð*, ags. *mærðu*, die sich zu got. *mēriþa* nicht anders zu verhalten scheinen als an. *dœmða*, ags. *dēmde* zu got. *dōmida* und also den schluss auf das allgemeingültige betonungsschema ˊ ◡ ◡̀ scheinbar begünstigen. Aber das ahd. hat trotz *hōrta* gleichwohl *mārida*, *sālida* usw. Und im as. gehen *māriða*, *diuriða*,

Digitized by Google

hēriða mit *diurða*, *hōnða*, *sālða* durch einander. Man könnte diesen zustand erklären wollen durch einfluss kurzsilbiger stämme. Aber solche sind nur in verschwindender minderheit vorhanden. Andererseits schafft man durch die wohlfeile annahme solcher analogiewirkungen das gesamtbild nicht aus der welt, das von süden nach norden hin eine allmähliche verschiebung von einem extrem ins andere zeigt und entschieden den eindruck macht, dass es sich um verschiedene altersschichten handelt. Dieser eindruck wird verstärkt durch die beobachtung, dass z. b. ahd. *sālida* mhd. *sælde* wird; das hd. erreicht also mit der zeit ebenfalls die stufe des ags. und nord. Die längere bewahrung des mittelvokals kann aber keinen andern grund haben, als dass dieser noch einen nebenton trug, den er weiter nördlich schon verloren hatte. Diesen nebenton bezeugt uns Otfrid durch seine massenhaften versbetonungen wie *sálìda*. Die sandhi-betonung *zi sālidòn gizaltēr* veranschaulicht daneben, wie sich die schwächung des *i* schon früh angebahnt hat.

Der betonungstypus *sálìda* hat es Lachmann angetan. Weicht er doch so stark ab von dem uns geläufigen, und hat er doch etwas reizvoll kräftiges an sich. Lachmann hat seine bedeutung überschätzt, ihn in falschem lichte gesehen. Aber er hat ihn doch entdeckt, und das bleibt sein verdienst. Man sollte diese entdeckung nicht leichtsinnig preisgeben, indem man in einem Eddaliede die betonung „*váknaðí*" für möglich hält.

Charlottenburg. GUSTAV NECKEL.

Digitized by Google

TESSALICA.

Het was niet te verwachten, dat, na het door Dr. Worp zoo zorgvuldig samengestelde boek over Tesselschade, nog nieuwe gegevens over deze merkwaardige vrouw voor den dag zouden komen. Bij de uitgave van Worps handschrift kon ik niet vermoeden, dat voor dezen zoo nauwkeurigen onderzoeker ook maar één brief, of eenige bijzonderheid verborgen zou zijn gebleven. Ik stelde dan ook geen onderzoek in bij archiven of bibliotheken, in de stellige overtuiging, dat Worp alles reeds had nagespeurd. Maar, 't gaat meer zoo, een latere graver vind soms nog edelgesteenten in een grond, die anderen reeds hebben omgespit, en zoo zijn mij, al verder zoekende, nog een onbekende brief en een gedichtje van Tesselschade in handen gekomen, waaruit, evenals uit een door haar aangehaald sonnet van Petrarca, enkele gegevens zijn te putten, die op haar zielstoestand in het tijdperk harer bekeering eenig nieuw licht werpen.

Onder den titel door Barlaeus gegeven aan een bundel latijnsche gedichten op de uitmuntende Vrouw, met toespeling op het poëtische Thessalië, mogen deze bijzonderheden hier strekken tot een aanvulling op Dr. Worps belangrijk boekwerk [1]).

Het is bekend, dat Tesselschade, nadat zij in Mei 1634 haar jongste dochtertje Teetje en haar man Allard Crombalch verloren had, in Februari 1636 professor Caspar van Baerle te Amsterdam ontmoette, en terstond een diepen indruk maakte op den 52-jarigen weduwnaar. Hij huldigde de geestige en bekoorlijke vrouw in eenige vleiende verzen, die hem een

1) *Een onwaerdeerlycke Vrouw.* Brieven en verzen van en aan Maria Tesselschade uitgegeven door Dr. J. A. Worp. Met drie platen. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1918.

Digitized by Google

grappige plagerij van Constantijn Huygens bezorgden, en Hooft er over deden schertsen. Reeds in dit jaar blijkt Tesselschade neiging tot het Catholicisme gevoeld te hebben, want Barlaeus antwoordt over haar aan Huygens: „Er zijn zeer vele dingen, welke ik in die vrouw vereer en bewonder; er is iets, dat mij mishaagt, en daarvan is het teeken †". Maar dit belette Van Baerle toch niet de weduwe voortdurend het hof te maken en haar in haar woonplaats Alkmaar te bezoeken, of in den vroolijken Muiderkring op 't Slot te ontmoeten en te huldigen.

Dat Tesselschade aanvankelijk zeer gevleid was met deze hulde van den verliefden weduwnaar, blijkt uit hare antwoorden op zijne verzen en hare brieven; maar toen het in het begin van 1642 duidelijk werd, dat de schoone weduwe steeds sterker naar het Katholieke geloof bleef neigen, begonnen eerst Huygens en later ook Barlaeus te trachten haar door scherts en ook ernstige vermaningen daarvan af te brengen. Maar Tesselschade bleef standvastig en wist met vriendelijke woorden den heeren bescheid te doen. Tot recht begrip van de hier volgende verzen en brieven is het noodig deze feiten in het licht te stellen.

Van de wedergevonden brieven van Tesselschade is de eene aan Van Baerle en de andere, met het versje, aan Hooft gericht. Beide autografen berusten nu in het Vondel-Museum te Amsterdam. Die aan Hooft wordt daar reeds vele jaren bewaard, die aan Barlaeus kwam onlangs voor den dag op de veiling der handschriften-verzameling van wijlen den heer Kneppelhout en werd voor het Vondel-Museum aangekocht.

Huygens schreef eens aan Van Baerle met het oog op Tessels brieven: „Dictionario ad haec opus esset," „Men zou er een woordenboek voor noodig hebben!" Hetzelfde kan gezegd worden van deze twee epistels. Vooreerst vergeet de schrijfster steeds datum en jaar aan te geven, wat aan den galanten Hooft de geestige bemerking in de pen gaf, dat een harer brieven „gelijk de Goden, altijdts eeven jong zal blijven,

Digitized by Google

dewijl hij geenerley merk draagt van den dag zijner geboorte." Maar om haar brieven te verklaren en in het juiste verband te brengen, ontmoet men daardoor haast onoverkomelijke bezwaren, die nog vermeerderd worden door den duisteren inhoud.

Maar ik zal trachten beide brieven op te helderen en ongeveer op den juisten datum te plaatsen. Die aan Van Baerle komt in tijdsorde het eerste. Worp heeft er een fragment van gegeven op bl. 280, dat hij vond aangegeven in den veilingscatalogus Van Voorst in 1859 bij Frederik Muller. Hij plaatst het op 1644, omdat er een *Thalamifera* in genoemd wordt en dit wel een huwelijksgedicht zou kunnen zijn voor de stiefdochter van Hooft, Constantia Bartolotti, die in dit jaar trouwde met Van der Meyde. Maar op dit latijnsche huwelijksgedicht van Barlaeus past de brief van Tesselschade volstrekt niet. Hij luidt:

Myn Heer

Naer vrindelycke danckzegging voor uw toegezonden Thalamifera met zijn devotsij-drift [1]), soo laet my toe dat ick Uw by grooter omtreck magh gelycken Als de beknoptheyt van Bonne Mente Sasellem, het is den heelen Tempel van de Godt Janus met al zyn toebehooren, dewyl dat het heylich van uw zinnen soo dubbel hoofdich is, en de rooster van S. Laurens soo weijnich baet doet. Wat kraecken en kreunen is dit van de yseren deuren des Tempels, ist om de Godinne Bellone in te haelen met haer stasysleep, ick en souwse niet willen openen, als ick de maght had, al wast voor den schutterlycken Godt [2]) zelfs.

Eer ghyse dan ontgrendelt en op haer metaelen assen doet draeyen, soo hoort den raet van die van Tessaliën, die ghy soo sterwys [3]) houdt, die sal zeggen dat het een ijseren Eeuw is, en dat ghy se niet weeder tot vreedich sluyten en zult koenen [4]) brengen als het uw believen sal, de Amasonen zyn te strydbaer. Ende haer sal zam-

1) vurige toewijding.
2) Mars.
3) Sterrekundig, die in de storren kan lezen
4) kunnen.

Digitized by Google

meren [1]) den oorlogh van uw heerlycken monarch [2]) soo die oijdt de nederlaech bekryght.

Circa premia rixa est. [3]) ick blijff

Sachte Sedeles

Aen myn Heer

Bareleus.

De tijd, waarin deze brief geschreven is, valt wel ongeveer te bepalen. Vooreerst door de onderteekening: „Sachte Sedeles," een naam, dien Hooft „bij verspelding," voor Tesselschade had uitgedacht, in een brief aan Barlaeus geschreven op 12 Augustus 1636. Daarna heeft zij haar brieven een paar maal aldus onderteekend. Dan wordt ook de tijd aangegeven door: „Bonne Mente Sasellem," zooals Tesselschade, die weinig Latijn kende, een spreuk schrijft, die ook voorkomt in een brief van Hooft aan Barlaeus [4]), maar in den juisten vorm: „in bonae mentis sacello." Deze is gedateerd: 9 Augustus 1641.

Hooft schrijft n.l. aan Van Baerle: „Oft UEd priester wierde in bonae mentis sacello," d. i. in het heiligdom van het gezond verstand. En in verband hiermede behoort gebracht te worden een ander briefje van Tesselschade, vermoedelijk aan Hooft, waarin zij deze spreuk vermeldt, als door haar op een roemer gesneden: „dit heb ick soecken wat uijt te drucken met de wolck treckjes van de B van bone mente" [5]). Dit plaatst den brief dus ongeveer in 1641. De spreuk „Bonae mentis sacellum" blijkt voor Tesselschade van veel beteekenis te zijn, omdat zij dien thans nogmaals in een brief, nu aan Barlaeus, te pas brengt in verband met een door hem vervaardigde „Thalamifera" of bruiloftszang van een echtpaar, welks bruigom blijkbaar een krijsman was, die veel in den oorlog had gestreden. Hierop doelen die toespelingen op den Tempel van Janus, op de godin Bellona enz., die Van Baerle in het bruiloftsgedicht blijkbaar bezongen had. De

1) ophouden. 2) Frederik Hendrik.
3) De twist gaat om den prijs. 4) Worp, bl. 224. 5) Worp, bl. 269.

Digitized by Google

„rooster van S. Laurens," waarover Tesselschade schrijft, doet mij terstond denken aan Laurens Reael, op wiens naam ook in verzen van Vondel, tweemaal toespelingen voorkomen met den geroosterden heilige, waarvan de eene, in „Het Lof der Zee-vaert," vooral aan Tesselschade goed bekend moest zijn, omdat ook zij en „'t saligh Roemers huys," er in herdacht worden. En inderdaad heeft Barlaeus een huwelijkszang op Reael en zijn bruid Suzanna de Moor gemaakt, waarin, zooals begrijpelijk is bij zulk een krijgsman als de dappere Reael, een en ander voorkomt over zijn oorlogsheldendaden [1]).

Maar.... Reael is in 1629 getrouwd, en reeds in 1637 overleden en Barlaeus was eerst in 1636 met Tesselschade in kennis gekomen. Zijn dus de data 1636 en 1641, waartusschen ik den brief meen te moeten stellen, juist, dan kan hij bezwaarlijk geschreven zijn in dank voor het zenden van het bruiloftsdicht op Reael, tenzij dat de dichter het zeer laat, tusschen 1636—1637, aan Tesselschade zou hebben gezonden, wat toch ook weêr niet geheel onmogelijk is, namelijk bij gelegenheid van Reaels overlijden.

Wel heeft van Baerle nog twee gedichten gemaakt bij huwelijken van oorlogshelden, n.l. op Willem II met Maria Stuart, en op Enno van Friesland met Henriette Catharine Frederik Hendriks dochter [2]). Beide gedichten zijn in 1641 vervaardigd, maar kunnen niet in Tesselschades brief bedoeld zijn. Maar, de inhoud van den brief is eigenlijk zóó onbeduidend, dat het van ondergeschikt belang is met zekerheid te weten in welken tijd hij is geschreven.

Van meer beteekenis is de tweede brief, met het vers, een sonnet, door Tesselschade aan Hooft geschreven. De brief is

---

1) „Venus ἀναδυομένη," sive Epithalamium in nuptias Generosissimi.... Viri Laurentii Reael. Poemata. Pars II. Amst. 1645, p. 432.

2) Namelijk: „Venus Britannica," l. c. pag. 288; en „In Nuptias Illustrissimi Principis Ennonis Lodovici," etc. l. c. p. 319.

Voor de dateering der gedichten van Barlaeus is de door Dr. Worp in Oud-Holland 1889, bl. 117 enz. samengestelde lijst de beste bron.

Digitized by Google

reeds door Dr. Worp uitgegeven en te vinden op bl. 295 van zijn boek. Maar brief en vers hooren bijeen:

> Mijn Heer Hooft, siet hier metter haest beantwoort u E staetlyck swijgen, ende ons Vastaerts revel-kal. Ick meen hij mij dees vuyle dranck toesent, om u E daer mede te genesen. Doch ten schaet niet, als 't u E maer baet doet. Lachter maer eens om, en schudt de koorts van u lever. Het is genoech aen u E vriendinne
>
> Tesselschade Roemers.

Aen mijn Heer Hooft.

Dat *Bareleus* pen, soo met mij om wou springen,
En praten revel-kal [1]), gelijck ons *Vastaert* doet,
Misschien die kluchticheijt veranderde het bloet,
'T welck alle staticheijt niet machtich is te dwingen.
Ick leedt om uwent wil. want voor de sieckelingen
En baet altijt geen teugh van wijsheijts gore goet.
Een soetelijcker Arst de kuur uijtwercken moet.
Moria meent hij most het heijlsaem deuntien singen.
Men boert U af [2]) de plaegh. verlaetse u, mijn Heer,
Sij is gelijck de doot, ghij krijghtse nimmer weer.
Moed moet gehouden sijn, al was de quael noch grover
Als vierdendaechse koorts, die schuijmt de swarte gal.
Denckt hoe gesontheijts feest die vierdach smaecken sal.
'Tgeen eens maer lijdtbaer is, dat lyen komt men over.

Elck syn waerom.

Brief en versje dateeren zeker van December 1644, toen, zooals uit een gedicht van Huygens (Worp bl. 293) blijkt, Hooft door vierdendaagschen koorts werd geplaagd. Vastaerts (d. i. Huygens') [3]) revel-kal is zijn vers aan Tesselschade: „Tesselschades vraegh nopende de kerck." (Worp bl. 294), door haar terecht een „vuyle dranck" genoemd. Blijkens den

1) revelkal, geraaskal.
2) afboeren, afbeuren, afnemen.

Digitized by Google

„rooster van S. Laurens," waarover Tesse
mij terstond denken aan Laurens Rea
in verzen van Vondel, tweemaal toe
den geroosterden heilige, waarvan
Zee-vaert," vooral aan Tesselsch
omdat ook zij en „'t saligh P
worden. En inderdaad heeft
Reael en zijn bruid Suzann
begrijpelijk is bij zulk e
een en ander voorkomt

Maar.... Reael is
overleden en Barlaer
kennis gekomen. Z
ik den brief me
zwaarlijk gesch
bruiloftsdicht
tusschen 163
wat toch c , dat de Dwaasheid een liedje moest
gelegenhe bewerken. Men neemt de plaag van U

Wel aar kwijt zijt, keert ze nooit weerom, even-
huweli ood!

Stuar , uw ziekte nog veel erger dan uw vierdendaagsche
Fre , die de gal zuivert, houd moed. Bedenk hoeveel ge-
va gen de viering van uw herstel zal geven. Denk maar,
z renals ik tegenover de spotternij van Barlaeus) het lijden,
dat men maar éens heeft te verdragen, daar geraakt men
gauw overheen."

In den voorafgaanden brief van Tesselschade ligt deze beteekenis van het sonnet opgesloten. Zij offert het leed, dat de vuile verzen van beide heeren haar geeft, op ter wille van de genezing van haar oprechten en eerlijken vriend Hooft, en spoort hem aan om zijn ziekte wat luchtig op te nemen, evenals zij het doet met die hinderlijke versjes.

Tesselschades gemoedstoestand tijdens haar bekeering tot de

Digitized by Google

omt duidelijk aan het licht in het gedichtje:
erdt, hoe sterker, hoe bequamer," (Worp,
del zond in antwoord op zijn „Opdraght
r en Pauwels," nadat Hooft, Van
den gelezen. Boven dit vers heeft
van Petrarca geschreven, waar-
n „Oorkonden over Vondel"
nken hebben; wat mij be-
t kon vinden, waaraan
derstel, dat ook Worp
die hij bij Petrarca
. 12, vs. 3 en 4).
e en vierde regel van
e sonnet leeren kennen, en
eft wat omging in haar gemoed
d bijna volstreden was, en Vondels
had aangespoord om „Rome zelf [te] be-
ijn kracht," „ . . . met gebeên, en tranen en twee
en wonderheên en afgepynight bloet."

Petrarca, Sonetto 249.

In morte di M. Laura.

Come va'l mondo! or mi diletta, e piace
Quel che più mi dispiacque: or veggio, e sento
Che per aver salute ebbi tormento,
E breve guerra per eterna pace.
O speranza, o desir sempre fallace!
E degli amanti più, ben per un cento:
O quant' era 'l peggior farmi contento
Quella ch'or siede in Cielo, e 'n terra giace!
Ma 'l cieco Amor', e la mia sorda mente

1) De nummering en indeeling der sonnetten in de verschillende Petrarca-uitgaven is zeer afwisselend. De zeer goede druk van „Le rime di Francesco Petrarca. Parigi, 1748," geeft het door Tessel genoemde op bl. 19, sonetto CCXLIX. Doordat Tessel niet de aanvangsregels, maar de derde en vierde verzen aanhaalt, was het niet te vinden, zonder al de sonnetten door te lezen.

Digitized by Google

eersten versregel hierboven heeft ook Barlaeus haar een onaangenaam vers of een briefje gezonden.

Aangenaam doet het aan, dat Tesselschade al deze hatelijkheden op haar geloof zoo gemoedelijk en kalm opneemt, en alles nog gebruikt om Hooft, haar nobelen vriend te troosten en op te beuren in zijn ziekte. Zij moet een buitengewoon grootmoedig en edel hart bezeten hebben.

De beteekenis van Tessels sonnet aan Hooft vraagt wel om eenige opheldering, die in deze omschrijving gegeven wordt.

„Dat Barlaeus en Huygens mij zulke dwaze praatjes hebben gezonden in hun verzen, komt misschien doordat hun zucht om kluchtig te zijn hun aard veranderde, die door al hun statige deftigheid niet in toom was te houden. Ik heb die onaangename verzen om uwentwil, Hooft, verdragen. Want om zieken te genezen baat niet steeds een teug van den bitteren drank der wijsheid, maar een zoetere geneesheer moet de genezing bewerken.

Daarom meende Barlaeus dat de Dwaasheid een liedje moest zingen dat heil kon bewerken. Men neemt de plaag van U weg, en als ge haar kwijt zijt, keert ze nooit weerom, evenmin als de dood!

Al was uw ziekte nog veel erger dan uw vierdendaagsche koorts, die de gal zuivert, houd moed. Bedenk hoeveel genoegen de viering van uw herstel zal geven. Denk maar, (evenals ik tegenover de spotternij van Barlaeus) het lijden, dat men maar éens heeft te verdragen, daar geraakt men gauw overheen."

In den voorafgaanden brief van Tesselschade ligt deze beteekenis van het sonnet opgesloten. Zij offert het leed, dat de vuile verzen van beide heeren haar geeft, op ter wille van de genezing van haar oprechten en eerlijken vriend Hooft, en spoort hem aan om zijn ziekte wat luchtig op te nemen, evenals zij het doet met die hinderlijke versjes.

Tesselschades gemoedstoestand tijdens haar bekeering tot de

Digitized by Google

Katholieke Kerk komt duidelijk aan het licht in het gedichtje: „Die Rejsen wil op aerdt, hoe sterker, hoe bequamer," (Worp, bl. 239) dat zij aan Vondel zond in antwoord op zijn „Opdraght aen Eusebia" van „Peter en Pauwels," nadat Hooft, Van Baerle en Huygens het hadden gelezen. Boven dit vers heeft Tesselschade twee versregels van Petrarca geschreven, waaraan noch Worp, noch ik in mijn „Oorkonden over Vondel" (bl. 163) voldoende aandacht geschonken hebben; wat mij betreft, omdat ik het sonnet toen niet kon vinden, waaraan Tesselschade ze ontleend had [1]). Ik veronderstel, dat ook Worp het niet heeft gekend, want op de plaats, die hij bij Petrarca aangeeft, komt het niet voor. (Canz. II, Son. 12, vs. 3 en 4). Nu deze verzen blijken te zijn de derde en vierde regel van Sonetto 249, moet men het geheele sonnet leeren kennen, en voelen hoe fijn het weêrgeeft wat omging in haar gemoed toen haar groote strijd bijna volstreden was, en Vondels „Opdraght" haar had aangespoord om „Rome zelf [te] bestormen op zijn kracht," „ . . . met gebeên, en tranen en twee tongen, en wonderheên en afgepynight bloet."

Petrarca, Sonetto 249.

In morte di M. Laura.

Come va'l mondo! or mi diletta, e piace
Quel che più mi dispiacque: or veggio, e sento
Che per aver salute ebbi tormento,
E breve guerra per eterna pace.
O speranza, o desir sempre fallace!
E degli amanti più, ben per un cento:
O quant' era 'l peggior farmi contento
Quella ch'or siede in Cielo, e 'n terra giace!
Ma 'l cieco Amor', e la mia sorda mente

1) De nummering en indeeling der sonnetten in de verschillende Petrarca-uitgaven is zeer afwisselend. De zeer goede druk van „Le rime di Francesco Petrarca. Parigi, 1748," geeft het door Tessel genoemde op bl. 19, sonetto CCXLIX. Doordat Tessel niet de aanvangsregels, maar de derde en vierde verzen aanhaalt, was het niet te vinden, zonder al de sonnetten door te lezen.

Digitized by Google

Mi traviavan sì, ch'andar per viva
Forza mi convenia dove morte era.
Benedetta colei ch'a miglior riva
Volse 'l mio corso: e l'empia voglia ardente
Lusingando affrenò, perch'io non pera.

Ik geef hiervan deze vertaling: „O, 's werelds loop! nu behaagt mij en word ik bevredigd door wat mij het meest mishaagde! nu zie en voel ik, dat ik om het heil te verkrijgen moet lijden, en een korten strijd voor een eeuwigen vrede moet voeren.

O hoop, o verlangen, steeds zoo bedriegelijk! het meest voor de gelieven, ja, wel voor honderden. Zij, die in den Hemel zetelt, en nu in de aarde rust, o zij kon mij bevredigen, wanneer ik het ergste leed!

Maar de blinde Liefde en mijn verdoofde geest deden mij zóo verdoolen, dat ik met kracht gevoerd werd te gaan waar de dood was!

Gezegend zij, die mijn weg naar een beteren kant heeft gestuurd, en mijn vurigen boozen wil zacht heeft beteugeld, opdat ik niet zou verloren gaan".

Het is opmerkelijk, dat Tesselschade dit sonnet van Petrarca op den dood van Laura in herinnering brengt, waarin zoo juist haar zielstoestand wordt geteekend. Zij past het toe op haar eigen leven, waarop het, afgezien van de beteekenis, die de dichter er in legt in verband met Laura, bijzonder goed slaat.

Wat haar in het ijdele leven in de wereldsche kringen waarin zij verkeerde, het meest mishaagde, de vroomheid, bevredigt haar nu. Zij moet lijden (door het verlies van haar man en haar dochtertje) om de zaligheid te verkrijgen. Een korten strijd voeren om den eeuwigen vrede te erlangen. Hoe bedriegelijk was haar omgang met de schoone geesten die haar vergoodden (als Van Baerle en Huygens).

Waar Petrarca op Laura doelt, die hem gered heeft, zinspeelt Tesselschade blijkbaar op de H. Maagd, die in den

Digitized by Google

hemel zetelt, en die haar in de ergste omstandigheden heeft gerust gesteld.

Maar de blinde, wereldsche liefde en haar verdoofde geest voerden haar op een dwaalweg, naar den geestelijken dood. Gezegend zij Maria, haar patrones, die haar gang naar een beteren kant heeft geleid, en haar verkeerde verlangens met zachtheid heeft beteugeld, opdat zij niet eeuwig zou verloren gaan.

Naar mijn meening, ligt deze beteekenis in Tesselschades verwijzing naar dit sonnet, waarin zij zoo fijn en dichterlijk haar gevoelsleven en bekeering weet uit te drukken.

Welk een geheel buitengewone vrouw Tesselschade is geweest, wordt nog beschreven in een boek, waar Dr. Worp het ook blijkbaar niet gezocht zal hebben, in „Faces Augustae, sive Poematia, quibus Illustriores Nuptiae.... jam a Caspare Barlaeo et Cornelio Boyo Latino Carmine celebrantur..... Dordraci, 1643". Het deeltje bevat o. a. ook de vertaling van vele verzen van Cats en ten slotte: „Casparis Barlaei Dialogi aliquot nuptiales". (Blz. 21.) Uit een van deze dialogen, tusschen Barlaeus en Hooft, is het volgende door mij uit het Latijn vrij vertaald. Dit fragment begint met een bijzonder aardige beschouwing over de kleeding van Barlaeus, wanneer hij bij Tesselschade op bezoek ging, en geeft verder zulk een waar en uitmuntend portret van Tesselschade in al haar groote qualiteiten, als ik het nog nergens heb aangetroffen.

Samenspraak over de noodzakelijkheid van het huwelijk.

Sprekers: Hooft, Van Baerle.

H. „Gegroet, Van Baerle. *B.* Wees ook gij gegroet, hoogedele en driemaal aanzienlijke man. *H.* Waarom noemt gij mij driemaal aanzienlijk, niet twee-, niet viermaal? *B.* Omdat gij drievoudige eeretitels bezit: de lauweren, het ambt en de ordeteekenen van S. Michaël. De laurier heeft Apollo U gegeven, het eerambt de regeering van Holland, de adelsteekenen de koning van Frankrijk; zoodat gij U verheugt in het aan-

Digitized by Google

zien van dichter, drost en ridder. Gij munt uit in deze drievoudige waardigheid, gelijk Apollo, gelijk Diana, die ook een drievoudige waardigheid bezaten. *H.* Gij zijt zeer overdreven in het vergrooten van den lof uwer vrienden. Maar hoe komt gij zoo keurig, en goed gekapt, tegen uwe gewoonte en die der dichters? Voor den scheidsrechter antwoordde Eumolpus, toen iemand hem vroeg, waarom hij zoo slecht gekleed was: „Juist omdat ik dichter ben". Uw castoren hoed raakt nauwelijks uw hoofd (staat op een haartje); de haren van uw baard zijn met een warme tang volgens de nieuwste mode geschikt, zoodat gij over elk haar in beraad gegaan schijnt te zijn; uw kleed riekt niet naar slechte wol, maar is zelfs van zijde; uw handschoenen ruiken naar pastilles; uw halskraag glanst op uw schouders als klatergoud, waar de wind door speelt; uw schoenen, met kurk opgevuld, maken uw gestalte bedriegelijk grooter. Waarlijk men zou denken, dat ge uit Cyprus of Cnidus komt, waar in de tempels van Venus het vuil veracht wordt en alles vol glans is. *B.* Volstrekt niet; Cyprus of Cnidus is in het bezit van den vuilen Turk. Daar heb ik niets te maken. Eigenlijk, om de waarheid te zeggen, kom ik zoo juist uit Alkmaar, de hoofdstad van Noord-Holland, waar de zoo beroemde *Tesselschade* woont, zij, die haar geslacht vooruitstreeft in helderheid van verstand en door haar velerlei deugden en kunstvaardigheid, zooals terecht door Huygens is gezegd: „Zij is de fakkel en de vuurbaak van het Alkmaarsche land [1]). *H.* Maar welke groote en uitmuntende hoedanigheden hebt gij in haar opgemerkt? *B.* Ik heb het reeds gezegd. Deze Vrouwe is mij geheel een wonder, en het volmaaktste werk der goden, als ik mij zoo mag uitdrukken. Er is niets goddelijker en verhevener dan haar geest. Zij begrijpt, hetgeen gewone geesten niet kunnen bevatten; zij vertreedt met de voeten al wat laag en gewoon is, daar zij in hare beschouwingen boven de wolken is; geestige spreekwijzen

1) Worp, 165 „Almerii pharos et fax animata soli".

Digitized by Google

zoekt ze niet te maken, maar ze ontvloeien haar mond; zij is scherpzinnig en welsprekend in hare gezegden en antwoorden. Zij schrijft verzen, niet in één taal, maar in 't Nederlandsch, Fransch en Italiaansch, en zoo afgewerkt, alsof zij naar de lamp rieken, maar vol diepzinnige beteekenis, zoodat gij na de tweede, ja na de derde lezing steeds wijzer wordt. Ik zag in haar huis de uitgezochtste voortbrengselen van verschillende kunsten. En haar huisraad koopt zij niet, maar zij maakt het zelf. Zij is van hare schatten de moeder, de gastvrouw en de kunstenares. Zij schildert met het penceel en daagt Apelles uit; zij evenaart Praxiteles door beeldhouwen; zij weeft en spint in wedijver met Arachne; zij zingt om door Sappho benijd te worden; zij tokkelt de luit als Orpheus of Amphion. Guirlanden en kransen van vruchten, bladen, bloemen en schelpen verbindt en ordent zij, dat men twijfelt of de natuur aan de kunst of de kunst aan de natuur toegeeft. Zij maakt bloemen van stoffen, dat gij zoudt zweren, dat ze leven. Zij schrijft zoo nauwkeurig en sierlijk, dat het meer te prijzen valt dan drukwerk. In hare gesprekken is overreding en een bewonderenswaardige schoonheid. In hare oogen ligt eerbaarheid, in haar gang zedigheid, en in hare gebaren een welwillende ernst. Haar ziel is één deugd; maar al de andere bezit zij samengevat. De Grieken noemen dit een algemeene rechtschapenheid. *H.* Hebt gij met haar gesproken? *B.* Overvloedig. *H.* Waarover? *B.* Wilt gij weten, wat de koning der koningin in het oor fluistert? en wat Juno met Jupiter heeft gebabbeld? zooals de blijspeldichter zegt. Ik zal niet alles zeggen, want de lotgenooten van één ongeluk hebben immers hunne geheimen [1]). Maar dit wil ik wel erkennen, wij hebben geredetwist over den ongehuwden staat en het huwelijk, en of het beter is ongehuwd te zijn of getrouwd. Ik was vóor het huwelijk; zij verdedigde den ongehuwden staat, hetzij om (mij) den wijsgeer te plagen, of omdat zij pas Hieronymus gelezen

1) D. i. beiden waren in den weduwlijken staat.

Digitized by Google

had. Wij spraken over het eerste huwelijk, waarvan zij niet afkeerig was; denk niet, dat ik als weduwnaar bij een weduwe over een tweede huwelijk heb gesproken. *H.* Ik ben het eens met Tesselschade, verdedig gij uw meening. Ik zal u, die de huwelijken goedkeurt, tegenovergestelde redenen aangeven, die even aannemelijk zijn, opdat gij ook zult gelooven, dat het één niet meer beteekent dan het ánder. *B.* Als gij mij alleen wilt gelooven, dan verdrijft gij de onbegrijpelijkheid."

Dan volgt een langdurige geestige samenspraak over de voor- en nadeelen van het huwelijk, waarin over Tesselschade evenwel niet meer gesproken wordt.

Wat Barlaeus over haar zegt, en de beschrijving van haar kunstvaardigheid mag in een biographie van deze merkwaardige vrouw niet ontbreken.

De „Faces Augustae," waaraan deze samenspraak ontleend is, verscheen in 1643, dus nog bij haar leven.

Heemstede, Haarlem, Augustus 1921. J. F. M. STERCK.

Digitized by Google

DE WIJS VAN HET WILHELMUS IN 1574.

Het is een kwart eeuw geleden dat de „oorspronkelijke" vorm der melodie van het Wilhelmus van Nassouwe vele bevoegde pennen in beweging heeft gebracht. Nadat Flor. van Duyse den sleutel had gevonden voor de wijs-aanduiding „van Chartres", zooals die in het Geuzenliedboek van 1581 wordt opgegeven (*Nederl. Museum* XXXIV, 1891, 65, 177), volgde J. W. Enschedé met zijn grondige en breedvoerige beschouwing (*Oud-Holland* XII, 1894, 172, 200) en A. D. Loman (*Tijdschr. d. Vereen. v. N. Ned. Muziekgesch.* V 1, 1894, 46); daarna nogmaals Enschedé en Van Duyse (hetz. *Tijdschrift* V 2, 1896, 100 en V 3, 1897, 153). Naast de wijs kwam het geschilpunt omtrent den tekst en den dichter wederom te berde (J. Postmus *Het Wilhelmus*, Kampen 1900; J. W. Enschedé in *Tijdschr. der Vereen. v. N. N. Muziekgesch.* VII 1, 1902, 22 en J. J. van Toorenenbergen *Marnixiana anonyma*, 's Gravenhage 1903). Fl. van Duyse gaf een overzicht van den stand van beide kwesties in zijn standaardwerk *Het oude Nederlandsche lied* II ('s Gravenhage 1905, blz. 1620, 1636). Sedert wierp Prof. P. J. Blok nieuw licht op den dichter en plaatste den naam van den veldprediker Adriaan Savaria naast dien der oudere pretendenten Marnix en Coornhert (*Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidk.* 4e R. VIII, 1910, blz. 443).

Een tot nog toe onopgemerkt belangrijk gegeven doet ons de kwestie der zangwijs thans nogmaals aan de orde stellen. De Maatsch. d. Ned. Letterk. bezit, verscholen in een oud rederijkersbundeltje, een keurige zuivere notatie in muzieknoten van deze melodie, hier aangeduid als „de wyse van Conde", zooals die met een stichtelijken tekst is gezongen en gedrukt te Antwerpen in 1574. Deze dient het dichtst bij den

Digitized by Google

oorsprong gesteld te worden van den tot nog toe eerst in de 17de eeuw met twee Hoogduitsche en een Franschen loot beginnenden stamboom.

De stand der kwestie toch is in het kort deze. Van Duyse vond een Fransch spotlied op een mislukte onderneming van de Hugenoten onder den Prins van Condé tegen de stad Chartres, in den aanvang van het jaar 1568 ondernomen; dit lied, beginnende „O la folle entreprise„ du Prince de Condé", komt voor in een bundel: *Recueil de plusieurs belles chansons spiritulles, faictes... contre les rebelles...* etc. Paris z. j. (c. 1570) en heeft hier tot titel: „Aütre chanson de la ville de Chartres assiegee par le Prince de Condé, sur un chant nouveau". De muziek van dezen „chant nouveau" werd teruggevonden in een eveneens Fransch geestelijk liedboekje van 1619 „*La pieuse alouette*", waar zij met de wijsaanduiding „A la folle entreprise„ du Prince de Condé" voorkomt bij het lied „Tousiours toute ma vie J'auray dedans le cœur", en komt inderdaad met de Wilhelmuswijs overeen. Zoo bezat men dus de Fransche melodie, waarop volgens aanwijzing in het Geuzenliedboek van 1581 het Wilhelmus-lied ongeveer tien jaar vroeger gedicht was, in een vorm waarin deze wijs in 1619 binnen Frankrijk voortleefde. Deze vorm komt in de eigenaardige rekkingen van de tweede helft (de overgang tot drieslagsmaat) overeen met de ons thans als het „oude" Wilhelmus weer goed bekend geworden redactie van Valerius, waarvan zij echter overigens in verschillende bijzonderheden afwijkt.

Naast deze afstammelinge in rechte lijn uit het jaar 1619, bestaan echter twee oudere bastaarden. De eerste daarvan is de, volgens toen nieuwerwetschen trant vierstemmige bewerking van Melchior Frank in diens „*Opusculum etlicher neuer und alter Reuterliedlein*", Nürmberg 1603. Dit is dus de tot nog toe feitelijk oudste overlevering der melodie, zonder de rekkingen, echter in den stijl der bewerking met krullen en een heele ingeschoven coloratuur-uitweiding aan het slot ver-

Digitized by Google

sierd. De tekst hierbij is het Wilhelmus zelf in het Hoogduitsch. De jongere van het tweetal, eveneens van Hoogduitschen bodem, is een plano van 1607 „*Ein Lied von dem Hochwürdigen.... Fürsten und Herren Heinrichen Julio postulirten Bischoffe des Stifts Halberstadt*... In der Melodey: Wilhelmus van Nassawen". De tekst is een op het Wilhelmus geïnspireerd loflied ter eere van den beroepen kerkvorst; de melodie, hoewel ook hier in vierstemmige zetting, is sober en maakt een onbewerkten indruk, de bewuste rekking blijft beperkt tot de eerste helft van den laatsten muzikalen zin, de plaats overeenkomend met de woorden „den Coninck van Hispaengien".

Van hetzelfde jaar als de „*Pieuse alouette*" dagteekent tevens de oudste Nederlandsche overlevering, die echter niet meer dan den eersten muzikalen zin, (de eerste twee verzen van den tekst) in muzieknoten bewaart. Dit brokstuk komt geheel overeen met den plano van 1607. Het is te vinden in „*Gheestelijck Paradijsken der Wel-lusticheden*... door H. P. G. D. P. S. J." (d. i. hon. pater Guill. de Petere Soc. Jesu), Antwerpen 1619. Daarna volgt in tijdsorde onmiddellijk Valerius' *Gedenck-clanck*, Haerlem 1626, met den algemeen bekenden vorm der wijze. Naast deze, waarvan wij feitelijk ook alleen weten dat zij voor Valerius' dood (1625) zal zijn opgeteekend, staan de vijf niet minder belangrijke zeker ook vroeg 17e eeuwsche doch overigens geheel ondateerbare luit-bewerkingen in het zoogen. Luitboek van Thysius (alle vijf bekend gemaakt door Enschedé Oud-Holl. 1894, blz. 204 vlg.) [1]).

In 1574 lieten de kerkmeesters der St. Jacobskerk te Antwerpen een loterij houden tot stijving hunner bouwkas. Onder de maatregelen die zekere Ghijsbrecht van den Broecke, door hen met de voorbereiding dezer loterij belast, tot bevordering

1) Het is te betreuren dat Van Duyse in Het Oude Nederl. lied als lezing van het Luitboek nog zonder meer de *reconstructie* van J. P. N. Land opnam, die toch zeker niet authentiek en ook niet geheel onaanvechtbaar is.

Digitized by Google

van het welslagen had getroffen, behoorde het uitschrijven van eenige rederijkers-vragen. Het groote aantal ingekomen antwoorden uit Antwerpen en omliggende plaatsen als ook uit verdere provincien, van Audenaerden tot Breda en 's Hertogenbosch toe, werd op zeer bijzondere wijze in verschillende bundeltjes gedrukt, die in plaats van loten werden uitgegeven. Het titelblad gold als bewijs en droeg een geschreven nummer; zoo had elk kooper een dichtbundeltje tevens als premie, en wie meerdere loten nam kon verschillende boekjes ontvangen. Deze hoogst merkwaardige bundeltjes hebben in den laatsten tijd de aandacht getrokken [1]); onder de acht in Nederlandsche bibliotheken bewaarde exemplaren trof ik er slechts twee aan die geheel overeenkomen; alle overige verschillen onderling meer of minder wat druk en vooral ook wat inhoud betreft. In een van deze boekjes, getiteld „*Deuchdelijcke Solutien / gesolueert by vele ingenieuse Componisten*", in het bezit der Maatsch. d. Ned. Lett., treft men als laatste nummer een liedeken aan door zekeren zich teekenenden *Lems*, met het devies *Siet toe in tijts*, ingezonden op den voorgeschreven zin: „Loeft Godt om zijn Elementen schoone." De aanvang luidt „O Godt hoe wonderlijcken staet ghi ons allen by" en het opschrift: „Een Liedeken op de wijse van Conde". Wie de Chartres-kwestie kent moet door dit opschrift getroffen worden, en inderdaad een blik in de muziek er onder zal voldoende zijn om te bewijzen dat wij hier de Wilhelmus-wijze voor ons hebben. Of eigenlijk niet het Wilhelmus zelf maar de melodie „O la folle entreprise", waarop dit gedicht werd en die hier andermaal gebruikt is door een rederijker uit denzelfden tijd. Over dezen dichter Lems „Siet toe in tijts" kan ik niets verder meedeelen, dan dat in het Amsterdamsche exemplaar der

1) Vgl. de opstellen in „Het Boek" (1920, 297 en 1921, 225) door J. Berg en J. M. Berg—van der Stempel, aan wie echter juist het hier te noemen exemplaar van de Maatsch. d. Ned. Lett. is ontgaan; ik hoop in hetzelfde tijdschrift nog enkele aanvullende opmerkingen over dezen loterij-wedstrijd te geven, waarbij tevens een facsimile der bladzijde, die „de wyse van Conde" bevat, geplaatst zal worden.

Digitized by Google

Deuchdelijcke Solutien een zijner andere inzendingen bewaard is gebleven, namelijk een antwoord-referein op de vraag „Hoe schadelijc en deuchdelijc d'exempel der ouders haren kinderen is"; hij heeft dit op dezelfde wijze, zonder plaatsnaam of kamerspreuk onderteekend en het blijft dus slechts een vermoeden als wij hem voorloopig voor een Antwerpenaar houden, waarop nochtans de grootste kans is; ik herinner mij niet dezen kamerist in eenigen anderen rederijkersbundel ontmoet te hebben.

De tamelijk algemeene onbekendheid met onze 16e-eeuwsche letterkunde heeft indertijd zelfs aanleiding gegeven tot de min of meer novellistische voorstelling dat Fransche huurtroepen de melodie „in's Prinsen omgeving" zouden hebben overgebracht. Zeer wel mogelijk is het dat er in Oranje's leger voormalige troepen van Condé waren overgegaan, maar zouden deze nu juist dit schimpdicht op hun eigen mislukte onderneming als lijflied hebben meegenomen? De melodie kunnen zij daarom wel gekend hebben; toch behoeft het heele geval thans zulk een zeer bijzondere verklaring niet meer. Immers niet alleen de man in 's Prinsen omgeving die het Wilhelmus dichtte blijkt dit spotliedje op Condé gekend te hebben, maar evenzeer de brave rederijker, die op de vraag der Roomsche kerkmeesters ten bate van den voort- en herbouw der half voltooide en door de beeldstormers gehavende St. Jacobskerk, zijn rechtzinnig antwoord inzond. Het liedeken „O la folle entreprise" is dus slechts een van de vele Fransche liederen die in dezen tijd en later in de Nederlanden bekend waren [1]). Onder de 18 wijsaanduidingen der bundels van de Antwerpsche loterij (om bij dit eene voorbeeld te blijven) zijn er 4 met Franschen tekst.

Ten slotte dan de melodie zelf; deze luidt als volgt (door mij overgebracht in den voor ons gebruikelijker G-sleutel):

1) Dit bevestigt een door J. W. Enschedé reeds vroeger gekoesterd vermoeden (vgl. De Amsterdammer 8 Oct. 1921).

Digitized by Google

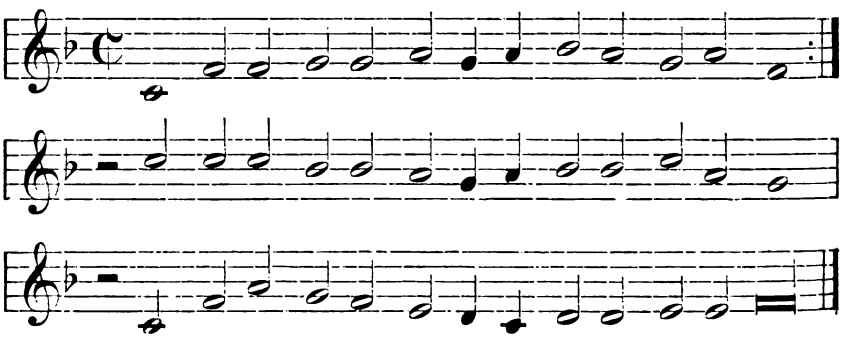

Neemt men nu, om aan deze melodie-vorm haar plaats aan te wijzen te midden der andere, de gemakkelijke tabel voor zich die Van Duyse in het *Tijdschr. d. Vereen. v. N. N. Muziekgesch.* V, 188 achter zijn opstel liet plaatsen, en vult men deze met hetgeen daarin nog ontbreekt aan, dan blijkt spoedig dat de nieuw-gevonden redactie niet alleen de oudste in jaren maar tevens de soberste en eenvoudigste is [1]). Zij heeft niet de minste figuratie, op iedere lettergreep valt één noot, en zij is bijkans de eenige onder de oudere vormen die de eigenaardige rekkingen in de tweede helft geheel mist. Nu is eenvoud in het algemeen en zeker in het volkslied geen waarborg voor oorspronkelijkheid. Maar toch deze rekkingen tot drieslagsmaat komen voort uit een zekere meer gecadenceerde voordracht en zijn dus min of meer persoonlijk, zooals zij dan ook in de opeenvolgende redactie's geenszins steeds op dezelfde plaatsen voorkomen. In het algemeen komt de wijs van 1574 het meest overeen met die van het Heinrich-Julius-lied van 1607, dus de oudste tot nog toe bekende, buiten de zangkunstig gefigureerde van Melchior Franck; in enkele melodische bijzonderheden vertoont zij nauwe overeenkomst met de overigens door versieringen en rythmiek vrijere versies van het Luitboek van Thysius. De gebisseerde aanvangsregel is, alleen op de eigenaardige terts (x) als voorlaatste noot na, volkomen gelijk

1) Vgl. bij het volgende doorloopend de tabel hierachter (blz. 268).

Digitized by Google

aan dien van 1607 en het daarmee geheel overeenkomende oudste Nederlandsche fragment van 1619. Ook in de eenige malen herhaalde kwint (β), die den inzet van den volgende derden regel vormt gaan 1574 en 1607 samen; het eerste heeft driemaal, het tweede zelfs viermaal achtereen dezelfde noot; de vijf bewerkingen van het Luitboek sluiten hierbij in zooverre aan dat ook zij alle dadelijk op de kwint inzetten en dus minstens tweemaal achtereen dezelfde noot doen hooren. In den opzet van den vierden en laatsten regel vanuit de onderkwint (δ) komt onze redactie weer overeen met de *Pieuse alouette* (1619), Valerius (1626), Luitboek en lateren, in afwijking van de beide Hoogduitschen. Twee merkwaardige bijzonderheden vertoont zij echter nog, waarin zij zoowel van het Heinrich-Julius-lied als van de zangwijs bij Valerius afwijkt doch zich een voorganger toont vooral van de redacties in het Luitboek van Thysius. Ten eerste het oploopen naar de kwint aan het einde van den derden regel (γ) voor den val op de seconde; hierin sluit de luitpartij in Valerius bij die in Thysius aan (Enschedé t. a. p. 190), ook vindt dit reeds overeenkomst in de meer versierde Fransche versie der *Alouette* en het keert voorts in verscheiden latere notaties terug, (vgl. de nrs. VIII, IX, X en XI bij Van Duyse Het Oude Ned. Lied II 1642 vlg.). Van Duyse had dus misschien beter gedaan deze noot ook in zijn reconstructie der Chartres-wijs (t. a. p. 1653) op te nemen. Het tweede punt is de eigenaardige uiterst simpele opkruipende slot-phrase, de tweede helft van den laatsten regel (ε). De meest overeenkomstige parallelen hiervan zijn zeker de vierde en vijfde versie in het Luitboek van Thysius. Dezelfde vorm der slot-phrase ligt wederom ten grondslag aan de in drieslagsmaat doorgezette eind-krul van de luitpartij in den Gedenck-clanck en evenzeer aan de ongedateerde lezing van het zoogen. hs. Broekhuijzen (Oude Ned. Lied t. a. p. n°. IX); de figuratie van dezé laatstgenoemde variant komt geheel overeen met het begin van de groote coloratuur in Melchior Franck's bewerking. Ook dit archaïsche

Digitized by Google

opkruipende slot blijkt dus geen individueele eigenaardigheid van onze notatie 1574, doch inderdaad een oude algemeen bekende melodie-vorm. Het reeds in de voorgaande maat op den grondtoon belandende en dan nog eens neerdalende (1607 en Valerius zangwijs) of het eerst nog hooger uithalende slot (M. Franck en Pieuse alouette) schijnt hiervan een variatie. Melchior Franck heeft in 1603 reeds de beide vormen achter elkaar gevoegd met als verbindingsschakel een voortzetting der figuratie van het eerstgeplaatste. Tenslotte kan men ook voor de eigenaardige terts-sluiting van den eersten regel (*x*) in de beweeglijker lezingen van M. Franck en de Pieuse alouette parallelen vinden [1]).

Dergelijke kleine melodische ongelijkheden zal men nooit als ernstige gegevens voor een filiatie mogen beschouwen. Een volkslied-melodie is geen schrift-tekst; twee zangers uit

---

1) Ten opzichte van het „maatprobleem", dat nog onlangs door J. H. Garms Jr. aan de orde werd gesteld (*Caecilia en Muziekcollege* 16 Nov. 1920), kan onze tekst niets nieuws aan de hand doen; dit geheele probleem is, zooals het daar wordt behandeld, eigenlijk ook meer een zaak van rythmischen smaak dan van historisch onderzoek. Voor mijn rythmisch gevoel is de door Garms voorgestelde schrijfwijze niet bevredigend en de opvatting der geheele tekststrophe als acht maten ook niet natuurlijk. Elk vers telt drie heffingen, die in de melodie op gebruikelijke wijze over vier $\frac{2}{4}$ of twee $\frac{4}{4}$ maten konden zijn uitgebreid, evenals b. v. in het lied van de Koningskinderen of Het daget inden Oosten; de voornaamste merkwaardigheid van het Wilhelmus in al zijn vormen is nu juist dat telkens twee verzen van den tekst zijn samengetrokken tot één regel der melodie en wel zoodanig dat de afloop van het eerste vers tesamen met de opmaat van het tweede tot de helft van den daarvoor te verwachten duur zijn teruggebracht. Zoo ontstond dus, als men de natuurlijke rekking der slotnoot of den duur der eindrust meetelt, in plaats van twee vier- of één achtledige, één *zeven*-ledige phrase. Dergelijke rekkingen of rusten mogen m. i. in het rythmische beeld vooral niet verwaarloosd worden; in de schrijfwijze van Garms komen zij volstrekt niet tot hun recht. Vermoedelijk komt dit daaruit voort dat zijn oor nog meer gewend is aan de zoogen. „nieuwe" wijs dan dat van jongeren die reeds van den aanvang af met de Valerius-melodie zijn grootgebracht. Bij den vorm dier „nieuwe" wijs door Garms t. a. p. aangehaald is zijn schrijfwijze ook inderdaad begrijpelijk. Voor den „ouden" vorm lijkt mij de schrijfwijze in $\frac{4}{4}$, waartusschen dan telkens de halve slechts $\frac{2}{4}$ tellende maat is ingeschoven, een alleszins juist rythmisch beeld te geven (vgl. ook Het Vaderland van 31 Aug. en 12 Oct. 1921). Alleen Melchior Franck heeft in zijn kunstbewerking deze verkortingen weer tot volle maten opgelost.

Digitized by Google

geheel dezelfde omgeving kunnen, zelfs zonder het zich bewust te zijn, enkele variatie's aanbrengen; omgekeerd kunnen onderdeelen, waaraan wij zelf b.v. zoo gewoon zijn dat zij ons steeds als vaste kenmerken zullen bijblijven, niet anders blijken dan bijzonderheden die opeens ergens opduiken en zich slechts binnen een bepaalden kring, waartoe wij toevallig behooren, hebben voortgeplant. Onze nieuwe tekst verdringt dan ook niet een der reeds bekende van zijn plaats of vermindert diens waarde; hij heeft alleen zijn eigen zeer bijzondere beteekenis als verreweg de oudste van allen en als eenige tot nog toe bekende die uit den tijd en het land van den opstand zelf afkomstig is. Als zijn naasten verwant in archaïschen eenvoud mogen wij het Heinrich-Julius-lied beschouwen; als den trouwsten bewaarder derzelfde melodische bijzonderheden onder de latere meer uitgewerkte versies moeten wij Thysius' Luitboek aanwijzen. Tevens verheldert hij ons gezicht op de overkomst der melodie uit Frankrijk door zich als een tweede en zelfs met een ander trefwoord aangeduide toepassing van de Fransche liedwijs naast het Wilhelmus te plaatsen. Opvallend is daarbij zeker dat deze vorm en hij alleen vrij is van allen melischen en rythmischen opsmuk en dat hij zoo in zijn strakke eenvoudige helderheid zeer wel het „oorspronkelijke" kan weergeven, zooals dat o. a. toenmaals gezongen werd en waaruit zich de 30 jaar jongere en latere zangvormen ontwikkeld hebben.

Leiden. FR. KOSSMANN.

Digitized by Google

TOELICHTING BIJ DE TABEL.

Op bijgaande tabel zijn onder I gegeven de drie in bijzonderheden vergeleken redacties; 1574 is hier in kwarten geschreven en ter vergemakkelijking eveneens naar C getransponeerd. Onder II zijn bijeengeplaatst het slot van M. Franck en van v. Duyse nr. IX benevens het „gewone" slot zooals bij de versie 1607 en Valerius; ten opzichte van Franck valt nog op te merken dat deze de voor het Wilhelmus kenmerkende maatcontractie, waardoor twee tekstregels tot één geheel worden verbonden, niet volgt (zoo de maat vóór de coloratuur). Als nader parallelen zijn hieraan toegevoegd: voor het opkruipende slot een gemiddelde van de lezingen van het Luitboek (afwijkend van de onbevredigende reconstructie van Land en ook niet geheel gelijk aan de verbeterde van Enschedé t. a. p. 206), benevens de luitpartij bij Valerius; voor het hooger uithalende slot de notatie der Pieuse alouette. De zangwijs van Valerius bereikt trouwens in de voorlaatste maat den grondtoon eveneens langs de opklimmende noten e en fis.

Digitized by Google

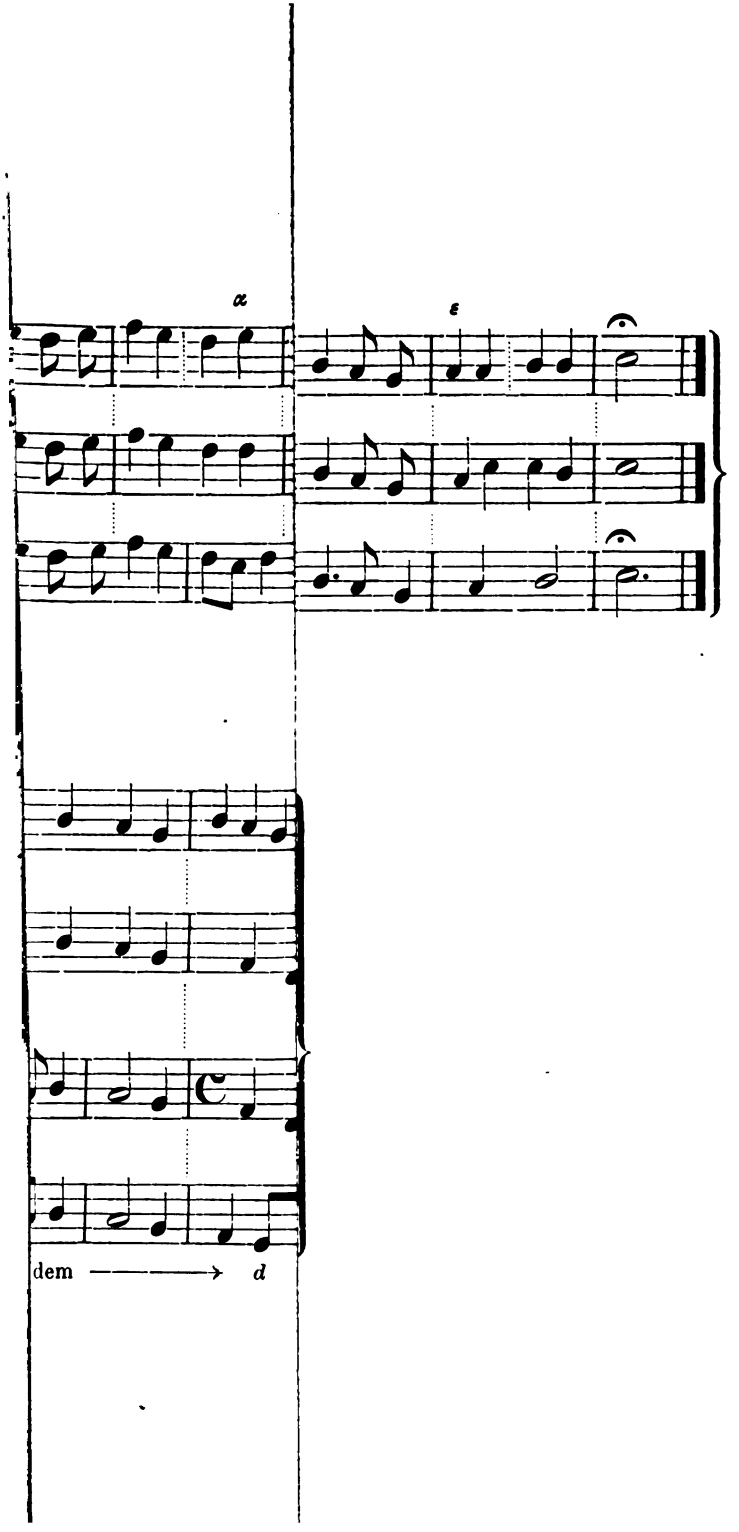

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

SPOREN VAN FRIES BUITEN FRIESLAND.

1. *ie* uit wgerm. *ai* in het Noordhollands?

Volgens een zeer verbreide opvatting zijn woorden in hollandse dialecten, die *ie* hebben uit wgerm. *ai*, als frisismen te beschouwen. In de eerste plaats noemt men als zodanig woorden in hedendaagse dialecten; zo Boekenoogen, *Zaansche Volkstaal* § 52. Maar ook reeds in oudere tijd meent Te Winkel, Pauls *Grundriss* I², 805 friese *ie* uit *ai* te kunnen vaststellen „bei Amsterdamer Schriftstellern des 17 Jahrhs. in der mundartlichen Sprache der Possen, z. B. *allien*, *bien*, *stien* u. s. w. statt nl. *alleen*, *been*, *steen*," en zelfs in de middelnederlandse periode bij Hildegaersberch.

Franck, *Mnl. Gr.*² § 75, 3 constateert eenvoudig deze hollandse *ie* zonder over mogelike friese oorsprong ervan te spreken: „Häufig hat das Holl. *ie* für *ê* .... vor verschiedenen Konsonanten." Ook Van Helten *Mnl. Sprkk.* § 78c (p. 117) spreekt alleen over een „aan 't Hollandsch dialect eigene *ie* voor *ê*." Ook Tiemeyer, wanneer hij het in zijn *Klankleer der gedichten van Willem van Hildegaersberch* p. 61 vlgg. over de representatie van germ. *ai* heeft, beperkt zich tot het constateren van de *ie*-vormen.

Wanneer men een onderzoek wil instellen naar friese vormen in een modern hollands dialect, dan is daarvoor het door Boekenoogen beschreven Zaans aangewezen. Het is nl. wel boven alle twijfel verheven, dat in Noord-Holland eenmaal een fries dialect is gesproken, dat later verhollandst is. Er zijn nu in het Zaans nog talrijke overblijfsels van het vroegere friese dialect aan te wijzen, zooals *ee* uit wgerm. *â* in woorden als *skeep* „schaap", *deer* „daar" en vele andere (vgl. Boekenoogen, § 28), en *e* als *i*-mutatievocaal van wgerm. *u* in

Digitized by Google

breg „brug", *pet* „put", om van andere klaarblijkelik friese eigenaardigheden te zwijgen.

Woorden met *ie* uit germ. *ai* komen in het Zaans nog veel voor, al worden ze gaandeweg door de beschaafde *ee*-vormen verdrongen. Boekenoogen § 42 somt er ettelike op b. v. *bien* „been", *hiel* „heel", *diek*, „ruigte in het riet", naast *deek*, *stien*, *ziel* „zeel", *zwiep*. Van een aparte ontwikkeling vóór bepaalde consonanten blijkt niets: blijkbaar is *ie* vroeger de algemene en regelmatige representant van germ. *ai* geweest. Ik citeer b. v. vóór *r* en *w*: *ier* „eer" (bijw.), *mieuw* „meeuw", aan het woordeinde: *twie*, *vie* (vgl. v. Wijk, *Tschr.* XXVII, 169 vlg.). De vormen met *ei*, waarin Boekenoogen als Te Winkel, *Feestb. M. de Vries*, 147 vlgg. „„umlaut" dezer *ai*" ziet, zullen ook wel niet oud zijn, maar vóór de frankisering *ie* gehad hebben. Vormen als *driegen* „dreigen" (waarvoor overigens v. Wijk, *Et. Wdb.* i. v. twee grondvormen aanneemt), *wienəg* (naast *weinig*) doen vermoeden, dat de differentiatie *ee* (*ie*) / *ei* in het Zaans niet oorspronkelijk, maar naar het beschaafd gevolgd is. De kwestie van de invloed van een *i*, *j* in de volgende syllabe op de representatie van germ. *ai* in het Zaans kunnen we trouwens voor het hier gestelde doel buiten bespreking laten.

Boekenoogen dan beschouwt de *ie*-vormen, zooals gezegd, als overblijfselen van het friese dialect, dat eenmaal in Noord-Holland gesproken is. Om de juistheid van deze zienswijze te beoordelen, moeten we de friese toestanden met betrekking tot de *ai* iets nader in ogenschouw nemen. In de oud-friese teksten vinden wij germ. *ai* gerepresenteerd op twee wijzen, nl. met *â* en met *ê*. De discussie over de voorwaarden waaronder *â* dan wel *ê* optreedt, is nog niet als gesloten te beschouwen [1]). Hoe men de regels ook formuleert, steeds blijven er moeilikheden met dubbele vormen en uitzonderingen, die alle hun eigen verklaring eisen. Maar in elk geval zijn er

1) Het laatst, voorzover mij bekend is, heeft de Zweed Heinertz over deze kwestie gehandeld, *Indog. Forschungen* XXX, 311 vlgg.

Digitized by Google

onderscheidene woorden, die in de tijd van de oudfriese geschriften òf vast *â* òf vast *ê* hebben, zij het dan tengevolge van de werking van een bepaalde klankregel, òf tengevolge van generalisering van een der twee vocalen in gevallen, waar „klankwettig" verschillende vormen b. v. in declinatie of conjugatie naast elkander te verwachten waren.

Om de zaanse toestand te begrijpen, is het gewenst, de latere ontwikkeling van deze vocalen te volgen in het West-Fries, d. w. z. de taal van de tegenwoordige provincie Friesland [1]). Want wij mogen aannemen, dat het friese dialect van Noord-Holland allicht dichter daarbij gestaan heeft en staat dan bij het Oostfries. In het tegenwoordige Fries van Friesland nu heeft zich de *ê* ontwikkeld tot een klank, die verschillend beschreven wordt; het dichtst benaderen we wel de klank in de meeste delen van Friesland, wanneer we hem voorstellen als een diphthong, waarin het *i*-element (gesloten *i*) domineert. Vgl. Sipma, *Phonology and Grammar of modern West-Frisian* § 43. De officiële friese spelling is *ie*. Deze vocaal zal Boekenoogen bedoelen als hij *t. a. p.* zegt: „Dezen overgang in *ie* treft men ook aan in het Friesch".

De oude *â* uit *ai* is in het tegenwoordige Fries ook palataal geworden: een soort diphthong evenals de zoëven besproken klank. Maar zij wordt nog nauwkeurig onderscheiden van de oude *ê*, doordat het *i*-element hier meer open is [2]). De officiele friese spelling is *ea: tean* „teen", *weak* „week". In het woord voor „twee", *twa*, is de *â* behouden gebleven. Kloosters-

1) Ik gebruik dus de term „West-Fries" in de betekenis, die het in germanistiese literatuur altijd heeft: het Fries bewester Lauwers. Deze toelichting dient dan ook alleen, om verwarring te voorkomen, die bij een Nederlands publiek veroorzaakt zou kunnen worden door het nomen geographicum „West-Friesland", temeer omdat het daardoor aangeduide gebied en de taal daarvan hier nogaleens ter sprake komt.

2) Kloosterman, *Vocalisme .... van den metslawierschen tongval* § 131—32 geeft voor het Metslawiers nog enige nuance op naar de omgeving. Dit schijnt een locaal beperkte differentiëring te zijn; Sipma altans maakt er geen melding van. Trouwens ook met die nuancering blijven in het Metslawiers oude *é* en *á* streng gescheiden.

Digitized by Google

man, *Vocalisme .... van den Metslawierschen tongval* § 133 A schrijft dit toe aan de invloed van de voorafgaande *w*. [Aan het woord *weak* zien we dadelik, dat deze invloed in elk geval niet regelmatig heeft gewerkt].

De periode, die wij Oudwestfries noemen, ligt niet heel ver terug: de oudste teksten, die met zekerheid te dateren zijn, zijn uit de 14e eeuw, en een groot gedeelte uit de 15e. Aan de andere kant is de friese invloed in Noord-Holland wel zo oud, dat we aan kunnen nemen, dat in het friese dialect van die provincie ook oorspronkelik de tweeërlei voortzetting van germ. *ai*, nl. *â* en *ê* bestaan zal hebben. Van de *â* zijn inderdaad nog sporen te vinden, vgl. Boekenoogen § 34. Wanneer we nu de zoëven besproken lijst van woorden met *ie* uit *ai* doorzien, merken we daarbij enkele op, die in het Oudwestfries vaste *â* hebben en ook in het moderne Fries nog de uit deze *â* te verwachten vocaal vertonen, b. v. *wiek* en *tien* „teen en het telwoord *twie*.

Het feit nu, dat deze woorden zonder meer figureren in de lijst van woorden met „friese *ie*", moet tot voorzichtigheid manen bij het aannemen van de friese oorsprong. Het enige middel om die te handhaven zou zijn de veronderstelling, dat deze woorden in het Fries van Noord-Holland om welke reden dan ook, *ê* hadden, welke *ê* later evenals in het Fries van Friesland, vernauwd is tot een *î*-achtige vocaal.

Er is evenwel meer. Het Oudwestfries kende nog andere *ê*-vocalen, die nl., welke door *i*-mutatie uit oorspr. *ô*, *û* en *au* (fri. *â*) waren ontstaan en de *ê* uit wgerm. *â*. Op westfries gebied zijn al deze *ê's* samengevallen, reeds in de oudwestfriese periode bestond geen verschil meer (Kloosterman, *a. w.* § 22 Opm. 1, § 135 vlgg., Siebs, Pauls *Grundriss* I², 1213).

Van deze *ê*'s interesseert ons hier voorlopig het meest die uit wgerm. *â*. Van deze *ê* komen nl. nog vele ondubbelzinnige voorbeelden in het Zaans voor. Ik noem uit Boekenoogen, § 28: *deer* „daar" *eel* „aal" *êrənd* „avond, *heer* „haar", *skeep* „schaap", *zeed* „zaad". Alle zonder uitzondering met *ê*.

Digitized by Google

Hieruit blijkt dus, dat de *ê* uit wgerm. *â* in het Zaans geen vernauwing heeft ondergaan, de *ê* uit *ai* wel. Wil men beide als fries van oorsprong beschouwen, dan moet men aannemen, dat in het Fries van Noord-Holland die twee *ê*'s niet zijn samengevallen, evenals ze in oostfriese dialecten onderscheiden zijn gebleven. Dit zou op zichzelf niet ondenkbaar zijn, temeer omdat het samenvallen in Friesland wel gebeurd zal zijn nadat de Zuiderzee de continuïteit tussen Friesland en Holland had verbroken, zodat een aparte ontwikkeling van het Noordhollandse Fries, heel goed mogelik werd. Indien deze veronderstelling juist is. toont de verhouding tussen de ontwikkeling van de tweeërlei *ê*'s ten Westen en die ten Oosten van de Zuiderzee tevens zeer duidelik, dat men de vernauwing van de *ê* uit *ai* in Friesland niet mag gebruiken als argument voor de friese oorsprong van de zaanse *ie*. De toestand is deze: zowel in Noord-Holland als in Friesland werd *ai* in vele gevallen gerepresenteerd door *ê*, welke klanken in latere tijd, onafhankelik van elkaar in beide gebieden, vernauwd zijn tot *î*-achtige phonemen.

Herinneren wij ons nu weer de boven vermelde omstandigheid, dat in het Zaans de *ie* uit *ê* < *ai* ook optreedt in gevallen waar het eigenlike Fries *â* of de voortzetting daarvan heeft, dan is het niet meer uit te maken, of de zaanse *ie* een frankiese dan wel een friese *ê* als antecedent heeft en hangt de friese oorsprong ervan geheel in de lucht.

Want het is onzuiver te spreken van „„frankiese" *ee*", die de „friese *ie*" gaandeweg verdringt. Het is hier kennelik de *ee* van het algemeen beschaafd Nederlands, die veld wint, een proces van de jongste tijd. Er is niets tegen om aan te nemen, dat in de eigenlike, reeds gefrankiseerde, volkstaal van Noord-Holland *ê* (uit *ai*) tot *î* geworden is [1]). En de ontwikkeling

1) Met betrekking tot het „Strandhollands" moeten we in de kwestie van de *ai*-representatie afgaan op de mededeling van Winkler, *Dialecticon* II, 74, dat een der „algemeene eigenschappen van het Strandhollandsch" is: „de uitspraak .... van de scherplange *e* als *ie*". Uit W's teksten is dit te illustreren met *twie*

Digitized by Google

ê < *î* is zo weinig apart of zeldzaam, dat ter verklaring hiervan nog niet aan friese invloeden hoeft gedacht te worden.

Hoe oud nu deze vernauwing van *ê* tot *î* in het Noordhollands is, valt moeilijk te zeggen, juist omdat de overgang zo weinig markant is en binnen een kort tijdsverloop over een beperkt gebied volbracht kan worden (Vgl. Kloeke, *N. Taalg.* XV, 41). Daarom is het niet zeker, of de Amsterdamse woorden met *ie* uit de 17e eeuw moeten geacht worden hiermee samen te hangen. Maar het is toch wel zeer waarschijnlik. En misschien zijn dan de hollandse vormen met *ie* < *ai* uit de middeleeuwen al heel oude voorlopers van dezelfde vernauwingstendentie. Hoe dit ook zij, na wat boven is uiteengezet, is het zeker niet wenselik, om in die woorden, die zo vroeg en zo zuidelik voorkomen, een *ie* van friese oorsprong aan te nemen.

2. *ê* uit wgerm. *â* in het Zaans.

Boven is aan de mogelikheid gedacht, dat de verdeling van *â* en *ê* als representanten van wgerm. *ai* in het friese dialect van Noord-Holland een andere zou geweest zijn dan die in Friesland. Als verklaring voor zulk een verschil zou dan moeten gelden de definitieve scheiding tussen beide gebieden door het ontstaan van de Zuiderzee. Maar ook vóór die tijd was mogelik het Fries van het tegenwoordige Noord-Holland, dat misschien van ouds een eilandengebied was [1]), reeds zo

(Zandvoort, II, 74; Katwijk aan Zee, II, 122; Scheveningen, II, 126), *ien* (Katw., II, 123; Sch. II, 127), *biene* (Zandvoort II, 75; Scheveningen, II, 127). Maar het woord „deel" heeft weer ander vocalisme: *dèeël* (Katw., Schev.), zodat de toestand in werkelikheid toch gecompliceerder is dan men uit Winklers mededeling zou opmaken.

Wat de vorm *twie* betreft, ter beoordeling van het vocalisme van dit woord is de toestand op het eiland Terschelling interessant. Westerschelling en Oosterschelling spreken friese dialecten, Midsland is verhollandst (Siebs, Paul. *Grr.* I², 1174, Winkler, *Dial.*, 17). In Wester- en Oosterschelling nu vindt men de vorm *twæ* (Winkler, p. 10, 15) te Midsland *twie*$_e$ (Winkler, *a. w.*, 18).

1) Zie de kaarten, gevoegd bij Blok, *Gesch. v. h. Ned. Volk* I², maar vooral ook, met het oog op de betrouwbaarheid der kaarten van vóór de 13e eeuw, *ald.* p. 685 vlg.

Digitized by Google

geïsoleerd, dat een aparte ontwikkeling voor dit dialect ons niet behoeft te verwonderen.

Ten minste bij de representatie van wgerm. *â* zijn verschillen te constateren met het eigenlike Fries, die voor een deel te verklaren zijn uit een aparte ontwikkeling sedert betrekkelik korte tijd, dus b. v. sedert de vorming der Zuiderzee, voor een deel ook kunnen wijzen op oudere verschillen van het westelikste West-Fries met de rest van het friese taalgebied.

De regel is zoals bekend: wgerm. *â* (uit oergerm. *ê* [1]) is in het Fries tot *ê* geworden. Sommige woorden hebben echter *â*, veelal met bijvormen, die de regelmatige *ê* vertonen, zooals *bâre* naast *bêre*, *iâr* naast *iêr*, e. d. Volgens Van Helten, *Altostfriesische Grammatik* § 15 y (p. 17) zijn dit residuen van de vroeger algemene *â*, volgens Siebs, Pauls *Grr.* I², 1216 zijn het ontleningen uit een tijd nà de overgang *â* > *ê*. Kloosterman, *a. w.*, § 20 sluit zich bij Van Helten aan en schrijft voor het Oudwestfries het bewaard blijven van *â* voor een deel toe aan voorafgaande *qu* of volgende *w*.

Wanneer deze laatste opvatting juist was, zou die invloed van *qu* en *w* al in heel oude tijd gewerkt moeten hebben: immers behoort de overgang *â* > *ê* tot de eerste tijd van de friese klankgeschiedenis. Dan zou hiermee een punt genoemd zijn, waarop het Noordhollands afwijkingen van zeer oude datum vertoont met het eigenlike Westfries. Want in Noord-Holland is van zulk een *w*-invloed niets te merken; ik geef een paar voorbeelden met *â* in het Oudwestfries volgens Kloosterman § 20 en de daaraan beantwoordende Zaanse vormen naar Boekenoogen § 28, beide in de spelling van de auteurs: owfr. *quād* — zaans *kweed*, *clāu* — *kleeuw*. Verder uit het Zaans nog *greeuw* (nwfri. *grau*) en *reeuw*, „rauw".

Ik geloof evenwel, dat het niet wenselik is, deze *â*-vormen voor zo oud te houden. Dan zijn ze dus met Siebs als betrekkelik jonge ontleningen te beschouwen en wel het meest voor de hand liggend uit het Nederlands. Het is de moeite

Digitized by Google

waard op te merken, dat in het oudere Noord-Hollands deze hollandismen blijkbaar niet bekend waren. Dit wijst erop, dat ze niet in het Oudwestfries gekomen zijn via Noord-Holland (wat men licht vermoeden kon, omdat dáár vanouds Fries en Hollands, met elkaar in aanraking kwamen), maar langs andere weg [1]). Ze zullen wel voor een groot deel berusten op literaire en culturele invloeden, die aanvankelik over het eigenlike volk heen werkten en langzamerhand, waarschijnlik van de friese steden uit, ook in de eigenlike volkstaal voelbaar werden. Het eerste begin van de hollandse inwerking, die in latere tijd tot de ontwikkeling van het eigenaardige „Stadfries" geleid heeft, valt mogelik al in de middeleeuwen. Wij zullen er dan ook rekening mee moeten houden, dat de bronnen voor het Oudwestfries, merendeels oorkonden en wetten, een officiële taal geven, waarin de hollandismen wellicht sterker vertegenwoordigd zijn dan zij ter zelfder tijd in de eigenlike volkstaal waren.

Het zonderlingste onder de verschilpunten met betrekking tot wgerm. *â* in het Zaans tegenover het Fries bieden wel de woorden *meen* „maan" en *meend* „maand". De westgermaanse *â* treedt nl. in het Oudfries regelmatig op als *ê*, vóór nasalen als *ô*. Het begin van deze ontwikkeling moet in zeer oude tijden liggen, omdat men voor het phoneties begrijpen van de *ô* uit moet gaan van *â* en niet van *ê*. Daar nu bovendien dezelfde differentiatie tussen wgerm. *â* vóór nasaal en wgerm. *â* in andere posities in het Oud-Engels te zien is, is het vermoeden gewettigd, dat altans de palatalisering van *â* reeds begonnen is in de tijd, toen de Angelen en Saksen nog op het continent woonden; vgl. Luick, *Historische Grammatik der englischen Sprache* I, § 114 en 118. Voor de ontwikkeling *â* > *ô* hoeven we dit nog niet bepaald aan te nemen, maar in elk geval moet toch, toen de palatalisering begon, de *â* vóór nasaal

1) Evenmin zijn frisismen in het algemeen Nederlands altijd uit of via Noord-Holland gekomen. Zie beneden onder 3.

Digitized by Google

al dadelik iets aparts geworden zijn tegenover de andere *â*'s [1]).

Wanneer men de vormen *meen* en *meend* voor zeer oud wil houden, zoals ik aanvankelik geneigd was te doen, dan zijn ze moeilik te verklaren. Men kan zich bezwaarlik denken, dat de vormen ontstaan zouden zijn in de tijd, toen het Frankies in Noord-Holland het Fries begon terug te dringen. Wanneer het Fries het veldwinnende dialect geweest was, dan zou het opkomen van *meen* en *meend* door verkeerde analogie naar de talrijke gevallen, waarin fri. *ê* tegenover frank. *â* stond, begrijpelik zijn. Niet echter bij overneming van het Frankies door oorspronkelik Fries-sprekenden.

En beschouwt men de vormen als ouder dan die taalmenging, dan worden ze nog raadselachtiger.

Dr. Boekenoogen deelt mij echter mede, dat hij het volstrekt niet onmogelik acht, dat *meen* en *meend* eerst in gebruik gekomen zijn in betrekkelik jonge tijd, misschien zelfs wel in de 19e eeuw, naar analogie van de andere woorden, die in de algemene taal *â*, in het dialect *ê* hadden. En op deze manier vinden de wonderlike vormen een eenvoudige verklaring. Immers in de toestand, waarin het Zaans in de 2e helft van de 19e eeuw verkeerde: concurrentie tussen de algemeen-Nederlandse en oude, daarvan afwijkende vormen, is het heel goed denkbaar, dat door misverstand quasi-oude vormen opkwamen. Deze laatste zullen allicht locaal beperkt geweest zijn: vandaar, dat ze aan de Zaan voorkwamen, en te Winkel, *Tijdschr.* XVIII, 22 de vorm *meen* (hiervan is daar alleen sprake) in zijn opgaven uit West-Friesland niet bevestigd gevonden heeft.

Ten slotte nog een opmerking over te Winkels stelling, *Noordnederl. tongv.* 57 vlg.: germ. *æ* wordt in Noord-Holland (voor de juiste begrenzing van het gebied zie kaart I) ge-

1) Ik ga ervanuit, dat oergerm. *é*[1] in het Ags. en Fri. eerst tot *á* geworden is, en daarna weer die *á* in palatale richting verschoven. Wie dit onzeker acht, moet toch een zeer vroege ontwikkeling van *é*[1] tot *á* alleen vóór nasaal aannemen: Boer, *Oergerm. Handb.* § 54 Aanm. 4. Voor de beoordeling van de beide boven behandelde woorden doet dus de mening, die men over eerstgenoemde overgang heeft, niets ter zake.

Digitized by Google

representeerd door *eej* en voor nasalen door *ā*. Deze regel kan de tegenwoordige toestand juist weergeven, maar er moet bij in het oog gehouden worden, dat te Winkel zich niet op het standpunt stelt, dat in het Oudfries *â* vóór nasalen in alle gevallen tot *ô* geworden is, zodat hij b. v. ofri. *krâm* als een oud fries woord en niet als een ontlening beschouwt. Wat de beide andere voorbeelden voor deze regel betreft, nl. de woorden voor „gaan" en „staan", is ten aanzien van „gaan" op te merken, dat ofri. *gān*, ags. *gān* zich niet laten verklaren zonder een stam *gai-* naast *gā-* aan te nemen. Verder kunnen analogiese werkingen tussen verschillende vormen onderling gewerkt hebben; misschien is ook „staan" niet buiten de invloed van „gaan" gebleven. In de tweede plaats: in het Oudfries waren de normale infinitieven: *gunga* (*unga*) en *stonda*, zodat op een vroeger fries gebied, waar nu uitsluitend *gaan* en *staan* heersen, ernstig gedacht moet worden aan hollandismes.

Waar te Winkel ook in het eigenlike Fries een dergelijke tweeledige representatie ziet (*Nndl. tongv.* § 4 = p. 61 vlgg.), nl. *ieë* normaal en *ēa* vóór nasalen, kan ieder daarmee instemmen, wanneer de beperking gemaakt wordt: *ēa* in gevallen, waar het Oudwestfries *â* vóór nasaal had. Dan blijft de kwestie of deze *â* de regelrechte friese voortzetting van wgerm. *â* is, erbuiten.

3. Enige woorden met fries vocalisme in het algemeen Nederlands.

In bepaalde gevallen kunnen we in de klankverhoudingen van de friese woorden in Noord-Holland een aanwijzing vinden, hoe gering dan ook, over de weg, waarlangs de woorden met fries vocalisme in de algemene taal gekomen zijn. Men is wel geneigd in Westfriesland (zo van Helten, *Mnl. Sprkk.* § 78, p. 116) het punt van uitgang te zoeken.

Een woord dat hieromtrent iets leren kan, is *schriel*, dat naar algemene opvatting fries vocalisme heeft naast *schraal*. [Vgl. Franck-v. Wijk i. v.; merkwaardig is, dat in het moderne

Digitized by Google

Fries ook *skrael* als hollandisme naast *skriel* voorkomt]. In het Zaans heeft het de vorm *schriel* en niet, zooals te verwachten was, **schreel*. In het Zaans is het dus geen oud fries residu; het is hier evengoed een jonge immigrant als in de algemene taal. Wanneer wij aan mogen nemen, dat over geheel Noord-Holland benoorden het Y de toestand is als aan de Zaan, dan blijkt hieruit dus, dat het woord in N.-H. binnengekomen is, toen in het Fries de vernauwing van *ê* tot *î* (van zuiver phonetiese weergeving afgezien) al had plaats gehad, òf zelfs, dat woord uit het Zuiden binnengekomen is, nadat het eerst in het Hollands gekomen was langs andere weg. De mogelikheid blijft natuurlik open, dat het woord naar Holland gekomen is via Noord-Holland, maar dan heeft het Noord-Hollands hierbij toch niet gewerkt als de westelikste uitloper van het Fries, maar eenvoudig als tussenliggend taalgebied.

Van de overige *ê*'s, die in het Oudwestfries optreden als de voortzetting der *i*-mutatie van *ô*, *û* (en *au*) en die daar alle samengevallen zijn met de reeds behandelde *ê* uit *â* en die uit *ai*, is in het Zaans weinig meer te vinden. Toch nog wel genoeg om met waarschijnlikheid te kunnen vaststellen, dat de mutatievocalen van *ô* en *au* in het Zaans, voorzover er oude friese vormen bewaard zijn, dezelfde zijn als de voortzetting van wgerm. *â*. Als voorbeeld van friese *i*-mutatievocaal van oorspr. *ô* kan gelden het participium *deen*, *ədeen* (Boekenoogen § 162), ook elders in Noord-Holland gebruikelik (te Winkel, *Nnedl tongv.* p. 56); vgl. ofri. (*e*)*dên*, welks *ê* als *i*-mutatie van *ô* op te vatten is: Siebs, Pauls *Grr.* II, 1224, v. Helten *Aofri. gr.* § 310. De *i*-mutatie van germ. *au* is te vinden in het woord *bêken* (**baukin*-) naast *bâken* (**baukan*-) „seinvuur"; dat in het noordelik deel van Noord-Holland bekend is (Boekenoogen, *Idioticon* s. v. bekenen, Siebs, Pauls *Grr.* I, 1233) [1]).

1) Als „umlaut" van *ó*, zowel als van *ŭ* in open lettergrepen, geeft Boekenoogen § 66 en § 60 op: *eu*. [In § 60 lopen er woorden doorheen, waar de *eu* eerder op te vatten is als voortzetting van in open syllabe verlengde *ŭ*, zonder „umlauts"-factor, b.v. *veugel*, *zeumer*]. De gevallen zijn niet talrijk, maar wij

Digitized by Google

Van *i*-mutatie van oude *û* heb ik geen voorbeeld kunnen ontdekken. Het is wel vreemd, dat het Zaans hiervan geen spoor vertoont, daar toch de *e* als *i*-mutatie van germ. *ŭ* zo talrijk is. Een woord met friese *i*-mutatie van *û*, dat in de algemene taal is opgenomen, is naar de gewone opvatting *kies*, ofri. *kêse*, nwfri. *kies* (zie Franck-v. Wijk i. v.). Bij Boekenoogen is dit woord niet vermeld. Hieruit zal men wel moeten afleiden, dat het woord in het Zaans niets van het algemeen beschaafd afwijkends vertoont. Daar nu over de *i*-mutatie van germ. *û* bij Boekenoogen niets te vinden is, kunnen wij niet uitmaken, of het vocalisme van *kies* de regelrechte Noordhollandse voortzeting van friese *ê* (*i*-mutatie van *û*) is. Men zou geneigd zijn te denken van niet, gezien het bewaard blijven van *ê* als *i*-mutatie van oude *au* en oude *ô*. Dan zou dus van *kies* hetzelfde gelden als wat boven van *schriel* gezegd is. Merkwaardig is, dat Kiliaan nog een vorm *keese* naast *kiese* opgeeft. Dat zou dan een vorm kunnen zijn uit een dialect, waar de *ê* uit *ai* niet vernauwd is tot *î*.

---

mogen gerust aannemen, dat dit geen voorbeelden zijn van friese mutatievocalen, die door de algemeen-friese neiging tot „ontronding" der geronde palatale vocalen niet bereikt zouden zijn. Wij zullen hier wel te doen hebben met niet-friese eigenaardigheden. Uit zuideliker dialecten is te vergelijken de toestand in het Beierlands, zie Opprel, *Dial. v. Oud-Beierland*, § 16.

Wat de neiging tot „ontronding", die het Fries kenmerkt, betreft: de oorspronkelike *i*-mutatie-vocalen van *ó* en *û̂* zullen *ô* en *ŷ̂* geweest zijn. Later zijn deze „ontrond" en is de *ŷ̂* tevens verwijd. Dezelfde neiging is ook in het Oud-Engels waar te nemen en in sommige duitse diall. van de tegenwoordige tijd.

[Ik had bij de bespreking der umlautsvocalen van *ó* en *au* over het hoofd gezien de woorden *opdiemen* „opdoemen" (Boekenoogen, Aanhangsel) met een ontwijfelachtig-friese „umlaut" van *ó* (vgl. Franck-v. W. onder opdoemen) en *tiemə* „het hooi met den tiempaal op hoopen schuiven" (vgl. ofri. *tâm*, nedl. *toom*) en *stiemə* „walmen" (vgl. ags. *stéam*, ndl. *stoom*; Boekenoogen, § 52) met friese „umlaut" van *au*. Wil men deze drie niet elimineren door een aparte vernauwing vóór *m* aan te nemen, dan worden de enkel aan (*ə*)*deen* en *béken* vastgeknoopte beschouwingen hiermede vrij onzeker.

Bij een volgende gelegenheid hoop ik trouwens op de woorden met *ie* uit friese *ê* in het algem. Nederl. terug te komen, en dan te tonen, dat deze niettegenstaande het *ie*-vocalisme, toch wel zeer oude friese inkomelingen kunnen zijn. Daarbij zullen dan ook Zaanse *ie*-vormen als dit drietal ter sprake komen. Corr.].

Digitized by Google

4. Het Kampens een friso-saksies dialect?

Te Winkel heeft Pauls *Grundriss* I², 786, de taal, die gesproken wordt in Overijsel ten Westen van het Zwartewater en in een westelike strook van Drente „friesisch gefärbtes Sächsisch" genoemd. Ook van Ginneken, *Handb. d. ned. taal* I, 62 spreekt van een „Saksisch-Friesch getint" dialect voor „het langwerpig gebied tusschen de Lauwerzee en de Noordwest-Veluwe: Nieuwkruisland, Humsterland [1]), Zevenwolde, Stellingwerf en Kamperland". Het mag dus wel als de officiële mening aangemerkt worden, dat het „Stellingwerfs" een fries-saksies mengdialect is.

Uit dit gebied bezitten wij één gedetailleerde dialectgrammatica, die van Gunnink voor Kampen en omstreken. De Vries' *Vocalisme van den tongval van Noordhorn* beschrijft een dialect, dat eigenlik nog juist buiten de oostelike grens van het Stellingwerfs ligt (zie de kaarten bij te Winkel en van Ginneken) en tot de afdeling behoort, die bij beide genoemde auteurs „Gronings" heet, echter evenzeer als fries-saksies mengdialect geldt.

Wat het Noordhorns betreft, wijst de bewerker van de grammatica in zijn inleiding de term „friso-saksies" voor zijn dialect met beslistheid af. Hij erkent, dat het Noordhorns, „als nedersaksisch dialect, dat op oorspronkelik Friesch taalgebied is gaan heerschen, ... evenals de andere Westerkwartiersche en de Hunsingoosche, Fivelingoosche en Oldambster tongvallen, nog enkele Friesche resten bewaard" heeft, „terwijl het tengevolge der nabuurschap van 't Westerlauwersch der provincie Friesland niet geheel vrij is gebleven van Westfriesche indringers; toch zijn deze vreemde elementen betrekkelijk zeldzaam en zeker te weinig in getal om een recht tot

1) Volgens Kloeke, *Tijdschr.* XXIX, 248 wordt in de westelike strook van het Westerkwartier, die Van Ginneken als Humsterland bij het Stellingwerfs trekt, een dialect gesproken, dat zó sterk van het eigenlike Stellingwerfs afwijkt, dat het niet als een uitloper hiervan mag beschouwd worden.

Over de benaming „Humsterland" zie Kloeke *ald.*

Digitized by Google

het bezigen van den term „Friso-Saksisch" te verleenen". Integendeel vertonen volgens de Vries „alle kenmerkende verschijnselen van ontwikkeling .... een zuiver Saksisch karakter."

In hetgeen volgt wil ik trachten de positie van het Kampens in dezen te bepalen met de gegevens van Gunnink's grammatica.

Bij een nadere beschouwing van de klankontwikkeling in het Kampens en in het N.-W.-Veluws, door v. Schothorst beschreven, vindt men de grenslijn, die op te Winkels en van Ginnekens kaart Kamperland van de Veluwe scheidt, ten volle gerechtvaardigd. Op vele punten geeft het Kampens een geheel andere toestand te zien als het N.-W.-Veluws.

Ook tussen het Sallands-Twents, voorzover dit uit Gallée's boek is na te gaan, en het Kampens, zijn merkbare verschillen te constateren, maar ik krijg hierbij toch de indruk, dat ze vaak van betrekkelik jonge datum zijn, dat het Kampens meer onder de invloed van het algemeen beschaafd is geraakt dan Gallée's dialecten.

Voor Drente zijn wij niet goed in staat, de klankverhoudingen in finesses te beoordelen, daar Bergsma's woordeboek meer aan de lexicologie dan aan de klankleer aandacht schenkt. Toch geeft Bergsma hier en daar genoeg, om vast te kunnen stellen, dat het Kampens dichter bij het West-Drents en Zuid-Drents dan bij het N.-W.-Veluws en ook het Sallands-Twents staat.

Ter illustratie hiervan geef ik enige hoofdpunten uit klank- en vormleer, die mij voor de beoordeling van deze kwestie belangrijk toeschijnen, zonder er aanspraak op te maken, volledig te zijn.

In de eerste plaats volgen hier dan enige punten, waarop het Kampens verschilt met het N.-W.-Veluws, maar samengaat met een groter of kleiner gebied van Drente (en Groningen) en het Sallands-Twents.

1. Westgerm. *â* en verlengde *a*.

Wgerm. *â* treedt regelmatig op als *ò*. Overtuigende voor-

Digitized by Google

beelden bij Gunnink (§ 48, 49). De uitzonderingen, met $\bar{a}$· (§ 50) of $\bar{a}$ (§ 51) zullen wel aan de beschaafde taal ontleend zijn [1]), zooals Gunnink § 51, Opm. 1 vermoedt (alleen van de in § 51 besproken woorden?). Voor het woord *grāf* „graaf" kan dit blijken uit de *Kameraars- en Rentmeestersrekeningen der Stad Kampen van 1515—1540* (uitg. Nanninga Uitterdijk, Kampen 1875), waar *greve* de enig voorkomende vorm is; blijkbaar vorm met *i*-mutatie en identies met ohd. *grâvio*, os. **grâbio*, oostmnl. *greve*. — Dat *grāch* ontleend zal zijn, toont het Kamperveense *grēch* (Gunnink § 54 Opm. 1), eveneens een vorm met *i*-wijziging.

De in open lettergrepen lang geworden *a* verschijnt regelmatig als $\bar{a}$·. Gunnink, § 41 geeft echter enige uitzonderingen, waarin gerekte *ă* in het Kampens *ò* schijnt te hebben opgeleverd. Om te beginnen kunnen de vreemde woorden als *dòtəm*, *fòbəl*, *kaməròt* enz. buiten beschouwing gelaten worden. Het is lang niet zeker, of deze zomaar voor het Kampens als voorbeelden met gerekte *ă* mogen worden beschouwd. Zij kunnen via andere diall. zijn binnengedrongen, en ook is het mogelik, dat de oudste van die woorden, vóórdat *â* zich tot de tegenwoordige geronde klank ontwikkeld had, *â*-vocalisme gekregen hebben [2]). Van de overige woorden, die Gunnink *ald.* noemt, heeft van Wijk, *Tijdschr.* XXXI, 24, 3e noot er enige onschadelik gemaakt, nl. die waarin *h* is uitgevallen: *slòn* (ohd. *slahan*), (*stòl stahal*), *tròna tròn* („traan" in twee betekenissen, die trouwens één in oorsprong zijn). Verder kan uit mnl. *met liever lade* nog niet opgemaakt worden, dat Kampens *lievelò* oorspr. *ă* heeft; *schròl* en *schrò* hebben zeker *â*, zie Franck-v. Wijk i. v. schraal; *blōare* „blaar" citeert G. ten onrechte

1) $\bar{a}$· en $\bar{a}$ schijnen uitspraaknuances zonder etymologiese betekenis te zijn. $\bar{a}$ komt trouwens maar weinig voor. Zie Gunnink §§ 2, 4.

2) Een onderzoek naar het vocalisme van vreemde, vooral franse woorden in de verschillende dialecten, zou wellicht aardige resultaten kunnen opleveren omtrent de ouderdom der ontlening en de wijze van verbreiding over het taalgebied, mogelik ook omtrent de chronologie van sommige klankovergangen.

Digitized by Google

onder de woorden met *ū*; over *snōare* „snaar" valt op te merken, dat het ook in het Roermonds frappant vocalisme heeft (Franck-v. Wijk i. v. b l a a r). Er blijven zodoende slechts een paar uitzonderingen over, die wel met v. Wijk *t. a. p.* verklaard zullen moeten worden uit het feit, dat het Kampens in hoge mate een mengdialect is.

Blijkens Bergsma, *Woordenboek bevattende Drentsche woorden en spreekwijzen*, p. 3 vlg. worden in het Zuiden van Drente *â* en *ā* in open lettergreep nog onderscheiden, de eerste als *ao*, de tweede als een vocaal van verschillend timbre naar de verschillende delen. Het Noorden van Drente, waar beide klanken samengevallen zijn, sluit zich in dezen aan bij het Noordhorns, waar volgens W. de Vries, *Vocalisme ... Noordhorn* §§ 91, 101 beide klanken als *oa* verschijnen.

In het door Gallée beschreven gelders-overijselse dialect bestaat blijkbaar het onderscheid ook. Dit is zo ongeveer op te maken uit het *Woordenboek v. h. Geldersch-Overijselsch dialect* §§ 3, 4 en blijkt overtuigend uit de woordelijst: vgl. *blaoze* „blaas", *braome* „braambes", *haor* „haar", *schaop*, „schaap" enz. naast *gaar*, *haze* „haas", *hane*, „haan", *hamer*, *name* „naam", *nakend* enz.

Evenzo in het Elten-Berghs, volgens Bruyel, *Dialect van E.-B.* §§ 61, 92.

Tegenover de Achterhoek, Salland en Twente, Kampen en Zuid-Drente staat het Noord-West-Veluws, waar beide klanken blijkens v. Schothorst §§ 56, 57; 105, 106 geheel zijn dooreengelopen.

2. *i*-wijziging van *â* en van *a* in open syllabe.

Het Kampens onderscheidt deze beide niet: Gunnink §§ 46, 54. Het N.-W.-Veluws daarentegen houdt ze uiteen als resp. *ej* en *ē·* (v. Schothorst §§ 108, 66). In Gallée's dialectgroep vinden wij zowel *é* als *è* als representanten van beide klanken: *édik* en *eek*, *ézel*, *kètel*, *genézen* met *é* tegenover *gève* „gaaf", *lége* „laag", *kéze* „kaas", met *i*-wijziging van *â*. Moeten we uit deze moeilijk te beoordelen toestand concluderen, dat ze saam-

Digitized by Google

gevallen zijn? Ook Gallée's § 7 doet zulks vermoeden [1]). In het Elten-Berghs is ook geen verschil (Bruyel, §§ 68, 93). In Drente schijnen beide phonemen ook samengevallen te zijn, te oordelen naar de beschrijving bij Bergsma, 98 vlg. van de uitspraak van de „volkomen zachte *e*, onverschillig hoe ze is ontstaan. Voor het Noordhorns blijkt het uit De Vries §§ 130, 134.

Het Kampens hoort dus, wat deze isoglosse betreft, tot hetzelfde gebied als onder 1. besproken; ditmaal echter hoort er ook het Noordhorns bij.

3. Niet gerekte *a*, *e* vóór *r* + consonant.

Van Wijk heeft *Tijdschr.* XXX, 81 vlgg. een grote groep dialecten aangewezen, waarin deze *a*, *e* zich verschillend hebben ontwikkeld naar gelang van de consonant, die op de *r* volgde: was die gutturaal of labiaal, dan werd de klinker palataal: *ar*, *er* > *er*; was de consonant dentaal, dan ontstond velare klinker: *ar*, *er* > *ar*. Het N.-W.-Veluws behoort tot die groep van dialecten. Het Gelders-Sallands (niet het Twents), het Elten-Berghs, het Drents en het Gronings maken tussen deze *ar*- en *er*-groepen geen onderscheid, zoals van Wijk *ald.* p. 87 vlgg. aantoont. En hierbij sluit zich het Kampens aan: in beide gevallen vinden we *a*·.

4. Wgerm. *ai*.

Uit Gunninks § 102 valt wel af te leiden, dat in een ouder stadium van het Kampens *īe* de normale representant van wgerm. *ai* was (zie vooral Opm. 4). De vormen met *ē* (§ 101), zijn het gevolg van veldwinning der beschaafde taal, komen dan ook vooral te Kampen en te Kamperveen voor. Alleen vóór *r*, *h* en *w* is misschien de *ē* oud.

Zodoende valt de voortzetting van *ai* dus samen met die

1) Het rekkingsproduct van oude *e* laat ik hier erbuiten, evenals dat van *i*. Bij Gallée § 7 staat iets te lezen over verschil tussen de representanten van oude *ė* en *ë*. Kern heeft ook in Oost-Gelderland zulk een verschil gehoord. In het Kampens, N.-W.-Veluws en Noordhorns is tussen *ē̇*, *ē̈* en *ī* geen verschil. Kerns waarnemingen komen verderop ter sprake.

Digitized by Google

van *eo* (Gunnink § 106; de voorbeelden met *ie* van § 107 zullen secundaire verkorting hebben volgens regels, die niet gemakkelik te ontdekken zijn: stellig heeft ook het beschaafd, dat in woorden als *dief*, *knie* enz. alleen korte *īē* kent, ingewerkt). Ook wel met de representant van *î* (Gunnink §§ 71, 72; hier schijnen de regels voor de verkorting gemakkeliker vast te stellen), maar die laat ik er hier buiten, omdat de toestand in het Noordhorns bewijst, dat altans daar het samenvallen van *ai* en *eo* van tamelik oude datum is. Beide klanken treden nl. in het Noordhorns gediphthongeerd op als *aäi* (de Vries §§ 112, 117; de uitzonderingen in § 112 genoemd met *e* beschouw ik als neerlandismen), terwijl de oude *î* hieraan niet deelgenomen heeft (de Vr. § 104). Het antecedent van deze diphthong zal een gesloten, naar *î* neigende *ê* geweest zijn. Hiervoor pleit ook, dat de voortzetting van wgerm. *ê*, die stellig gesloten was, ook dezelfde diphthong *aäi* is (de Vr. § 103) [1]).

Mogelik is ook de vereniging van *ai* en *eo* in het Kampens tot gesloten *ê*, waaruit dan later de tegenwoordige *īē* ontstond, niet zo heel jong en kan het dus een criterium voor de verwantschap van het dialect zijn. Te bewijzen is dit echter niet.

Met voorbehoud dus wijs ik erop, dat ook in Drente tussen de representanten van deze klanken geen verschil bestaat. Bergsma, p. 100 zegt het in zoveel woorden. De graad van opening van de tegenwoordige vocaal verschil nogal naar de streken, gelijk men bij Bergsma na kan lezen. Evenals in het Kampens, is ook in het Drents de representant van *î* in de *ie*-streken hiermee samengevallen: het gevolg van een jonge

1) Het is vreemd, dat bij de *é* uit *ai* en die uit wgerm. *ê* volgende *r* de diphthongering verhinderd heeft, doch de *é* uit *eo* deze invloed van *r* niet ondervonden heeft, gelijk uit de geciteerde §§ blijkt: *béir*, „beer" *géir*, *séir* met *ai*, *hír*, *sgír* met *é* naast *baäijr* „bier", *daäijr* met *eo*. Waarschijnlik is in het laatste geval uit de diphthong met open laatste component in de positie vóor *r* nooit zuiver *é* ontstaan, maar altijd na de *é* een meer open overgangsvocaal tot *r* blijven bestaan: de toestand dus, die in de door de Vries veronderstelde vormen **baäiər*, **daäiər* weerspiegeld wordt.

Digitized by Google

ontwikkeling natuurlik. Ook hier is gesloten *ê* de oudere toestand. Uit Bergsma's mededeling, dat „de *ī* (= *ij*) het kortst aangehouden (wordt)", mag men afleiden, dat in het Drents, evenals in het Kampens, de oude *î* volgens bepaalde regels verkort is vóór de uit *ai* en *eo* ontstane *ê* tot *î* vernauwd was.

Het N.-W.-Veluws onderscheidt wgerm. *eo* en *ai* als resp. *i* (*ī·*, *i·j*) en *ē·* (*ē·j*) (v. Schothorst § 153 vlgg., § 136 vlg.). Ook in het Gelders-Overijsels zijn ze niet samengevallen: *ai* treedt op als *ee*: *been*, *bleek*, *een*, *tee* „teen", *week* (adj.); *eo* als *iee*: *bieën* „bieden", *bieer* „bier", *dieep*, *gieeten*, *verlieezen*, alle uit Gallée's glossarium.

Misschien hebben we dus ook hier een niet al te jonge ontwikkeling, waarin het Kampens samengegaan is met het Drents en het Noordhorns.

5. *ol* + *d* of *t*.

In het N.-W.-Veluws is deze klankgroep overgegaan in *ouct* (v. Sch. § 52). Het Kampens hoort bij de oostelike (saksiese) diall., die de groep *olt*, *old* bewaren. Uit Gunninks woordelijst b.v. *ôlt* „oud" en „kout", *gôlt* „goud". Verder § 256 *wol* „wilde".

6. *i*-wijziging van *au*, *ô* en in open lettergrepen verlengde *u*.

Wgerm. *au*, gevolgd door *i*, *j*, heeft in het Kampens *eu* opgeleverd: *bleu*, *deupṇ*, *euft* „hoofd", *gleuvṇ* „geloven" en meer voorbeelden bij Gunnink § 105. Ook de *i*-mutatie van *ū* is *eu*: *beuate* „beurt", *leugṇ*, *meulə* „molen" (ohd. *mulîn*), *sleutel*: Gunnink, § 92 [1]).

Oude *ô*, gevolgd door *i* of *j* verschijnt daarentegen als *ȳ* resp. *ü* (§§ 84, 85). (De regels voor de verkorting zijn hier allerminst duidelik: op *zȳkṇ* „zoeken", *zȳtə* „zoet", *vlȳkṇ* „vloeken" past niet de regel van verkorting bij de representanten van germ. *î* en *û*, die tenminste vóór stemloze consonant altijd verkort zijn). De uitzonderingsgevallen van § 86 kunnen aan een ander dialect ontleend zijn. Voor de boom-

1) De vorm *eulie* „olie", die van Wijk, Tijdschr. XXXI, 305 noot, frappant vindt, komt in dezelfde vorm in Drente (Bergsma) voor. Ook in het Noordhorns *i*-wijziging in dit woord: *öljə* (de Vries § 132). Bij Gallée *ölli*.

Digitized by Google

naam *beukə* is dit waarschijnlik; *reuᵊn* „roeren" en het door zijn *i*-wijziging opvallende *breur* hebben misschien een aparte ontwikkeling vóór *r*.

In het N.-W.-Veluws zijn al deze mutatievocalen in $\bar{o}$- samengevallen (v. Schothorst §§ 104, 124, 146; de merkwaardige *i*-wijziging in het woord voor „broer" ook hier: § 124 Opm.).

Uit Gallée's woordelijst mogen de volgende voorbeelden de toestand in de betrokken dialecten ophelderen: *blö* „bleu", *döpen*, *höfd*, *höj* „hooi", *gelöven* met oorspr. *au* naast *döre* „deur", *höpe* „heup", *lögen* enz. met oorspr. *u*. *Mölle* „molen" heeft blijkbaar verkorting vóór *l* als in *völle* „veel", *verspöllen* „verspelen" (doch het simplex *spölen*: drukfout?), beide met vocaal van andere oorsprong, en *ölli*. — Voor de *i*-wijzigingsvocaal van oude *ô* gebruikt Gallée het teken $\hat{o}$; vgl. uit de woordelijst: *blôjen* „bloeien", *grône* „groen", *môj* „moe", *nômen* „noemen", *môten* „ontmoeten", *vrôten* „wroeten", *vrôgen* „aanklagen", *zôken* „zoeken", *zôte* „zoet". Over de klankwaarde van het teken $\hat{o}$ geeft Gallée § 17 inlichtingen. Daaruit is in verband met § 14 af te leiden, dat ten Oosten van een lijn Delden-Groenlo deze $\hat{o}$ samengevallen is met de *i*-wijziging van oorspr. *au* en $\bar{u}$, ten Westen van die lijn echter daarvan verschilt en evenals in het Kampens door een meer gesloten klank wordt voortgezet [1]).

Voor Drente is het samenvallen van de door *i*-wijziging uit oorspr. *au* en gerekte *u* ontstane vocalen wel boven alle twijfel verheven. Woorden als *bleu*, *deupen*, *geleuven*, (*h*)*euzen* „hozen" (on. *ausa;* de nederlandse diall. zetten blijkbaar een vorm met *ja*-suffix voort, zie Franck-v. W. i. v.) enerzijds, als *deure* „deur", *breuk*, *gebeuren*, *deun* anderzijds, komen bij Bergsma slechts in deze vormen voor. Mociliker is echter de representatie van door *i* gewijzigde *ô* te beoordelen. Blijkbaar is deze vocaal

1) Zo is het ook in het Elten-Berghs: èn van *au* èn van gerekte *u* is de mutatievocaal $\bar{o}$ (Bruyel, *Dial. v. E.-B.* §§ 91, 121); die van *ó* is $\bar{u}$ (*a. w.* § 105), behalve vóór onmiddellik volgende *j*, waar $\bar{o}$ verschijnt (§ 106).

Digitized by Google

niet over geheel Drente dezelfde. Zo vind ik in Bergsma's woordelijst: *buuk* naast *beuk* „zaad van den beukeboom", *bluien* naast *bleuien*, *buten* naast *beuten* „aanleggen (van vuur)", vgl. os. *bôtjan*, *bruien* naast *breuien* „broeien" *breun* naast *bruun* „broeden", *gevuul* naast *geveul*. Behalve bij het woord voor „broeden" komen de *ü*-vormen meest in westelik en zuidelik Drente voor, de *eu*-vormen in meer oostelik gelegen plaatsen [1]). Misschien is het niet te gewaagd aan te nemen, dat voor een westelike strook van Drente (hoe breed die strook is, kan ik niet nagaan) de *i*-wijziging van *ô* onderscheiden is van die van *au* en *ū*.

Temeer is men tot deze opvatting geneigd, wanneer men bij de Vries §§ 132, 141 ziet, dat ook in het Noordhorns de mutatie-producten van *ū* en *au* zijn samengevallen, terwijl dat van oorspr. *ô* daarvan onderscheiden bleef als *öüöü* (de Vr., § 136).

[De *i*-wijziging van oude *û* heb ik buiten beschouwing gelaten, omdat de toestanden niet overal even helder zijn, deels door onvolledige inlichtingen in de dialect-grammatica's, deels ook omdat het vaak moeilik is, de oude toestand te onderkennen door de veel verbreide neiging in saksiese diall., ook voor oude *û* zonder volgende *i*, *j*, de meer „beschaafde" *ü*-vocaal in te voeren, die van het mutatieproduct niet te onderscheiden is.

Verder is voor een deel van het gebied, waar *ü*-vocalen de gemuteerde *ô* voortzetten, behalve de *i*-wijziging van oude *u*,

1) In het Noorden diphthong, door Bergsma met *ui* gespeld. Dit gebruik van de schrijfwijze *ui* voor deze klank in gebieden, waar blijkbaar de overgang naar het Gronings begint, brengt onzekerheid over het klankverschil tussen vormen als het geciteerde *bluien* naast *bleuien*. Daar het eerste deel van de betrokken diphthong in Groningen tamelik open is (volgens beschrijving van de Vries) en ook de gewone nederlandse schrijfwijze *ui* een diphthong voorstelt waarvan de eerste component opener is dan de met het teken *eu* afgebeelde klank, komt men tot het vermoeden, dat *bluien* een opener *ö*-klank heeft dan *bleuien*. Immers sluit Bergsma zich zoveel mogelik bij de gangbare spelling aan. Deze omstandigheid doet denken aan een aparte ontwikkeling tot meer open vocaal vlak vóór *j*, evenals in het Elten-Berghs heeft plaats gehad.

Digitized by Google

ook de representant van os. *iu* hiermee samengevallen. In het Noordhorns echter (de Vries, §§ 138, 119) zijn wel *iu* en de *i*-mutatie van *û* een en dezelfde vocaal, nl. *ü* (bij de Vries lange vocaal) resp. *ü* (korte vocaal), maar het gediphthongeerde *i*-wijzigingsproduct van *ô* blijft apart. Daarom zou het wel kunnen, dat ook in de andere hier besproken diall. het samenvallen van de „umlaut" van *ô* met die van *û* en de voortzetting van os. *iu* van betrekkelik jonge datum is].

Ook deze isoglosse omsluit dus het Kampens met het Noordhorns en waarschijnlik een deel van het Drents naar het Noorden, het westelike Sallands en Achterhoeks (met Elten-Bergh) naar het Zuiden. Het N.-W.-Veluws valt er buiten.

Het Kampens verschilt van Gallée's dialectgroep, maar ook van het N.-W.-Veluws in de behandeling van:

1. gerekte *ŏ* en *ŭ*.

Over de vertegenwoordigers van deze klanken in oostelike nederlandse dialecten handelt van Wijk, *Tijdschr.* XXXI, 301 vlgg. Hij komt tot de conclusie, dat èn de dialectgroep van Gallée èn het N.-W.-Veluws *ō* en *ū* nog uit elkaar houden, maar het Kampens en Noordhorns ze hebben doen samenvallen. Weliswaar heeft W. de Vries *Tijdschr.* XXXII, 168 vlgg. contra van Wijk betoogd, dat *ŭ* in het Gronings soms zijn oude qualiteit heeft behouden, maar hij stelt voorop, dat de mening van Van Wijk grotendeels juist is [1]). Ook door de vocaal van de woorden *vogel* en *wonen*, die van Wijk, *Tschr.* XXXI, 306 betreurde niet in de Vries' grammatica te vinden

1) De voorbeelden, waarmee de Vries het bewaardblijven der *ŭ*-qualiteit demonstreert zijn wel heel vaak zodanige, waaraan men niet in de eerste plaats de regelmatige ontwikkeling van een klank nagaan kan (onomatopoëtica).

Wanneer trouwens de Vries gelijk heeft, dan hoeft het in de tekst besproken criterium voor verwantschap van het Kampens nog niet te vervallen, want ook het bewaard blijven der qualiteit van ongedekte *ŭ* vond, zo meent de Vries, „in het geheele gebied van Groningen tot voorbij Kampen" plaats, *ibid.* 176. Ook volgens de Vries trekken dus Kampens en Gronings, zowel in regel als in uitzonderingen, één lijn.

Digitized by Google

(trouwens bij Molema opgegeven) bevestigt diens opvatting (De Vries, *a. p.*, 168). — Het Drents zal wel dezelfde toestand hebben, al kunnen wij het met Bergsma's materiaal niet uitmaken [1]).

Verdere punten, waarop het Kampens van Gallée's dialecten verschilt, echter met het N.-W.-Veluws samengaat, zijn:

2. De behandeling der verlengingsproducten van *e̯*, *ë* en *i*.

Veel belang voor de groepering van het Kamper dialect heeft dit punt niet, daar immers in zoveel nederlandse diall. de vertegenwoordigers van *ē̯*, *ē̈* en *ī* zijn dooreengelopen. Dit is nl. ook in het Kampens het geval: Gunnink §§ 46, 59, 68; alle drie treden op als *ē*. De uitzonderingen, waarin *ie* de voortzetting is van wgerm. *i* in open lettergrepen (§ 70), zijn zeker voor een deel onomatopoëtica of als zodanig gevoeld: *kiefta*, „kievit", *kieln* „kittelen", *krieuwəln*. *Bietien* „beetje" misschien ook; dit woord neemt trouwens in meer diall. een uitzonderingspositie in, zie b. v. Opprel, *Dial. v. Oud-Beierland* § 10*c*., evenals ook het woord voor „kiel" (zie Frank-v. Wijk i. v. I Kiel).

Voor het Oost-Gelders echter nam Kern, *Tijdschr.* IX, 148 aan, dat de rekkingsproducten van *e̯* en *ë* samenvielen in *è* (Kern hoort echter nog verschil in uitspraak tussen de *è*'s naargelang van hun herkomst), terwijl oorspr. *i* in open lettergrepen, als in *wéten*, *wéduw*, *smé̯jen*, *zéker*, *mé̯*, *wér*, daarvan onderscheiden bleef. Van Wijk, *Tijdschr.* XXXIII, 245, noot, geeft op deze opvatting „enige rektifikatie": *ē̈* en *ī* zoude zijn saamgevallen, terwijl *ē̯* afzonderlik bleef voortbestaan. Uit Gallée's woordelijst is geen zekerheid over dit punt te verkrijgen. Het Elten-Berghs evenwel geeft een toestand te zien, die met de formulering van Kern overeenkomt: Bruyel §§ 68, 73 en 79; de ietwat schrale voorbeelden voor *ī* uit 79 laten zich uit de woordelijst aanvullen met *bē̯·və* „beven" (ohd. *bibên*,

1) Het woord *gewoon*, dat een behoorlik voorbeeld van gerekte *ŭ* zou opleveren, komt bij Bergsma niet voor.

Digitized by Google

os. *bibôn*). Toch zijn ook hier de werkelike verhoudingen gecompliceerder dan Bruyel in de geciteerde §§ doet blijken: *ē·zəl* b.v. met *ė* (te verwachten was **ēzəl*), *tē·gə* „tegen" (i. pl. v. **tēgə*). Op deze punten nader in te gaan, is hier de bedoeling niet; ik volsta met te constateren, dat in elk geval in het Oost-Gelders de drie genoemde vocalen niet zijn samengevallen.

In Drente bestaat ook geen verschil meer, voorzover Bergsma's mededelingen tot een positieve conclusie recht geven. Het woord voor „beetje" vertoont hier de te verwachten vorm.

Ook in het Noordhorns is de regelmatige representatie van alle drie klanken dezelfde, nl. *e* (de Vries §§ 93, 95, 130). Alleen zijn er zoveel woorden, waarin *i* resp. i uit oude *i* bewaard is, dat de Vries § 96 daarvoor een aparte regel geeft, nl. invloed van vroegere *ɪ̆* of *ŭ* in de volgende syllabe.

Het Zaans geeft dezelfde toestand te zien. Van de uitzonderingen, die Boekenoogen § 40 noemt, kunnen weer een paar (*kiet‚lə* en *wiem‚lə*) als onomatopoëtica terzijde gesteld worden, Er zijn er echter ook een paar bij, die misschien laatste achterblijvers zijn van een vroegere representatie van *ī*, nl. *triem* „sport, dwarslat" en *kriegəl* „kregel", volgens dezelfde regel als de Vries voor het Noordhorns aanneemt.

In het N.-W.-Veluws ook geen onderscheid: v. Schothorst §§ 66, 75, 87.

Er valt dus uit de representatie van deze vocalen weinig anders voor het Kampens af te leiden, dan dat het afwijkt van het Oost-Gelders (en misschien ook van het Twents?). Veel gewicht kan hieraan dus niet gehecht worden en bovendien krijgt men telkens het gevoel, dat de verhouding tussen *ė̄*, *ë̄* en *ī* in veel dialecten niet zo eenvoudig is, dat men ze zonder meer in een verband als dit kan gebruiken.

3. scherp-heldere en zacht-heldere *o*.

In de differentiatie tussen deze beide klanken neemt het Gelders-Overijsels van Gallée het ouderwetse standpunt in tegenover het Kampens, waar ze verenigd zijn in *ō* (Gunnink §§ 79, 104). Over de onderscheiding in Gallée's dialectgroep

Digitized by Google

zie Gallée §§ 12, 27. In het N.-W.-Veluws (v. Schothorst §§ 96, 143), het Zaans (Boekenoogen §§ 9, 62) en het Noordhorns (de Vries §§ 98, 115) zijn ze samengevallen. Hoe het in Drente staat, is uit Bergsma niet af te leiden, omdat B. hierover geen uitdrukkelike mededelingen doet. Zodat met de voorhanden gegevens niet uitgemaakt kan worden, of mogelik het samenvallen van *au* en *ō* ook over een aaneenliggend gebied tussen Kampen en Noordhorn heeft plaats gevonden.

Zoveel over afwijkingen van het Kampens tegenover de zuidwestelik en zuidoostelik ervan gesproken dialecten, wat de klankverhoudingen betreft. Op het gebied van de morphologie zijn enige verschillen aan te wijzen vooral met het Gelders-Overijsels van Gallée, die wel voor het merendeel daarop zullen berusten, dat het dialect van Kamperland vanuit de stad Kampen sterker aan de nivellerende invloed van het beschaafd heeft blootgestaan dan de meer afgelegen dialecten van Gallée.

Zo is b.v. in het Gelders-Overijsels de nom. acc. plur. op *-e* bij de substantiva van de sterke declinatie nog zeer gewoon blijkens Gallée p. XX vlgg. In het N.-W.-Veluws komt die meervoudvorming niet meer voor, wel echter bij enige woorden een pluralis zonder uitgang, die er zeer antiek uitziet, zooals b.v. *lues*, plur. *lüs*, *mues*, plur. *müs* v. Schothorst § 291 *a*.

Bij een vluchtig doorzien van Bergsma's woordeboek vond ik *jonge baoze* (i. v. *baos*), *de schaop* (p. 9), *de beest* en *beeste* (p. 33); *daok* en *daoke* (p. 84). Geheel alleenheersend is dus de pluralis op *-s* en *-en* in Drente nog niet, maar toch schijnt die blijkens de overgrote meerderheid van Bergsma's voorbeelden wel de meest gewone.

Wat Groningen betreft, vinden we bij Winkler, I, 400 de pluralis *zwiine* „zwijnen", maar in de overige specimina van Groningen geen spoor van het meervoud op *-e*. In Molema's woordeboek ben ik geen voorbeeld van deze pluralis tegengekomen.

Digitized by Google

In het dialect van Kampen en omstreken zijn de regelmatige meervoudsuitgangen -*n̥* en -*s*: Gunnink § 155 vlgg.

Ook ten aanzien van de werkwoordsuitgangen in de pluralis praes. indic. wijken Gallée's dialecten van het Kampens af: zowel bij sterke als zwakke werkwoorden in alle drie personen van het meervoud dentale uitgang: Gallée § 61. Voor Drente blijkt uit de voorbeelden in Bergsma's woordeboek overtuigend, dat ten minste voor de 1e en 3e pers. plur. -*t* de regelmatige uitgang is. Aan de zinnen, waarin een 2e-persoonsvorm voorkomt, kan men niet zien, of pluralis of singularis bedoeld is. Het is toch wel zeker, dat ook voor de 2e pers. plur. -*t* aan te nemen is.

Wat de provincie Groningen betreft, deelt Kloeke *Driem. Bladen* XVII, 82 mede, dat alleen in het dialect van Westerwolde de dentale uitgang voorkomt. In het grootste gedeelte van Groningen is hij dus onbekend.

Het Kampens kent ook -*t* in het praes. ind. plur. niet (Gunnink § 207), maar heeft overal -*n̥*. Het feit, dat ook in de 2e pers. plur. -*n̥* heerst, en dat deze *n̥*, mèt het pronomen, ook in de 2e pers. sing. is gekomen, leidt tot het vermoeden, dat de *n̥* in de 1e en 3e pers. plur. al oud is. Want we zullen ons toch wel moeten denken, dat de 2e pers. plur. de vorm van de 1e en 3e heeft aangenomen.

Precies dezelfde toestand treffen we aan in het N.W.-Veluws: v. Schothorst § 320. Dit is een overeenkomst tussen N.-W.-Veluws en Kampens, die het wel de moeite waard is aan te stippen na de vele verschillen, die boven genoemd zijn. Merkwaardig is, dat in het Zaans dezelfde uitgang voor de 2e pers. sing. voorkomt, alleen met een ander uitzien wegens het afvallen der slot -*n*: *jə roepə*, *jə mákə* bij Boekenoogen § 157. Of dit verschijnsel rondom de Zuiderzee van de Zaan tot Kampen over een aaneengesloten gebied voorkomt, weet ik niet. Maar het is niet waarschijnlik in elk geval, dat deze -*ən*-gebieden, zo dicht bij elkaar gelegen, altijd los van elkaar zouden zijn geweest. Onwillekeurig komt men te denken aan

Digitized by Google

Winkler's hypothese over het „Flevies". Interessant is dan weer, dat deze vorm ook op Urk schijnt voor te komen: bij Winkler I, 55 staat *ji æwen* „je hebt" voor Urk opgegeven.

In ieder geval blijkt, dat het dialect van Kamperland op dit punt zich bij een westelike groep aansluit. Hoever deze isoglosse zich oostwaarts en noordwaarts uitstrekt, is bij gebrek aan gegevens moeilik na te gaan. Uit Leopold, *Van de Schelde tot de Weichsel* I, 572 vlgg. ziet men, dat te Genemuiden de buigingsuitgang *-n* ook voorkomt. Zie de talrijke voorbeelden van vervoeging in de noten op de genoemde pagg. Blijkbaar (zie noten op pag. 573) is ook de *-n*-uitgang aan de drie personen meervoud gemeen. Uit Giethoorn de vorm *ie moôn* „gij moet". Voor Steenwijk (vooral p. 595 vlgg.) zijn ook verschillende *-n*-vormen te vinden: (*a'*) *j-* (*niks te doen*) *hebben;* (*a'*) *j* (*zoo in de gleundige kolen*) *staeren* 598; *iej hebben* en *iej zullen* 600.

Heel ver naar het N.-O. en O. schijnt zich het *-n̤*-gebied niet uit te strekken. Reeds voor Dwingelo vind ik bij Leopold (I, 631) alleen de vormen *schimpt* en *reert*. Uit Beilen (606 vlgg.) heb ik ook geen *-n̤*-vorm genoteerd. Trouwens hier vinden we in het meervoud dentale uitgang, zodat de *-n̤*-vorm in het enkelvoud niet te verwachten is: *Ze hebt* 607, *wij zit* 608. Anders is het gesteld in het praeteritum en een vorm als (*toe*) *ie* (*de deur*) *inkwammen* 606 bevreemdt ons niet.

Dezelfde toestand in Hoogeveen, blijkens Leop. I, 612 vlgg. Ook daar slechts *n̤*-vormen in het sing. van het praeteritum: *ie mussen* (*maken da'*) *j* (*vört*) *kwammen* 616.

Wanneer men nu uit deze feiten de conclusie trekken wilde, dat een aaneengesloten gebied, dat Kamperland, de N.-W.-hoek van Overijsel en een kleine Z.-W.-hoek van Drente omvat, de besproken eigenaardigheden heeft, nl. *-n* in de 3 personen meervoud en in de 2e pers. enkelvoud van het praes. indic., dan zou weer rekening te houden zijn met Staphorst. In dit, blijkens antieke zeden en gewoonten vanouds zeer geisoleerde dorp heeft volgens te Winkel bij Gallée, *Boeren-*

Digitized by Google

huis in Nederland, 114 de *-t* zich in alle 3 personen gehandhaafd. Volgens te Winkel worden „rondom" dialecten gesproken, die regelmatig sonante *n* hebben. Wanneer dat „rondom" nu vooral betrekking heeft op het Westen en Noorden, dan zou Staphorst misschien beschouwd moeten worden als de meest naar het Westen vooruitgeschoven post van het *-t*-gebied [1]).

Dit alles blijven echter slechts gissingen en losse combinaties, die men op het fragmentariese en niet altijd even betrouwbare dialect-materiaal bouwen kan. De stelselmatige onderzoekingen, die Kloeke in de laatste tijd instelt over uitgestrekte gebieden, doen verwachten, dat hij ook aan deze verbale vormen zijn aandacht schenkt, zodat wij mogelik binnen niet te lange tijd de verdeling van de *-t* en *-n*-streken, alsmede van de gebieden van *-n* in de 2e pers. sing., op een duidelike kaart zonder witte plekken kunnen volgen.

Juist in de tijd, nu Kloeke's interessante publicaties gaandeweg verschijnen, is het te meer geraden, geen overijlde conclusies te bouwen op het nu voorhanden materiaal, vooral niet op morphologies terrein. Hoe men zich daarmee vergissen kan, daarvan geeft Kloeke zelf een waarschuwend voorbeeld *Tijdschr.* XXXIX, 255.

Ik wil dan ook uit de hier besproken morphologiese bijzonderheden niet te veel concluderen. Het enige, wat wel vastgesteld zou kunnen worden is, dat het dialect van Kamperland meer dan het Drents en het Sallands-Twents aan invloeden uit het Westen heeft blootgestaan. Wat met het oog op de geographiese ligging ook niet te verwonderen is.

Alleen steunend op de overeenkomst in klankontwikkeling, die boven is uiteengezet, kunnen wij toch zonder twijfel zeggen, dat het dialect van Kampen zijn naaste verwanten vindt naar het Noord-Oosten, in het Drents in de eerste plaats.

1) [Nadat het bovenstaande geschreven was, heb ik in een proeve van het dialect van de polder Mastenbroek, *Driem. Bladen* XVII, 45 vlgg., ook meervouds, vormen met *-t* opgemerkt, als: *ze .... kriegt, kunt* 46; *dew* („dat wij") .... *bintasse* („als ze") ... *bint* 47.]

Digitized by Google

Aan de andere zijde zagen wij ook ettelike isoglossen mèt het Kampens het Sallands en/of het Twents omsluiten, terwijl in het algemeen de scheiding tussen het Kampens en het N.-W.-Veluws het sterkst sprak.

Wij gaan dus niet ver mis, wanneer we het Kampens met een groot gedeelte van het Drents en het Gronings als „Noordwestelik Saksies" onderling nauw verwant beschouwen [1]). Ik spreek van „Saksies", want de talrijke overeenkomst met het Sallands-Twents stempelen het toch ongetwijfeld als zodanig.

Zijn er nu bij die punten, die wij vastgesteld hebben als gemeenschappelik aan Kampen, Westelik en Zuidelik-Drente, en het Noordhorns, ook enkele, die op friese invloed kunnen berusten en zodoende recht kunnen geven tot de benaming „friso-saksies"? Mij dunkt van niet. Misschien zou men de *īē* uit *ai* als zodanig willen laten gelden, maar wat boven over de mogelikheid van friese oorsprong der zaanse *ie* gezegd is, geldt voor de kampense *īē* in nog sterkere mate. Bovendien komt een *î*-vocaal als representant van oude *ai* tot ver in zuidoostelik Drente voor, waar niemand meer aan friese invloed zal denken. Slechts woorden met *â* (of de normale Kampense voortzetting daarvan) uit *ai* zouden iets kunnen bewijzen. En die komen, op één uitzondering na, niet voor. Woorden, die in het Fries vaste *â* uit *ai* hebben, vertonen in het Kampens ook *īē*: *wīēk*, *tīē* „teen", *twīē* (Gunnink § 102 Opm. 4). De éne uitzondering met *â* uit *ai* is *klôver* „klaver" (G. § 101 Opm. 3), waarin *â* als alle oude *â*'s is overgegaan in *ô̤*, vgl. van Wijk, *Tijdschr.* XXVII, 157 vlgg. Deze vorm komt echter ook wel voor in dialecten, waar aan friese invloed niet gedacht kan worden; *flikflōjn̤*, ook door Van Wijk *ald.* geciteerd, is blijkens zijn *ō* niet rechtstreeks met *â* uit het

1) Verder onderzoek, op volledig materiaal steunend, zal wellicht betere grenzen kunnen trekken dan ik hier waag te doen. Zie b.v. al de scherpe scheiding tussen het *doe*-gebied en het gebied en het gebied waar *doe* onbekend is, op het 2e kaartje, dat behoort bij Kloeke's meer geciteerde artikel *Tijdschr.* XXXIX.

Digitized by Google

Fries ontleend: in dat geval zou **flikflòjn* te verwachten zijn [1]).

Verschillende woorden, die in het algemeen nederlands fries vocalisme vertonen, hebben in het dialect van Kampen zuiver saksiese vorm zonder een spoor van friese invloed. Het boven besproken *schriel* is te Kampen onbekend, alleen *schrò(l)* met volkomen normale *ò* uit wgerm. *â* komt voor. Het woord *toon*, welks vocaal op dezelfde wijze verklaard wordt als die in *moot* en *flikflooien*, staat evenmin als *moot* bij Gunnink vermeld. Het woord „teen" luidt *tīē*, zoals reeds boven is gezegd. Hetzelfde vocalisme heeft het woord ook in bijna geheel Drente. In Noord-Drente en volgens Bergsma, p. 100, sommige plaatsen in oostelik Drente komt *toon* voor. Wat er weer op wijst, dat het vocalisme van het woord *toon* de eigenaardige kleur gekregen heeft in het Gronings, evenals *moot* en *flikflooien*.

Het woord „kies" heeft in Kamperland de echt-saksiese vorm *kōēzə*. Het woord „ladder" dat in het algemeen Nederlands een voorbeeld geeft van friese *â* (verkort) uit *ai*, luidt in het Kampens *ledər* met uit *ê* verkorte vocaal.

Een ander fries characteristicum, *â* uit *au*, komt zover ik zien kan, in het Kampens alleen voor in het woord *bā·kn* „baken". De *ā·* maakt waarschijnlik, dat dit woord uit het

1) Tenzij men aanneemt, dat die *á* vóór *j* tot een meer gesloten vocaal werd. Andere voorbeelden, om dit uit te maken, ontbreken echter, daar in geval van oude wgerm. *á* vóór *j* *i*-wijziging intrad. — Trouwens de vormen, die van Wijk, *a. p.* 158 uit het Veluws citeert als voorbeelden van zijn regel: „wanneer een vorm met *ā* uit het Friesch .... werd overgenomen in een dialect waar *ā* in *ō* overging, dan had ook in zoo'n leenwoord die overgang plaats", zijn ook niet alle in orde: veluws *mō·ɣt* en *flikflō·jən* hebben niet de vocaal, die uit wgerm. *á* ontwikkeld is; te verwachten waren **mōət* (dat in de betekenis „maat" voorkomt, v. Schoth. § 105) en **flikflōjən*: zie v. Schothorst § 6 naast § 17, § 105 naast §§ 96, 143. De woorden voor „flikflooien" en „moot" zijn dus in het Veluws, en het eerste ook in het Kampens, ontleend met een *ō*-klank, die in beide diall. blijkbaar het dichtst stond bij de *ō*-klank, die uit wgerm. *au* ontwikkeld was en dus daardoor weergegeven werd. Maar een overgang *ā* > *ō*, samen met de algemene overgang van wgerm. *á*, hebben in geen van beide diall. de betrokken woorden meegemaakt. Misschien kwamen de woorden uit het Noorden, waar de uit friese *á* ontwikkelde klank, in het Noordhorns b. v., inderdaad dezelfde is als die uit wgerm. *á*.

Digitized by Google

algemeen Nederlands is ontleend. Ware het een friese indringer van enigszins oude datum, dan zou het allicht de betrekkelik jonge (zie v. Wijk, *Tijdschr.* XXVII, 161) overgang *â* > *ô* hebben nagemaakt.

Van de friese palatalisering van korte *a* is in het Kampens niets te merken. Het zeldzame en alleenstaande *det* naast *da·t* (Gunnink § 36*e*. Opm.) kan toch wel niet als een voorbeeld hiervan gelden. Men zou de Kampense *ā·*, de meest gewone lange *ā*-klank in het dialect (Gunnink § 4 naast § 2) als een soort uitloper van de friese palatale vocaal kunnen beschouwen, vooral vergeleken met de *è*, die in westelik Drente voor gerekte *a* verschijnt (Bergsma p. 4). Dat dit evenwel een jonge ontwikkeling is, die van de oude friese palataliseringen geheel gescheiden moet worden blijkt wel daaruit, dat de oorspronkelike lange *â* hiervan niets vertoont (vgl. boven p. 282 vlgg.) en ook de korte *a* in gesloten syllaben niet, die immers juist in het Oerfries die neiging in sterke mate had.

Evenmin is in het dialect van Kampen en omstreken iets te bespeuren van de typies-friese neiging tot ontronding van de geronde vóórtongvocalen, waarvan de resultaten in onderscheidene Zaanse woorden te zien zijn, (*iis*-) *belt* naast *bult* zal wel geen frisisme zijn, maar een andere vocaalphase hebben (vgl. Franck-v. Wijk i. v. b e l t).

Al deze overwegingen te zamen tonen duidelik, dat er in het dialect van Kamperland niets is, dat recht geeft het als een „fries-getint" saksies dialect te beschouwen. Ik bezit geen voldoende gegevens om na te gaan, hoe het in de noordelike, meer naar het eigenlike friese gebied toe gelegen delen van het z. g. „Stellingwerfs" gesteld is. Voorzover ik van de dialecten uit de Noordwesthoek van Overijsel (Genemuiden, Giethoorn, Steenwijk) een indruk heb naar de gegevens die uit Leopolds teksten te halen zijn, moet ik zeggen, dat ook daar van friese invloed nog weinig of niets te merken is.

Ik beperk mij hier echter tot Kampen en merk dan op, dat er geen historiese gegevens zijn, op grond waarvan men

Digitized by Google

kan aannemen, dat eenmaal in deze streken Friezen hebben gewoond of zelfs, dat het gebied staatkundig onder Friesland heeft gestaan. Mr. J. Nanninga Uitterdijk spreekt op de eerste bladzijden van zijn boekje *Kampen, geschiedkundig overzicht en merkwaardigheden* (Kampen 1878), waar hij de oudste geschiedenis van Kampen behandelt, nergens over Friezen. Alleen vermeldt hij op pag. 3, dat de gouw Vollenhove in de 8e eeuw tot Friesland behoorde. Kampen echter lag in de zuidelik daarvan gelegen IJselgouw. En deze gouw zal vanouds saksies van bevolking geweest zijn. De IJselgouw lag toch zonder twijfel buiten de natuurlike zuidgrens van het oude Friesland, die gevormd werd door het zich steeds uitbreidende Almeri en de veenplassen van Overijsel (vgl. Blok, *Verspreide studiën op het gebied der geschiedenis*, 53).

Den Haag. C. B. VAN HAERINGEN.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

107. HUYGENS OVER HOFWYCK.

Toen ik onlangs bladerde in de Briefwisseling van Huygens, uitgegeven door dr. J. A. Worp, vond ik in deel V blz. 186/187 een brief uit Hofwijck van 5/15 Sept. 1653 aan Utricia Swann, waarin Huygens op niet onaardige wijze spreekt over zijn „little solitude, where, since your ladyship hath seen it, I have built two lovely glaswindowed cabinets at the waterside, making now more use of them then of the whole castle of Hofwijck, which by this meanes is growen to a mighty and stately building, as everything in this world is great or small only by comparison. I dare not invite your ladyship to the view of these wonders".

C. BAKE.

Digitized by Google

TWEE MYSTIEKE TRAKTAATJES UIT DE EERSTE HELFT VAN DE VEERTIENDE EEUW.

Een van de oudste Mnl. proza-handschriften is de bekende Westvlaamse codex van 1348, vroeger in het bezit van W. Moll [1]), die voornamelik de *Epistelen entie evangelien* bevat.

Voor Verdam's *Mnl. Wdb.* bleek dit handschrift een rijk vloeiende bron, maar andere onderzoekers van de Mnl. taal- en letterkunde hebben er zelden gebruik van gemaakt [2]). Toch is het in verschillende opzichten zeer merkwaardig. In de eerste plaats om de ouderdom en de plaats van afkomst.

Het handschrift dagtekent van 1348, een jaartal dat door het lettertype buiten twijfel staat, maar op tal van plaatsen blijkt dat de opgenomen teksten afgeschreven werden uit een oudere codex.

Dat brengt ons tot het begin van de veertiende en wellicht tot het einde van de dertiende eeuw, want de taalvormen zijn nog geheel die van Maerlant. Bovendien kunnen we ons verheugen dat ons hier een zo uitgebreide tekst met Westvlaams proza, niet gebonden door maat of rijm, overgeleverd is, want wat we uit de dertiende en veertiende eeuw bezitten is grotendeels Brabants (Hadewijch, Ruusbroec en zijn kring) of Limburgs (Limburgse Sermoenen).

Verleden jaar raadpleegde ik dit handschrift voor de taal van onze oudste — zij het dan ook fragmentariese — bijbelvertaling: daarover hoop ik later in dit tijdschrift een en ander mede te delen. Nu bepaal ik mij tot een tweetal ver-

1) In de katalogus van zijn handschriften beschreven als N°. 1; nu in de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek (*Cat. der Hss.* II, blz. 533).

2) Behalve het onhandige gebruik dat H. van Druten er van maakte in zijn *Geschiedenis der Nederlandsche Bijbelvertaling* I, 257—278, waar men een mooie reproduktie van de eerste bladzijde vindt (tegenover blz. 266), en de vermelding bij Ebbinge Wubben: *Over Mnl. vertalingen van het Oude Testament*, blz. 248—249.

Digitized by Google

rassingen die de verdere inhoud mij verschafte. Volgens de opgave van Moll — in de Amsterdamse handschriften-katalogus overgenomen — vindt men op fol. 275: *Dat sermoen up den berch* en op fol. 281: *De concordânse der IIII ewangelisten passie.* Dit blijken fragmenten te zijn uit onze oudste evangeliceën-harmonie, het door Bergsma uitgegeven Stuttgarter handschrift van het *Leven van Jezus* (blz. 40—58 en 222—262). Bij de volledige collatie die ik maakte, kwamen opmerkelik weinig varianten voor den dag.

De beide nauw verwante West-Vlaamse handschriften wijzen dus op een Vlaamse tekst die ouder is dan 1332, het jaartal van het Stuttgarter handschrift. De afschriften van 1348 hebben nl. woorden en regels die in de volledige tekst ontbreken. Doordat Dr. Bergsma nog steeds verzuimde aan de door hem uitgegeven Tatianus-vertaling — want zo moet het „Leven van Jezus" eigenlik heten — een inleiding toe te voegen, bleef het feit verborgen, dat het zogenaamde Limburgse „Leven van Jezus" een omwerking is van de Vlaamse tekst die er naast afgedrukt staat. De vondst van deze fragmenten en de omstandigheid dat tenminste twee jonge afschriften op de Vlaamse tekst teruggaan, versterken deze, op innerlike gronden steunende, opvatting. Naast de Epistelen en Evangeliën vertegenwoordigt dus ook deze omvangrijke tekst het West-Vlaamse proza van omstreeks 1300.

In de tweede plaats trok mijn aandacht het stuk dat in de katalogus slechts aangeduid is met de beginwoorden *Sequere me* (fol. 270—275), en dat onmiddellik volgt op *Broeder Heynrijc van Cleven sermoen.* De mogelikheid dat ook dit stuk toe te schrijven zou zijn aan de — mij geheel onbekende — Heynrijc van Cleve, is gering: geest en stijl zijn geheel verschillend. Bovendien is *Sequere me* geen sermoen, maar veeleer een brief of tenminste een traktaat, geschreven voor één persoon, die de schrijver met „lieve kint" aanspreekt, wellicht een biechtdochter of een jongere vriendin. Immers ook in

Digitized by Google

Hadewijch's brieven en bij Duitse mystici vinden we dezelfde aanspraak.

De maker van de katalogus heeft niet opgemerkt dat op fol. 273^c een nieuw stuk begint, maar dit is blijkbaar van dezelfde hand als het eerste. Op fol. 274^d volgt dan nog een weinig karakteristiek los fragment, beginnende: „Swighen es ene geestelike duecht. Swighen es des helechs geests toe vlucht...."

Een onderzoek naar de oorsprong van deze korte teksten laat ik over aan de kenners van Middeleeuwse mystiek: door een nauwkeurige afdruk hoop ik dit onderzoek te bevorderen. Niet onmogelik lijkt het mij, dat de auteur of vertaler een voorganger van Ruusbroec was. De hier afgedrukte tekst van 1348 is namelik een afschrift van een schrijver die zijn voorbeeld op verscheiden plaatsen òf niet begreep òf reeds verminkt vond, tenzij de duisterheid van sommige gedeelten voor rekening komt van een onbevoegde vertaler. Voor mij was dat een aanleiding om de tekst met de interpunktie en de fouten van het handschrift ongewijzigd af te drukken.

Wat de mystieke terminologie betreft: naast woorden die ons ook uit Ruusbroec bekend zijn, als *bevallijcheit*, *blic* = straal, *inblic*, *bloten* e. d., vinden wij er hier die uit geen andere Mnl. mystieke geschriften opgetekend zijn, en die dus zouden kunnen wijzen op een nog onbekend auteur, nl. ene *overzwinde* vreuchde, *wederworp*, sonder *toeversien* alles middels, de *gramleke* cracht (alleen in de latere Boëthius-vertaling), een geestelike *eerheit* (= erheit).

Ook de uitdrukking „haers geestes *ondercomen*" is in mystieke taal ongewoon, terwijl het bijwoord *somstont* door Verdam alleen uit deze tekst opgetekend is.

I

Sequere me: Nader scrift ghetughe so eist ene grote bliscepe te volgene den here. want wie hem volghet die en wandelt fol. 270^d

Digitized by Google

niet in donkerheden. maer hi heeft dat licht des hemels levens ende dats recht want hi es dat warachteghe licht der werelt; verlichtende alle menscen also sinte ian seecht hem te volghene: Ooc es zeker want hi es de wech daer niemen in dolen en mach Ende up dat ment corteleec beslute hi es allene exemplaer der doghet ende der vulcomenre gherechtecheit die wi sculdech siin na te volghene om ons te zalechne na den raet van hem ende van siinre leere. Daer hi spreect: Sequere me. dats te secghene: Volch mi. Nu merc die mensce volghet gode allene ende properleke die ghelijct der levene van hem ende sinen exemplen. Ende om dat dat leven ende de doot
fol. 271a hem natuurleec achtervolghen dats te secghene dat natuurleec leven siin en mach sonder na volghen van ere doot so en mach ooc niemen gheliken den levene xpristi [1]). hi en ghelike den stervene xpristi. Ende also dat leven xpristi tachtervolghene inden geeste staen in een vor enen [2]) der zielen met gode. welke eninghe wert in ene vulcomene minne. Die also sinte [3]) dyonisius spreect: men laet die minne siins selves siin maer sijn gheminden. also de doot ende dat sterven dat desen levene antwoort es dat de geest ende dat herte des menscen hem selven ende alle ghescepene dinc hem late om de minne gods. Ende der minne gods allene leve ende aenzien hebbe ende te desen stervene ende hem selven te latene noot ons god secghende: Die mi na volghen wille dats te minen levene ende mine exemple vulcomenleec gheliken wille die ga uut
b of loochene siins selves alse der natuurleker minne die hi mach hebben ten [4]) selven ende tallen dinghen ia te vadere ende te moedere in also velen als si een belet ende een inderen siin des vulcomensten. Ende om dat niet siin en mach sonder natuurliker [5]) liefden ende aenziens stervens. Daer bi vollecht daer na: ende nemen siin cruce dats sterve hem selven ende doden al natuurleec begheren ende volghe mi. want dit doende so wert hi vulcomenleec miin navolghere. De zin van desen vorseiden woorden leecht hier in besloten. Wiltu gheliken den levene xpristi inder tijt. Nu merc dit geesteleec sterven dat ic meene wert in drien gaerden [6]) vulcomen. Die eerste es dat de geest hem selven late met allen aenziene te natuurleker lust dat hi hebben mochte te hem selven ende dat met

1) Hier afgekort, maar later voluit aldus geschreven.
2) l. verenen.
3) Hs, s', maar later voluit: sinte.
4) l. tem = te hem.
5) Hs. li'k.
6) l. graden.

Digitized by Google

redenen. want de lustecheit der naturen heeft een weder fol. 271c
zien up eghindom der ghenouchten. Nu eist recht so langhe
di nature baecht so en es diin geest siins selves niet ghe-
storven. Ja ic spreke meer dat du moets sterven der natuur-
leker minnen die du hebs te god. Ende dits de redene want
waer men set [1]) nature daer setmen genoechlijcheit. Die nature
soect in haer selven om haer selven meer dan om die dinc.
Dit was dat xpristus meende daer hi sprac: wie vader of
moeder meer mint dan mi hi en es miins niet werdech. Nu
merc seecht hi vader ende moeder die men sculdech es onder-
horecheit ende minne ute ghebode vele meer mint hi ander
dinc die minder siin dan hi selve die hi ons raet te latene
om hem selven. Want de raet [te latene om hem selven want
de raet] [2]) es boven den ghehoden. Dit es dan die eerste graet
sterven der | natuurleker lust te gode ende te allen creaturen. d
Ende daer omme sprekic natuurleker want nature zoect haer
selven. Maer in die dinc dan soe souct de dinc omme die
dinc ende dats onvulcomen. Die ander graet des geesteleken
stervens es dat die geest des menscen moet alre bevallijcheit
bede siins ende alre siinre werke hoe vulcomen dat si ooc
siin moghen in naturen. Ende ooc die god in hem werct van
gracien des moet hi sterven. Ende dits die redene want daer
die mensce hem selven bevalt ende hoe sine werke ghe-
noeghen daer leeft hi meer siins selves dan gods. ende dats
onrecht. want de apostel spreect: metter gracien gods bem
ic dat ic bem. dats te secghene: weder miin leven of alle
mine werke ia natuurleke iof gracieleke die ic doe of god in
mi diere en bewisic mi niet. Want gracie gods die doet.
Ende | also die eerste zake der andere meer invlietens geeft fol. 272a
dan dandere haer selven also werct gracie die nature vul-
maect meer in nature dan nature in haer selven. Want wat
nature men vermach van rechte dat vermach gracie van ghe-
naden. Nu merct also dattu dese werke di bewises. ic spreke
du roves gode siere eyginheit alse werkens. Ende daer bi
spreect sinte bernaert: waer bi soudic mi berouwen [3]) des
verwinnens. Alsic met minen crachten niet ghestreden en
hebbe. als of hi secghen wilde waer bi soudic ghenouchte
maken in minen werken als ic der selven niet ne doe maer

1) Achter de t is één letter uitgekrabd.
2) Wat tussen haakjes staat moet natuurlik geschrapt worden.
3) l. beromen?

Digitized by Google

god. Ende daer bi staet ene figure in ester daermen leest dat die coneghinne gaen wilde tote den coninc ende sine mochte. maer soe en moeste twee ioncvrouwen hebben. Ene daer soe
b up leende. ende een andere die haer die | cledere up hief dat si hare inden vort gane gheen belet en dade. Bi desen so versta ic dat dese coneghinne niet es dan de ziele des menscen. want die hem met doechden wel regeert die es een coninc vor gode. Dese ziele des menscen wilde gaen tote den coninc. want der zielen meenen es altoos te sine te hem daer si ute comen es maer sine mach om menech beletten dat soe bevint ende bevoelt. Nu moetse gheholpen wesen van tween ioncvrouwen. de eene daer si up leene. dats gracie. want sinte augustijn spreect: de ziele vermach van naturen willen verstaen ghedinken begheren maer werken niet dat ute gracien nu vele tontfane ute gracien [1]). ende niet te bekenne dats onvulmaect daer bi so heeft dese ziele ene andere ioncvrouwe
fol. 272*c* die haer dat werc | dats [2]) gracie in haer werct niet verloren ende laet bliven no ondankelijc van haren weghen. ende dese ioncvrouwe heet dankelijcheit. sal dat werc dan van gracien verdienen so moet in de eere gods allene met dankelijcheden gheordeneert siin. Dits dan die ander graet dien ic meene dat hem de geest nien bewise no toe en eyghene eneghe bevallijcheit siinre werke hoe ooc dat si ghewroucht [3]) siin van hem of uut hem.

Die derde graet des geesteleken stervens es dat de geeste des menscen hem selven late ende boven hem selven sonder wisen ende antieren alre werke hoe vulcomen si siin moghen in naturen verledeghen dien inblic gods in ere ledecheit tontfane na sinen vorziene dat welke boven nature ende wise der
d naturen ghesciet | als hem die geest daer toe verledecht. Nu merc lieve kint wat ic hier mede meene. anders niet dan een bloten alre formen ende alre wise die daer siin andre zaken ende allene contempleren int godlijc wesen welc inder zielen blijft een blic of een vonc na alle formen of alle licht. Ende in deser bloetheit so wert de geest na siinre wise formeloos na sinen ghemoede minloos na sinen crachten werkeloos allene blijft hi in ganser enicheit in god en niet in hem selven. Nu merc hoe dit bloten toe comt ende dit verledeghen alre vorseider dinghen. Ic spreke in drien. Dat eerste es dat die verblote geest

1) Waarschijnlik bedorven plaats. 2) l. dat 3) l. ghewrocht?

Digitized by Google

also grote innecheit grijpt in diere vereninghen met god dat hi uten viere der minnen siins selves tegaet ende ghelijc den wasse smelt. Ende dese innecheit waest dat augustinus proufde doe hi sprac: Here | ghef mi dinen geest dinen geest die mi alre fol. 273a
wisen ontblootte. Ende mi diinre zoetheit late gebruken. want allene eist mi een leven boven alle ghenouchten. Dit selve lide paulus doe hi sprac: Ic beghere ombonden te wesene ende te sine met xpristuse want in leve niet maer hi leeft in mi. ende dats recht want die hem siins selves bloothet [1]) ende god ane cleet die es een geest met god. nu in toecomende der formen. Vijf materie ende [2]) ontfaetse als hare vulmaectheit daer si toe bereet es also bloot hem die geest siins selves in diere toecomsten des geestes gods. Dat ander es dat die geest grijpt also groot een verwonderen in dat minleec contempleren diere ongheordeneertheit an dat godlike wesen dat hi hem selven so verghetet ende verbloot alre wisen in desen wondere dat hi gedruct wert siins staets ende te niete wert van hem selven. | ende dit en es niet onmoghenlijc. want b
de coneghinne van saba ziende de ordenanche van salemoene ende sine wijsheit so onder quamse haers geestes. Vele meer de ziele des menscen wert van wondere haer blotende alre wise. also merct die ordenancie der godheit. simpelheit in ere drievoudecheit ende die drieheit in enecheit. die mensceit in die godheit. weder die ziele des menscen inwendechleec of uutgaende markende es. Altoes so vintsoe voetsel. ende wonder daer omme dat hare die ziele bloot. Dat derde es: des geestes blootheit zake ene overzwinde vreuchde die hi ontfaet in ere onsprekeliker zoetheit des wederworpers [3]) of des inblics dat hi ontfanghen heeft. Ende in deser vrouchden [4]) so wert de geest ghetransformeert van yet te siins selves in een bloot niet | ende leeft allene siins aneganes. Dus so moet dan die fol. 273c
geest versterven met xpristum sal hi met hem leven. Ende dan wert hi met hem levende daer wijsheit es sonder verghetelijcheit. leven sonder sterven. bekennen sonder donkerheit. minne sonder verganghelijcheit. vergaderinghe in die rechter enicheit die daer es na persoonlijcheit drieheit vader zone ende helech geest daer bringhe ons god amen.

---

1) l. blootheit
2) l. materiën?
3) l. wederworpes (Vgl. Verdam, *Mnl. Wdb.* IX, 2006).
4) De *o* van *vrouchden* is verbeterd uit *e*.

Digitized by Google

II

fol. 273c Overmits dien lieve kint dat met gheenre zonde dicwijlre den mensce en wert an ghevochten ende ooc duchtic verwonnen als hi doet met verheffinghen siins selves boven hem selven. ende met te bewisene te hem selven dat hi nien mach hebben van hem selven natuurleec gheliefst. ende hem sine werke baghen ende dan waent siinde dat hi nien es. ende
d niet en bekent siinde dat hi es. Ende daeromme so | spreect sinte bernaert: alse langhe dat hi es ende alse dicke alsic mi selven merke ende bezie so es mine ziele bedrouft ende bedruct ende dats recht. Want merkende de ziele haer edelheit haer eerst wesens daer si haer selven bekent in waerheden sonder ghebrec ende merkende toeval ghebreke daer soe nu mede es bedruct ende belet alse verzwaertheit van zonden geladen met enen sterveleken lechame ende bevaen met erdscer zorghen. besmet met vleesceliker coringhen. met vreemder besicheit belemmert. merkende ooc mede blentheit ziecheit ghebreckelijcheit ten doechden. snelheit ten zonden ende vele anders letten dat de ziele heeft so en mach de ziele niet anders hebben dan rechten rouwe ende alle zeer om welke redenen lieve kint dat ic di lere vulcomen te wesene in rechter omoet. Want si es moeder alre doecht. maer lieve kint wacht di men vint
fol. 274a tweer | hande omoet. Ene die ghevest es ende onvulcomen alse der ypocrite. Ene andere die gherechtech es alse der discipele ons heren. Ende dese gherechte leecht in ·XII· manieren. De eerste es met lechame met geeste altoos toghen rechte omoet. Ende in tekene van desen so sal een mensce altoos siin oghe neder houden in der erden. Dander es dat hi si sonder vele woorde. ende tselve dat hi spreect dat redelijc si ende sonder roupen. Dat derde es dat hi niet lichteleec bereet en si te lachene. Dat vierde es zwighen tote men vraecht. Dat ·V· es te levene na ghemene ordenance der helegher kerken. Dat ·VI· es ghevoelen ende belien hem selven altoos den minsten ende den versmaetsten. Dat ·VII· es tallen doechden hem onnutte te rekenne. Dat ·VIII· es dicwile te biechtene. Dat ·IX· es in allen dingen die toe comen verdragheleec te sine. Dat ·X· es altoos onderhorech te sine
b den | oversten. Dat ·XI· es niet te levene na siins selves wille. Dat ·XII· es gode te ontziene ende sine ghebode vor oghen te hebbene. Aldus dan omoedech gheweest ghewint de mensce drierhande vrucht. Die eerste es een bereetscap der redeliker

Digitized by Google

cracht te eere verlichtinghen godleker waerheden also scrijft matheus: vader ic belie di dat du hebs verborghen dine godlike openbaringhen den wisen ende den vroeden ia die hem selven vroet dinken. ende daer up verheffen ende hebben gheopenbaert den cleenen ende den omoedeghen. Nu merc saltu yet ontfaen van gode so moetstu di diins selves bloten ende alre diinre werke ende allene gode in omoede stat maken. ende sonder toeverzien alles middels daer dien inblicke in omoede dijns geestes antworden. Die ander vrucht es dat de gramleke cracht | wert ghetoghen ende verheven in een c
geesteleke eerheit also staet inden eersten bouc der coninghe dat samuel sprac tote saul: om dat du di hebs veromoedecht in dine oghen so bestu ghemaect hooft onder die gheslachten. Nu merct dese cracht heeft van naturen altoos te clemmene na togheste. Maer also conste es in den clemmene so es ooc conste vor alle dinc dat hem die geest wachte al wert hi somstont verheven boven hem selven ende boven alle natuurleke wise ute gracien dat hi daer in omoedech si ende hem selven puur bloot der gracien men [1]) bewise. Ende dan mach hi alre siinre eerheit plegen. Hier omme lieve kint so leric di ende trooste ter rechter omoedecheit om de gracie gods te ghecrighene niet allene ooc van binnen daer du di mede moghes rekenen deelachtech ieghen di selven maer | mede van d
buten daer mede dattu dinen evenkersten stichts te goeden werken bit vor mi omme gode.

Utrecht, Sept. '21. C. G. N. DE VOOYS.

1) l. nien?

Digitized by Google

HUYGENS EN DE GROOTE ZAAL.

In Hofwijck reg. 1259/1260 doelt Huygens op de Groote Zaal op het Haagsche Binnenhof, als hij spreekt van

„het hoogh gebouw van balcken verr gebrocht
Dat geen vervuyl en kent van Spinnewebs gedrocht.

Bilderdijk teekent bij *hoogh gebouw* aan: „Naamlyk het Hof, door onzen Graaf Koning Willem den II. gebouwd, welks balken Cederenhout zijn, door zijn voorzaat uit Palestina medegebracht, waaraan geen spin zich hecht".

Ook Cats wijst in de Redevoering, waarmede hij in 1651 de Groote Vergadering sloot (zie Lieuwe van Aitzema, Herstelde Leeuw blz. 543), op het — voor hem vaststaande — feit, dat als men de oogen omhoog slaat tot in het verheven dak der groote zaal, bevonden wordt, „dat *aen alle de Balcken, ribben, latten ende ander hout daer ontrent, niet een Webbe van Spinne-koppen* en wordt bevonden, sijnde al het opgemelte werck suyver van soodanige Vuylichheden", waarop hij dan laat volgen: „De *Spinne-Kop* is een gedierte dick van Buyck en met lange krauwels, gewoon sijn netten over al uyt te setten om yet te vangen. U. Ho: Mo: hebben notabel resolutien ghenomen *tegen alle Vuylicheden en corruptien*, die soo in 't stuck van Policie als Justitie souden mogen werden gepleecht, waer van de gedachtenisse uyt de reynicheyt van de jegenwoordige plaatse de Memorie alomme kan werden vernieut".

Misschien heeft Huygens aan deze rede van Cats de tweede bijzonderheid ontleend; maar hij heeft haar ook kunnen vinden bij P. Bor (*Oorspronck der Nederlantsche beroerten*, boek 9 fol. 142, uitgave van 1621), die schrijft van het houtwerk, dat er, „geen spinnencoppen in groeyen".

Intusschen kan men bij Ising, *Het Binnenhof*, lezen, dat de legende omtrent het onvermolmbare hout der kap, waarvan men ook melding gemaakt vindt in het *Historisch Verhael*

Digitized by Google

over het af-sterven van Prins Mauritius, door Daniel Souterius (Haarlem 1626 fo. 180), „geheel in één zakte", toen men bij het afbreken in 1861 de eikenhouten, soms ook greenenhouten bebordingen, de eikenhouten spanribben, stijlen enz. wel degelijk bedorven en verrot vond.

Hoe staat het nu met het eerste gedeelte van Bilderdijks aanteekening, dat betrekking heeft op de herkomst van het hout?

Alvorens die vraag te beantwoorden, moet ik er nog even op wijzen, dat de zaal zooals zij in den tijd van Huygens bestond, en ook nog bestaat, *niet* van Willem den Tweede afkomstig is. In het rapport der Commissie bestaande uit de Heeren L. A. J. W. Baron Sloet van de Beele en R. C. Bakhuizen van den Brink, benoemd tot onderzoek naar den toestand der Groote of Loterijzaal te 's-Gravenhage (Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, zesde deel, jg. 1862 blz. 265—294) leest men blz. 281: „In de eerste plaats dus stelt uwe Commissie vast dat de zaal, welke thans in herbouw is, de stichting is van Floris V, dat zij een kruis vormde met de oude zaal van koning Willem, welke in de rigting van het noorden naar het zuiden liep, dat van de oude of koningszaal niets of nagenoeg niets meer over is dan welligt eenige steenen, die bij het optrekken van de raadzaal van het hof van Holland zijn verbruikt geworden". En iets verder (blz. 283): „En daarom het resultaat: het grondstelsel van het gebouw: muren, gevelvorm, kap, zijn dezelfde gebleven sedert de stichting van de zaal door graaf Floris, althans sedert het jaar 1343".

Wat nu het hout van de kap betreft, dit schijnt niet uit het Heilige Land — hoe komt Bilderdijk daaraan? — maar uit Ierland herkomstig te zijn.

Bor t. a. p. toch spreekt van „een heerlyck gebou van Yerlandts houtwerck" (waarop dan de bijzonderheid van de „Spinnekoppen" volgt), en Souterius schrijft t. a. p.: „Men seyt, dat dese Sale ghetimmert is van Yrlandtsch hout, d'welck van suloken aerdt is, dattet nimmermeer en rottet."

Digitized by Google

In regels 1268–1269 verklaart Huygens dat in dit zelfde gebouw

„eens het bloedigh jock geschopt en afgesworen,
En uyt de slaverny de vryheit is geboren."

Op deze geschiedkundige bijzonderheid wees ook Cats, toen hij de rede waarmede hij de Groote Vergadering opende (Herstelde Leeuw blz. 128), aldus aanving: „Godt Almachtig sy eeuwichlijck gelooft ende gedanckt dat dese solemnele Vergadering mach werden gehouden in een plaetse daer eertijts *den Coning van Spaignen is afgesworen*, sijn jock verworpen, ende de gronden van de *Vryheyt* deser Landen sijn geleyt, daer de Tropheen ende Zegen-teeckenen van de Victorie bij den goedertieren Godt aen desen Staet van tijdt tot tijdt ghenadelijck verleent, over yders Hooft sijn swevende", enz.

Ising merkt in zijn aangehaald werk op, dat noch Hooft, noch Bor, noch Van Meteren, noch Huig de Groot, noch Wagenaar, noch Van Wijn, noch ook De Riemer, ons de plaats der afzwering mededeelt, en dat wij de wetenschap daarvan alleen aan Cats en Huygens te danken hebben.

Dat de zaal inderdaad ongeveer eene grootte had van „thien roeden vlacks Op vier of vijf in 't kruys", zooals in regels 1279—1280 wordt gezegd (wat door Eymael wordt vertolkt met „tien roeden in de lengte bij vier of vijf in de breedte"), blijkt uit Bor, die ter boven aangehaalde plaatse spreekt van „een seer heerlijcke, groote ende magnifycke zale, lanck thien ende een halve roede, breet vijff roeden binnen muyren" [1]).

1) In het *Haagsch Jaarboekje* van 1905 komt een belangrijk artikel voor van C. H. Peters, getiteld: „Enkele bladzijden uit de geschiedenis der groote of hofzaal", waarin op blz. 313 wordt aangehaald Le Petit, *Nederlantsche Republycke* (Arnhem 1615), die schrijft: „Men seyt dat het van Yrisch hout ghemaeckt is, 't welck sulcke proprieteyt heeft, dat het geen fenijn en kan verdragen, daeromme en heeft men daer geen motten ofte coppe-spinnen wech te keeren, want daer gene en comen". In *Ludolf Smids' Schatkamer der Nederlandsche Oudheden* (Amsterdam 1711) leest men (blz. 121): „Ondertussen segtme dit Huys van binnen van Yrs hout te syn getimmerd; terwyl de gewelven door geen wormsteeken worden vernield, noch door spinnekoppen vervuild. *Boxhorn, Stedeb. 339 bl. Junius, Batav. 498 pag.*"

C. BAKE.

Digitized by Google

INHOUD.

Bladz.

G. NECKEL, Zur lehre von den germanischen synkopen . 233
J. F. M. STERCK, Tessalica. 246
FR. KOSSMANN, De wijs van het Wilhelmus in 1574. . 259
„ „ , Toelichting bij de Tabel 268
(Uitslaande Tabel, tegenover blz. 268). .
C. B. VAN HAERINGEN, Sporen van Fries buiten Friesland. 269
C. G. N. DE VOOYS, Twee mystieke traktaatjes uit de eerste helft van de veertiende eeuw 301
C. BAKE, Huygens en de Groote Zaal. 310

KLEINE MEDEDEELINGEN.

107. C. BAKE, *Huygens over Hofwyck*. 300

VERBETERINGEN.

Blz. 111, r. 15 v. o. *staat* kat, *lees* Kat.
„ „ „ 6 „ „ „ bas, „ bat.
„ 112, „ 1 v. b. „ tout, „ tant.
„ „ „ 3 „ „ „ et, „ &.
„ „ „ 5 „ „ *lees* changeront.
„ „ „ 10 en 11 v. b. *lees* Italiaansch.
„ „ „ 13 v. b. *staat* senz a, *lees* senza.
„ 144 (paginatuur) *staat* 414, *lees* 144.
„ 169, r. 8 v. b. *staat* 176, *lees* 177.
„ „ „ 8 v. o. „ 164, „ 165.
„ „ „ 3 „ „ „ 169, „ 170.
„ 170, „ 3 v. b. „ 156—63, *lees* 157—64.
„ 171, „ 1 v. o. „ 177, *lees* 178.
„ 172, „ 2 v. b. „ 165—7, *lees* 166—8.
„ 173, „ 3 „ „ „ 178, *lees* 179.
„ „ „ 4 „ „ „ 163, „ 164.
„ „ „ 13 „ „ „ 149, „ 150.
„ „ „ 10 v. o. „ 147—51, *lees* 148—52.
„ „ „ 7 „ „ „ 169, *lees* 170.
„ „ „ 3 „ „ „ aennemen, *lees* aannemen.
„ 175, „ 8 v. b. „ opmérking, *lees* opmerking.
„ „ „ 9 „ „ „ Woutijn, *lees* Woitijn.
„ „ „ 13 „ „ „ 148—152, „ 149—153.
„ „ „ 21 „ „ „ *Nuyent(s)*, „ *Nuyen(s)*.
„ „ „ „ „ „ „ *Neyers*, „ *Neyen*.
„ „ „ „ „ „ „ 143—52, „ 144—53.
„ 259, „ 11 v. o. „ Savaria „ Saravia.

Digitized by Google

Bij den uitgever dezes zijn vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden de volgende werken uitgegeven.

(Voor de gewone leden der Maatschappij gelden verminderde prijzen).

Seghelijn van Jherusalem. Uitg. door J. Verdam . . . . . *f* 4.50
Die Rose. Een wedergevonden fragment der tweede bewerking. Uitg. door J. Verdam. Toevoegsel op de uitgave van *Die Rose* door E. Verwijs. „ 1.10
Leven van Sinte Lutgart. II^de^ en III^de^ boek. Uitg. door F. van Veerdeghem „ 5.—
Die Spiegel der Sonden. Uitg. d. J. Verdam. 2 dln. . . . . „ 7.25
Middelnederl. Marialegenden. Uitg. d. C. G. N. de Vooys. 2 dln. „ 9.—
De Reis van Jan van Mandeville. Uitg. d. N. A. Cramer . . . „ 3.85
Cornelis Everaert, Spelen. Uitg. d. J. W. Muller en L. Scharpé . „ 11.—
Veelderhande geneuchlycke dichten, tafelspelen ende refereynen. Opnieuw uitgegeven . . . . . „ 1.75
Nederlandsche Volksboeken.
I. Den droefliken strijt van Roncevale. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . „ 1.20
II. Floris ende Blancefleur. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . . . . . „ 1.20
IV. Historie vanden Reus Gilias. Uitg. d. G. J. Boekenoogen. . . . „ 0.45
V. „ van Malegijs. Uitg. d. E. T. Kuiper . . . . . „ 3.50
VI. » » Jan van Beverley. Uitg. d. G. J. Boekenoogen. . . „ 1.—
VIII. » » Turias ende Floreta. Uitg. d. C. Lecoutere en W. L. de Vreese. „ 1.35
IX. Exempel van een Soudaensdochter. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . „ 0.85
X. Vanden Jongen Jacke. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . . . . . „ 1.20
XI. Historie v. d. verloren Sone. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . . . „ 1.—
XII. » v. Christoffel Wagenaer. Uitg. d. J. Fritz . . . . . „ 3.—
Enqueste ende Informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den Schiltaelen over Hollant en Vrieslant, in 1494. Uitg. d. R. Fruin. „ 6.—
C. Droste, Overblyfsels van geheugchenis der bisonderste voorvallen, in het leeven van — enz. 3de druk. Met aanteekeningen uitg. d. R. Fruin. 2 dln. „ 9.—
Brieven van en aan Maria van Reigersberch. Uitg. d. H. C. Rogge. „ 3.50
Leven en werken van Jacobus Bellamy, door J. Aleida Nijland „ 15.—
Repertorium der verhandelingen en bijdragen, betreffende de geschiedenis des vaderlands, in mengelwerken en tijdschriften tot op 1910 verschenen. Bewerkt door L. D. Petit 2 dln. . . . . *f* 21.60 *Geb.* „ 23.75
Register van academische dissertatiën en oratiën betreffende de geschiedenis des vaderlands (tot op 1865) . . . . . „ 1.20
Supplement (tot op 1880) . . . . . „ 0.40
Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde. 38 Deelen (Jaargangen). Deel 1—6 en 8—32 per deel *f* 4.—. Deel 33—38 per deel *f* 5.—. Deel 39 e. v. per deel „ 7.50
Register op Deel I—XXV . . . . . „ 2.70
K. Stallaert, Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden e. a. uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche oorkonden. Afl. 1—12 (*A—Overdrach*). Per afl. . . . . „ 1.50
G. van der Schueren, Teuthonista of Duytschlender, in eene nieuwe bewerking uitg. door J. Verdam . . . . . „ 8.50
D. C. Hesseling, Het Afrikaansch. Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche taal in Zuid-Afrika . . . . . „ 1.80
E. Wrangel, De betrekkingen tusschen Zweden en de Nederlanden op het gebied van letteren en wetenschap. Vert. d. Mevr. Beets-Damsté *f* 4.70 *Geb.* „ 5.50
C H. den Hertog, Onvrede in taal- en letterwereld . . . . . „ 0.35
F. Pijper, Erasmus en de Nederlandsche Reformatie . . . . . „ 0.50
Is. van Dijk, Stijl . . . . . „ 0.75
J. Verdam, Redevoering ter herdenking van het 150-jarig bestaan der Maatschappij (met drie bijlagen) . . . . . „ 1.90

BOEKDRUKKERIJ voorheen E. J. BRILL — LEIDEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 06047 0823
UNIV. OF
JAN 18 1924
BOUND

Digitized by Google

Digitized by Google